

e-ISSN:2651-432X

Giresun Üniversitesi İKTİSADİ ve İDARİ BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Economics
and Administrative Sciences

GİİBDE (JEAS)

Cilt | Volume: 7 Sayı | Issue: 1
Karabağ Armağan Sayısı | Karabakh Gift Issue

ISSN: 2149-3391

ÖNSÖZ

Bu Armağan Sayı, HOCALI soykırımı Kurbanlarının Aziz Hatırasına sonsuz saygıyla; KARABAĞ ZAFERİ'ni canlarıyla bahşeden Tüm Şehit ve Gaziler ile Kahramanlara ithaf olunmuştur.

Değerli Okurlarımız merhaba,

Dergimizin bu **Armağan Sayı'sı**, 26 Şubat 1992 HOCALI soykırımının 29. Yılında, “Karabağ, Azerbaycan” teması ile çıkarılmıştır. Armağan Sayı'mızı sizlere ulaştırmış olmaktan dolayı gönül rahatlığı duyuyoruz. Dekan Vekili ve Dekan olarak görev yaptığım dört yıl (2017-2020) boyunca, Fakültemizin öğretim elemanları ve öğrencilerinde, Karabağ'ın işgaline ve Hocalı soykırımına yönelik duyarlı bir tutum geliştirmeye, var olanı ise verimli kılmaya çabaladım. Bu duyarlılığın ifadesi olarak da, Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nin başı çektiği, **ULUSLARARASI HOCALI SOYKIRIMI SEMPOZYUMLARI** gerçekleştirdik. Karabağ'ın işgali, Karabağ katliamları ve Hocalı soykırımı, son dört yıldır düzenlemiş olduğumuz, yürüyüş, toplantı ve uluslararası sempozyumlarla çok boyutlu olarak ele alınmış olup, bir manifesto ile dünyaya seslenilmiştir. İlk olarak Hocalı soykırımının 25. yılında, Pazar gününe denk gelen 25 Şubat 2017 tarihinde, Fakültemiz tarafından bir Yürüyüş ve Miting düzenlenmiştir. 27 Şubat 2017 tarihinde ise, “25. Yılında Hocalı Soykırımı” Uluslararası Sempozyumu gerçekleştirilmiştir.

Dört yıl boyunca yapılan yürüyüş, miting ve sempozyumların genel teması, şu dört konu üstünde yoğunlaşmıştır:

- Dünyaya sesleniyoruz, Hocalı'da insanlığa karşı bir soykırım suçu işlenmiştir.
- Karabağ'ın işgali, Türk Dünyası'nın gırtlığına saldırmış kanlı bir pençedir.
- Hocalı'ya adalet, Karabağ'a özgürlük mutlak gelecektir.
- Yalnızca Hocalı değil, Karabağ soykırımı ve işgali için de, adalet gerçekleşecektir.

Yürüyüş ve mitinglerden

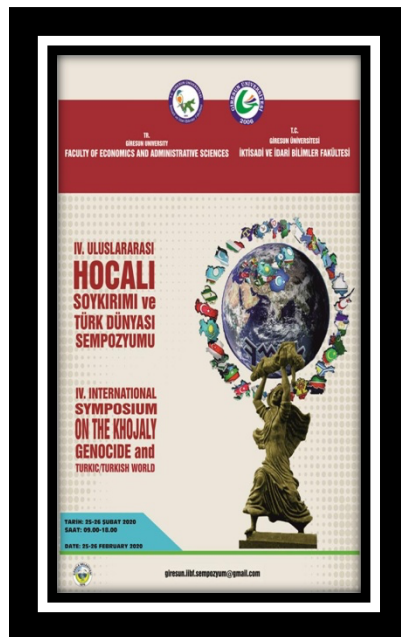

ULUSLARARASI HOCALI SOYKIRIMI SEMPOZYUMLARI

Hocalı soykırımının 25. yılında; Azerbaycan, Hocalı için tam 25 yıldır gözyaşı döküp “adalet” istemekteydi. Türk Dünyası, tam 25 yıldır, Karabağ’da gırtlığına tırnaklarını geçirmiş olan vahşi pençeyi atamamıştı. Bu nedenle Hocalı soykırımı etkinlikleri de, yalnızca Azerbaycan Türklerinin soykırımı uğramasının değil, 25 yıldır atalar mirası Türk vatani Karabağ’ın işgalinin, binlerce Azerbaycan Türkü’nün mülteci durumuna düşüşünün, Türkiye’nin ve Türk dünyasının çaresizliğinin, dünyadaki vicdanlı ve şerefli insanların ortak acısının bir ifadesi idi. Hocalı soykırımı, zamanla Türkleri aşır, tüm dünyadaki ahlâklı, onurlu ve hukuka bağlı insanlar için, utancın bir simgesi haline gelmeye başladı. Giresun Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi olarak, akademik enerjimizi ve bilimsel çalışmamızı bu büyük meseleye aktarmaya çabaladık. Akademi dünyasında, konu ile ilgili öneriler, çözümler üretmek, aynı zamanda ülkemizdeki ve dünyadaki akademik inisiyatif hareketi geçirmek için yola çıktık. Karabağ işgalden kurtulana kadar da, asla ve asla vazgeçmeyeceğimiz, Uluslararası Hocalı Soykırımı Sempozyumu düzenlemeye giriştik.

Dört yıl her 26 Şubat’ta, bu bilimsel etkinliği düzenledik, sempozyum bildirilerini içeren ve bu konuda önemli kaynaklar olan üç e-kitabın oluşmasını sağladık. Hocalı soykırımı konulu Uluslararası Sempozyumları, Bölgesel Güvenlik ve Türk Dünyası gibi, farklı temalarla da buluşturarak, daha büyük bir etki alanı sağlamaya çalıştık. Böylece düzenlediğimiz dört sempozyumun ardından, ne mutlu ki bizlere, “**Karabağ Zaferi**” gerçekleşti ve kadim topraklar işgalden kurtarıldı. Biz de, bu sene sempozyum yerine, kutlu zafere adanmış böyle bir **Armağan Sayı** çıkarmaktan ve Fakültemizin bilimsel yayın organı olan *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*’nde “Karabağ, Azerbaycan” teması altında bu yayımı sizlere sunmaktan dolayı, büyük bir memnuniyet ve sevinç yaşıyoruz. Dergimizin bu Armağan Sayısı başta Hocalı soykırımı Kurbanları, ama aslında bütün Karabağ soykırımları Kurbanları olmak üzere, KARABAĞ ZAFERİ’ni canlarıyla, kanlarıyla bahşeden tüm Şehit ve Gaziler ile Kahramanlara ithaf olunmuştur.

Hocalı uluslararası sempozyumlarına Türkiye ve Azerbaycan dışında, Kazakistan, Kırgızistan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Mısır, Romanya, İran, Filistin, Cezayir, Makedonya, Polonya ve İspanya'dan değerli bilim insanları katılım sağlamışlardır. "Hocalı soykırımı" ve "Karabağ sorunu" birçok açıdan ele alınmış, manifesto olarak da, Prof. Dr. Alaeddin Yalçınkaya tarafından kağıda dökülen bir SONUÇ BİLDİRGESİ yayımlanmıştır. Ayrıca her yıl, katılımcılarla birlikte 1916 Rus işgalini fırsat bilen Taşnakçuların katlettiği Şehitlerin yattığı, Görele Şehitliği de ziyaret edilmiştir.

Sivil Toplum temsilcileri de, Akademisyenler gibi sempozyumlara destek vermiştir.

Birbirinden değerli onlarca bilim insanı ve araştırmacı sempozyumlarda yer almıştır.

Türk Dünyasından birçok bilim insanı, dört yıl boyunca sempozyumlara katılmıştır.

Giresun Görele Belediyesi, Hocalı Uluslararası Sempozyumlarını her yıl sponsor olarak desteklemiş ve daha işgal altındayken bile, Hocalı'yı "KARDEŞ" olarak ilan etmiştir.

Yalnızca Görele değil, Giresun ili ve ilçeleri de, Karabağ'ın il ve ilçeleri ile "KARDEŞ" olma isteklerini ifade etmişlerdir. Bunlardan biri de, 1916 Rus işgaline karşı, Harşit Savunması'nın gerçekleştiği Doğankent'tir. Prof. Dr. Yakup Mahdudov ve Katılımcılar ile Doğankent ziyareti yapılmıştır.

Uluslararası Hocalı Soykırımı Sempozyumlarına katılım her zaman yüksek olmuş, Saygın Bilim İnsanları dışında, Bakanlar, Milletvekilleri, Bürokratlar, Komutanlar, Merkezi ve Yerel Yönetim Temsilcileri de teşrif etmişlerdir.

Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi tarafından 2017-2020 yılları arasında dört kez düzenlenip, Karabağ Zaferi ile son verilen Hocalı Soykırımı Uluslararası Sempozyumları, milli bilinçle harekete geçen akademik inisiyatif olarak kalıcı iz bırakmıştır.

Bugün ise, Hocalı soykırımının tam 29. yılıdır. Destanlaşan Karabağ Zaferi, Hocalı soykırımının acısını ne Azerbaycan Türklerine, ne Türkiye Türklerine ne Dünya Türklerine ne de vicdanlı ve onurlu insanlığa unutturamamıştır, Hocalı soykırımının ve Karabağ katliamlarının acısı, unutulmayacak biçimde tarihe ve hafızalara kazanmıştır. Elbette işgal edilmiş toprakların geri alınması, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü kadar, bölgesel ve küresel barışın, aynı zamanda güvenliğin bir ön koşulu olarak da son derece önemlidir. Yukarısı ve Aşağısı ile hem bir bütün hem de Azerbaycan toprağı olan Karabağ'ın, Ermenistan işgalinden kurtarılması, daha ötesi Nahçıvan koridorunun açılması, bölgede yepyeni bir dönemin

başlangıcı olarak gelişmektedir. Nahçıvan koridorunun açılması, böylece Türkiye'nin Orta Asya Türk Cumhuriyetleriyle kara bağlantısının sağlanması, Türk dünyası açısından çok önemli bir gelişmedir. Ancak bölgesel barış, güvenlik ve bölgesel gelişme bakımından da, umut verici bir döneme geçildiği gözlenmektedir.

Azerbaycan Ordusu'nun, kırk dört günlük destanlaşan savaşı ve zaferi gurur vermiştir. 1992'den beri sürdürülen mücadelenin ödülü, başka hiç bir yerde çiçek açmayan Karabağ'ın "Hârı Bülbül" çiçeğine, yeniden kavuşmak olmuştur. Şuşa'yı fetheden ve birçoğu Şehit olan Kahraman Askerler de, Azerbaycan'da Hârı Bülbül ile simgelenmişlerdir. Ruhları şad olsun

Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası Hocalı Sempozyumlarına ve Sempozyum E-Kitaplarına aşağıdaki linklerden ulaşabilirsiniz:

Birinci Uluslararası Hocalı Sempozyumu:

<http://iibf.giresun.edu.tr/tr/page/i-uluslararasi-hocali-soykirimi-sempozyumu/5611>

E-Kitap: http://iibf.giresun.edu.tr/Files/ckFiles/iibf-giresun-edu-tr/Hocal%C4%B1%201/e-kitap_1_hocali_sempozyumu-pdf.pdf

Sonuç Bildirgesi Türkçe: http://iibf.giresun.edu.tr/Files/ckFiles/iibf-giresun-edu-tr/Hocal%C4%B1%201/sonuc_bildirgesi.pdf

The Final Declaration: http://iibf.giresun.edu.tr/Files/ckFiles/iibf-giresun-edu-tr/Hocal%C4%B1%201/the_final_declaration_of_international_symposium_of_khojalj_genocide_in_the_25th_anniversary.pdf

İkinci Uluslararası Hocalı Sempozyumu:

<http://iibf.giresun.edu.tr/tr/page/ii-uluslararasi-hocali-soykirimi-ve-bolgesel-guvenlik-sempozyumu/5610>

E-Kitap: http://iibf.giresun.edu.tr/Files/ckFiles/iibf-giresun-edu-tr/Hocal%C4%B1%202/2._hocali_sempozyumu_e-kitap_-_e_yavin-7_ocak_2019.pdf

Üçüncü Uluslararası Hocalı Sempozyumu:

<http://iibf.giresun.edu.tr/tr/page/iii-uluslararasi-hocali-soykirimi-ve-turk-dunyasi-sempozyumu/5609>

E-Kitap: <http://iibf.giresun.edu.tr/Files/ckFiles/iibf-giresun-edu-tr/hocal%C4%B1%203/hocali30301.pdf>

Dördüncü Uluslararası Hocalı Sempozyumu:

<http://iibf.giresun.edu.tr/tr/page/iv-uluslararasi-hocali-soykirimi-ve-turk-dunyasi-sempozyumu/5606>

ARMAĞAN SAYI HAKKINDA

Armağan sayımızda ise, konu ile ilgili on iki adet makaleye yer verilebilmiştir. İlgi gösteren Sayın Yazarlara teşekkürlerimizi sunarız. Yayın sırasına göre, makalelere bir göz atacak olursak, kısaca şunlara değinebiliriz:

Birinci makalede Selim Kurt, Dağlık Karabağ sorununun galibiyetle sonuçlanan yeni durumunu, hemen yanı başında Gürcistan'da yer alan ve Donmuş Çatışmalar olarak bilinen Abhazya ve Güney Osetya örnekleriyle karşılaştırmış, Dağlık Karabağ sorununun bunlardan ayrılan yönlerini ortaya koymaya çalışmıştır

İkinci makalede Cenk Özgen, 2020 Karabağ Savaşı'nı askeri açıdan analiz etmiştir ve kuvvet kullanımı hakkındaki çok yönlü çalışmasını sunmuştur.

Üçüncü makalede Ramin Sadıgov, 1918-1920 yıllarında Karabağ'daki Ermeni isyanlarını ve Azerbaycan Hükümeti'nin, toprak bütünlüğünü sağlamak için isyancılara karşı verdiği mücadeleyi ele almıştır. Ayrıca 1918-1920 yıllarında büyük devletlerin Karabağ konusundaki yaklaşımlarını ve Azerbaycan Hükümeti'nin tutumunu ayrıntılı bir şekilde irdelemiştir.

Dördüncü makalede Ayten Mehmed, Arap devletlerinin İkinci Karabağ Savaşına yönelik tutumunu ele alarak, bölgesel güvenlik politikalarındaki değişime dikkat çekmiştir.

Beşinci makalede Esmе Özdaşlı, İkinci Karabağ Savaşı'nda Ermenilerin sivillere yönelik saldırılarını, Uluslararası İnsanî Hukuk açısından değerlendirmiştir.

Altıncı makalede Yalçın Sarıkaya, İran'ın "İkinci Karabağ Savaşına" karşı takındığı tutumunu analiz etmiş ve İran'ın Karabağ'daki ikircikli rolünü değerlendirmiştir.

Yedinci makalede Sezai Balcı ve Selcan Alperay Eraslan, katledilmesinin 100. yıldönümünde "Torlakyan Davası" olarak anılan Behbud Han Cevanşir cinayetini incelemişlerdir. Yazarlar, tarihe ışık tutan bir çalışma sunmuşlardır.

Sekizinci makalede Elnur Paşa, Karabağ sorununu tarihi gerçekler, jeopolitik çıkarlar ve üretilebilecek çözüm süreci ile birlikte değerlendirmiştir. Dağlık Karabağ sorununun, Azerbaycan Cumhuriyeti dış politikasındaki yeri ve rolünü, bu konuda uluslararası örgütler nezdinde yapılan çalışmaları, bölgesel güç merkezlerinin pozisyonlarını ve uluslararası hukukun yaklaşımını araştır sunmuştur.

Dokuzuncu makalede Sedanur Şeyban ve Ali Asker, Azerbaycan'ın bölünmesine yol açan "Kürekçay Anlaşması'nın tarihi arka planını, hukuki niteliğini ve siyasi sonuçlarını irdelemişler ve son derece önemli bir konuyu değerlendirmişlerdir.

Onuncu makalede Okay Tepeköy, Milli Mücadeleye hazırlık döneminde "Türk-Rus ilişkilerini incelemiş, çok yönlü bir değerlendirmeyi bilim dünyasına sunmuştur.

On birinci makalede Büşra Öğütçü ve Muzaffer Ercan Yılmaz, Dağlık Karabağ sorunu özelinde, bir çatışma çözüm stratejisi olarak "uluslararası arabuluculuk" kavramını ele almışlar ve söz konusu bu stratejinin etkisi üzerine analitik bir tartışma ortaya koymuşlardır.

On ikinci makalede Mustafa Kemal Öztopal, Batı Türkistan (Orta Asya) devletlerinin, Azerbaycan ile ilişkileri ve Dağlık Karabağ konusundaki tutumlarını ele

almıştır. Bu Türk-soylu devletlerin, Dağlık Karabağ sorununu sırasında ve 27 Eylül 2020’de başlayan İkinci Karabağ Savaşı’nda, gösterdikleri tepki ve tutumları analiz etmiştir.

Bu Armağan Sayı’nın gerçekleşmesinde başta Yazarlar, Armağan Sayımızın Misafir Editörü, Editörlerimiz ve Dergi Ekibi olmak üzere, bütün emeği geçenlere teşekkür eder, iyi okumalar dilerim.

Saygılarımla.

Prof. Dr. Betül KARAGÖZ YERDELEN

Baş Editör

PREFACE

With infinite respect to the memory of the victims of the Khojaly Genocide, this Gift Issue has been dedicated to all Martyrs, Ghazis and Heroes bestowing the KARABAKH VICTORY with their souls.

Dear Beloved Readers,

The Gift Issue of our journal covers the theme of “Karabakh, Azerbaijan”, published on the 20th anniversary of the 26 February 1992 Khojaly Genocide. We feel at peace to have made this issue accessible to our beloved readers. During the four years (2017-2020), whilst serving respectively as the Deputy Dean and Dean, I endeavoured to develop a sensitive attitude towards the occupation of Karabakh and Khojaly Genocide. This sensitivity finds its expression in INTERNATIONAL SYMPOSIUMS ON THE KHOJALY GENOCIDE held by Giresun University Faculty of Economics and Administrative Sciences. The occupation of Karabakh, the Karabakh Massacres and the Khojaly Genocide have been brought forward and dealt with multidimensionally in the marches, meetings and international symposiums organised over the last four years, and were addressed to the world with a manifesto. Firstly, on Sunday 26 February 2017, our Faculty organised a March and Demonstration with regard to the 25th anniversary of the Khojaly Genocide. Then, on 27 February 2017, the International Symposium named “the Khojaly Genocide in its 25th Year” was held.

The general theme of the marches, demonstrations and symposiums lasting four years touched upon the following four topics:

- We are calling out to the world: in Khojaly a crime of genocide has been committed against humanity.
- The occupation of Karabakh is a claw with blood choking the Turkish World’s throat.
- Justice for Khojaly and freedom for Karabakh are the very future and will definitely come.
- Justice will be realised not only for Khojaly but also for the Karabakh genocide and occupation.

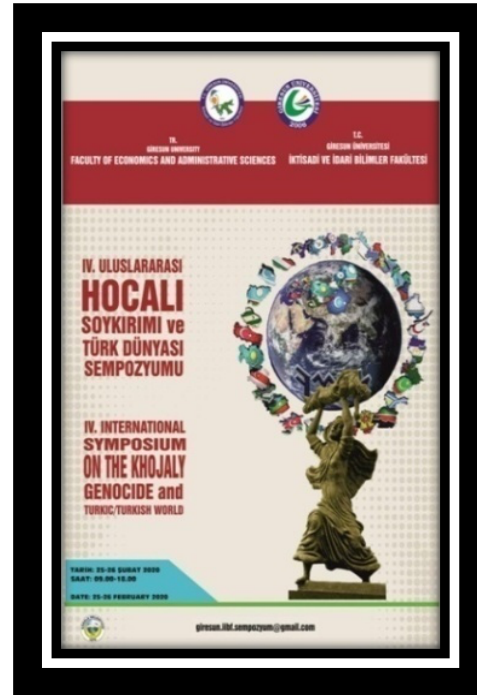
INTERNATIONALSYMPOSIUMS ON THE KHOJALY GENOCIDE

On the 25th anniversary of the Khojaly Genocide, Azerbaijan was shedding tears and demanding justice for Khojaly. For 25 years the Turkish World had not been able to remove the wild claw nailing its throat in Karabakh. Organisations on the Khojaly Genocide were therefore statements of a common pain of scrupulous and honourable people all over the world – common pain stemming not only from the occupation of Karabakh but also from the genocide of Azerbaijani Turks and thousands of Azerbaijani Turks' becoming refugees along with the desperation of Turkey and Turkish World. In time the Khojaly Genocide went

beyond the concern of Turks and became a symbol of shame for moral and honourable people all over the world. As Giresun University Faculty of Economics and Administrative Sciences, we therefore have endeavoured to devote our academic energy and scientific work to this very significant issue, and set out to generate suggestions and solutions on the subject by mobilising the academic initiative in our country and in the world. International Symposiums on Khojaly Genocide which we decided to never give up organising until Karabakh was freed from occupation were the very output of that dedication.

For four years we organised this scientific event every 26 February and we brought out three e-books that contain symposium papers and are considered as significant sources on the subject. We also aimed for a greater impact area by bringing together the International Symposiums on the Khojaly Genocide with other themes such as Regional Security and the Turkish World. Our students, and even the administrative staff of the Faculty, worked with their heart and soul at various stages from poster design to symposium hall service. In pursuit of the four symposiums, we are now happy to witness the “Karabakh Victory” and the ancient lands were saved from the occupation. For this reason, instead of organising a symposium, we decided to publish this **Gift Issue** under the theme of “Karabakh, Azerbaijan” in our Faculty’s scientific journal: *Giresun University Journal of Economics and Administrative Sciences*. This Gift Issue of our journal is dedicated to all Martyrs, Ghazis and Heroes bestowing the KARABAKH VICTORY with their souls and blood, notably the victims of the Khojaly Genocide, but in fact all the victims of the Karabakh Massacres.

The Symposium Posters (2018-2019-2020)

A number of valuable scientists, press members and representatives of the civil society not only from Turkey and Azerbaijan, but also from Kazakhstan, Kyrgyzstan, Turkish Republic of Northern Cyprus, Bosnia, Japan, Egypt, Romania, Syria, Iran, Palestine, Canada, Russia, Algeria, Macedonia, Poland and Spain provided contributions to the these symposiums. The “Khojaly Genocide” and “Karabakh Issue” have been evaluated from many perspectives, and a CONCLUSION DECLERATION which was put down on paper as a manifesto by Prof. Dr. Alaeddin Yalçinkaya was published both in English and Turkish. Additionally, each year, “Görele Martyrs’ Cemetery”, which hosts martyrs killed by the Dashnakists who took advantage of the 1916 Russian Invasion, was visited with the voluntary participants, and Quran recitation was conducted to pray together for all the Martyrs.

Along with Academics, Representatives of the Civil Society Organisations also supported the symposiums.

Dozens of valuable scientists, researchers and students took part in the symposiums.

A number of scientists from the Turkish World attended the symposiums for four years.

Each year Giresun Görele Municipality sponsored the International Khojaly Genocide Symposiums and declared Khojaly as “TWIN TOWNS’ even while it was under occupation.

Not only Görele but also Giresun province and its districts expressed their desire to become “TWIN TOWNS’ with the province and districts of Karabakh. One of them is Doğankent, where the Harşit Defence took place against the 1916 Russian Invasion. A visit was paid to Doğankent with Prof. Dr. Yakup Mahdudov and other participants.

Participation in the International Khojaly Genocide Symposiums has always been high. Along with respected Scientists, Ministers, Deputies, Bureaucrats, Commanders, Central and Local Government Representatives, as well as Representatives of the Press and Civil Society

Organisations, have also attended the symposiums.

Having ended with the Karabakh Victory, the International Symposiums on Khojaly Genocide which was organised four times between 2017 and 2020 by the Faculty of Economics and Administrative Sciences of Giresun University left a permanent mark as an academic initiative that took action with national consciousness.

Today is the 29th year of the Khojaly Genocide. Despite all, the Karabakh Victory by no means can make either Azerbaijani Turks, Turkey's Turks or the dignified humankind forget the suffering of the Khojaly Genocide. The pain of the Khojaly Genocide and Karabakh Massacres is etched into the history and memory in an unforgettable way. The recapture of the occupied territories is of particular significance in two respects: firstly, with no doubt, in terms of Azerbaijan's territorial integrity; secondly, in terms of being a prerequisite for regional and global peace as well as security. The liberation of Karabakh from the Armenian occupation, given the opening of the Nakhichevan corridor, amounts to the very beginning of a new era in the region. The opening of the Nakhichevan corridor is also of particular significance for the Turkish World, considering that it enables a land connection between Turkey and Central Asian Turkish Republics. The new epoch therefore implies a promising picture in terms of regional peace and security.

The legendary forty-four-day war and victory of the Azerbaijan Army made us proud. The reward of the struggle taking place since 1992 has been to regain the Khari-Bulbul flower, which blossoms nowhere but merely Karabakh. The conquerors of Shusha, most of who were martyred, are symbolised with the Khari-Bulbul in Azerbaijan. May their souls be blessed.

SYMPOSIUM LINKS AND E-BOOKS:

You can reach both the International Symposiums on the Khojaly Genocide organised by Giresun University Faculty of Economics and Administrative Sciences and above-mentioned Symposium E-Books via the links below.

1st International Symposium on the Khojaly Genocide:

<http://iibf.giresun.edu.tr/tr/page/i-uluslararasi-hocali-soykirimi-sempozyumu/5611>

E-Book: http://iibf.giresun.edu.tr/Files/ckFiles/iibf-giresun-edu-tr/Hocal%C4%B1%201/e-kitap_1_hocali_sempozyumu-pdf.pdf

The Final Declaration (Turkish): http://iibf.giresun.edu.tr/Files/ckFiles/iibf-giresun-edu-tr/Hocal%C4%B1%201/sonuc_bildirgesi.pdf

The Final Declaration (English): http://iibf.giresun.edu.tr/Files/ckFiles/iibf-giresun-edu-tr/Hocal%C4%B1%201/the_final_declaration_of_international_symposium_of_khojaly_genocide_in_the_25th_anniversary.pdf

2nd International Symposium on the Khojaly Genocide:

<http://iibf.giresun.edu.tr/tr/page/ii-uluslararasi-hocali-soykirimi-ve-bolgesel-guvenlik-sempozyumu/5610>

E-Book: http://iibf.giresun.edu.tr/Files/ckFiles/iibf-giresun-edu-tr/Hocal%C4%B1%202/2_hocali_sempozyumu_e-kitap_e_yavin-7_ocak_2019.pdf

3rd International Symposium on the Khojaly Genocide:

<http://iibf.giresun.edu.tr/tr/page/iii-uluslararası-hocali-soykirimi-ve-türk-dünyası-sempozyumu/5609>

E-Book: <http://iibf.giresun.edu.tr/Files/ckFiles/iibf-giresun-edu-tr/hocal%C4%B1%203/hocali30301.pdf>

4th International Symposium on the Khojaly Genocide:

<http://iibf.giresun.edu.tr/tr/page/iv-uluslararası-hocali-soykirimi-ve-türk-dünyası-sempozyumu/5606>

ON THE GIFT ISSUE

Our Gift Issue includes eleven articles on the subject. We would like to thank Dear Authors for their interest. Taking a look at the articles in the order of publication, it can briefly be said that:

The first article, written by Ramin Sadıgov, elaborates upon the Armenian revolts in Karabakh between 1918 and 1920 together with the struggle of the Azerbaijani Government against the rebels in order to ensure territorial integrity. The article also examines the approaches of some great powers, as well as that of the Azerbaijani Government, towards the Karabakh Issue during the above-mentioned period of time.

The second article, written by Sezai Balcı and Selcan Alperay Eraslan, examines Behbud Han Cevanşir's murder also known as "Torlakyan Case" on its 100th anniversary. The authors present a study that sheds light on history.

The third article written by Sedanur Şeyban and Ali Asker, points out a very important subject by scrutinizing the historical background, legal status and political consequences of the "Kürekçay Agreement" that led to the division of Azerbaijan.

The fourth article, written by Esmé Özdaşlı, elaborates on the Second Karabakh War, evaluating the attacks of Armenians against civilians in terms of International Humanitarian Law.

The fifth article, written by Yalçın Sarıkaya, analyses the attitude of Iran towards the Second Karabakh War, together with evaluating Iran's ambivalent role in Karabakh.

The sixth article, written by Cenk Özgen, makes an analysis of the 2020 Karabakh War from a military perspective by taking the use of force into account in a multi-directional manner.

The seventh article, written by Ayten Mehmed, draws attention to the changes in regional security policies notably by investigating the attitude of the Arab states towards the Second Karabakh War.

The eighth article, written by Selim Kurt, compares the new situation of the Nagorno-Karabakh Conflict with the examples of Abkhazia and South Ossetia, the latter known as the Frozen Conflicts in Georgia, revealing the ways in which the Nagorno-Karabakh Conflict differs from the latter conflicts.

The ninth article written by Büşra Ögütçü and Muzaffer Ercan Yılmaz, presents an analytical discussion regarding the concept of “international mediation” as a conflict resolution strategy in terms of the Karabakh issue and the effect of this strategy.

The tenth article written by Elnur Paşa, evaluates the Karabakh issue in accordance with historical facts, geopolitical gains and possible solution process. The author presents a study on the Karabakh issues place and position in Azerbaijan Republic’s foreign policy, studies of international organizations on the matter, positions of regional power centres and approach of international law.

The eleventh article written by Mustafa Kemal Öztopal, handles West Turkistan states’ (Central Asia) relations with Azerbaijan and their stance on the Karabakh subject. The article analyses these Turkish states’ reaction and attitude during the Karabakh issue and the Second Karabakh War which started on September 27th, 2020.

First of all, I would like to thank Dear Authors, Dear Referees, our Gift Issue Guest Editor Prof. Dr. Yalçın SARIKAYA, Editors together with the Journal Board, and those who made this Gift Issue possible.

The seventh year of our journal has begun with this Gift Issue; our routine general issues will be published in June and December, just as previous issues. The call for articles as to June Issue has started and will continue until 30 May 2021.

I wish you good reading, truly yours,

Prof. Dr. Betül KARAGÖZ YERDELEN

Editor-in-Chief

26 February 2021

INDEX | İÇİNDEKİLER

Cilt 7 Sayı 1 (Karabağ Armağan Sayısı) Volume 7 Issue 1		Pages
*	Önsöz Preface	I- XVIII
*	İçindekiler Index	XVIII
**	Editör Kurulu Editorial Board	XIX- XXV
*	RESEARCH ARTICLE ARAŞTIRMA MAKALELERİ	*
1	1918-1920 YILLARINDA KARABAĞ'DA ERMENİ İSYANLARI: AZERBAJCAN HÜKÜMETİ'NİN TOPRAK BÜTÜNLÜĞÜNÜ SAĞLAMAK İÇİN İSYANCILARA KARŞI MÜCADELESİ Ramin SADIGOV	1-17
2	MÜTAREKE İSTANBULUNDA BİR SİYASİ CİNAYET: KARABAĞLI BEHBUD HAN CEVANŞİR'İN ŞEHİT EDİLMESİ VE TORLAKYAN DAVASI Sezai BALCI, Sercan Alperay ERASLAN	18-33
3	KÜREKÇAY ANLAŞMASININ TARİHİ ARKA PLANI, HUKUKİ NİTELİĞİ VE SİYASİ SONUÇLARI Ali ASKER, Sedanur ŞEYBAN	34-50
4	İKİNCİ KARABAĞ SAVAŞI'NDA ERMENİLERİN SİVİLLERE YÖNELİK SALDIRILARININ ULUSLARARASI İNSALCIL HUKUK AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ Esmâ ÖZDAŞLI	51-83
5	İRAN'IN İKİNCİ KARABAĞ SAVAŞI TUTUMU: TAKKE DÜŞTÜ KEL GÖRÜNDÜ Yalçın SARIKAYA	84-103
6	44 GÜNÜN ARDINDAN: 2020 KARABAĞ SAVAŞI'NIN ASKERİ AÇIDAN ANALİZİ Cenk ÖZGEN	104-123
7	ARAP DEVLETLERİNİN İKİNCİ KARABAĞ SAVAŞI'NA YÖNELİK TUTUMU Ayten MEHMED	124-137
8	DONMUŞ ÇATIŞMA ÇÖZÜMÜNE İKİ FARKLI YAKLAŞIM: AZERBAJCAN VE GÜRCİSTAN Selim KURT	138 -161
9	DAĞLIK KARABAĞ SORUNU'NDA ULUSLARARASI ARABULUCULUK Büşra ÖĞÜTCÜ, Muzaffer Ercan YILMAZ	162-191
10	KARABAĞ SORUNU: TARİHİ GERÇEKLER, JEOPOLİTİK ÇIKARLAR VE ÇÖZÜM SÜRECİ Elnur PAŞA	192-215
11	AZERBAJCAN İLE İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA TÜRKİSTAN DEVLETLERİNİN DAĞLIK KARABAĞ KONUSUNDAKİ TUTUM VE TEPKİLERİ Mustafa Kemal ÖZTOPAL	216-232

GİRESUN ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Economics and Administrative Sciences

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/guifbd> ifibd@giresun.edu.tr | ISSN: 2149-3391

Cilt: 7, Sayı: 1

KARABAĞ ARMAĞAN SAYISI

26 Şubat 2021

SAHİBİ / OWNER

T.C. Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi adına
Dekan V. Prof. Dr. Ufuk YOLCU /ufuk.yolcu@giresun.edu.tr

BAŞ EDITÖR / CHIEF EDITOR

Prof. Dr. Betül KARAGÖZ YERDELEN /drbetulkaragoz@gmail.com

EDİTÖR KURULU / EDITORIAL BOARD

Doç. Dr. Yasemin MAMUR İŞİKÇİ /mamurysm@gmail.com

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet FİDAN /ahmet@ahmetfidan.com

SAYI MİSAFİR EDİTÖRÜ / ISSUE GUEST EDITOR

Prof. Dr. Yalçın SARIKAYA /yalcinsarikaya@hotmail.com

EDİTÖR YARDIMCILARI / ASSISTANT EDITORS

Öğr. Gör. Dr. Mertcan ÖZTÜRK /mertcan.ozturk@giresun.edu.tr

Arş. Gör. Ayten MEHMED /ayten.mehmed@giresun.edu.tr

Arş. Gör. Dilayla BAYYURT /dilayla.bayyurt@giresun.edu.tr

Arş. Gör. Fecra AKÇA /fcrakc@gmail.com

ALAN EDİTÖRLERİ / SECTION EDITORS

Doç. Dr. / Assoc. Prof. Kemal ÇİFTÇİ /kemalciftci@hotmail.com

Doç. Dr./ Assoc. Prof. Göktürk TÜYSÜZOĞLU /gktrkt@gmail.com

Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Esra Gökçen KAYGUSUZ /esgokk@hotmail.com

Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Cenk Özgen /cenk.ozgen@giresun.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Tolga Çıkrıkçı /tolga.cikrikci@giresun.edu.tr

ÖZEL SAYI HAKEM KURULU / REFEREE BOARD OF THE SPECIAL ISSUE

Prof. Dr. Alpaslan DEMİR /alpaslandemirtr@yahoo.com

Prof. Dr. Okan YEŞİLOT /oyesilot@marmara.edu.tr

Prof. Dr. Selçuk DUMAN /selcuk.duman58@gmail.com

Prof. Dr. Sezai BALCI /balcisezai@gmail.com

Prof. Dr. Timuçin KODAMAN /timucinkodaman@sdu.edu.tr

Doç. Dr. Ali ASKER /aliasker2068@gmail.com

Doç. Dr. Arif BAĞBAŞLIOĞLU /arifbagbaslioglu@comu.edu.tr

Doç. Dr. Bülent ŞENER /bulentsener@ktu.edu.tr

Doç. Dr. Celil BOZKURT /c.bozkurt2000@hotmail.com

Doç. Dr. Didem EKİNCİ /didemekinci@cankaya.edu.tr

Doç. Dr. Göktürk TÜYSÜZOĞLU /gktrkt@gmail.com

Doç. Dr. Ozan ÖMERCİ /ozanormeci@gmail.com

Dr. Öğr. Üyesi Cemil DOĞAÇ KÜÇÜK /cemildogacipek@karatekin.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Cenk ÖZGEN /cenk.ozgen@giresun.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Elnur PAŞA /elnurpasa@yahoo.com

Dr. Öğr. Üyesi Esmâ ÖZDAŞLI /ezdasli@mehmetakif.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Marziye MEMMEDLİ /marziyememmedli78@gmail.com

Dr. Öğr. Üyesi Merve Suna ÖZEL ÖZCAN /mervesuna@yahoo.com

Dr. Öğr. Üyesi Mevlüt KARATAŞ /haci.karatas@giresun.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Selim KURT /selim.kurt@giresun.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Serdar KESGİN /srdkrsgn@hotmail.com

Dr. Öğr. Üyesi Tolga ÇIKRIKÇI /tolga.cikrikci@giresun.edu.tr

RESPONSIBLE FOR TECHNICAL

Asst. Prof. Murat ÖZDEMİR /murat.ozdemir@giresun.edu.tr
Asst. Prof. Esra G. KAYGISIZ /esra.kaygisiz@giresun.edu.tr
R.A. Harun DURLU /harun.dumlu@giresun.edu.tr

TEKNİK SORUMLULAR

Dr. Öğr. Üyesi Murat ÖZDEMİR /murat.ozdemir@giresun.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Esra G. KAYGISIZ /esra.kaygisiz@giresun.edu.tr
Arş. Gör. Harun DURLU /harun.dumlu@giresun.edu.tr

RESPONSIBLE FOR INDEXES

R.A. Dr. Aytac ERDEM /aytac.erdem@giresun.edu.tr
R.A. Ayten MEHMED /ayten.mehmed@giresun.edu.tr

DİZİN-İNDEKS SÜREÇLERİ SORUMLULARI

Arş. Gör. Dr. Aytac ERDEM /aytac.erdem@giresun.edu.tr
Arş. Gör. Ayten MEHMED /ayten.mehmed@giresun.edu.tr

RESPONSIBLE FOR PROMOTION

R.A. Mustafa Malkoç YAŞAR /malkocyasar@gmail.com
R.A. Dilayla BAYYURT /dilayla.bayyurt@gmail.com

TANITIM SORUMLULARI

Arş. Gör. Mustafa Malkoç YAŞAR /malkocyasar@gmail.com
Arş. Gör. Dilayla BAYYURT /dilayla.bayyurt@gmail.com

RESPONSIBLE FOR LANGUAGE

Turkish/ Asst. Prof. Cenk ÖZGEN /cenk.ozgen@giresun.edu.tr
English/ Lect. Dr. Mertcan ÖZTÜRK /mertcan.ozturk@giresun.edu.tr

DİL EDİTÖRLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Cenk ÖZGEN /cenk.ozgen@giresun.edu.tr /Türkçe
Öğr. Gör. Dr. Mertcan ÖZTÜRK /mertcan.ozturk@giresun.edu.tr/İngilizce

SECTION EDITORS / BRANŞ EDITÖRLERİ

POLITICAL SCIENCES	SİYASET BİLİMİ
Assoc. Prof. Armağan ÖZTÜRK / armagan.ozturk1980@gmail.com Assoc. Prof. Atıl Cem ÇİÇEK / atilcemcicek@yahoo.com Asst. Prof. R. Berker BANK / berker.bank@giresun.edu.tr	Doç. Dr. Armağan ÖZTÜRK / armagan.ozturk1980@gmail.com Doç. Dr. Atıl Cem ÇİÇEK / atilcemcicek@yahoo.com Dr. Öğr. Üyesi R. Berker BANK / berker.bank@giresun.edu.tr
POLITICAL LIFE AND INSTITUTIONS	SİYASAL HAYAT VE KURUMLAR
Prof. Dr. Betül KARAGÖZ YERDELEN / drbrtulkaragoz@gmail.com	Prof. Dr. Betül KARAGÖZ YERDELEN / drbrtulkaragoz@gmail.com
PUBLIC ADMINISTRATION	KAMU YÖNETİMİ
Prof. Yakup BULUT / yakupbulut@hotmail.com Prof. Adem ESEN / adem.esen@istanbul.edu.tr Asst. Prof. Ahmet FİDAN / ahmet@ahmetfidan.com Asst. Prof. Emre AKÇAGÜNDÜZ / emreakcagunduz@gmail.com	Prof. Dr. Yakup BULUT / yakupbulut@hotmail.com Prof. Dr. Adem ESEN / adem.esen@istanbul.edu.tr Dr. Öğr. Üyesi Ahmet FİDAN / ahmet@ahmetfidan.com Dr. Öğr. Üyesi Emre AKÇAGÜNDÜZ / emreakcagunduz@gmail.com
INTERNATIONAL RELATIONS	ULUSLARARASI İLİŞKİLER
Prof. Dr. Yalçın SARIKAYA / yalcinsarikaya@gmail.com Assoc. Prof. Kemal ÇİFTÇİ / kemalciftci@hotmail.com Asst. Prof. A. KARAAĞAÇLI / abbas.karaagacali@giresun.edu.tr Asst. Prof. Tolga ÇIKRIKÇI / tolga.cikrikci@giresun.edu.tr	Prof. Dr. Yalçın SARIKAYA / yalcinsarikaya@gmail.com Doç. Dr. Kemal ÇİFTÇİ / kemalciftci@hotmail.com Dr. Öğr. Üyesi A. KARAAĞAÇLI / abbas.karaagacali@giresun.edu.tr Dr. Öğr. Üyesi Tolga ÇIKRIKÇI / tolga.cikrikci@giresun.edu.tr
ENERGY AND SECURITY STUDIES	ENERJİ VE GÜVENLİK ÇALIŞMALARI
Asst. Prof. Savaş BİÇER / savas.bicer@nisantasi.edu.tr Asst. Prof. Cenk ÖZGEN / cenk.ozgen@giresun.edu.tr Asst. Prof. Sina KISACIK / sina1979@hotmail.com	Dr. Öğr. Üyesi Savaş BİÇER / savas.bicer@nisantasi.edu.tr Dr. Öğr. Üyesi Cenk ÖZGEN / cenk.ozgen@giresun.edu.tr Dr. Öğr. Üyesi Sina KISACIK / sina1979@hotmail.com
LOCAL GOVERNMENTS	YEREL YÖNETİMLER
Asst. Prof. Ahmet FİDAN / ahmet@ahmetfidan.com Asst. Prof. Levent MEMİŞ / levent.memis@giresun.edu.tr Asst. Prof. Hüsnüye AKILLI / husniyeakilli@gmail.com	Dr. Öğr. Üyesi Ahmet FİDAN / ahmet@ahmetfidan.com Dr. Öğr. Üyesi Levent MEMİŞ / levent.memis@giresun.edu.tr Dr. Öğr. Üyesi Hüsnüye AKILLI / husniyeakilli@gmail.com
REGIONAL AND GLOBAL STUDIES	BÖLGESEL VE KÜRESEL ÇALIŞMALAR
Prof. Betül KARAGÖZ YERDELEN / drbrtulkaragoz@gmail.com Assoc. Prof. Göktürk TÜYSÜZOĞLU / gokturk.tuysuzoglu@giresun.edu.tr	Prof. Dr. Betül KARAGÖZ YERDELEN / drbrtulkaragoz@gmail.com Doç. Dr. Göktürk TÜYSÜZOĞLU / gokturk.tuysuzoglu@giresun.edu.tr
TURKISH /TURKIC WORLD STUDIES	TÜRK DÜNYASI ÇALIŞMALARI
Prof. Yalçın SARIKAYA / yalcinsarikaya@gmail.com Asst. Prof. H. Hilal ŞAHİN / hilal.sahin@giresun.edu.tr	Prof. Dr. Yalçın SARIKAYA / yalcinsarikaya@gmail.com Dr. Öğr. Üyesi H. Hilal ŞAHİN / hilal.sahin@giresun.edu.tr
INTERNATIONAL LAW	ULUSLARARASI HUKUK
Assoc. Prof. Göktürk TÜYSÜZOĞLU / gokturk.tuysuzoglu@giresun.edu.tr Asst. Prof. Sina KISACIK / sina1979@hotmail.com	Doç. Dr. Göktürk TÜYSÜZOĞLU / gokturk.tuysuzoglu@giresun.edu.tr Dr. Öğr. Üyesi Sina KISACIK / sina1979@hotmail.com
FINANCE	FİNANS / MALİYE
Assoc. Prof. Alper KARAVARDAR / alper.karavardar@giresun.edu.tr Asst. Prof. Murat ÖZDEMİR / murat.ozdemir@giresun.edu.tr	Doç. Dr. Alper KARAVARDAR / alper.karavardar@giresun.edu.tr Dr. Öğr. Üyesi Murat ÖZDEMİR / murat.ozdemir@giresun.edu.tr
BUSINESS ADMINISTRATION	İŞLETME
Assoc. Prof. Kurtuluş Yılmaz GENÇ / kyilmazgenc@gmail.com Assoc. Prof. Mustafa ÖZKAN / mustafa.ozkan@giresun.edu.tr Assoc. Prof. Uğur SEVİM / ugur.sevim@giresun.edu.tr Asst. Prof. Ozan CİNEL / ozan.cinel@giresun.edu.tr Asst. Prof. Merve KIYMAZ / mervekiymaz@ardahan.edu.tr	Doç. Dr. Kurtuluş Yılmaz GENÇ / kyilmazgenc@gmail.com Doç. Dr. Mustafa ÖZKAN / mustafa.ozkan@giresun.edu.tr Doç. Dr. Uğur SEVİM / ugur.sevim@giresun.edu.tr Dr. Öğr. Üyesi Ozan CİNEL / ozan.cinel@giresun.edu.tr Dr. Öğr. Üyesi Merve KIYMAZ / mervekiymaz@ardahan.edu.tr
MANAGEMENT and ORGANISATION	YÖNETİM VE ORGANİZASYON
Prof. Harun DEMİRKAYA / harundemirkaya@hotmail.com Asst. Prof. Esra G. KAYGISIZ / esra.kaygisiz@giresun.edu.tr	Prof. Dr. Harun DEMİRKAYA / harundemirkaya@hotmail.com Dr. Öğr. Üyesi Esra G. KAYGISIZ / esra.kaygisiz@giresun.edu.tr

URBANIZATION	KENTLEŞME
<p>Prof. Yakup BULUT / yakupbulut@hotmail.com Assoc. Prof. Ebru ERDÖNMEZ / ebuerdonmez@yahoo.com Assoc. Prof. P. Pınar GİRİTLİOĞLU / pinozden@istanbul.edu.tr Asst. Prof. Sen YÜKSEL / senyuksel@beykent.edu.tr Asst. Prof. Levent MEMİŞ / levent.memis@giresun.edu.tr</p>	<p>Prof. Dr. Yakup BULUT / yakupbulut@hotmail.com Doç. Dr. Ebru ERDÖNMEZ / ebuerdonmez@yahoo.com Doç. Dr. Pelin Pınar GİRİTLİOĞLU / pinozden@istanbul.edu.tr Dr. Öğr. Üyesi Şen YÜKSEL / senyuksel@beykent.edu.tr Dr. Öğr. Üyesi Levent MEMİŞ / levent.memis@giresun.edu.tr</p>
POLITICAL HISTORY and HISTORY	SİYASİ TARİH ve TARİH
<p>Prof. Selçuk DUMAN / selcuk.duman@giresun.edu.tr Prof. Ali Ata YİĞİT / ali.ata.yigit@giresun.edu Prof. Sezai BALCI / sezai.balci@giresun.edu Asst. Prof. H. Hilal ŞAHİN / hilal.sahin@giresun.edu.tr</p>	<p>Prof. Dr. Selçuk DUMAN / selcuk.duman@giresun.edu.tr Prof. Dr. Ali Ata YİĞİT / ali.ata.yigit@giresun.edu.tr Prof. Dr. Sezai BALCI / sezai.balci@giresun.edu.tr Dr. Öğr. Üyesi H. Hilal ŞAHİN / hilal.sahin@giresun.edu.tr</p>
POLITICAL GEOGRAPHY	SİYASİ COĞRAFYA
<p>Prof. Mesut DOĞAN / esutan@istanbul.edu.tr Asst. Prof. Gizem ERDOĞAN / gizemerdogan@gmail.com</p>	<p>Prof. Dr. Mesut DOĞAN / esutan@istanbul.edu.tr Dr. Öğr. Üyesi Gizem ERDOĞAN / gizemerdogan@gmail.com</p>
ENVIRONMENT MANAGEMENT and POLITICS	ÇEVRE YÖNETİMİ ve POLİTİKALARI
<p>Prof. Azize Serap TUNÇER / serap@seraptuncer.com Assoc. Prof. H. İlgın B.BAŞARMAK / hazalilgin@gmail.com Assoc. Prof. Hayriye ŞENGÜN / hayriyesengun@gmail.com Assoc. Prof. Sevim BUDAK / sebudak@istanbul.edu.tr Asst. Prof. Dr. Ahmet FİDAN / ahmet@ahmetfidan.com Asst. Prof. Oylum GÖKKURT BAKI / oylumgokkurt@gmail.com</p>	<p>Prof. Dr. Azize Serap TUNÇER / serap@seraptuncer.com Doç. Dr. H İlgın BAHÇECİ BAŞARMAK / hazalilgin@gmail.com Doç. Dr. Hayriye ŞENGÜN / hayriyesengun@gmail.com Doç. Dr. Sevim BUDAK / sebudak@istanbul.edu.tr Dr. Öğr. Üyesi. Ahmet FİDAN / ahmet@ahmetfidan.com Dr. Öğr. Üyesi Oylum GÖKKURT BAKI / oylumgokkurt@gmail.com</p>
POLITICAL COMMUNICATION	SİYASİ İLETİŞİM
<p>Prof. Cavit YAVUZ / yavuzcavit@hotmail.com Prof. Mehmet YILMAZ / mehmet.yilmaz@odu.edu.tr Assoc. Prof. Huriye TOKER / huriye.toker@yasar.edu.tr Asst. Prof. Cem FERİDUNOĞLU / cem.feridunoglu@giresun.edu.tr</p>	<p>Prof. Dr. Cavit YAVUZ / yavuzcavit@hotmail.com Prof. Dr. Mehmet YILMAZ / mehmet.yilmaz@odu.edu.tr Doç. Dr. Huriye TOKER / huriye.toker@yasar.edu.tr Dr. Öğr. Üyesi Cem FERİDUNOĞLU / cem.feridunoglu@giresun.edu.tr</p>
ART and POLITICS	SANAT ve SİYASET
<p>Prof. A. Nurseren TOR / nunto@mersin.edu.tr Asst. Prof. Shrubu KAYHAN / shrubukayhan@gmail.com Asst. Prof. Pelin KARAÇAR / pkaracar@medipol.edu.tr Asst. Prof. Elif MAMUR YILMAZ / elifmamuryilmaz@gmail.com</p>	<p>Prof. Dr. Nurseren TOR / nunto@mersin.edu.tr Dr. Öğr. Üyesi Shrubu KAYHAN / shrubukayhan@gmail.com Dr. Öğr. Üyesi Pelin KARAÇAR / pkaracar@medipol.edu.tr Dr. Öğr. Üyesi Elif MAMUR YILMAZ / elifmamuryilmaz@gmail.com</p>
PHILOSOPHY, SOCIOLOGY, and PSYCHOLOGY	FELSEFE, SOSYOLOJİ VE PSİKOLOJİ
<p>Prof. Kamuran ELBEYOĞLU / kamuran.elbeyoglu@toros.edu.tr Asst. Prof. Şirin DİLLİ / sirin.dilli@giresun.edu.tr Assoc. Prof. Cengiz Mesut TOSUN / cengiztosun@hotmail.com</p>	<p>Prof. Dr. K. ELBEYOĞLU / kamuran.elbeyoglu@toros.edu.tr Dr. Öğr. Üyesi Şirin DİLLİ / sirin.dilli@giresun.edu.tr Doç. Dr. Cengiz Mesut TOSUN / cengiztosun@hotmail.com</p>
ECONOMY	İKTİSAT
<p>Asst. Prof. Nedim DİKMEN / nedim1963@yahoo.com Asst. Prof. Özlem EŞTÜRK / ozlemesturk@ardahan.edu.tr Asst. Prof. Tayfun YILDIZ / tayfunyildiz@ardahan.edu.tr Asst. Prof. Nilcan Bayrak / Nilcan.bayrak@ardahan.edu.tr</p>	<p>Dr. Öğr. Üyesi Nedim DİKMEN / nedim1963@yahoo.com Dr. Öğr. Üyesi Özlem EŞTÜRK / ozlemesturk@ardahan.edu.tr Dr. Öğr. Üyesi Tayfun YILDIZ / tayfunyildiz@ardahan.edu.tr Dr. Öğr. Üyesi Nilcan BAYRAK / Nilcanalbayrak@ardahan.edu.tr</p>
ECONOMETRICS	EKONOMETRİ
<p>Asst. Prof. İpek CEBECİ / ipekdenizcebeci@gmail.com</p>	<p>Dr. Öğr. Üyesi İpek CEBECİ / ipekdenizcebeci@gmail.com</p>
LABOUR ECONOMICS	ÇALIŞMA EKONOMİSİ
<p>Prof. Gürol ÖZCÜRE / gozcure@odu.edu.tr Prof. Elif Yüksel OKTAY / elifsel@gmail.com</p>	<p>Prof. Dr. Gürol ÖZCÜRE / gozcure@odu.edu.tr Prof. Dr. Elif Yüksel OKTAY / elifsel@gmail.com</p>

STATISTICAL AND SCIENTIFIC RESEARCH TECHNIQUES	İSTATİSTİK VE BİLİMSEL ARAŞTIRMA TEKNİKLERİ
Prof. Ufuk YOLCU / ufuk.yolcu@giresun.edu.tr	Prof. Dr. Ufuk YOLCU / ufuk.yolcu@giresun.edu.tr
INTERDISIPLINER BRANCHS	DİSİPLİNLERARASI BRANŞLAR
<p>Asst. Prof. Simon GRIMA /Risk Management simon.grima@um.edu.mt</p> <p>Prof. Özgür EMİNAĞAOĞLU /RecreationalArea turkbiod@artvin.edu.tr</p> <p>Assoc. Prof. Ruhet GENÇ / Tourism/drgench@gmail.com</p> <p>Prof. Serap İNCAZ / International TradeandLogistics serapincaz@gmail.com</p> <p>Assist. Prof. Ercan YÜKSEKYILDIZ / Maritime Transportation eyuksekyildiz@gmail.com</p>	<p>Dr. Öğr. Üyesi Simon GRIMA / Risk Yönetimi simon.grima@um.edu.mt</p> <p>Prof. Dr. Özgür EMİNAĞAOĞLU / Rekreasyon Alanları turkbiod@artvin.edu.tr</p> <p>Doç. Dr. Ruhet GENÇ / Turizm /drgench@gmail.com</p> <p>Prof. Dr. Serap İNCAZ/ Uluslararası Ticaret ve Lojistik serapincaz@gmail.com</p> <p>Dr. Öğr. Üyesi Ercan YÜKSEKYILDIZ / Deniz Ulaştırma eyuksekyildiz@gmail.com</p>
LEGAL ADVISERS	HUKUK DANIŞMANI
Lecturer Lawyer Emine CEBECİ / emine.cebeci@giresun.edu.tr	Öğr. Gör. Avk. Emine CEBECİ / emine.cebeci@giresun.edu.tr
DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD	
<p>Yalova Üniversitesi</p> <p>Giresun Üniversitesi</p> <p>Dumlupınar Üniversitesi</p> <p>Gelişim Üniversitesi</p> <p>Karatekin Üniversitesi</p> <p>İnönü Üniversitesi</p> <p>Gazi Üniversitesi</p> <p>Gazi Üniversitesi</p> <p>İstanbul Teknik Üniversitesi</p> <p>İstanbul Aydın Üniversitesi</p> <p>Marmara Üniversitesi</p> <p>Marmara Üniversitesi</p> <p>Marmara Üniversitesi</p> <p>İstanbul Üniversitesi</p> <p>Akdeniz Üniversitesi</p> <p>Çukurova Üniversitesi</p> <p>Orta Doğu Teknik Üniversitesi</p> <p>Kyiv Üniversitesi</p> <p>Giresun Üniversitesi</p> <p>Turkish-German Üniversitesi</p> <p>Kadir Has Üniversitesi</p> <p>Tbilisi State University</p> <p>Ankara Üniversitesi</p> <p>Abant İzzet Baysal Üniversitesi</p> <p>Karadeniz Teknik Üniversitesi</p> <p>Giresun Üniversitesi</p> <p>India Aligarg Muslm University</p> <p>India Aligarg Muslm University</p> <p>Dokuz Eylül Üniversitesi</p> <p>İstanbul Üniversitesi</p> <p>Mustafa Kemal Üniversitesi</p> <p>Kadir Has Üniversitesi</p> <p>Ondokuz Mayıs Üniversitesi</p> <p>Kuban State University</p> <p>Giresun Üniversitesi</p> <p>Giresun Üniversitesi</p> <p>Uludağ Üniversitesi</p> <p>Karadeniz Teknik Üniversitesi</p> <p>Zaporizhzhya National University</p> <p>Barcelona University</p> <p>Ankara Üniversitesi</p> <p>International University of Sarajevo</p> <p>Giresun Üniversitesi</p> <p>Ankara Üniversitesi</p> <p>Ankara Üniversitesi</p> <p>Coventry University</p> <p>Trakya Üniversitesi</p> <p>Orta Doğu Teknik Üniversitesi</p> <p>Beykent Üniversitesi</p> <p>Marmara Üniversitesi</p> <p>Karadeniz Teknik Üniversitesi</p> <p>Karadeniz Teknik Üniversitesi</p> <p>Ankara Üniversitesi</p>	<p>Prof. Dr. Elif YÜKSEL OKTAY</p> <p>Prof. Dr. Reyhan Aysen WOLFF</p> <p>Prof. Dr. Özgür ÖNDER</p> <p>Prof. Dr. Selma KARATEPE</p> <p>Prof. Dr. Azize Serap TUNÇER</p> <p>Prof. Dr. Mustafa ÖNEN</p> <p>Prof. Dr. Ahmet AKSOY</p> <p>Prof. Dr. Mustafa Nail ALKAN</p> <p>Prof. Dr. Bülent GÜLOĞLU</p> <p>Prof. Dr. Sedat AYBAR</p> <p>Prof. Dr. Işıl AKGÜL</p> <p>Prof. Dr. Ebru ÇAĞLAYAN</p> <p>Prof. Dr. Dilek ALTAŞ</p> <p>Prof. Dr. Ferda YERDELEN TATOĞLU</p> <p>Prof. Dr. Mehmet MERT</p> <p>Prof. Dr. Harun ARIKAN</p> <p>Prof. Dr. Hüseyin BAĞCI</p> <p>Prof. Dr. Yuriy L. BOSHYTSKY</p> <p>Prof. Dr. Servet CEYLAN</p> <p>Prof. Dr. Mehmet Efe ÇAMAN</p> <p>Prof. Dr. Mitat ÇELİKPALA</p> <p>Prof. Dr. Zurab DAVITASHVILI</p> <p>Prof. Dr. Melek DOSAY GÜNDOĞAN</p> <p>Prof. Dr. Rasim Özgür DÖNMEZ</p> <p>Prof. Dr. Lütfü ÖZTÜRK</p> <p>Prof. Dr. Mehmet DURKAYA</p> <p>Prof. Dr. Nigar ZUBERI</p> <p>Prof. Dr. Arshi KHAN</p> <p>Prof. Dr. Atilla GÖKTÜRK</p> <p>Prof. Dr. Burak Samih GÜLBOY</p> <p>Prof. Dr. Muharrem GÜNEŞ</p> <p>Prof. Dr. Serhat GÜVENÇ</p> <p>Prof. Dr. Alper GÜZEL</p> <p>Prof. Dr. Alexander IVANOV</p> <p>Prof. Dr. Betül KARAGÖZ YERDELEN</p> <p>Prof. Dr. Bayram KAYA</p> <p>Prof. Dr. Kadir Yasin ERYİĞİT</p> <p>Prof. Dr. Yakup KÜÇÜKKALE</p> <p>Prof. Dr. Maxim LEPSKIY</p> <p>Prof. Dr. Rafa MARTINEZ</p> <p>Prof. Dr. Ayşegül MENGİ</p> <p>Prof. Dr. Muhiiddin MULALİC</p> <p>Prof. Dr. Ayşe ÖZCAN</p> <p>Prof. Dr. Neşe ÖZDEN</p> <p>Prof. Dr. Çınar ÖZEN</p> <p>Prof. Dr. Alpaslan ÖZERDEM</p> <p>Prof. Dr. Sibel TURAN</p> <p>Prof. Dr. Ömer TURAN</p> <p>Prof. Dr. Levent ÜRER</p> <p>Prof. Dr. Alaeddin YALÇINKAYA</p> <p>Prof. Dr. Nebiye YAMAK</p> <p>Prof. Dr. Rahmi YAMAK</p> <p>Prof. Dr. Mehmet YETİŞ</p>

Selçuk Üniversitesi	Prof. Dr. Davut ATEŞ
Akdeniz Üniversitesi	Prof. Dr. Selin ÇAĞATAY
Akdeniz Üniversitesi	Prof. Dr. Kemal TÜRKCAN
Akdeniz Üniversitesi	Prof. Dr. Ayşegül ATEŞ
Uludağ Üniversitesi	Prof. Dr. Mustafa SEVÜKTEKİN
Uludağ Üniversitesi	Prof. Dr. Erkan IŞIĞIÇOK
Uludağ Üniversitesi	Prof. Dr. Ayşe OĞUZLAR
Uludağ Üniversitesi	Prof. Dr. Nuran BAYRAM
Uludağ Üniversitesi	Prof. Dr. Mehmet ÇINAR
Giresun Üniversitesi	Prof. Dr. Ufuk YOLCU
Altınbaş Üniversitesi	Prof. Dr. H. Kemal SEZEN
Giresun Üniversitesi	Prof. Dr. Yalçın SARIKAYA
Ondokuz Mayıs Üniversitesi	Doç. Dr. Hatice KUMCAĞIZ
Bursa Teknik Üniversitesi	Doç. Dr. Hilal YILDIRIR KESER
Dumlupınar Üniversitesi	Doç. Dr. Berna HIZARCI BEŞER
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	Doç. Dr. Tekin AKDEMİR
Sakarya Üniversitesi	Doç. Dr. Ali BALCI
Giresun Üniversitesi	Doç. Dr. Kurtuluş Yılmaz GENÇ
Ankara Üniversitesi	Doç. Dr. Türkmen GÖKSEL
Yaşar Üniversitesi	Doç. Dr. Emre IŞERİ
Giresun Üniversitesi	Doç. Dr. Alper KARAVARDAR
St. Petersburg State University	Doç. Dr. Tatiana ROMANOVA
University of Central Florida	Doç. Dr. Houman A. SADRI
St. Petersburg State University	Doç. Dr. Alexander SOTNICHENKO
Giresun Üniversitesi	Doç. Dr. Mustafa ÖZKAN
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	Doç. Dr. Mustafa LAMBA
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	Doç. Dr. Ümmühan KAYGISIZ
Bayburt Üniversitesi	Doç. Dr. Hayriye ŞENGÜN
Bozok Üniversitesi	Doç. Dr. Hazal Ilgın BAHÇECİ BAŞARMAK
Bozok Üniversitesi	Doç. Dr. Seçil Gül MEYDAN YILDIZ
Giresun Üniversitesi	Doç. Dr. Yasemin MAMUR IŞIKÇI
Kafkas Üniversitesi	Doç. Dr. Atıl Cem ÇİÇEK
Giresun Üniversitesi	Doç. Dr. Kemal ÇİFTÇİ
Giresun Üniversitesi	Doç. Dr. Göktürk TÜYSÜZOĞLU
Anadolu Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Özlem SAYILIR

HAKEM KURULU / REFEREE BOARD

(Hakem atamalarında hakem havuzuna bağlı kalınmayabilir.)

Gazi Üniversitesi	Prof. Dr. Mustafa Nail ALKAN
İstanbul Aydın Üniversitesi	Prof. Dr. Sedat AYBAR
İstanbul Üniversitesi	Prof. Dr. Ferda YERDELEN TATOĞLU
Kyiv University	Prof. Dr. Yuriy L. BOSHYTSKY
Giresun Üniversitesi	Prof. Dr. Servet CEYLAN
Giresun Üniversitesi	Prof. Dr. Mehmet DURKAYA
Kuban State University	Prof. Dr. Alexander IVANOV
Giresun Üniversitesi	Prof. Dr. Bayram KAYA
International University of Sarajevo	Prof. Dr. Muhiddin MULALİC
Giresun Üniversitesi	Prof. Dr. Ayşe ÖZCAN
Ankara Üniversitesi	Prof. Dr. Neşe ÖZDEN
Ankara Üniversitesi	Prof. Dr. Çınar ÖZEN
Trakya Üniversitesi	Prof. Dr. Sibel TURAN
Orta Doğu Teknik Üniversitesi	Prof. Dr. Ömer TURAN
Marmara Üniversitesi	Prof. Dr. Aleaddin YALÇINKAYA
Ankara Üniversitesi	Prof. Dr. Mehmet YETİŞ
Selçuk Üniversitesi	Prof. Dr. Davut ATEŞ
Giresun Üniversitesi	Prof. Dr. Ufuk YOLCU
Giresun Üniversitesi	Doç. Dr. Kurtuluş Yılmaz GENÇ
Ankara Üniversitesi	Doç. Dr. Türkmen GÖKSEL
Yaşar Üniversitesi	Doç. Dr. Emre IŞERİ
Giresun Üniversitesi	Doç. Dr. Alper KARAVARDAR
St. Petersburg State University	Doç. Dr. Tatiana ROMANOVA
University of Central Florida	Doç. Dr. Houman A. SADRI
Giresun Üniversitesi	Doç. Dr. Mustafa ÖZKAN
Giresun Üniversitesi	Doç. Dr. Yasemin MAMUR IŞIKÇI
Kafkas Üniversitesi	Doç. Dr. Atıl Cem ÇİÇEK
Giresun Üniversitesi	Doç. Dr. Kemal ÇİFTÇİ
Giresun Üniversitesi	Doç. Dr. Göktürk TÜYSÜZOĞLU

DERGİ İLETİŞİM BİLGİLERİ / CONTACT INFORMATION

Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
 Prof. Dr. Ahmet Taner Kışlalı Caddesi
 Güre Mevkii 28200Giresun -TÜRKİYE
 Tel: +(90)454-310-1320
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/guiibd>
e-mail bilgileri / e-mail information

Prof. Dr. Betül KARAGÖZ YERDELEN/ betul.karagoz@giresun.edu.tr // drbetulkaragoz@gmail.com

Prof. Dr. Ufuk YOLCU /ufuk.yolcu@giresun.edu.tr

Doç. Dr. Yasemin MAMUR IŞIKÇI /mamurysm@gmail.com

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet FİDAN / ahmet@ahmetfidan.com

Dergimiz, uluslararası hakemli bir dergidir; elektronik biçimde ve yılda iki kez genel, bir kez de “özel konulu” olarak yayımlanır.

Scientific Indexing Services, Academic Resource Index, Eurasian Scientific Journal Index, ASOS Index ve SOBİAD tarafından taranmaktadır.

Our journal undertakes to comply with the professional principles of the press. All legal rights of the articles belong to our journal. It cannot be quoted partly or completely without the permission of our writers and without giving reference in anywhere. Our journal licenced: Creative Commons (CC, BY, NC)

Publication Type:

Scientific, International Refereed Indexed Journal

**YAZILARIN BÜTÜN SORUMLULUĞU YAZARLARINI BAĞLAR,
 YAZILARDAN KAYNAK GÖSTERİLEREK ALINTI YAPILABİLİR.**

1918-1920 YILLARINDA KARABAĞ'DA ERMENİ İSYANLARI: AZERBAYCAN HÜKÜMETİ'NİN TOPRAK BÜTÜNLÜĞÜNÜ SAĞLAMAK İÇİN İSYANCILARA KARŞI MÜCADELESİ

Yetkili Yazar | Correspondent Author: Ramin SADIGOV

Armenian Riots in Karabakh in the 1918-1920: The Azerbaijan Government's Struggle against the Rebels to Ensure its Territorial Integrity

Yazar(lar) | Author(s)
Ramin SADIGOV¹

MAKALE BİLGİSİ

ÖZ

Makale Geliş Tarihi : 06/01/2021
Makale Kabul Tarihi : 02/02/2021

Anahtar Kelimeler:

Azerbaycan Hükümeti,
Karabağ İsyanı, Andranik
Ozanyan, Zengezur,
Karabağ Genel Valiliği

XIX. yüzyılda Çarlık Rusya tarafından Karabağ'a iskân edildikten sonra bölgede yaşayan Azerbaycan halkına karşı sistematik bir şekilde baskı, tehdit ve vahşet uygulayan Ermeniler, Mayıs 1918'de kurulan Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti'ne de tabi olmak istemediler. Nitekim 23 aylık varlığı süresince Cumhuriyet Hükümeti'ne karşı isyan ederek Karabağ'da önce kendi yönetimlerini kurmaya, sonra da bölgeyi Ermenistan'a birleştirmeye çalıştılar. Lakin Azerbaycan Hükümeti hem Ermenistan'dan hem de silahlı çete gruplardan destek alan Karabağ'da yaşayan Ermenilere fırsat vermedi ve tüm ülke sathında toprak bütünlüğünü sağlamayı başardı.

Yüz yıldan fazla bir süredir Karabağ'da hak talep eden Ermenilerin, 1918-1920 yıllarında Azerbaycan Hükümeti'ne karşı yaptığı isyanlar, bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Çalışmanın özgünlüğü de konunun, dönemin kaynaklarına dayanarak araştırılmış olmasıdır. Haliyle çalışmada, 1918-1920 yıllarında Karabağ'da Ermenilerin isyanları, büyük devletlerin Karabağ konusundaki yaklaşımları ve Azerbaycan Hükümeti'nin isyancılara karşı mücadelesi ayrıntılı bir şekilde irdelenmiştir.

ARTICLE INFORMATION

ABSTRACT

Submission Date : 06/01/2021
Accepted Date : 02/02/2021

Keywords:

Azerbaijan Government,
Karabakh Revolt, Andranik
Ozanyan, Zangezur,
Karabakh Governorship

After the settlement in Karabakh by the Tsarist Russia in the 19th century, Armenians who systematically oppressed, threatened and violated the Azerbaijani people in the region, did not want to recognize the Government of the Azerbaijan Republic established in May 1918. As a matter of fact, they rebelled against the government of the Azerbaijan Republic during its 23-month existence and tried to establish their own administration in Karabakh and then unite the region to Armenia. However, the Azerbaijani government did not give this opportunity to the Armenians living in Karabakh, who received support from both Armenia and the armed bands of gangs and managed to achieve the territorial integrity throughout the country.

Armenian riots against the Azerbaijani government in 1918-1920, who has territorial claims in Karabakh for more than 100 years, constitute the subject of this study. This study frequently refers to sources of the mentioned period which makes it prominent and distinctive study. To sum up, the riots of the Armenians in Karabakh in 1918-1920, the approach of the great states towards Karabakh and the Azerbaijani governments struggle against the rebels were examined in detail.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, ORCID No: <https://orcid.org/0000-0002-6236-0138>, e-posta: ramin.sadigov28@gmail.com

1.Giriş: Azerbaycan Cumhuriyeti'nin İlanına Kadar Karabağ'ın Durumu

Antik çağlardan beri Azerbaycan'ın bir parçası olan Karabağ, İslam ordularının gelişine kadar Alban Devleti'nin egemenliği altındaydı. IX. yüzyılda Abbasi Devleti bölgeye hâkim oldu. Bölge sonradan Saciler Devleti'nin bir parçası haline geldi. X. yüzyılda bölgeye Salariler, XI-XII. yüzyıllarda Şeddadiler, XII-XIII. yüzyıllarda İldeniz Atabeyleri, ardından da Moğollar sahip oldular (Memmedova, 2006: 12). XVI. yüzyılın başlarında Karabağ, Safevi Devleti'nin egemenliği altına girdi. Aynı yüzyılın sonlarında bölge uğrunda Osmanlılar ile Safeviler arasındaki mücadeleler yaşandı; Osmanlı mücadeleden galip çıkınca Karabağ onun egemenliğine geçti. Lakin XVII. yüzyılın başlarında bölge yeniden Avşar hâkimiyeti altına düştü (Mustafazade, 2010: 27).

XVIII. yüzyılın ortalarına kadar Karabağ, Avşar egemenliğinde kaldı. 19 Haziran 1747'de Nadir Şah Afşar öldürüldükten sonra diğer bölgelerde olduğu gibi, Karabağ'da da merkezi yönetim zayıfladı. Akabinde Azerbaycan'ın değişik bölgelerinde bağımsız şehir devletleri, hanlıklar ortaya çıktı. Bu hanlıklardan birisi de Karabağ'da, Penaheli Han tarafından kurulan Karabağ Hanlığı oldu (Adıgezel Bek, 1950: 24).

Hanlığın kuruluşundan yaklaşık 30 yıl sonra Gürcü Çarı İrakli'nin Rusya ile 24 Temmuz 1783'te imzaladığı Georgiyevsk Anlaşması'nın etkisi bölgede hissedilmeğe başladı. Nitekim Doğu Gürcü topraklarına yerleşen Çarlık Rusyası, tüm Azerbaycan hanlıklarıyla olduğu gibi Karabağ Hanlığı ile de ilgilenmeye başladı. Özellikle Karabağ'ın yüksek kesimlerinde yaşayan Ermeni knezlikleri², Rusya'nın daha fazla ilgisini çekti. Zira Georgiyevski Anlaşması'nı duyan bölgedeki knezlikler, gizli şekilde Rus sarayına mektuplar yazarak itaatlerini arz etmişlerdi. Karabağ knezliklerinin mektupları Kafkasya Genel Komutanı Pavel Potemkin'i harekete geçirdi. Nitekim Çariçe II. Katerina'dan Karabağ Hanı İbrahim Halil'i devirmeğe ve bölgede Rusya'ya tabi bir Ermeni vilayeti kurmaya izin verilmesini istedi (Butkov, 1869: 142).

Rusya'nın planından haberdar olan İbrahim Halil Han endişelendi, derhal Musa Sultan isimli elçisini bir mektupla Saint Petersburg'a, II. Katerina'nın sarayına yolladı. Elçi, II. Katerina'yı ikna etmiş olacak ki Çariçe Pavel Potemkin'e İbrahim Halil Han ile ilgili bilgiler toplamasını emretti (Ağamalı, 1998: 106). Fakat araya Osmanlı-Rus Harbinin (1787-1792) girmesi İbrahim Halil Han üzerindeki tehdidi sona erdirdi.

² O dönemde Karabağ'da beş Hristiyan knezlik (meliklik) vardı. Knezliklerden bazıları Ermeni Gregoryan Kilisesini kabul etmiş ve bunun sonucunda Ermenileşmiş olan bölgenin eski Hristiyan unsurlarıydı. Ancak aralarında sonradan Karabağ'a gelip yerleşenler de mevcuttu. Nitekim Dizag Knezi, Nadir Şah tarafından bugünkü Ermenistan'da bulunan Lori'den getirilerek Karabağ'da iskân edilmişti. Daha geniş bilgi için: (Bünyadov ve Yusifov, 1994: 534).

Dolayısıyla Rus sarayının İbrahim Halil Hanı devirmek ve bölgede Ermeni vilayeti kurmak planı bir süreliğine akamete uğradı.

Rus Çarı Pavel'in 1801 yılında öldürülmesinden sonra tahta çıkan oğlu I. Aleksandr, 12 Eylül 1801'de Doğu Gürcistan'ın Rusya'ya bağlanması hakkında bir manifesto açıkladı (Polnoye Sobraniye Zakonov Rossiyskoy İmperiy: 1800-1801, 1830: 781-786). Manifestonun ilanından sonra Rusya'nın yeni planı Azerbaycan hanlıklarına karşı harekete geçmek oldu. Nitekim 1803 yılının başlarında Gürcü asıllı Knez Pavel Sisianov'un Kafkasya Orduları Genel Komutanı olarak atanmasıyla derhal icraata geçildi. Knez Sisianov göreve başladığı ilk günden itibaren türlü bahaneler ve tehditlerle Azerbaycan hanları üzerinde baskı kurmaya gayret etti. Lakin çok geçmeden tehditlerin etkili olmadığını anladı, dolayısıyla açıkça işgale başlama kararına vardı. Bu kapsamda önce General Vasiliy Gulyakov komutasındaki bir orduyu Car-Balaken bölgesine gönderdi (Bogdanoviç, 1869: 289; Sadıgov, 2018: 57). Böylece 29 Mart'ta Car bölgesinin tamamı Rus ordusunun eline geçti.

Car-Balaken bölgesinin işgalinden sonra Rus ordusu, Gence'yi hedef aldı. Knez Sisianov, Gence Hanı Cevat Han'a mektup yazarak ondan kaleyi teslim etmesini istedi. Cevat Han, Kneze verdiği yanıtta son damla kanına kadar savaşaacağını belirterek talebi reddetti (Potto, 1887: 557). Bunun üzerine Rus ordusu Gence'ye yürüdü. Rus ordusunun kaleye saldırması sonucu Cevat Han ve oğlu çatışmalar esnasında öldürüldü. 3 Ocak 1804'te Gence Kalesi düştü (Kavkaz, 11 Ağustos 1851: 2-3).

Gence'nin ele geçirilmesi diğer Azerbaycan hanlarına adeta bir gözdağı oldu. Gence'yi işgal ettikten sonra Knez Sisianov, komşu hanlıklara kayıtsız şartsız teslim olmaları çağrısı yaptı. Çağrı yapılan hanlıklardan biri de Karabağ Hanlığı oldu. Knez Sisianov, 8 Ocak 1804'te İbrahim Halil Han'a gönderdiği mektubunda, Gence'yi ele geçirmesi dolayısıyla ondan tebrik mektubu almadığını dile getirerek Cevat Han'a ait olan hayvan sürüleriyle Gence'de yaşayan Ermenilerden yağmaladığı mülklerin derhal tarafına gönderilmesini talep etti (Aktı Kavkazskoyu Arheografiçeskoyu Komissiyu, 1868: 696). 4 Şubat'ta yazdığı bir diğer mektupta ise "*Bir sineğin kartalla komuştuğunu duyduunuz mu hiç? Güçlünün doğal hakkı hükmetmektir. Zayıf ise güçlüye boyun eğmek için yaratılmıştır.*" diyerek tehditlerine devam etti (Aktı Kavkazskoyu Arheografiçeskoyu Komissiyu, 1868: 696).

Rusya'nın Güney Kafkasya'daki varlığından rahatsız olan İran, Gence'nin işgali üzerine harekete geçmeye karar verdi. Nitekim İran ordusunun Azerbaycan'a girmesi üzerine 1804 yazında Rusya ile İran arasında savaş başladı. Savaşın başlaması Rusya'nın Karabağ Hanlığı'na yönelik planının ertelenmesine yol açtı. Ancak stratejik öneminden dolayı neyin pahasına olursa olsun Karabağ'ı ele geçirmek niyetinden vazgeçmedi.

Çünkü Rusya'ya göre Karabağ hem Azerbaycan'a hem de İran'a açılan kapıydı (Aktı Kavkazskoyu Arheografiçeskoyu Komissiyu, 1868: 703).

1804 yılının yaz ayları boyunca Rus-İran savaşı tüm şiddetiyle sürdü. Fakat yenilgiler alan İran ordusu sonbaharda Aras Nehri'nin güneyine çekildi. Fırsatı değerlendiren Knez Sisianov, İbrahim Halil Han'a mektuplar yazarak onu Rusya himayesini kabul etmeye çağırdı. İbrahim Halil Han zor bir seçim karşısındaydı. Hem Rusya hem de İran'a rağmen bağımsız bir şekilde varlık göstermenin zorluğunun farkındaydı. Bu arada Gence'nin işgali ve Cevat Han'ın başına gelenler onun gözünü çok korkutmuştu. Dolayısıyla iki devletten birini tercih etmeliydi. Bunun üzerine konuyu saray ileri gelenlerine sormaya karar verdi. Fakat saray ileri gelenleri Rusya himayesini kabul etmenin doğru adım olmayacağına kanaat getirdiler (Mustafazade, 2011: 128). Buna rağmen İbrahim Halil Han kendi kararıyla Rusya himayesine girmeyi tercih etti. Zira Knez Sisianov'un Rusya himayesine geçmekle hanlığın İran tehditlerinden kurtulacağı ve kendisiyle evlatlarının hanlık yönetiminde bulunacaklarına dair vaatlerde bulunması İbrahim Halil Han'ın ikna olmasında önemli rol oynadı (Sadıgov, 2018: 208-209).

14 Mayıs 1805'te Gence yakınlarındaki Kürekçay'da Çarlık Rusya ile Karabağ Hanlığı arasında 11 maddelik bir anlaşma imzalandı. Anlaşma ile İbrahim Halil Han, Rusya'nın egemenliği altına girmeyi kabul ederek bağımsız bir dış siyaset yürütmeyeceğine, Rusya'ya her yıl vergi ödeyeceğine ve Şuşa Kalesi'ne de 500 kişilik bir Rus askeri gücü yerleştireceğine söz verdi. Ayrıca Rus gücünün iaşesini temin etmeyi ve torunu Şükürallah'ı da Tiflis'e rehin olarak göndermeyi kabul etti. Rusya ise karşılığında İbrahim Halil Han ailesinin hanlığın tek varisi olacağını ancak hanlıktaki yönetim değişikliğinin Çar tarafından da onaylanması gerekeceğini, hanlıktaki iç işlere asla karışılmayacağını, Tiflis'te ikamet edecek hanın torunu için günlük 10 gümüş ruble harçlık verileceğini, Karabağ'ı dış baskı ve tehditlerden koruyacağını belirtti (Aktı Kavkazskoyu Arheografiçeskoyu Komissiyu, 1868: 705).

Kürekçay Antlaşması, Rusya'nın, Karabağ Hanlığı'nı bir devlet gibi kabul etmesi açısından önemliydi. Diğer taraftan anlaşma maddeleri arasında Ermenilerle ilgili hiçbir şartın yer almaması da dikkat çekicidir. Bu da söz konusu dönemde bölgede Ermeni varlığının önemsenmeyecek kadar az olduğunun kanıtıydı.

1806 yılında İran ordusunun yeniden Karabağ önlerinde görülmesi üzerine Şuşa'daki Rus askeri gücünün komutanı Binbaşı Lisaneviç, İbrahim Halil Han'a güneyden yaklaşan orduya karşı savaşmasını söyledi. Lakin Han'ın elinde mevcudu 20 bin kadar olan İran ordusuna karşı savaşacak bir güç yoktu. Hâl böyle olunca Binbaşı Lisaneviç, İbrahim Halil Han'ın Şuşa'yı İran ordusuna teslim edeceğinden kuşkulandı. Tam o sırada İbrahim Halil Han'ın ailesini de alarak İran ordusunun kuşatması altında

bulunan Şuşa'dan Hankendi'ne gitmesi Binbaşı Lisaneviç'i daha fazla sınırlendirdi. Bunun üzerine Lisaneviç, Rus askerine Hankendi'ne baskın yapma emri verdi. Böylece çıkan çatışmada İbrahim Halil Han ile ailesi öldürüldü (Dubrovin, 1887: 43). Dolayısıyla Rusya, Han ve ailesinin can güvenliğini koruyacağına söz vermesine rağmen anlaşmanın üzerinden bir yıl geçmeden anlaşmayı bozmuş oldu.

İbrahim Halil Han öldürüldükten sonra yerine oğlu Mehdişigulu Han Cevanşir geçti. Ancak 1813'te Rusya ile İran arasında imzalanan Gülistan Anlaşması'ndan sonra bölgede Rusya'nın ağırlığı daha fazla hissedildi. Mehdişigulu Han siyasi baskılara ancak 1822 yılına kadar dayanabildi. Daha sonra İran'a kaçınca hanlık lağvedildi ve yerine Karabağ Eyaleti kuruldu (Memmedova, 2006: 14).

2. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kurulmasından Sonra Karabağ'da Durum

XX. yüzyılın başında önce ekonomik buhran geçiren, ardından Japonya ile yapılan savaşta yenilen Rusya'nın başkenti Saint Petersburg'da 9 Ocak 1905'te *Kanlı Pazar* denen bir olay yaşandı. Resmi rakamlara göre toplamda 96 kişinin öldüğü olayın en önemli sonucu halkın Çarlık rejimine olan güveninin sarsılması oldu (Sibirskaya Jizn, 13 Yanvary 1905: 1; Sadıgov, 2020: 2-3). *Kanlı Pazar*'dan sonra Rusya'yı saran ve Çarlık yönetimi aleyhine her geçen gün artan protesto dalgası, çok geçmeden Güney Kafkasya'ya da sıçradı. Hâl böyle olunca Ermeniler iç karışıklığı fırsat bilerek Azerbaycanlılara saldırmaya başladı. Çarlık Hükümeti de bölge halkının kendine yönelen nefretinden kurtulabilmek için Ermeniler ve Azerbaycanlılar arasındaki etnik gerginlikten faydalandı. Bu bağlamda bölgedeki üst düzey Rus memurları tarafından özellikle Ermenilere destek sağlandı (Ordubadi, 1991: 8-9). Yönetimin desteğini alan Taşnak Ermenileri, Karabağ dahil Azerbaycan'ın bazı bölgelerinde halka katliamlar yaptılar. Neticede 1905-1906 yıllarında Şuşa, Zengezur, Nahçıvan, Karabağ, Kazak, Erivan ve Tiflis'te yaşayan binlerce Azerbaycanlı, silahlı Ermeni çeteleri tarafından vahşice katledildi (Mustafayev, 2012: 538).

Ermeni çetelerinin sivil halka saldırması, Azerbaycanlıları örgütlü bir şekilde kendini savunmaya sevk etti. Bu nedenle Ahmet Ağaoğlu'nun liderliğinde bir savunma yapısı olarak *Difai* teşkilâtı kuruldu. Bu teşkilât, sadece Ermeni çetelerine karşı değil, aynı zamanda onlara yardım ve yataklık yapan önemli Çarlık memurlarını da cezalandırmaya başladı. Nitekim örgütün kısa zamanda yaptığı ses getirici eylemler sonucunda Çarlık rejimi Ermenileri, Azerbaycanlılara karşı kışkırtmaktan vazgeçmek zorunda kaldı (Sadıgov, 2020: 12-13).

Birinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarından itibaren Ermeniler yine durumdan faydalanarak Doğu Anadolu'da katliam yapmaya başladılar. Savaş sırasında Rus

ordusunda görevli birçok gönüllü Ermeni asker ve subayı, Müslüman Türk halkına karşı katliam yaptı. Lakin tüm çabalarına rağmen başarısız olan Ermeniler Güney Kafkasya'ya kaçtılar ve Çarlık Rusyası'nın koruması altına girerek tekrar Azerbaycanlılara saldırılar düzenlediler (Mahmudov-Şükürov, 2005: 40).

1917'de Rusya'da devrimler meydana geldi. Özellikle Bolşevik Devriminin etkisiyle Azerbaycan'ın en büyük şehri Bakü'de bir süre sonra Sovyet yönetimi tesis edildi, başına da Stepan Şaumyan adlı Lenin'e yakın bir Ermeni getirildi. Bakü'de Sovyet yönetiminin kurulması, Rusya ordusunda hizmet eden gönüllü Ermeni gruplarının oraya akın etmesine neden oldu. Mart 1918'de şehirde Azerbaycanlılar ile Ermeniler arasında ciddi gerginlik yaşandı. Bu gerginlik Mart sonlarında büyük bir çatışmaya dönüştü. Nitekim Sovyet yönetimine bağlı Bolşevik askerlerle birleşen Ermeni silahlı grupları, şehirde halka karşı büyük katliamlar gerçekleştirdi. 4 gün devam eden saldırılar sonucu 10-12 bin Azerbaycanlı vahşice katledildi (Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Ansiklopedisi, 2005: 180; Sadıgov, 2015: 66).

Ekim Devrimi'nden sonra Bolşevik yönetimini kabul etmeyen Gürcü, Ermeni ve Azerbaycanlı temsilciler, Tiflis'te Maver-i Kafkas Komiserliği Hükümetini kurdular. Komiserlik, Kurucu Meclis seçimleri yapılarak Rusya'da yasal bir hükümet ilan edilinceye kadar Güney Kafkasya'da varlığını sürdüreceğini açıkladı. Lakin Ocak 1918'de Bolşeviklerin başkent Petrograd'da Kurucu Meclis'i feshetmesi yeni bir siyasi durum ortaya çıkarttı. Nitekim Kurucu Meclis'in feshi üzerine Komiserlik Hükümeti de feshedildi. Ancak birkaç gün sonra Tiflis'te yapılan bir toplantıda, Güney Kafkasya'dan Rusya Kurucu Meclisi'ne seçilmiş milletvekilleri, yeni bir hükümet kurmak üzerinde anlaştılar. Ardından 22 Şubat 1918'de yapılan toplantıda komiserliğin yerine, Maver-i Kafkas Seymi (Meclisi) Hükümeti'nin tesis edilmesi karara bağlandı (Ağamalıyeva, 1998: 60).

Lakin Seym Hükümeti de kısa sürdü. Çünkü hükümette yer alan Gürcü, Ermeni ve Azerbaycanlı temsilciler birçok konuda anlaşmazlık yaşadılar. Hâl böyle olunca 26 Mayıs 1918'de Seym Hükümeti dağıldı (Veçer Petrograda, 2 İyunya 1918: 2). Aynı gün yapılan son toplantıda Gürcistan, bağımsızlığını ilan etti (Borba, 28 Maya 1918: 2). Gürcistan'ın bağımsızlığını ilan etmesinden sonra diğer iki üye de bağımsız devletlerini kurmayı kararlaştırdılar. Bunun üzerine 28 Mayıs'ta Azerbaycan ve Ermenistan bağımsızlıklarını ilan ettiler (Borba, 30 Maya 1918: 2; 1 İyunya 1918: 4; İsmayılov, 2002: 16). Böylece Güney Kafkasya'da üç yeni devlet kurulmuş oldu.

Azerbaycan Cumhuriyeti, bağımsızlık ilanı metni olan *İstiklal Beyannamesi*'nin 3. maddesinde tüm ülkelerle, özellikle de komşu millet ve devletlerle iyi ilişkiler tesis edeceğini açıklamıştı (Sadıgov, 2015: 181). Hükümet kabinesi oluşturulduktan sonra Azerbaycan'ın ilk icraatlarından birisi, Haziran 1918'de komşularına çağrı yaparak

tartışmalı sınır anlaşmazlıklarını müzakere yoluyla çözüme talebinde bulunması oldu. Fakat Ermenistan, çağırımı önemsemedi. Hatta dünyadaki mevcut durumu fırsata dönüştürmeye çalışarak Azerbaycan'a karşı toprak talebi iddialarını ileri sürdü. Nitekim gizlice desteklediği Ermeni çeteleri vasıtasıyla Nahçıvan, Zengezur ve Karabağ bölgelerinde yaşayan Azerbaycanlıları yurtlarından kovma siyaseti izlemeye başladı (Azerbaycan Tarihi, 2008: 443). Ermenistan Hükümeti'nin davranışları Karabağ'da yaşayan Ermenileri de cesaretlendirdi. Bunun üzerine onlar da Temmuz 1918'de Şuşa'da bir kurultay düzenleyerek Azerbaycan Hükümeti'ni tanımadıklarını açıkladılar ve Dağlık Karabağ'ın bağımsızlığını ilan ettiler (Necefov, 1992: 39).

Kurultayda 7 kişiden ibaret bir hükümet oluşturan Ermeniler, Azerbaycanlıları yaşadıkları yurtlardan çıkarmaya başladılar. Dolayısıyla derhal silahlı çeteler harekete geçerek Asgeran, Ağdam ve Garyagin³ yollarını kapattılar. Tam o dönemde Azerbaycan Hükümeti'nin Kafkas İslam Ordusu'nun desteğiyle Bakü Sovyeti'ne karşı mücadelesi ayrılıkçı Ermenilerin işine yarayan fırsata dönüştü. O nedenle Karabağ'daki Azerbaycanlıların hükümetten yardım talebi karşılanamadı. Hâl böyle olunca Şuşa'daki Azerbaycanlı ileri gelenler kendi başlarının çaresine bakmaya karar verdiler. Şehirde derhal seferberlik başlatıldı ve 14 yaşından 60 yaşına kadar erkekler silah altına alındı. Silahlı gruplar oluşturularak eğitim verildi. Eğitimini tamamlayan gruplar Şuşa'nın yüksek tepelerindeki mevzilere konuşularak köy yollarının güvenliğini sağlamaya başladılar (Süleymanov, 2014: 664-666).

Lakin Karabağ'daki gerginlik haberlerinin artması üzerine Azerbaycan Hükümeti, Ermenilerin yaptığı taşkınlıkların kayıt altına alınması için Rusça, Fransızca, Almanca ve Türkçe yazılar kaleme alarak dünya kamuoyuna duyurulması amacıyla bir komisyon kurmaya karar verdi (Memmedova, 2006: 25). Fakat Bakü'yü Bolşevik-Ermeni işgalinden kurtarmayı öncelik olarak belirlemiş hükümet, Ermeni çetelerinin taşkınlıklarına engel olamadı. Bu arada bölgede Azerbaycan halkına karşı saldırılar her geçen gün şiddetini arttırdı. Özellikle de 1918 yılı ilkbaharında Osmanlı ordusu karşısında mağlubiyetler alarak Ermenistan hudutlarına doğru kaçmış çete lideri Andranik Ozanyan'ın, yaz aylarında Nahçıvan ve Zengezur bölgelerinde yaptığı katliamlar tüm bölgede büyük infial uyandırdı. Dahası Andranik, Nahçıvan'da Sovyet yönetimi kurduğunu ilan ederek bölgeyi Rusya'ya birleştirdiğini açıkladı (Yıldız, 2004: 134). Azerbaycan Hükümeti bunun üzerine 15 Ağustos'ta Ermenistan Hükümeti'ne nota vererek çeteci Andranik'e karşı önlem almasını talep etti (Seyidova, 2014: 488). Fakat 2 gün sonra Azerbaycan Hükümeti'ne resmi yanıt veren Ermenistan Hükümeti, Andranik'in ülkesine tabi olmadığını iddia ederek onun yaptıklarından sorumlu tutulamayacağını belirtti (Azerbaycan, 2 Ocak 1919: 4; Abışov, 2007: 137).

³ Füzuli şehrinin eski ismidir. Şehir 1930'a kadar Garyagin adlanmıştır.

Kafkas İslam Ordusu ile Azerbaycan kuvvetlerinin Bakü önlerinde bulunmasından faydalanan Andranik, sonbahara doğru Zengezur'da Azerbaycanlılara karşı saldırılarını arttırdı. Giderek konumunu sağlamlaştırınca Gorus merkezli Ermeni Valiliği kurduğunu açıkladı. Lakin bununla da yetinmedi, bir süre sonra başkenti Şuşa şehri olacak *Küçük Ermenistan* tesis etmeye çalıştı (Ağamalyeva, 1998: 187; Yıldız, 2004: 135). Andranik'in faaliyetleri Karabağ'daki Ermenilere cesaret verdi. Nitekim Eylül başlarında bölgede yaşayan Ermeniler, Azerbaycan'dan ayrılarak bir kez daha bağımsız bir devlet kurduklarını ilan ettiler (Petrogradskaya Pravda, 16 Sentyabrya 1918: 3).

15 Eylül 1918'de Bakü, Kafkas İslam Ordusu tarafından işgalden kurtarıldı (Borba, 18 Sentyabrya 1918: 3). Başkentine kavuşan Azerbaycan Hükümeti, Gence'den Bakü'ye taşındı. Ardından tüm ülkede kamu güvenliğinin sağlanması için çalışmalar başlattı. Öncelikle Karabağ'daki silahlı asiler ile Zengezur'da katliamlar gerçekleştiren Andranik grubunun sıkıştırılması için Kafkas İslam Ordusu bölgeye sevk edildi. 1 Ekim'de bölgeye varan Nuri Paşa, asilere silahlarını teslim etmelerine dair bir ultimatoma verdi (Süleymanov, 2014: 673-674). Çaresiz kalan Karabağ'daki silahlı gruplar, teslim olmaya ikna oldular, Andranik ise Erivan taraflarına kaçarak kurtulmayı başardı (Azerbaycan, 5 Ekim 1918: 2). Böylece Karabağ'daki Ermenilerin ayrılıkçı girişimi sona erdi. Ekim ayı sonlarında ise bölgeye tam bir sükûnet hâkim oldu (K İstoriy Obrazovaniya Nagorno-Karabakhskoy Avtonomnoy Oblasti Azerbaydjanskoy SSR 1918-1925: Dokumentı İ Materialı, 1989: 11).

Ancak Birinci Dünya Savaşı'nı kaybeden Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918'te imzaladığı Mondros Ateşkes Antlaşması ile Kafkasya'dan çekilmek zorunda kaldı. Osmanlı ordularının ayrılmasından sonra Bakü'ye General Sir William Montgomerie Tomson komutasındaki müttefik orduları çıktı. Lakin müttefiklerin Azerbaycan Hükümeti'ne karşı çelişkili siyaseti bölgede durumu hayli gerginleştirdi (Yıldız, 2004: 135).

Kafkas İslam Ordusu'nun bölgeyi terk etmesinden sonra Ermenistan Hükümeti tarafından maddi ve manevi destek alan Andranik'e bağlı silahlı gruplar yeniden aktifleştirdiler. Nitekim Kasım ayının ikinci yarısından itibaren Zengezur'un merkezi Gorus'a baskın yaparak kısa bir sürede 30 civarında Azerbaycan köyünü tahrip ettiler (Azerbaycan Tarihi, 2008: 449). Çok geçmeden Karabağ'dan da Azerbaycan köylerinin tahrip edildiği ve halka zulüm yapıldığına dair haberler duyulmaya başlandı. Çetecilerin vahşetine karşı harekete geçen Azerbaycan Hükümeti, meseleyi barış yoluyla çözmek için Ermenistan'a, Tiflis'te bir konferans düzenleme çağrısında bulundu. Ancak Ermenistan tarafı konferansa sıcak bakmadı (Memmedova, 2006: 23).

Aralık ayının ilk günlerinden itibaren Ermeni silahlı grupları, Karabağ'daki Azerbaycan köyleri üzerine şiddetli bir saldırı başlattılar. Bunun üzerine müttefik ordu komutanı Thomson, Kazak, Gence ve Cavanşir bölgelerindeki Ermeni kanaat önderlerine telgraf göndererek yağma ve taşkınlığa son vermelerini söyledi, aksi halde dökülecek kandan Ermenilerin sorumlu tutulacağını belirtti (Azerbaycan, 3 Aralık 1918: 2). Fakat buna rağmen Ermeniler taşkınlık yapmaktan vazgeçemediler. Hatta o sırada Andranik'in Şuşa'ya taarruz hazırlığı yaptığı duyuldu. Müttefik ordusu komutanlığının çağrısına rağmen Ermeni silahlı gruplarının hazırlığı bölge halkını endişelendirdi. Bunun üzerine Ağdamlılar, Bakü'ye telgraf çekerek hükümetten acil yardım talebinde bulundular (Azerbaycan, 5 Aralık 1918: 3-4).

Ermenilerin silahı bırakmamaları üzerine İngiliz Generali Thomson doğruca Andranik'e bir mektup yazdı. Ondan kan dökmeyi derhal durdurmasını talep etti. Azerbaycan halkına saldırmaktan vazgeçmediği takdirde kendisine karşılık verileceği uyarısında bulundu (Azerbaycan, 12 Aralık 1918: 3). Fakat İngiliz generalinin de uyarıları bir işe yaramadı. Andranik yine köyleri yakmaya ve halkı katletmeye devam etti.

Müttefik ordu komutanlığı sorunu kendi inisiyatifiyle çözeceğini vadederek olayların büyümemesi için Ermenilere saldırmamaları konusunda Azerbaycanlıları uyarıyordu. Bu vaade inanan Azerbaycanlılar, savunma hatlarını bırakıp evlerine dönmüşlerdi. Lakin Ermeni çete lideri Andranik, bu durumu fırsata dönüştürdü, derhal savunmasız Azerbaycan köylerine saldırdı. Onlarca kadın esir alındı. Müttefiklerin vaadine rağmen yaşananlar halkı çaresiz durumda bıraktı. Halk yeniden Azerbaycan Hükümeti'ne mektuplar yazarak Karabağ'a ordu göndermesini rica etti (Azerbaycan, 15 Aralık 1918: 3).

Karabağ'da huzurun bozulması Azerbaycan parlamentosunu harekete geçirdi. Parlamento, 20 Aralık'ta olağanüstü bir toplantı yaptı. Toplantıda Andranik'e bağlı silahlı Ermeni çetelerinin Şuşa, Cebayıl ve Zengezur'da köyleri yakması vurgulanarak acil önlem alınması gerektiğine karar verildi (Azerbaycan, 22 Aralık 1918: 1). Aslında Azerbaycan Hükümeti'nin niyeti öncelikle sorunu barışçıl yollardan çözmektir. Bu düşünceyle Ermenistan Hükümetine yeniden çağrı yapıldı. Lakin müzakereler sonuçsuz kaldı (Memmedova, 2006: 26). Dahası hükümetler arasında müzakereler devam ederken Andranik'e bağlı silahlı Ermeni grupları Zengezur ve Şuşa'da sivil halka karşı büyük vahşet yaptılar (Azerbaycan, 6 Ocak 1919: 1; 14 Ocak 1919: 3).

Andranik'in yaptıklarından dolayı bölgede açlık, yoksulluk ve güvensizlik giderek arttı. Azerbaycan Hükümeti, 1919 yılının ilk günlerinden itibaren silahlı gruplara engel olmak üzere harekete geçti. Bölge Bakü'ye uzaktı, o yüzden hızlı bir şekilde güvenlik önlemleri almak noktasında zafiyet yaşıyordu. Hükümet buna çözüm bulmak amacıyla bölgenin tek bir olağanüstü yönetimle idare edilmesini zaruri gördü. Bu

bağlamda 13 Ocak 1919'da bölgede savunma tedbirlerinin kuvvetlendirilmesi ve huzurun sağlanması için geçici olarak özel bir yönetim tesis edildi. Yeni oluşturulan yönetim, Karabağ Genel Valiliği olarak adlandırıldı ve Zengezur, Şuşa, Cebrayıl ile Cavanşir vilayetlerini kapsadı (Azerbaycan, 30 Ocak 1919: 1). 29 Ocak'ta Hosrov Bey Sultanov özel yönetimin başına vali olarak atandı. Ona Şuşa'da, her kazadan 5 üyeden oluşan 20 kişiden ibaret bir konsey kurması ve şehirde *Cumhuriyet* adlı bir Türkçe gazete yayınlaması talimatı verildi (Azerbaycan, 9 Şubat 1919: 3).

Karabağ Genel Valiliği'nin tesisi Ermenistan'ı rahatsız etti (Azerbaycan, 30 Ocak 1919: 1). Karabağ'da toprak iddiasında bulunduğu için Azerbaycan'dan kararı gözden geçirmesini istedi. Azerbaycan Hükümeti, 31 Ocak'ta Ermenistan Hükümeti'ne verdiği resmi notada Karabağ'ın tartışmasız bir şekilde Azerbaycan'a ait olduğunu belirtti. Ermenistan Hükümeti bunun üzerine müttefik orduları komutanı General Thomson'a mektup yazarak itirazını bildirdi. Fakat müttefik komutanlığı Ermenistan'ın itirazlarını önemsemedi, hatta cevabında Karabağ'da yaşayan Ermenilerin Azerbaycan Hükümeti'ne tabi olmaları gerektiğini belirtti (Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Ansiklopedisi, 2005: 133).

Karabağ Valisi olarak atanan Hosrov Bey Sultanov'un ilk günlerde yürüttüğü barışçıl siyaset aslında Ermenileri de memnun etti. Hâliyle valiliğin faaliyete başlamasıyla bölgeye huzur geldi, yolların güvenliği sağlandı ve daha fazla kan akmasının önü alındı. Bölgedeki Azerbaycanlılar kadar Ermeniler de aslında valiliğin faaliyetinden memnun kaldılar. O yüzden 15 Ağustos'ta Şuşa'da düzenledikleri Karabağ Ermenilerinin 7. Kurultayı'nda Azerbaycan Hükümeti'ne tabi olduklarını açıkladılar (Yıldız, 2004: 137; K İstoriy Obrazovaniya Nagorno-Karabahskoy Avtonomnoy Oblasti Azerbaydjanskoy SSR 1918-1925: Dokumentı İ Materialı, 1989: 21-22).

3. Karabağ'da Ermeni İsyanı ve Azerbaycan Hükümeti'nin Bölgede Egemenliği Sağlaması

Karabağ'da yaşayan Ermeniler, her ne kadar kurultayda Azerbaycan Hükümeti'ne tabi olduklarını açıklamış olsalar da sonbahara doğru vaatlerinden dönmeye ve yeniden bölgede huzursuzluk çıkarmaya başladılar. Azerbaycan Hükümeti taşkınlık yapan silahlı gruplara engel olmak için Karabağ Genel Valiliği'ne daha fazla askeri yardımda bulundu. Karabağ'da huzursuzluğun başlaması üzerine Ermenistan Hükümeti tekrar siyasi müdahalede bulunarak Nahçıvan, Zengezur ve Karabağ bölgelerine yönelik iddialar ileri

sürdü. Azerbaycan Hükümeti, Erivan ve Eçmiazin vilayetleri konusunda Ermenistan'a bir kez taviz verdiğini hatırlatarak iddiaları kesin bir dille reddetti. İki devlet arasındaki sorunun büyümesi üzerine araya Amerika Birleşik Devletleri girdi ve tartışmalı topraklar hakkında Tiflis'te bir toplantı yapılmasını önerdi. Öneri her iki tarafça da kabul edilince 23 Kasım 1919'da toplantı başladı. Toplantıda hem Azerbaycan hem de Ermenistan hükümet başkanları silahsız çözümden yana olduklarını açıklayarak bir barış konferansı ile tartışmalı sınır sorunlarını halledecekleri üzerinde bir mutabakata vardılar. (Azerbaycan Tarihi, 2008: 455)

Fakat Tiflis'te kabul edilen mutabakata rağmen, Ermeni silahlı grupları Kasım sonunda Zengezur'a saldırdı (Memmedova, 2006: 51). Bölgede bir anda tansiyon yükselirken iki ülke arasındaki barış konferansı 14-21 Aralık tarihlerinde Bakü'de gerçekleşti. Lakin Ermenistan tarafının sınır sorunu konusunda nihai çözüm için zamanın erken olduğunu açıklaması, konferanstan herhangi bir sonucun çıkmamasına neden oldu (Yıldız, 2004: 139; Azerbaycan Tarihi, 2008: 456).

11 Ocak 1920'de Paris Barış Konferansı'nın Yüksek Konseyi, Azerbaycan ile Gürcistan'ı resmen tanıdığını açıkladı. (Azerbaycan, 13 Ocak 1920: 2) Karar Azerbaycan'da büyük sevinçle karşılanırken, Ermenistan'da rahatsızlığa neden oldu. Zira Yüksek Konsey, Ermenistan'ın tartışmaya açtığı toprakların Azerbaycan'a ait olduğunu teyit etmişti. Lakin konsey kararına rağmen Ermenistan derhal ordusunu Zengezur Vilayeti'ne sevk etti. Ardından da Karabağ'a doğru hamle yaparak Azerbaycan topraklarına karşı askeri müdahalede bulundu.

16 Ocak'ta bir toplantı yapan Azerbaycan Güvenlik Komitesi, bölge halkını savunmak üzere acil olarak gerekli adımları atmaya karar verdi. Azerbaycan Dışişleri Bakanı Fethali Han Hoyski ise Ermenistan'a nota vererek ordusunun Zengezur'dan Şuşa'ya doğru yaptığı saldırıya hükümet olarak sessiz kalmayacaklarını bildirdi (Azerbaycan, 26 Ocak 1920: 3). Ermenistan tacizine karşı güçlü irade göstermek adına Azerbaycan Savunma Bakanlığı derhal bölgeye yetkililerini gönderdi. Şuşa'da bir değerlendirme yapan yetkililer, hükümetten bölgedeki askeri gücünü arttırmasını istediler. Böylece Azerbaycan'ın kısa bir sürede ciddi önlemler alması üzerine Karabağ'daki olası gerginlik yerini geçici bir sükûnete bıraktı (Azerbaycan Tarihi, 2008: 457).

Mart başlarında Karabağ'dan alınan istihbarat bilgileriyle Ermenilerin büyük bir isyan başlatmak üzere hazırlandıkları anlaşıldı. Çok geçmeden bölgede silahlar yeniden patladı. Nitekim 3 Mart'ta Daşkent köyü yakınlarındaki yolda yaşlı bir adam vuruldu (Azerbaycan, 3 Mart 1920: 1). Birkaç gün sonra da Ağdam'dan Garyagin'e giden Azerbaycanlılar, silahlı Ermenilerin baskınına maruz kaldı. Bunun üzerine Azerbaycan Hükümeti, bölgeye yeni askeri birliklerini gönderdi. Ancak bu defa da Ermenistan

Hükümeti, Karabağ'a ordu sevk edilmesi nedeniyle Azerbaycan'a nota verdi. Notada Ermenilerin yaşadığı bölgelere ordu gönderilmesinin kabul edilemez olduğu vurgulandı, Ağdam ile Hankendi'nde Ermenilerin katledildiğini iddia edilerek yaşanan olaylara kesinlikle karşılık verileceği tehdidi yapıldı. (Azerbaycan, 17 Mart 1920: 2-3)

Ermenistan'ın açıkça tehditte bulunması üzerine Dışişleri Bakanı Hoyski, komşu ülkeye bir nota daha verdi. Notada Azerbaycan'ın iç işlerine karışılmasının gayri makbul sayıldığı açıklanarak komşu ülkeyle varılan uzlaşmadan hemen sonra Ermeni ordusunun Zengezur'da 40'a yakın köyü mahvettiği ifade edildi. Diğer yandan Ermeni tehditleri dolayısıyla onbinlerce kişinin tehlike altında bulunduğu dikkat çekilerek Hükümetin bölgeye küçük bir müfreze göndermek zorunda kaldığı, Azerbaycan askerinin bölgeye ulaşmasıyla da taşkınlık yapan silahlı grupların planlarına engel olduğu vurgulandı (Azerbaycan, 18 Mart 1920: 3).

Azerbaycan askeri birliklerinin Karabağ'a ulaşması üzerine bölgede yaşayan Ermeniler, büyük bir isyan başlattılar ve 19 Mart'ta iki Azerbaycan askerini katlettiler. 22 Mart gecesi ise ansızın Şuşa, Hankendi, Asgeran, Hocalı ve Terter'de bulunan Azerbaycan ordusuna saldırılar düzenlediler. İsyani bir anda tüm bölgeyi kapsadı. Asgeran şehrine de saldıran isyancılar, 50 Azerbaycan askerini esir alarak şehri işgal ettiler (Azerbaycan, 26 Mart 1920: 1).

Bu arada isyanı duyan binlerce Ermeni, silahlı gruplar halinde Ermenistan'dan bölgeye akın etmeye başladı. 24 ve 26 Mart tarihlerinde silahlı gruplar defalarca Terter'i ele geçirmek için hamle yaptılar, lakin herhangi bir başarı elde edemediler. İsyani bastırmak üzere büyük bir hazırlık başlatan Azerbaycan Hükümeti, seferberlik ilan ederek gönüllüleri orduya çağırdı. Diğer yandan isyanın bastırılması ve saldırıların engellenmesi için Genelkurmay Başkanı Hebip Bey Selimov başkanlığında özel bir karargâh oluşturuldu. Karargâhın Ağdam'da kurulması uygun görüldü (Azerbaycan Tarihi, 2008: 458). Bir yandan da Savunma Bakanlığı bölgede bulunan orduya takviye yapmayı sürdürdü. Bu bağlamda Ağdaş 8. Piyade Alayı, Zagatala Alayı'nın 700 kişilik Nuha Taburu ve Gence Piyade Alayı'na bağlı 2 toptan ibaret tabur Karabağ'a sevk edildi (Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Ansiklopedisi, 2005: 131).

Hebip Bey Selimov, 26 Mart'ta Ağdam'a ulaşınca derhal Asgeran yolunda keşif yaptı. Şehir çevresindeki tüm tepelerin Ermeni silahlı gruplarının elinde olduğunu gördü. Asilerin elinde topların olduğunu haber alınması üzerine Bakü'den zırhlı bir askeri araç istendi. (Süleymanov, 2014: 594) Bu arada Savunma Bakanı Samet Bey Mehmandarov da bölgede yaşananları yakından izlemek için Gence'ye gitti.

Azerbaycan ordusu bölgede güvenliği sağlamak üzere hazırlık yaparken Ermeni asileri defalarca Zengezur ve Şuşa'ya saldırdılar. Lakin her defasında geri püskürtüldüler

(Azerbaycan, 28 Mart 1920: 1). Diğer mıntıklalarda da başarı kazanamayan isyancılar, 26 Mart'ta Çaylı ve Bruc köylerinden çekilmek zorunda kaldı. İsyancıların sıkıştırılmasında özellikle orduya yardım için Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerinden toplamı “Yaşasın Vatan” nidalarıyla Karabağ'a intikal eden gönüllülerin önemli rolü oldu (Azerbaycan, 30 Mart 1920: 1).

Karabağ'daki isyanı bastırmak için sahada askeri operasyonları sürdüren Bakü yönetimi, bir yandan da uluslararası kamuoyuna Ermenilerin yaptığı vahşeti anlatmak üzere harekete geçti. Azerbaycan Dışişleri Bakanı Hoyski, Tiflis'teki diplomatik misyon şeflerine bir telgraf göndererek 22 Mart'ta başlayan isyandan, silahlı Ermeni gruplarının köylüler ile hükümet ordusuna saldırmalarından, Asgeran'ı işgal etmelerinden ve Karabağ'ın Azerbaycan köylülerinin kendilerini nasıl savunduklarından bahsetti. Ayrıca hükümet olarak bölgede düzeni sağlayacaklarını ve ilerde yeni tehditlerin yaşanmaması için üzerlerine düşen tüm görevleri yerine getireceklerinden söz etti (Azerbaycan, 30 Mart 1920: 1).

Ermeni isyancılar, defalarca Şuşa, Hankendi ve Terter üzerine taarruz ettiler. Lakin Azerbaycan ordusu tüm taarruzları püskürttü. Asgeran'ın düşmesinden sonra Karabağ'ın dağlık kesimiyle düzlüğü arasındaki irtibat kesilmişti. Azerbaycan ordusu o yüzden Asgeran'ı kurtarmak için ciddi hazırlık yaptı. Hazırlıkların tamamlanmasından sonra 29 Mart'ta Asgeran üzerine Azerbaycan ordusunun taarruzu başladı (Süleymanov, 2014: 597-598; Azerbaycan Tarihi, 2008: 458). Bu arada Azerbaycan Hükümetinin Karabağ'da meşgul olmasını fırsat bilen Zengezur'daki Ermeni silahlı grupları, daha fazla Azerbaycan köyünü tahrip ettiler (Azerbaycan, 31 Mart 1920: 1).

Asgeran üzerine taarruz, 29 Mart sabahının erken saatlerinde başladı. Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerinden Karabağ'a giden gönüllü birlikler de çatışmalara katıldı. Taarruz planına göre Asgeran ele geçirilmeliydi. Şehri çevreleyen tepeler Ermeni silahlı gruplarının kontrolü altındaydı. O yüzden Azerbaycan askerlerinin doğruca merkez hattını takip ederek şehir üzerine yaptığı ilk saldırı başarısız oldu. Buna rağmen şehrin yakınındaki 4 büyük Ermeni köyü isyancılardan tamamen kurtarıldı (Azerbaycan Tarihi, 2 Nisan 1920: 1). Asgeran'daki başarısızlıkta askeri birliklerin tecrübesizliği ve aceleciliği önemli rol oynadı (Süleymanov, 2014: 598-599).

2 Nisan'da Azerbaycan Hükümeti Karabağ'a takviye birlikler gönderdi. Ertesi gün Ağdam askeri birliği Asgeran üzerine ikinci kez taarruz yaptı. Ermenistan ordusunun subay ve askerlerinin desteklediği isyancılar, bu desteğe rağmen bu kez taarruzu durduramadılar. Şiddetli çatışmalar sonucu Azerbaycan askeri birlikleri aynı gün Asgeran şehrini kurtardı (Azerbaycan, 3 Nisan 1920: 2). Ardından ilerleyerek Hocalı'ya da girdi. 5 Nisan'da ise Ağdam şehri geri alındı (Azerbaycan Tarihi, 2008: 459).

Ermeni isyancıları kaybettikleri yerlerden çekilince Şuşa yakınlarındaki Keşişkend'te toplandılar. 9-12 Nisan arasında Azerbaycan ordusu bölgeye operasyon yaptı. Şiddetli çatışmalar yaşandıktan sonra isyancıların en kuvvetli istihkâmı olan Keşişkend'teki karargâhları darmadağın edildi. İsyancıbaşı Deli Gazar öldürüldü, isyancılar büyük bir yenilgi aldı (Nesibzade, 1990: 69). İsyan tamamen bastırıldı. Böylece 22 Mart'ta başlayan operasyonlar ile Azerbaycan Hükümeti tüm ülkede toprak bütünlüğünü sağlamayı başardı (Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Ansiklopedisi, 2005: 132).

4.Sonuç

1828'den itibaren Rus Çarlığı tarafından Karabağ'a yerleştirilen Ermeniler, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte bölgede taşkınlık çıkardılar. Özellikle 1918 yılı yazında, Kafkas İslam Ordusu'nun ve Azerbaycan Hükümetinin Bakü'deki Sovyet Hükümetiyle olan mücadelesi Karabağ Ermenilerine fırsat sundu. Dolayısıyla Ermenistan'dan aldıkları destekle de Karabağ'da bağımsızlıklarını ilan ettiler. Fakat Bakü, Sovyet yönetiminin işgalinden kurtarıldıktan sonra Kafkas İslam Ordusu Komutanı Nuri Paşa, bölgeye giderek Ermenileri isyandan vazgeçirmeyi bildi.

Osmanlı güçlerinin Mondros Mütarekesine göre Kafkasya'dan ayrılmasından hemen sonra Çeteci Andranik, Azerbaycan köylerine saldırmaya başladı. 1918 yılının sonbaharında Azerbaycan Hükümetini hayli uğraştıran Andranik, müttefik orduların komutanlığını da dinlemeyerek bölgede büyük bir katliam yaptı. Ocak 1919'da Azerbaycan Hükümeti Karabağ'da Genel Valilik tesis ederek bölgedeki huzursuzluğu gidermeyi başardı.

Azerbaycan Hükümeti, 23 aylık varlığı süresince Ermenistan'ın toprak talebine ve çete saldırılarına rağmen defalarca barış içinde çözümden yana oldu. Lakin Ermenistan, her defasında Azerbaycan'ın Karabağ, Zengezur ve Nahçıvan vilayetlerine dair toprak talebinde bulunarak çözümsüzlüğü seçti. Hatta Paris Barış Konferansı Yüksek Konseyi'nin Azerbaycan'ın sınırlarını kabul etmesine itirazını bildirdi. Ardından ise Mart 1920'de Ermenilerin yeniden Karabağ'da başlattığı isyanı bastırmak için bölgeye Azerbaycan'ın ordu sevk etmesine de karşı çıktı. Dolayısıyla Ermenistan bu gibi davranışlarıyla Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tartışmaya açarken, Karabağ'da isyan eden Ermenileri de cesaretlendirmiş oldu. Lakin Azerbaycan Cumhuriyeti varlığı süresince hem Ermenistan'ın taleplerini reddetti hem de isyancıları mağlup ederek toprak bütünlüğünü sağlamayı başardı.

Kaynakça

Abışov, V. (2007). *Azerbaycanlıların Soykırımı (1917-1918)*, Bakü: Nurlan Yayınevi.

Adıgezel Bek, M. (1950). *Karabag- Name*, Bakü: İzdatelstvo Akademiya Nauk Azerbaydjanskoy SSR.

Ağamalı, Y. (1998). *Karabağ Hanlığının Konşu Hanlıklar ve Dövlletlerle Münasibetleri*, Bakü: Azerbaycan Ensklopediyası Yayınları.

Akti Kavkazskoyu Arheografiçeskoyu Komissiyu. (1868). Tom 2, N:1416, Tiflis: Tipografiya Glavnago Upravleniya Namestnika Kavkazskago.

Azerbaycan Cumhuriyeti (1918-1920). (1998). Ed. Nigar Ağamalıyeva, Bakü: Elm Neşriyyatı.

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Ansiklopedisi. (2005). “Garabağ Emeliyyatı”, Cilt 2, Bakü: Lider Neşriyyatı, s. 130-132.

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Ansiklopedisi. (2005). “Karabağ General Gubernatorluğu”, Cilt 2, Bakü: Lider Neşriyyatı, s. 132-134.

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Ansiklopedisi. (2005). “Mart Soykırımı (1918)”, Cilt 2, Bakü: Lider Neşriyyatı, s. 178-181.

Azerbaycan Tarihi: 1900-1920-Ci İller. (2008). Cilt 5, Bakü: Elm Neşriyyatı.

Azerbaycan. Ekim 1918; 3 Aralık 1918; 5 Aralık 1918; 12 Aralık 1918; 15 Aralık 1918; 22 Aralık 1918; 2 Ocak 1919; 6 Ocak 1919; 14 Ocak 1919; 30 Ocak 1919; 9 Şubat 1919; 13 Ocak 1920; 26 Ocak 1920; 3 Mart 1920; 17 Mart 1920; 18 Mart 1920; 26 Mart 1920; 28 Mart 1920; 30 Mart 1920; 31 Mart 1920; 2 Nisan 1920; 3 Nisan 1920.

Bogdanoviç, M. (1869). *İstoriya Tsarstvovaniya İmparatora Aleksandra I IRossiy v Ego Vremya*, Tom 1, Saint Petersburg: Tipografiya F. Sushinskago.

Borba, 28 Maya 1918; 30 Maya 1918; 1 İyunya 1918; 18 Sentyabrya 1918.

Butkov, P. (1869). *Materialı Dlya Novoy İstoriy Kavkaza s 1722 Po 1803 God*, Tom 2, Saint Petersburg: Tipografiya İmperatorskoy Akademiy Nauk.

Bünyadov, Z. ve Yusifov, Y. (1994). *Azerbaycan Tarihi: En Gedim Zamanlardan XX. Esre dek*, Cilt 1, Bakü: Azerbaycan Devlet Neşriyyatı.

Dubrovin, N. (1887). *İstoriya Voynı İ Vladiçestva Russkih Na Kavkaz*, Tom 5, Saint Petersburg: Sklad İzdaniya U V. A. Berezovskago.

İsmayılov, İ. (2002). *Azerbaycan Halkının Siyasi Medeniyeti (XX Esr)*, Bakü: Zaman Neşriyatı.

K İstoriy Obrazovaniya Nagorno-Karabahskoy Avtonomnoy Oblasti Azerbaydjanskoy SSR 1918-1925: Dokumentı İ Materialı. (1989). Bakü: İzdatelstvo Azerneshr.

Kavkaz. (11 Avgusta 1851).

Krasnaya Armiya. (2 İyunya 1918).

Mahmudov, Y. Ve Şükürov, K. (2005). *Karabağ: Real Tarih, Faktlar, Senedler*, Bakü: Tehsil Yayınevi.

Memmedova, H. (2006). *Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Dövründe Yukarı Karabağ'da Siyasi Vaziyet: Ermeni Terörizminin Güçlenmesi (1918-1920)*, Bakü: Nağil Evi Yayınları.

Mustafayev, B. (2012). "Kafkaslarda Müslüman Türk Soykırımını (1905-1920), *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt 12, Sayı 1, ss. 533-561.

Mustafazade, T. (2010). *Karabağ Hanlığı*, Bakü: Sabah Yayınları.

Mustafazade, T. (2011). *Azerbaycan Hanlıklarının Kısa Tarihi*, Bakü: Victory Yayınları.

Necefov, B. (1992). *Azerbaycan Demokratik Respublikası*, Bakü: Bilik-Maarifçilik Cemiyeti Yayınları.

Nesibzade, N. (1990). *Azerbaycan Demokratik Respublikası (1918-1920)*, Bakü: Elm Neşriyyatı.

Ordubadi, M. S. (1991). *Kanlı İller*, Bakü: Garabağ'a Halk Yardımını Komitesi Yayınları.

Petrogradskaya Pravda. (16 Sentyabrya 1918)

Petrogradskaya Pravda. (19 Sentyabrya 1918).

Polnoye Sobraniye Zakonov Rossiyskoy İmperiy: 1800-1801. (1830). Tom 26, Saint Petersburg: Tipografiya II Otedeleniya Sobstvennoy Ego İmperatorskago Velichestva Kanselyariy.

Potto, V. (1887). *Kavkazskaya Voyna: V Otdelnih Oçerках, Epizodah, Legendah İ Biografiyah*, Tom 1, Saint Petersburg: İzdaniya Knijnago Sklada V. A. Berezovskogo.

Sadıgov, R. (2015). “Birinci Dünya Savaşı ve Rusya’nın Dağılma Sürecinin Kanlı Halkası: Bakü Sovyeti Hükümeti ve Mart Soykırımı”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Stratejileri Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, s. 45-73.

Sadıgov, R. (2015). “Rus İhtilallerinin Azerbaycan’a Etkileri: Bağımsızlığa Giden Yol”, *Gazi Türkiyat Dergisi*, Sayı 16, s. 165-185.

Sadıgov, R. (2018). “Çar I. Aleksandr Döneminde Rusya’nın Azerbaycan’da İşgalcilik Siyaseti”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Cilt 15, Sayı 59, s. 48-82.

Sadıgov, R. (2018). “Karabağ Hanlığının Çarlık Rusyası’na İlhakı”, *History Studies*, Volume 10, Issue 7, s. 199-219.

Sadıgov, R. (2020). “Azerbaycan Cumhuriyeti”, (Ed. Muhammed Bilal Çelik), *Çağdaş Türk Dünyası*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, s. 1-42.

Sadıgov, R. (2020). *Kanlı Dört Yıl: Rus İç Savaş Tarihi (1917-1920)*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Seyidova, S. (2014). “Ermeni Terör Örgütü Taşnaksütyun’un 1918-1920 Yıllarında Güney Kafkasya ve Yukarı Karabağ’da Yaptığı Katliamlar”, *TurkishStudies*, Volume 9, s. 485-494.

Sibirskaya Jizn. (13 Yanvarya 1905).

Süleymanov, M. (2014). *Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin Herb Tarihi*, Cilt 1-2, Tahran: Füzuzan Neşriyyatı.

Veçer Petrograda. (2 İyunya 1918).

Yıldız, Ş. (2004). *Azerbaycan Demokratik Respublikası (1918-1920)*, Bakü: Seda Neşriyyatı.

MÜTAREKE İSTANBULUNDA BİR SİYASİ CİNAYET: KARABAĞLI BEHBUD HAN CEVAŞİR'İN ŞEHİT EDİLMESİ VE TORLAKYAN DAVASI

Yetkili Yazar | Correspondent Author: Sezai BALCI

A Political Murder in Armistice Period Istanbul: the
Assassination of Karabağlı Behbud Han Javanshir and the
Torlakyan Case

Yazar(lar) / Author(s)

Sezai BALCI¹

Selcan Alperay ERASLAN²

MAKALE BİLGİSİ

ÖZ

Makale Geliş Tarihi : 07/02/2021
Makale Kabul Tarihi : 08/02/2021

Anahtar Kelimeler :

Behbud Han Cevanşir,
Misak Torlakyan, Haydar
Rıfat, Azerbaycan

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kuruluşunda önce İçişleri, daha sonra da Ticaret ve Sanayi Nazırı olarak önemli rol üstlenen devlet adamlarından biri de Behbud Han Cevanşir'dir. Sovyet Azerbaycan'ı kurulduktan sonra 1921 yılında Neriman Nerimanof tarafından petrol hakkında araştırma yapmak üzere gönderildiği Almanya'ya gitmek üzere İstanbul'a gelen Cevanşir, 18 Temmuz 1921 gecesi Beyoğlu'nda Pera Palas Oteli önünde Taşnak üyesi Misak Torlakyan tarafından suikastle katledilmiştir. Torlakyan, İngiliz Divan-ı Harbi'nde yapılan yargılama sonucunda idam cezasına çarptırılmasına rağmen, akıl sağlığı yerinde olmadığı gerekçesiyle tahliye edilerek yurt dışına kaçırılmıştır. Bu makale, katledilmesinin 100. yıldönümünde Torlakyan Davası olarak anılan Behbud Han Cevanşir cinayetini incelemeyi amaç edinmiştir.

ARTICLE INFORMATION

ABSTRACT

Submission Date : 07/02/2021
Accepted Date : 08/02/2021

Keywords:

Behbud Han Javanshir,
Misak Torlakyan, Haydar
Rıfat, Azerbaycan

One of the statesmen who took an active role in the establishment of Azerbaijan Republic first as an interior minister and after that as a minister of trade and industry is Behbud Han Javanshir. After the declaration of the Soviet Azerbaijani rule; Javanshir, who came to Istanbul in 1921 on the way to Germany to where he was sent by Neriman Nerimanov in order to do research on oil, was assassinated by Dashnak member Misak Torlakyan in front of the Pera Palace Hotel in Beyoğlu on the night of July 18, 1921. Although Torlakyan was sentenced to death as a result of the Trial of the British Court of War, he was evacuated and abducted abroad on the grounds that he was mentally ill. This article aims to examine the event of the assassination of Behbud

1 Prof. Dr., Giresun Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, __ORCID No: <https://orcid.org/0000-0002-1567-3801>, e-posta: balcisezai@gmail.com

2 Araş. Gör., Giresun Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, __ORCID No: <https://orcid.org/0000-0003-3905-9803>, e-posta: selcan.alperay.kasli@giresun.edu.tr

Han Javanshir which is also known as Torlakyan Case on the 100th anniversary of this slaughter.

1. Giriş

28 Mayıs 1918’de bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Cumhuriyeti’nin kuruluşunda önce İçişleri, daha sonra da Ticaret ve Sanayi Nazırı olarak önemli rol üstlenen devlet adamlarından biri de Behbud Han Cevanşir’dir. İstanbul’un İtilaf Devletleri işgalinde bulunduğu Mütareke devrinde 18 Temmuz 1921 gecesı Beyoğlu’nda Pera Palas Oteli önünde Behbud Han Cevanşir, eşi Tamara ve kardeşleri Cemşid ve Sürhad ile birlikte yürürken suikasta uğramıştır. Ağır yaralanan Cevanşir, olayın hemen ardından İngiliz Hastanesi’ne kaldırılmış, burada yapılan tüm müdahalelere rağmen kurtarılamamıştır.

Behbud Han Cevanşir’in katili Trabzonlu Ermeni Misak Torlakyan’dır. Bu yüzden dava, Osmanlı basınında *Torlakyan Davası* şeklinde zikredilmiştir. Cevanşir’in katili olan Torlakyan aynı zamanda Taşnak ve Nemesis Örgütü üyesidir. Torlakyan, İngiliz Divan-ı Harbi’nde yapılan yargılama sonucunda idam cezasına çarptırılmasına rağmen, akıl sağlığı yerinde olmadığı gerekçesiyle tahliye edilerek yurt dışına kaçırılmıştır. Bu makale, şehit edilmesinin 100. yıldönümünde Torlakyan Davası olarak anılan Behbud Han Cevanşir cinayetini incelemeyi amaç edinmiştir.

2. Behbud Han Cevanşir’in Şehit Edilmesi

Azerbaycan’ın eski Dahiliye Nazırı Behbud Han Cevanşir, 18 Temmuz 1921 Pazartesi gecesı saat 23:30 sularında Beyoğlu’nda ikamet ettiği Pera Palas Oteli’nin önünde eşi ve kardeşleriyle beraber yürürken Misak Torlakyan tarafından tabanca ile beş el kurşun atılarak, ağır yaralanmış hemen ardından da kaldırıldığı İngiliz İkinci Hastanesi’nde kurtarılamayarak vefat etmiştir.³ Cinayetin hemen ardından Polis Umum Müdürü, Dahiliye Nazırı Ali Rıza Paşa ve Sadrazam Tefvik Paşa’yı gizli bir yazıyla bilgilendirmiştir. Katil polis kayıtlarında Misak veled Agop olarak geçen Trabzonlu

³ Behbud Han Cevanşir’i kaldırıldığı hastanede muayene eden Nöbetçi Doktor Yüzbaşı C. J. F. Hill, mahkemede verdiği ifadesinde Cevanşir’in üç yerinden yaralandığını ve hastaneye getirildikten 35 dakika sonra vefat ettiğini belirtmektedir (Saraçoğlu, 2007: 34; Çulcu, 1990: 32-33).

Misak Torlakyan'dır (BOA, DH. İ. UM, No: 20-28/14/53; Duman, 2004/2005); Özger, 2018: 658).⁴ İngiliz Hastanesi'nde vefat eden Cevanşir, 20 Temmuz 1921'de Beşiktaş'ta bulunan Yahya Efendi Dergâhı haziresine defnedilmiştir (İkdam, 21 Temmuz 1921:3).

Olayı sütunlarına taşıyan İstanbul gazetelerinin⁵ en erken tarihli *İkdam*'dir.⁶ Gerek cinayeti anlatan ve gerekse Behbud Han'ı Türk kamuoyuna ilk defa tanıtan *İkdam* gazetesine göre Behbud Han Cevanşir cinayetinin ayrıntıları şu şekildedir: *Son Rusya inkılâb ve ihtilâl senelerinin birçok tehlikeli demlerinde fevkalbeşer bir metanet ve dirayetle hayatını müdafaa ve müthiş suikastlar karşısında bir cesaret göstererek daima kahraman çıkan Azerbaycan Hükümet-i Cumhuriyesi esbak Dahiliye Nazırı Behbud Han Cevanşir'in İstanbul'da Beyoğlu'nda Pera Palas Oteli önünde bir Ermeni kurşunuyla nasıl şehid edildiğine ve Behbud Han'ın son dakikaya kadar ne derecede metanetini muhafaza eylediğine dair şayan-ı dikkat tafsilata destres olunmuştur: Behbud Han, refakatinde zevcesi ve iki biraderi Cemşid ve Sürhad bulunduğu halde bir müddet Otişan'da oturmuşlar ve saat 11:30'da kalkarak ikamet ettikleri Pera Palas Oteli'ne doğru yürümüşlerdir. Pera Palas'ın ikinci penceresi önüne geldikleri zaman Behbud Han'a arkadan birbirini müteakip iki el silah atılmıştır. Arkadan vurulduğunu fark eden Behbud Han, yüzünü çevirerek katilin üzerine atılmış ve onu ellerinden tutmuş ise de bu defa katil, revolverini merhumun batnı üzerine sıkarak, merhum iki yerinden daha vurulmuştur. Katili tutmağa kuvvet ve mecali kalmayan Behbud Han, kardeşine "Bu beni*

⁴ Mahkeme kayıtlarında yer almamasına rağmen bu cinayette Torlakyan'a yardım edenlerden biri de Hovaness Amadouni adlı bir başka Nemesis militanıydı (Karakoç, 2009: 132).

⁵ Makale hazırlanırken, dönemin gazetelerinden *İkdam*, *İleri*, *Tevhid-i Efkâr*, *Peyâm-ı Sabah* ve *Yeni Şark* tarafımızca taranmıştır.

⁶ *Dün gece Beyoğlu'nda Azerbaycan'ın sabık Dahiliye Nazırı bir Ermeni tarafından katledilmiş, katil akb-i vaka'da derdest olunmuştur. Dün gece Beyoğlu'nda Tepebaşı'nda Pera Palas Oteli'nde mukim Azerbaycan sabık Dahiliye Nazırı ve Dersaadet Mümessil-i Ticarisi Behbud Han bir suikast neticesi olarak katledilmiştir. Behbud Han, Paris'e gitmek üzere bundan bir mah akdem Rus bulunan refikası ve iki biraderi ile İstanbul'a gelmiş, Pera Palas Oteli'nde üç oda isticar eylemiştir. Mumaileyh dün gece ta'amdan sonra berâ-yı tenezzüh refikası ve iki biraderiyle Tepebaşı Bahçesi'nde tenezzüh eyledikten sonra refikası ile beraber saat 12 raddelerinde bahçeden çıkmışlardı. Pera Palas Oteli'nin karşı kaldırımını takiben Antikacı Haim'in dükkânı önüne geldikleri sırada kendisini takib eden şahıs revolverini çekerek, mumaileyhe karşı beş el ateş eylemiştir. Behbud Han, ani bir taarruzdan birden bire şaşırarak beraber atılan ilk kurşun göğsüne isabet eylediği halde koşmaya başlamıştır. Taarruz eden şahıs, elindeki revolverle durmayarak ateşe devam ve mumaileyhin göğsünün iki mahalli ile kolundan vesair mahallerinden cerh eylediğinden Behbud Han, bir metre mahalle kadar yaklaştığı vakit kuvvetsiz kalarak yere düşmüştür. Behbud Han'ın yanında bulunan biraderiyle zevcesi hemen katilin üzerine hücum eyledikleri gibi mahall-i mezkûrda bulunan Osmanlı ve Fransız zabıta memurları dahi yetişerek caniyi derdest eylemişlerdir. Katil hîn-i derdestinde Behbud Han'ın biraderini revolverin sapı ile gözünden cerh etmiştir. Behbud Han, hemen otomobil ile berâ-yı tedavi İngiliz Hastanesi'ne nakil edilmişse de aldığı cerihadan müteessiren vefat etmiştir. Mumaileyh, orta boylu tahminen 45 yaşlarındadır. Göğsünden aldığı cerihanın tesiriyle vefat etmiştir. Katil Azerbaycan ahalisinden Ermeni milletinin Taşnak-Sütyun Cemiyeti fedailerinden Misak veled Agop'tur. Behbud Han, Azerbaycan'da Dahiliye Nazırı bulunduğu sırada güya Ermeniler hakkında bazı haksız muamelede bulunmaktan dolayı intikam maksadıyla tertip edilmiş suikast için katil Misak memur edilmiş imiş. İtilaf zabıtasınca vak'a hakkında tahkikata tevessül olunmaktadır (İkdam, 20 Temmuz 1921: 2).*

vuruyor, bırakmayınız” demiştir. Ve katili eliyle de tutarak Pera Palas tretuarından tramvay hattına doğru atmıştır. Kardeşi Cemşid Han, Katil Ermeni'nin üzerine hücum edip, tutmak istemiş, fakat katil Cemşid'in üzerine de revolverini sıkarak ateş etmiştir. Cemşid, revolverin arpacık istikametini sağ eliyle vurarak, çıkan kurşun ancak Cemşid'in sol gözünün kenarından geçmiştir. Katil ikinci defa olarak Cemşid Han'ın üzerine revolverini ateş etmiş ise de Cemşid Han bu defa dahi eliyle revolveri dürterek çıkan kurşun Pera Palas'ın ikinci penceresinin çevresine çarpıp geçmiştir. Katil yeniden silah atmaya başlamış ise de merhumun biraderleri Cemşid ve Sürhad Han, Ermeni'nin elini sıkı surette tuttuklarından çıkan kurşunlar havaya gitmiştir. Büyük bir heyecan ve galeyan içerisinde bulunan Cevanşir'in zevcesi katilin üzerine gelip, eliyle katili dövmek ve vurmak istemiştir. Bu sırada mahall-i cinayete Türk Polisi yetişmiş ve katili derdest etmiştir. Polis yetiştikten sonra Behbud Han'ın biraderi Cemşid Han da Cevanşir'i kucağına almış ise de müteaddid yerinden yara alan Cevanşir, kendisini pek zayıf hissederek göğsünde bulunan gayet kıymetdâr pırlanta kravat iğnesini biraderine vermiş ve elini de katiline uzatıp “bu köpekoğlu beni vurdu” demiştir. Bu esnada otomobil cerh olunup, Cevanşir biraderleriyle beraber otomobile bindirilmiş ve merhum şoföre “beni tez hastaneye götür, yüreğimden kurşunu çıkarsınlar, yüreğim çok yanıyor” demiştir. Hastaneye nakl olunan Behbud Han, kardeşine “beni ancak siyasi işlerden dolayı öldürebilirler, çünkü benim şahsi hiçbir düşmanım yoktur ve olamaz da, benim milletime ettiğim hizmet, Ermenilerin hoşuna gitmediği için Ermeniler beni vurmuştur” demiştir. Behbud Han hastanede “zevceci yanıma getiriniz, söyleyeceğim söz vardır” talebinde bulunmuş ise de zevcesi merhumun nezdine celb edilmemiştir. Bunu müteakip Cevanşir, “efendiler, şu pencereleri açınız, hava alayım, havasızlık beni çok tazyik ediyor” demiş ve biraz sonra da teslim-i ruh etmiştir (İkdam, 28 Temmuz 1921:3).

Bu sırada olay yerine yetişen Galatasaray Merkez Polis Karakolu'nda 205 numaralı Polis Memuru Ali Efendi, Katil Torlakyan'ı yakalayıp tabancasıyla beraber Beyoğlu Polis Merkezi'ne sevk etmişse de olay yerine gelen Fransız polisleri tarafından Torlakyan, zorla elinden alınarak önce Fransız Karakolu'na ardında da Kumkapı Hapishanesi'ne gönderilmiştir (BOA, HR. SYS, No: 2467/41, 20 Temmuz 1921; İleri, 24 Ağustos 1921:4). Katil Torlakyan, buradan da daha sonra hapishane olarak kullanılan Kroker Oteli'ne sevk edilmiştir (BOA, HR. SYS, No: 2467/41, 3 Ağustos 1921).

Behbud Han Cevanşir'in öldürülmesi, İstanbul'da yabancı dillerde yayınlanan gazetelere de konu olmuştur. Bunlardan Rusça ve Fransızca yayın yapan *Prus de Suvar* gazetesi, Behbud Han Cevanşir'in nazırlıktan ayrıldıktan sonra Azerbaycan Komünist Partisi'ne katıldığını ve bazı siyasi dostlarını CEKA'ya yönlendirdiğini ve bu şekilde Müsavatçıların düşmanlığı kazandığını ve onlar tarafından öldürtüldüğünü iddia etmiştir.

Gazetenin bu iddiası Müsavat Fırkası'nın Bakü Komitesi Üyesi ve Azerbaycanlı Mebus Karaağazade Ahmed Hamdi Bey tarafından yalanlanmıştır (İleri, 2 Ağustos 1921:4).

Yukarıda da kendi sözlerinden de aktardığımız üzere Behbud Han Cevanşir'in, Misak Torlakyan tarafından öldürülmesi siyasi bir cinayetti. Bu suikast, bu aylarda Ermenilerin Nemesis adlı paravan bir örgütü tarafından gerçekleştirilmiştir ve Torlakyan da bu örgütün bir üyesidir.

3. Nemesis Örgütü

Taşnak Partisi üyesi olan katil Torlakyan aynı zamanda Taşnak Komitesine bağlı Nemesis adlı gizli bir Ermeni terör örgütünün de suikastçı elemanlarından. Nemesis adı Eski Yunan'da adalet ve intikam tanrısı olarak bilinmektedir. Ermeni intikamcılığının en önemli ve gizli örgütlerinden olan Nemesis, aynı zamanda kavram olarak "tanrısal öcü" de simgelemektedir (Başkan, 2013: 55-57; Özdemir, 2008: 10; Karakoç, 2009: 125-134;).⁷ Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Erivan'da 27 Eylül-31 Ekim 1919 tarihlerinde gerçekleştirilen Taşnak Kongresi'nde, Türkiye'deki 1915 ve Azerbaycan'daki 1918 yılı olaylarının sorumlularının suikastla ortadan kaldırma kararı alınmıştır (Özdemir, 2008:11). Nemesis Operasyonları için ABD'den Türkiyeli bir Ermeni olan Shahan Natali (Hagop Der Hagopian) görevlendirilmiştir (Karakoç: 127). Ermeni Taşnaklar, kendilerince suçlu buldukları kişilerin listesini hazırlamış, Türkiye, Kafkasya ve Avrupa'da bulunan bu kişilerin pek çoğunu öldürmüşlerdir. Ermeni Taşnaklar tarafından hazırlanan bu *kara liste* yaklaşık 200 kişiliktir (Özdemir, 2008:11). Roma'da Sait Halim Paşa'nın öldürülmesinden sonra İsmail Canbulat'tan İttihatçı Cavit Bey'e yazılan 23 Ekim 1921 tarihli bir mektuba göre Taşnakçılarının ölüm listesinde bulunanlardan biri de Behbud Han Cevanşir'di (Özdemir, 2008:12). Ağaoğlu Ahmet Bey de Trabzon'da Eylül 1921'de verdiği bir konferansta İstanbul'a gelmekte olan Cevanşir'e bir mektup yazarak Ermenilerin kendisini öldüreceğini bu yüzden geri dönmesini tavsiye etmişse de Cevanşir, bu öneriyi dikkate almamıştır (Usta, 2001:3).

Suikasta uğrayanlar incelendiğinde Nemesis ve Taşnakçıların hazırladığı listede bulunanların neredeyse tamamını Türkler ve Azerbaycanlılar oluşturmaktadır. Bunun sebebi ise Taşnakçıların Türk ve Azerbaycanlı liderlerini ortak ve tek düşman olarak algılamalarıdır. 7 Haziran 1920'de Tiflis'te Azerbaycan Cumhuriyeti eski Başbakanı Fethali Han Hoyski, Temmuz 1920'de Tiflis'te Azerbaycan Meclis Başkanı Hasan Bey Ağayev, 15 Mart 1921'de Berlin'de Talat Paşa, 18 Temmuz 1921'de İstanbul'da Behbud Han Cevanşir, 6 Aralık 1921'de Roma'da Sait Halim Paşa, 17 Nisan 1922'de Berlin'de

⁷ Nemesis suikastlarının hikâyeleştirilmiş anlatıları için bkz. (Bogosian, 2016).

Dr. Bahaeddin Şakir ve Cemal Azmi Beyler, 22 Temmuz 1922'de Tiflis'te Cemal Paşa Taşnakçılar tarafından şehit edilmişlerdir (Özdemir, 2008: 15-17).⁸

4. Şehit Behbud Han Cevanşir (1877-1921)

Behbud Han Cevanşir, Karabağ'ın son müstakil hanı İbrahim Han'ın torunudur. Behbud Han Cevanşir, aynı zamanda Ağaoglu Ahmed'in de akrabasıydı (Usta, 2001:3). 1877 yılında Azerbaycan'ın Terter Kazası'na (Sovyet devrinde Mirbeşir Rayonu) bağlı olan Azad Karakoyunlu'da doğmuştur. Babası Azad Han'dır. Orta öğrenimine 1890'da Tiflis'te bulunan bir Alman okulunda başlamıştır. Burada okul arkadaşlarından biri de sekiz yıl beraber okuduğu Stephan Şaumyan'dır. Ardından 1902'de Almanya'ya giderek Freiburg'ta maden mühendisliği okumuştur. Behbud, aynı zamanda bu üniversiteyi bitiren ilk Azeri Türkü'dür. Freiburg'tan sonra Londra'da da bir süre ihtisas yapmıştır. 1907'de Azerbaycan'a dönen İngiliz, Alman, Fransız, Rus, Gürcü ve Ermeni dillerini de bilen Cevanşir, Difaî teşkilatına girdiği gibi Milyoner Şibayev'in petrol şirketinde çalışmaya başlamıştır. Bu sırada Hacı Tagiyef'in önderlik ettiği Bakü Müslüman Hayriye Cemiyeti'nde de faaliyette bulunmuştur (Yaqublu, 2018:141-142). Daha sonra Cevanşir, bir süre Bakü'deki bir İngiliz Petrol Şirketi'nde çalışmış, İsveçli Nobel Şirketi'nin müdürlüğünü de yapmıştır. Petrol Mühendisliğinde Avrupalı ve Rus meslektaşları arasında oldukça temayüz etmiş bir kişiliktir (Usta, 2001:3). 1917 Rus Devrimi'nden sonra Geçici Milli Müselman Şurası'nın İcra Komitesi azalığında da bulunmuştur (Yaqublu, 2018:143).

Behbud Han Cevanşir, 17 Haziran 1918 tarihinde Fethali Han Hoyski'nin başkanlığında kurulan ikinci Azerbaycan Hükümeti'nde Dahiliye Nazırı olarak bulundu. Yani Cevanşir Azerbaycan'ın ilk Dahiliye Nazırı'dır. Bu hükümette 6 Ekim 1918 tarihinde yapılan revizyonda ise Dahiliye Nazırlığı'na ilaveten Ağa Aşurov'un Posta ve Telgraf Nazırı olmasıyla Ticaret ve Sanayi Nazırlıklarının da üstlenmiştir (Yaqublu, 2018:141). Bu hükümet, Müsavatçılar ile tarafsızlardan oluşmaktaydı. Bu hükümette yer alan Behbud Han Cevanşir ise tarafsızlardandı (Hasanov, 2005:75; Şükürov ve Qafarov, 2010: 422). Hükümette tarafsız olarak yer alan Cevanşir, Müsavatçı olmamakla birlikte Difaî teşkilatı üyesiydi. Hükümette de Cevanşir gibi birçok Difaî üyesi bulunmaktaydı (Şükürov, 2010: 66); Yaqublu, 2018: 142-143).

⁸ Türk ve Azerbaycanlı devlet adamlarının Ermeniler tarafından şehit edilmesini Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Milli Emniyet Müdürü Naki Keykurun, hatıralarında şöyle değerlendirmektedir: “Onlar (Daşnak Fırkası) akıllarınca Türk milletini tüketeceklerdi. Ancak şurasını unuttular ki Türk'ün bir kolunda Feth Ali Hanları, Hasan Beyleri, Behbut Cevanşirleri, diğer kolunda Talatları, Şakirleri, Doktor Nazımları, Cemal Paşaları şehit etmekle Türk tükenmez” (Keykurum, 1998: 174).

Behbud Han Cevanşir'in Dahiliye Nazırlığı sırasında, yaşanan en önemli olaylardan biri de İngilizlerin Bakü'yü işgal etmeleridir. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti, İtilaf Devletleri ile 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalayarak savaştan çekilmiştir. 10 Kasım 1918'den itibaren de Azerbaycan'da bulunan Kafkas İslam Ordusu, Bakü'yü tahliye etmeye başlamıştır. Bu gelişme üzerine Başbakan Fethali Han Hoyski, Azerbaycan'ın geleceğini düşünerek İtilaf Devletlerinin Kuzey İran Orduları Komutanı İngiliz General William M. Thomson ile müzakerelere başladı. Müzakereler sonucunda 17 Kasım 1918'de Hintli askerlerden oluşan ilk İngiliz ordusu General Thomson komutasında Bakü'ye girdi. Yapılan resmi karşılama töreninde Dahiliye Nazırı Behbud Han Cevanşir, Hariciye Nazırı Vekili Adil Han Ziyadhanlı ile nezaretin üst düzey bürokratları ile sivil toplum örgütlerinin temsilcileri de katıldı (Hesenli, 2010: 242).

Behbud Han Cevanşir, Dahiliye Nazırı iken Azerbaycan'da bir takım idari reform hareketlerine de girişmiştir. Bunlardan biri de İrevan'ın Azerbaycan sınırları içinde bulunan kısmında yerel yönetimin kurulmasıyla ilgilidir (Ehmedova, 2010: 289). Dahiliye Nazırlığı sırasında Azerbaycan Polis Teşkilatı'nı da oluşturmuş, Bakü'de bir Polis Okulu açmış, 7 Ekim 1918'de Azerbaycan Meclisi'ne seçilmiştir.⁹ 26 Aralık 1918 tarihinde yine Fethali Han Hoyski'nin Başbakanlığında kurulan üçüncü hükümette Cevanşir, yerini Müsavat Partisi'nden Halil Hasmehmedov'a bırakmıştır. Dahiliye Nezareti'nden ayrıldıktan sonra 18 Haziran 1919'da *Deyanet* adlı bir şirket kurarak dış ticaret yapmaya başlayan Cevanşir, özellikle Almanya'dan buğday ithal ederek ticari faaliyette bulunmuştur (Yaqublu, 2018: 148).

Rus Kızıldususu, 28 Nisan 1920'de Azerbaycan'ı işgal ettiğinde Behbud Han Cevanşir tutuklanarak 12 arkadaşıyla birlikte idama mahkûm edilmiştir. Arkadaşlarının 11'inin idamından sonra sıra O'na gelince Bolşevikler, Cevanşir'i idam etmekten vazgeçmişlerdir. Bolşevikler, Bakü'yü ele geçirdikten sonra petrol sahalarının idaresini iş tecrübesi ve yeteneklerini de dikkate alarak işin uzmanı olan Cevanşir'e bırakmışlardır. Cevanşir yeni görevini layıkıyla üstlenerek petrol şebekesini yenileyerek düzene koymuştur. Bundan sonra Bolşevik Neriman Nerimanof tarafından Avrupa ile petrol alım-satımı konusunda inceleme yapmak üzere Almanya'ya gitmek üzere İstanbul'a gönderilmiştir (Nur, 1967: 746-747; Usta, 2001:3; Yaqublu, 2018: 141, 148).¹⁰ Yani bu tarihte Cevanşir, Sovyet Azerbaycanı'nın İstanbul Ticaret Temsilciliği'ne (*Dersaadet Mümessil-i Ticarisi*) getirilmiştir.

Behbud Han Cevanşir'in Ticari Mümessil olarak ne zaman İstanbul'a geldiğini kesin olarak tespit edemedik. Ancak şehit edilmesinden bir gün sonra Polis Müdüriyet-i

⁹ Cevanşir'in Dahiliye Nazırlığı dönemindeki Meclis faaliyetleri için bkz. (Yaqublu, 2018:144-148).

¹⁰ Cevanşir'in Azerbaycan'ın Ruslar tarafından işgali üzerine Türkiye'ye sığındığı şeklindeki bilgi doğru değildir (Salik, 2015: 211-258).

Umumiyesi İkinci Şubesi'nden Dahiliye Nezareti'ne yazılan 19 Temmuz 1921 tarihli bir yazıyla *İkdam* gazetesinde yayınlanan "Siyasi Bir Cinayet" adlı haberde Behbud Han Cevanşir'in İstanbul'a bir ay önce geldiği belirtilmektedir (BOA, DH. İ. UM, No: 20-28/14/53, 19 Temmuz 1337 (1921); *İkdam*, 20 Temmuz 1921: 2). Bu bilgiye dayanarak Cevanşir'in en azından Haziran 1921 ortalarında İstanbul'a geldiği anlaşılmaktadır. İstanbul'a eşi Tamara ve kardeşleri Cemşid ve Sürhad ile birlikte gelen Cevanşir, bir süre Azerbaycan'dan tanıdığı ve aynı zamanda akrabası olan Ahmet Ağaoğlu'nun evinde beş gün kalmıştır (Yaqublu, 2018: 148; Usta, 2001:4). Ahmet Ağaoğlu'nun ailesine daha fazla rahatsızlık vermek istemeyen Cevanşir, Beyoğlu Pera Palas Otelinde üç oda kirilayarak 134/171 numaralı odasında ikamet etmeye başlamıştır (BOA, DH. İ. UM, No: 20-28/14/53, 19 Temmuz 1337 (1921); *İkdam* 20 Temmuz 1921: 2). Behbud Han Cevanşir, *İkdam* gazetesinin haberine göre İstanbul'da sonra Paris'e gidecekti (20 Temmuz 1921: 2).¹¹ Cevanşir'in ölümünden sonra kardeşleri Cemşid ve Sürhad Türkiye'de kalmış, eşi Tamara ise Moskova'ya taşınarak orada ölmüştür (Yaqublu, 2018: 152).

5. Torlakyan Davası

Katil Torlakyan, Osmanlı vatandaşı olduğu için Türk mahkemesinde yargılanmalıydı. Bu amaçla Adliye Nezareti, Hariciye Nezareti'ne başvurarak Torlakyan'ın yargılanması için İtilaf makamlarına başvurularak gerekli işlemin yapılmasını istemiştir. Bunun üzerine Hariciye Nezareti, 10 Ağustos'ta İngiliz ve 21 Ağustos'ta da Fransız işgal güçlerine başvurarak Torlakyan'ın iadesini istediye de bu istek işgal güçleri tarafından reddedilmiştir (BOA, HR. SYS, No: 2467/41, 3, 10, 21 Ağustos 1921). Bu kararın gerekçesi ise davanın İstanbul'un asayişini ihlal edecek mahiyette olmasıydı. Bu yüzden de General Harrington katilin yargılanmasına 8 Ağustos 1921'de karar vermiştir (İleri, 24 Ağustos 1921: 4; Tevhid-i Efkâr, 24 Ağustos 1921: 3).

Türk basını tarafından da ilgiyle takip edilen Torlakyan Davası, 11 Ağustos 1921'de İngiliz Divan-ı Harbi olarak kullanılan Harbiye Mektebi binasında başlamıştır. Mahkeme Heyeti, İngiliz Birinci Hamshire Alay Komutanı Binbaşı Freezy başkanlığında Yüzbaşı Berkeley, Teğmen Oconur ve Savcı Miralay Ballar'ın Yaveri Teğmen Rickatson Hatt'dan oluşmaktaydı. Torlakyan'ı ise Dikran Barsamyan, Hamayak Hüsrevyan ve Maltalı Doktor Miçi Efendiler savunmaktaydı (Çulcu, 1990: 28; Saraçoğlu, 2007: 28; *İkdam*, 24 Ağustos 1921: 3).

¹¹ Behbud Han Cevanşir'in 1921'de İstanbul'da şehit edilmesi o tarihte Kurtuluş Savaşı ile meşgul olan TBMM'de yankı bulmamıştır (Üçüncü, 2016: 149-162).

Torlakyan'ın avukatlığını üstlenen Dikran Barsamyian Efendi, Darülfünûn'da İngilizce Müderrisiydi. Meclis-i Mebusan'ın üçüncü devresi için yapılan seçimlerde 172 oy alarak İttihat ve Terakki Fırkası'nın Sivas Mebusu seçilmiştir (Güneş, 1997: 541).¹² Diğer avukat Himayak Hüsrevyan ise Ermeni Patrikhanesi'nin Cismanî Meclis Üyesi olmasının yanında daha önce Darülfünûn'da Ceza Müderrisliğinde de bulunmuştu. Cevanşir Ailesi'nin avukatlığını ise Samet Ağaoğlu'nun *Bir Garip Avukat* olarak zikrettiği Haydar Rıfat Bey¹³ üstlenmiştir (Ağaoğlu, 1969: 34-38). Haydar Rıfat Bey'e tercüman Reşad Danyal ve kâtime olarak Ahmet Ağaoğlu'nun kızı ve aynı zamanda Mekteb-i Hukuk'un ilk kız öğrencisi Süreyya Ağaoğlu eşlik etmekteydi (Çulcu, 1990: 28; Saraçoğlu, 2007: 28; İkdam, 24 Ağustos 1921: 3)

Dava, İstanbul İşgal Kuvvetleri Başkomutanı General Harrington'un bir tebliğiyle başlamıştır. 11 Ağustos 1921'de başlayan davanın ilk duruşmasında Behbud Han Cevanşir'in kardeşi Cemşid ile Behbud Han'ın eşi Tamara'nın ifadeleri alınmıştır (İkdam, 24 Ağustos 1921: 3).

Torlakyan Davası görülürken, Ermeniler olayı, bir intikam alma davasına dönüştürmüşlerdir. Bu amaçla Ermeni avukatlar, meseleyi tehirden itibaren ele alarak, Cevanşir'i Kafkas İslam Ordusu'nun Bakü'ye girişi sırasında yaşanan olaylardan sorumlu tutmuşlar ve bu şekilde cinayete siyasi bir yön vermeye çalışmışlardır. Böylelikle duruşmalar, bir cinayet davasından ziyade siyasi bir hesaplaşmaya dönüştürmüşlerdir.

Mahkeme başladığında yargılamanın 8 günde bitirileceği öngörülmüşse de mahkeme 45 celsede tamamlanabilmiştir (İleri, 24 Ağustos 1921: 3). Yargılamada Cevanşir Ailesi'nin şahitliklerini Cemşid Han, Cevanşir'i muayene eden Doktor Hill, Cevanşir'in eşi Tamara, Polis Memuru Ali Efendi, Rusça *Azerbaycan* gazetesinin Müdürü ve Başyazarı Şefi' Bey Rüstembeyof, Karaağazade Ahmet Hamdi Bey, Semender Bey, Prenses Ziba Gaibof Hanım, Yusuf Bey Kasımoğlu, Avukat Hikmet Bey, Ali Asaf Bey ve Dr. Mazhar Osman Bey yapmıştır. Dr. Mazhar Osman Bey'in ifadesi Katil Torlakyan'ın sağlık durumu ve cezai ehliyeti hakkındaydı. Diğer şahitler ise genel olarak Bakü olayları sırasında Cevanşir'in suçsuz olduğunu, olaylarda ölen Ermenilerin mukatele sırasında hayatlarını kaybettiklerini ifade etmişlerdir.

¹² Barsamyian Efendi'yi yakından tanıyan Ağaoğlu Ahmet, O'nun Selanik'te iken Cemiyet'e dahil olduğunu, Rumeli'de bir süre öğretmenlik yaptığını, Cemiyet merkezi İstanbul'a nakledildikten sonra İstanbul'a geldiğini, Darülfünun'da İngilizce öğretmenliği yaptığını, mebus iken Tehcir Kanunu lehine oy verdiğini, Talat ve Enver Paşaların eteğinden ayrılmadığını, şimdi onlara düşmanlık ettiğini belirtmektedir (Usta, 2001: 4).

¹³ Avukat Haydar Rıfat, Mondros Mütarekesi'nden sonra 2 Mayıs 1918'de görülmeye başlanan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mensup olanların yargılandığı davada da avukatlık yapmıştır. Bu davanın ilk duruşmasında Sadrazam Sait Halim Paşa ile Nazırlardan Şükrü, Ahmet Nesimi, İbrahim ve Halil Beyler ile Merkez-i Umumi üyelerinden Mithat Şükrü Bleda, Kemal, Talat, Ziya Gökalp ve Rıza Beyler bulunuyordu. Bu grubun avukatları arasında ise Haydar Rıfat, Celalettin Arif, Sadettin Ferit ve İsmail Mahir'in de aralarında bulunduğu 17 kişi bulunuyordu (Ağaoğlu, 2010: 69).

Torlakyan lehinde ifade veren şahitlerin sayısı 28'dir. Bunlar daha çok, Bakü olayları sırasında Cevanşir'in doğrudan doğruya sorumlu olduğu yönünde ifade vermişlerdir. Bunlar Bakülü Elevniayan, Minas Haberciyan, Gümrülü Madam Arus Handanyan, Mühendis Aram Bağdanoviç, Rus Subayı Pavel Tigan, David Derdavid, Kırkor Amiryan, Karabet Yazıcıyan, Madam Kohar Saryan, Papaz Vahan, Tahmazyan, Boris Baykof, Matmazel Çaço Kerelleyan, Yervant Odyan, Dr. Arşak Bogosyan, İngiliz Miss Braun, Rus Albay Boris Gyor Kavri, Nikola Tincakof, Siranuş Haçaturyan, Torlakyan'ın ev sahibi Garbisyan çifti, Dr. Karabet Ahancıyan, Dr. Vasilous Konus, Dr. Yorgi Zilaniki, Torlakyan'ın hapisane arkadaşı Kazım Nuri Osmanoviç ve kayıkçı Şükrü Hasan ve Bolşevik Aleksander Mihaloviç'tir. Bu şahitlerin büyük bir kısmı ifadelerinde Bakü olaylarında Cevanşir'in sorumluluğu bulunduğunu beyan etmişlerdir. Yani bir bakıma şahit ifadeleri, Ermenilerin kendi ırkından adam öldürmüş bir katili nasıl canla-başla müdafaa ettiğini göstermektedir. Buna rağmen İngiliz Mahkeme Heyeti, Bakü olaylarında Cevanşir'in rolüne dair bir beyanatta bulunmamıştır.¹⁴

Yargılama sırasında İngiliz Divan-ı Harbi neredeyse tüm mahkeme boyunca tarafsızlığını korumuştur. Bu tarafsızlık incelediğimiz gazete kupürlerinden ve dönemin İleri gazetesi muhabiri Ahmed Cemaleddin Saraçoğlu'nun yazdığı *Torlakyan Davası* adlı kitaptan aleni bir şekilde anlaşılmaktadır. Mahkemeyi siyasi bir cinayet davasına dönüştürmeyi başaran Torlakyan'ın avukatları Hüsrevyan, Barsamyan ve Miçi, Torlakyan'ı beraat ettiremeyeceklerini anlayınca müvekkillerini farklı bir yola sevk etmişlerdir. Bu yeni yol ise Torlakyan'ın zaman zaman nüks eden hastalığı idi. Torlakyan sar'a hastası idi. Avukatları Torlakyan'ın cinayet anında sar'a nöbeti geçirdiğini isbat edebilirlerse O'nu ceza almaktan kurtarabilirlerdi. Bu amaçla Torlakyan'ın olay anında sar'alı olduğunu iddia etmeye başladılar. Bu yüzden Torlakyan'ın ev sahipleri Haykuhi Garbisyan ve eşi Torlakyan'ın evde; hapisane arkadaşlarından da Kazım Nuri Osmanoviç, Kayıkçı Şükrü Hasan ve Bolşevik Aleksander Mihaloviç koğuşturarak Torlakyan'ın birkaç defa sar'a nöbeti geçirdiğini mahkemede ifade ettiler. Daha sonra hapisanede Torlakyan'ı muayene eden doktorlar dinlendi. Bunlardan Dr. Karabet Ağacanyan, Dr. Vasilyus Konus ve Dr. Yorgi Zilaniki Torlakyan'ın sar'a hastası olduğunu ve cinayeti sar'a nöbeti geçirirken işlemiş olduğunu beyan ettiler. Bunlara daha sonra İngiliz Ordusu hekimlerinden Binbaşı Devis de katıldı.

Bunun üzerine Cevanşir Ailesi'ni savunan avukat Haydar Rıfat Bey, 38. celseye Emraz-ı Akliyye Uzmanı ve aynı zamanda ülkemizde modern manada Akıl Hastalıkları tıp dalının temelini atan Dr. Mazhar Osman Bey'i (1884-1951) davet etti. Dr. Mazhar

¹⁴ Gerek Cevanşir Ailesi ve gerekçe Torlakyan için ifade veren şahitlerin ayrıntılı beyanatı için bkz. 26, 30-31 Ağustos, 1-4, 6-11, 13-14, 16-18, 20-30 Eylül tarihli *İkdam* gazetesi nüshaları. 27-28, 30-31 Ağustos, 1-3, 6, 8-11, 13-18, 20-25, 27-30 Eylül tarihli *İleri* gazetesi nüshaları. 27-28, 30 Ağustos, 8-9, 11, 13-14, 16-18, 20, 27 Eylül tarihli *Peyam-ı Sabah* nüshaları.

Osman Bey, bu sırada Şişli Fransız Hastanesi'nin başhekimi idi (Yıldırım, 2012: 189-191). Mazhar Osman Bey, ifadesinde arkadaşlarıyla birlikte Torlakyan'ı muayene ettiğini, Torlakyan'ın verdiği cevaplardan olay anında şuurlu bir şekilde cinayeti işlediğini ve cezai ehliyeti bulunduğunu tıbbi delillerle ispat etti. Konu hakkında hekim arkadaşları Lütfi Akif, Ahmet Şükrü (Emet) ve Şükrü Hazım (Tiner) ile birlikte hazırladıkları raporunu da *Tıbbî Etüd: Torlakyan Davası* adıyla Mahkeme Heyeti'ne sundu (Osman, 1921: 21; İkdâm, 29 Eylül 1921: 4)

Bu gelişmeden sonra 4-5 Ekim 1921 tarihlerinde taraflar taleplerini Mahkeme Heyeti'ne sundular, Hüsrevyan ve arkadaşları Torlakyan'ın cezai ehliyeti olmadığı gerekçesiyle beraatını, Avukat Haydar Rıfat Bey ise Torlakyan'ın cezalandırılmasını talep ettiler (İkdâm, 5-6 Ekim 1921: 3; İleri, 5-6 Ekim 1921: 2). Bu sırada Rickatson Hatt'ın yerine atanan İngiliz Divan-ı Harp Savcısı Gribbon, Torlakyan'ın suçlu bulunduğunu, katile verilecek cezanın Başsavcılık tarafından birkaç gün içinde belirleneceğini bildirdi (İleri, 7 Ekim 1921: 2; İkdâm, 7 Ekim 1921: s.1). Gerçekten de bir hafta sonra Divan-ı Harp, Torlakyan'a idam cezası verdi. Bu karar, İstanbul'da sevinçle karşılandı (İkdâm, 20 Ekim 1921: 1; Yeni Şark, 24 Ekim 1921: 1; İleri, 25 Ekim 1921: 2; Peyam-ı Sabah, 25 Ekim 1921: 3; Yeni Şark, 25 Ekim 1921: 1; Tevhid-i Efkâr, 25 Ekim 1921: 1; Peyam-ı Sabah, 26 Ekim 1921: 3).

Bu şekilde davanın görülmesinden ve Torlakyan'ın idama mahkûm edilmesinden sonra hukuk tarihinde eşine pek ender rastlanılan yeni bir haber duyuldu. 3 Kasım 1921'de Havass ve Reuter Haber Ajansları tarafından Torlakyan hakkında bir haber geçildi. Bu habere göre Torlakyan cinayetten suçlu bulunmuş ise de mahkeme kendisinin olay anında "muhtelüşşuur ve gayr-i mesul" addetmiştir (İkdâm, 4 Kasım 1921: 1; İleri, 4 Kasım 1921: 2; Peyam-ı Sabah, 4 Kasım 1921: 3; Yeni Şark, 4 Kasım 1921: 2; Tevhid-i Efkâr, 4 Kasım 1921: 1). Yani Torlakyan, diğer Ermeni terörist Tehleryan gibi ceza almaktan kurtulmuştur. Bu karar hukuki olmaktan ziyade siyasi bir karardır. Yani mahkeme Torlakyan'ın birinci derecede cinayet suçlusu olup olmadığına hiç değinmemiştir.

Böylece ceza almaktan kurtulmuş olan Torlakyan, hapisten çıkarılarak Ermeni Patrikhanesi'ne teslim edilmiştir. 22 Kasım 1921'de de güya tedavi edilmek amacıyla Yunan bandıralı bir gemi ile İstanbul'dan Pire'ye gönderilmiştir (İleri, 23 Kasım 1921: 1; Yeni Şark, 23 Kasım 1921: 2). Bu şekilde yurt dışına kaçan Misak Torlakyan, Yunanistan ve Romanya'da bir süre bulunduktan sonra ABD'ye yerleşmiş ve 1968 yılında 76 yaşında California'da ölmüştür.

6. Sonuç

Rıza Nur'un anılarında *pek Türkçü ve vatanperver ve böyle zeki, makul vatanperver Azeri Türkü görmedim* dediği Behbud Han Cevanşir, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kuruluşuna damgasını vurmuş önemli bir devlet adamıdır. İyi bir petrol ve maden mühendisliği eğitimi almış olan Behbud Han Cevanşir, aynı zamanda siyasi bir kişiliktir. Azerbaycan'ın kurulmasında Dahiliye Nazırı olarak rol aldığı gibi, Bakü petrolünün ıslahında da önemli gayretleri görülmüştür.

Behbud Han Cevanşir, Kafkas İslam Ordusu'nun Azerbaycan'daki faaliyetleri ve bölgede yaşanan mukatelede sorumluluk sahibi olduğu gerekçesiyle Taşnakçılarının paravan örgütü olan Nemesis militanları tarafından diğer Müsavat ve İttihat-Terakki erkânı gibi 18 Temmuz 1921'de şehit edilmiştir.

Mütareke İstanbulu'nda İngiliz Divan-ı Harbi'nde görülen cinayet davası, katil Torlakyan'ı suçsuz bulmak için Ermeniler tarafından siyasi bir hesaplasmaya dönüştürülmüştür. Mahkeme önce Torlakyan'ı suçlu bulup idama mahkûm etse de ardından 3 Kasım 1921'de akıl sağlığı yerinde olmadığı gerekçesiyle tahliye kararı vermiştir. 22 Kasım 1921'de Torlakyan, yurtdışına kaçırılmıştır. Torlakyan da aynen Berlin'de Talat Paşa'nın katili Tehliryan'ın yargılanması gibi Ermeniler tarafından etkin bir savunma stratejisine dönüştürülmüştür.

Kaynakça

Ağaoğlu, A. (2010). *Mütareke ve Sürgün Hatıraları*, (Yay. Haz. Ertan Eğribel-Ufuk Özcan), İstanbul: Doğu Kitabevi.

Ağaoğlu, S. (1969). *Babamın Arkadaşları*, Üçüncü Baskı, İstanbul: Baha Matbaası.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). (1921). Dahiliye Nezareti, (DH. İ. UM), No: 20-28/14/53.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). (1921). Hariciye Siyasi, (HR. SYS), No: 2467/41.

Başkan, Ö. F. (2013). *Ermeni Komiteleri*, (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş.

Bogosian, E. (2016). *Nemesis Operasyonu*, (Çev. Önder Seçkin), İstanbul: Kalkedon Yay.

Çulcu, M. (1990). *Ermeni Entrikalarının Perde Arkası Torlakyan Davası*, İstanbul: Kastaş Yay.

Duman, Ö. (2004/2005). “Mütareke İstanbulu’nda Ermeni Faaliyetleri”, *Ermeni Araştırmaları*, XVI-XVII, <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=DergiIcerik&IcerikNo=15> (E.T. 10/06/2018).

Durukoğlu, S. S. (2015). “Türklerin Uğradığı İşkence, Sürgün, Katliam ve Soykırımlar Sözlüğü”, *AKRA Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, VII/Eylül, s. 211-258.

Ehmedova, F. (2010). “Cumhuriyet Döneminde Azerbaycan’da Yasama ve Yürütme (1918-1920)”, *Büyük Devletler Kısacasında Bağımsız Azerbaycan (1918-1920)*, (Ed. Qıyas Şükürov-Vasif Qafarov), İstanbul: IQ Kültür Sanat Yay., s. 288-297.

Güneş, İ. (1997). *Türk Parlamento Tarihi I. ve II. Meşrutiyet*, II, Ankara: TBMM Vakfı Yay.

Hasanov, H. (2005). *Neriman Nerimanov’un Milli Dövlətçilik Bakışları ve Faaliyeti*, Bakü.

Hesenli, C. (2010). “Cumhuriyet Dönemi Azerbaycan Dış Politikası (1918-1920)”, *Büyük Devletler Kısacasında Bağımsız Azerbaycan (1918-1920)*, (Ed. Qıyas Şükürov-Vasif Qafarov), İstanbul: IQ Kültür Sanat Yay., s.227-256.

İkdam. 20-21, 28 Temmuz, 24, 26, 30-31 Ağustos, 1-4, 6-11, 13-14, 16-18, 20-30 Eylül, 1, 5-7, 20 Ekim, 4 Kasım 1921.

İleri. (24 Ağustos 1921). “Behbud Han’ı Şehid Eden Ermeni’nin Muhakemesi”.

İleri. 2, 24, 27-28, 30-31 Ağustos, 1-3, 6, 8-11, 13-18, 20-25, 27-30 Eylül, 5-7, 25 Ekim, 4, 23 Kasım 1921.

Karakoç, E. (2009). *Geçmişten Günümüze Ermeni Komiteleri ve Terörü (Hınçak-Taşnak’tan Asala ve JCAG-ARA’ya)*, İstanbul: IQ Yay.

Keykurun, N. (1998). *Azerbaycan İstiklâl Mücadelesinden Hatıralar (1905-1920)*, İstanbul: İlke Kitabevi Yay.

Mazhar, O. (1921). *Torlakyan Davası: Tıbbî Etüd*, İstanbul: Orhaniye Matbaası.

Özdemir, H. (2008). *Üç Jöntürk’ün Ölümü Talat-Cemal-Enver*, İstanbul: Remzi Kitabevi, Üçüncü Baskı.

Özger, Y. (2018). *Azerbaycan Cumhuriyeti 1918-1920 Osmanlı Arşiv Belgeleri*, İstanbul: Teas Press.

Peyam-ı Sabah. 27-28, 30 Ağustos, 8-9, 11, 13-14, 16-18, 20, 27 Eylül, 25-26 Ekim, 4 Kasım 1921.

Rıza, N. (1967). *Hayat ve Hatıratım*, III, Altındağ Yay., İstanbul.

[Saraçoğlu], A. C. (2007). *Torlakyan Davası: Behbud Han Cevanşir'in Katli*, (Ed. Fethi Gedikli), Bakü: YOM Yay.

Şükürov, Q. (2010). "Cumhuriyetin Kuruluş Devrinde Azerbaycan'da İstiklal ve İlhak Tartışmaları (Ocak-Haziran 1918)", *Büyük Devletler Kısacasında Bağımsız Azerbaycan (1918-1920)*, (Ed. Qıyas Şükürov-Vasif Qafarov), İstanbul: IQ Kültür Sanat Yay., s. 38-72.

Tevhid-i Efkâr. 24 Ağustos, 25 Ekim, 4 Kasım 1921)

Usta, V. (2001). "Ağaoğlu Ahmed Bey'in Ermeni Propagandalarının Mahiyeti Üzerine Bir Konferansı," *Türk Dünyası Araştırmaları*, 131/Nisan, s. 1- 13.

Üçüncü, U. (2016). "Birinci Dönem TBMM'de Azerbaycan ve Azerbaycanlılar Algısı", I. Milletlerarası Türkiye-Azerbaycan Münasebetleri Sempozyumu (12-14 Mayıs 2016), (Ed. Mehmet Serhat Yılmaz-Cevdet Yakupoğlu-Namıq Musalı), Kastamonu Üniversitesi Yay., Kastamonu, s. 149-162.

Yaqublu, N. (2018). *Cumhuriyet Qurucuları*, Bakü: Nurlar Neşriyat.

Yeni Şark. 24-25 Ekim, 4, 23 Kasım 1921.

Yıldırım, N. (2012). "Usman, Mazhar Osman", *DİA*, 42, İstanbul.

Ekler

Resim 1. Behbud Han Cevanşir'in Mezarı

Kaynak: Şahsi Arşivimiz

Resim 2. Behbud Han Cevanşir

Kaynak: Yaqublu, 2018:141

KÜREKÇAY ANLAŞMASININ TARİHİ ARKA PLANI, HUKUKİ NİTELİĞİ VE SİYASİ SONUÇLARI

Yetkili Yazar | Correspondent Author: Sedanur ŞEYBAN

Historical Background, Legal Qualification and Political Consequences of Kurekcay Agreement

Yazar(lar) | Author(s)

Ali ASKER¹

Sedanur ŞEYBAN²

MAKALE BİLGİSİ

ÖZ

Makale Geliş Tarihi : 08/02/2021
Makale Kabul Tarihi : 17/02/2021

Anahtar Kelimeler:

Karabağ Hanlığı, Rusya İmparatorluğu, Çatışma, Kürekçay Anlaşması

Karabağ, jeopolitik ve jeostratejik konumu itibarıyla yakın tarihimizde Güney Kafkasya coğrafyasının en önemli bölgelerinden biri olarak tanınmıştır. Azerbaycan'ın bölünemez bir parçasını oluşturan Karabağ, tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış, Azerbaycan Türklüğünün ilim, kültür ve sanat merkezlerinden biri olarak ün kazanmıştır. XIX. yüzyılın başlarından itibaren Rusya İmparatorluğu'nun güneye doğru ilerlediği bir dönemde Azerbaycan hanlıkları İran merkezi yönetiminden kopma yoluna girmişlerdir. Bu gelişme, Kafkasya'nın işgali açısından Rusya'ya önemli fırsat sunuyordu. O sırada, Kaçar Hanedanı, İran'dan kopma yoluna girmiş hanlıkları yeniden kendi bünyesine katma çabası içindeydi. Azerbaycan hanlıklarının işgal süreçleri Rusya İmparatorluğu tarafından duruma göre tehdit, ikna, savaş vs. gibi yöntemlerle devam ettirilmiştir. Dolayısıyla, Rusya'nın işgal politikasında değişik yöntemlere başvurması gayet doğaldı.

Rus yönetimi birçok hanlıkla iki taraflı anlaşmalar yaparak işgal sürecini meşru ve hukuki bir temele oturtmaya çalışıyordu. Ayrıca Rusya ve İran arasında imzalanan barış antlaşmaları işgal sürecinin Rusya lehine sonuçlandığını hukuken teyit ve tasdik ediyordu. Bu bağlamda Kürekçay (1805), Gülistan (1813) ve Türkmənçay (1828), ayrıca Osmanlı ve Rusya arasında imzalanmış Edirne Anlaşması (1829) Karabağ'ın kaderin belirleyen ve istikbalini etkileyen önemli belgelerdir. Keza bu anlaşmalar sonucunda bölgenin siyasi, demografik ve kültürel yapısında önemli değişimler yaşanmıştır. Tarihi kaynakların da doğruladığı gibi, daha önce bölgede son derece seyrek halde yaşayan Ermeni toplumu bu tarihten itibaren yoğun göç politikaları sayesinde kalabalık hale gelmiş, Ermenilerden oluşan yeni iskân birimleri ortaya çıkmıştır. Göç eden Ermeniler, tarih boyunca Türklerin yaşadıkları topraklar üzerinde iskân birimleri oluşturmakla yetinmemiş, aynı zamanda yayılcı faaliyetlerde bulunarak Müslüman/Türk ahaliyi yurtlarından etmiş, vahşet, mezalim ve kıyım uygulamışlardır. Bölge halkı için büyük felaketlere yol açan bu sürecin önemli olaylarından biri Karabağ Hanlığı ve Rusya arasında Kürekçay Anlaşmasının imzalanması olmuştur.

¹ Doç. Dr., Karabük Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ORCID No: <https://orcid.org/0000-0003-1801-3371>, e-posta: aliasker2068@gmail.com

² Y. L. Ögm., Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bölge Çalışmaları Anabilim Dalı, ORCID No: <https://orcid.org/0000-0003-0932-5234>, e-posta: sedaseyban@outlook.com

ARTICLE INFORMATION

Submission Date : 08/02/2021
Accepted Date : 17/02/2021

Keywords:

Karabakh Khanate, Russian Empire, Conflict, Kurekcay Agreement

ABSTRACT

Karabakh has been recognised as one of the most important regions in the South Caucasia geography due to its geopolitical and geostrategic positions. Karabakh, which constitutes an inseparable part of Azerbaijan has hosted numerous civilizations and has been recognised as one of Azerbaijan Turkism's science culture and art centers. During the expansion of Russian Empire towards south at the start of 19th century, Azerbaijan khanates had started to be separated from the Iranian central dominion. This development offered important opportunities to Russia for the invasion of Caucasia. In the meantime Qajar Khanate was separating itself from Iran and was striving to retake the khanate to its own structure. The invasion of Azerbaijan khanates continued with various methods such as threats, persuasion and war. It was natural for Russia to apply different methods in its invasion policy.

Russia was striving to establish its invasion process on a legitimate and lawful foundation by making bilateral agreements with different khanates. Furthermore the peace agreements that were signed between Russia and Iran were confirming by law that the invasion process was resulting in favour of Russia. In this context Kurekcay (1805), Gulistan (1813) and Turkmencay (1828) and also Edirne Agreement (1829) between Russia and Ottoman State are important documents that determined the destiny and future of Karabakh. Likewise, these agreements resulted in important changes on the demographical and cultural structures of the region. As the historical texts confirm, Armenian communities that were living sparsely in the region previously, increased its numbers due to intensive immigration policies after these dates and new settlements emerged made up of Armenians. The immigrating Armenians did not confine themselves with just founding new settlements, but in the meantime attempted expansionary activities and expelled Muslim/Turkish locals from their homelands through atrocities, cruel deeds and slaughters. One of the important incidents that sparked the process which resulted in grand calamities to the people of the region has been the signing of Kurekcay Agreement.

1. Giriş

Uluslararası sistem, tarih boyunca devletlerin kuruluşu, yükselişi ve yıkılışına tanıklık etmiştir. Bölge politikalarına yön veren devletlerin gücü; ekonomik durum, askeri kapasite, teknolojik üstünlük, liderlerin vasıfları vd. unsurlardan beslenmektedir. Bir devletin bölgesel konumunu güçlendirerek devamlılığını sağlamanın belirleyici şartlarından biri nasıl bir jeopolitik ve jeostratejik konuma sahip olduğudur. Bu bağlamda Azerbaycan, tarih boyunca önemli bir ülke olarak büyük güçler açısından cazibe merkezi haline gelmiş, bu güçlerin çekişme ve çatışmalarına sahne olmuştur. XIX. yüzyılda Rusya'nın güneye doğru genişlemesi bölgede etkinlik mücadelesi veren aktörlerin karşı karşıya gelmesine neden olmuştur. Rus İmparatorluğu'nun bölgeye yönelik işgal politikasından bahsederken öncelikli olarak Gülistan (1813) ve Türkmençay (1828) anlaşmalarına vurgu yapılmaktadır. Fakat Azerbaycan'a yönelik işgal planlarının çok daha önce devreye sokulduğunu belirtmemiz gerekir.

Rus işgalini kolaylaştıran önemli faktörlerden biri Azerbaycan'ın hanlıklara parçalanması olayıdır. 1747'de Nadir Şah'ın ölümünden sonra merkezi iktidardan kopma sürecinin hızlanması işgal planlarını gerçekleştirmeye çalışan Rusya'ya büyük kolaylık sağlamıştır. XVIII. yüzyılın ortalarından başlayıp, XIX. yüzyılın başlarına kadar devam eden ve "hanlıklar dönemi" olarak adlanan bu süreçte Kuzey Azerbaycan toprakları üzerinde Bakü, Derbent, Gence, Cevat, Revan, Talış, Nahçıvan, Karabağ, Kuba³ Şamahı, Şeki hanlıkları, Güney Azerbaycan'da Erdebil, Meraga, Maku, Karadağ, Serab, Tebriz, Urmiye, Halhal, Hoy ve Zencan hanlıkları, yarı bağımsız feodalite yönetimleri olarak tanınan sultanlık ve meliklikler, ayrıca kendine özgü yönetim sistemine sahip Car-Balaken Cemaatliği⁴ gibi kurumlar ortaya çıkmıştır. Böylelikle "*Çarlık Rusyası 19. asrın başında Azerbaycan'ı istilaya giriştiği zaman karşısında, sözün asrî manasında milli birliğini anlamış bütün halinde bir Azerbaycan değil, birbirinin mukadderatına lakayt hanlıklardan ibaret zayıf bir memleket bulmuştu*" (Mehmetzade, 1991: 9). Azerbaycan'ın hanlıklara bölünmesi ve merkezi iktidardan kopuş süreçleri Rusya'nın elini kuvvetlendirerek işgal politikalarının uygulanmasına hız kazandırmış ve hanlıklar ittifak, ilhak, işgal gibi değişik yöntemlerle adım adım Rusya'nın sömürge alanına dâhil edilmişlerdir.

Kaçar hanedanından kopma sürecinde kendisine dış destek arayan hanlıklar arasında Karabağ Hanlığı özellikle dikkat çekmektedir. Keza ilhak sırasında ve sonraki süreçlerde yaşanan birçok olay bugün gündemde olan bazı iddia ve söylentilerle doğrudan ilgilidir. Bunlar arasında en çok dile getirilen husus Ermeni yazarların herhangi belge ve bilgiye esaslanmadan güya Karabağ'ın eski bir Ermeni toprağı olduğu iddiasıdır. Şüphesiz ki bu asılsız, bilimsellikten uzak ve gayri ahlaki iddianın arkasında yatan niyet Azerbaycan topraklarını Ermenistan tarafından ilhakına zemin hazırlamaktır. Öncelikle şunu vurgulamak gerekir ki "Dağlık Karabağ" adıyla bilinen idari birim veya alan, yapay bir oluşumdur. Keza Karabağ'ın ova ve dağlık diye ikiye ayrılması tarihi gerçeklerle uyuşmayan ve ileride bu bölgeyi Azerbaycan'dan koparmaya odaklanmış bir stratejik plandır. Sıkça dile getirilen "Ermeni meliklikleri" konusundaki iddialar da Ermeni "araştırmacıların" tarihi gerçekleri görmezden geldiklerinin bir örneğidir. Keza mutlak çoğunluğu Türklerden oluşan Karabağ Hanlığı'na bağlı beş Hristiyan meliklik sadece buldukları bölgenin Ermeni toplumu üzerinde yetkiliydi ve bu oluşumlarla ilgili herhangi bir bağımsızlık olgusu mevzubahis değildi. Bu yüzden Rusya ve Karabağ Hanlığı arasında imzalanmış Kürekçay Anlaşması'nda mezkûr yönetimlerden kesinlikle bahsedilmemiştir. Karabağ Hanı İbrahim Halil Han'ın öldürülmesinden sonra oğlu Mehdi Kulu Ağa'nın Karabağ hâkimi görevine atanmasına dair Çar I. Aleksandr'ın 10 Eylül

³ XVII. yüzyılın sonlarına doğru "ülke" olarak yarı bağımsız siyasi oluşum iken Nadir Şah'ın ölümünün ardından hanlık olarak ortaya çıkmıştır.

⁴ 1560'da kurulmuştur.

1806 tarihli fermanında da Ermeni meliklikleriyle ilgili herhangi bir hüküm yer almamıştır. Ayrıca, beş meliklikten sadece birinin Karabağ'ın yerli halkı olduğuna, diğer dördünün ise farklı bölgelerden gelerek Karabağ'a göç ettiklerine dair bilgiler tarihi kayıtlarda yer almaktadır. Dolayısıyla Ermeni yazarların şiddetle vurgu yaptıkları "Ermeni devleti" iddiasının bir düzmece olduğunu eminlikle söyleyebiliriz.

Karabağ tarihiyle ilgili araştırmalarda dikkati çeken bir diğer husus, Rusya'nın ilhak sürecinin geleneksel yayılcılık politikasına uygun bir şekilde gerçekleşmiş olmasıdır: hanlıkla ilişki kurmak, hanlığı himaye etmek ve gerekli koşullar olduğu an işgal etmek. Kürekçay Anlaşmasının imzalanmasının ardından bölgede yaşanan gelişmeler geleneksel Rus işgal stratejisinin bariz örneklerindedir: iki taraf arasında imzalanmış bu anlaşma on yedi sene sonra Rusya'nın Karabağ Hanlığı'nı ilga etmesi sonucunda geçerliliğini kaybetmiştir.

2. Karabağ Tarihi Üzerine

Karabağ'ın tarihine değinmeden önce Karabağ kelimesinin menşei konusunda bazı hususlara değinmekte yarar vardır. Zira coğrafi yerlere verilen isimler, o bölgede yaşayan toplumun demografik ve sosyo-kültürel dokusunun belirlenmesi ve tarihî nüfus hareketlilikleri konusunda tespitlerde bulunulması bakımından son derece önemlidir. Eski çağlardan günümüze kadar devam eden tarihi süreçlerde "Karabağ" ismi, Türkçe "kara" ve "bahçe" sözcüklerinin bir araya gelmesiyle türemiştir. Diğer Türk lehçelerinde olduğu gibi Azerbaycan Türkçesinde de "kara" sözcüğü renk anlamının yanı sıra "yoğun", "kalın", "büyük", "koyu" gibi pek çok anlamı ifade etmektedir. Dolayısıyla Karabağ ismi "kara bahçe", yani "büyük bahçe", "yoğun bahçe", "sefali bahçe" vd. anlamlarını da ifade etmektedir (Mahmudov ve Şükürov, 2005: 11). Günümüzde "kara" sözcüğü olumsuzluğu sembolize etmesine rağmen eski Türklerde olumlu ifadeleri çağrıştırmaktadır. Nitekim Türkçede "kara" sözcüğü "yiğit, kahraman" anlamına gelmektedir (Özçelik, 2003: 6).

Azerbaycan'ın kültürel açıdan son derece önemli merkezlerinden biri olan Karabağ bölgesi, aynı zamanda insanlık tarihinin en eski yerleşim alanlarından biridir. Azerbaycan arkeologları Karabağ'da dünyanın en eski yerleşim alanlarından biri olan Azıh ve Tağlar mağaralarını keşfetmişlerdir. Yapılan çalışmalar sonunda Azerbaycan'ın fauna ve florasının yanı sıra ilkel insanların yaşam şartlarını yansıtan zengin kalıntılar ortaya çıkmıştır. Bu kalıntıların tarihi yaklaşık 1,5-2 milyon yıl öncesine kadar uzanmaktadır (Göyüşov, 1993: 7). 1968'de Azerbaycan arkeoloğu Memmedeli Hüseyinov tarafından yapılan kazıda eski çağlarda yaşamış bir kişinin alt çene kemiğinin bir parçası bulunmuştur. Söz konusu kalıntılar 350-400 bin yıl öncesine dayanmaktadır (Mustafazadə, 2010: 22). Bilim tarihine "Azıhantrop" (Azıh insanı) olarak bilinen keşif

sonucunda bu mağaranın sadece Azerbaycan'da değil, Kafkasya coğrafyası genelinde en eski meskûn alan olduğu kabul görmüştür (Göyüşov, 1993: 7). Bugün Ermenistan'daki bilim insanları ve resmi kurumların Azerbaycan sınırları içinde yer alan Azıh insanı ve benzeri tarih varlıklardan "Ermeni tarihi mirası" olarak bahsetmeleri anlamsız olduğu kadar gayri ahlaki bir durumdur.

Makedonyalı İskender'in Ahemeniş İmparatorluğu'nu yıkmasının ardından ve kısa müddetli hâkimiyeti sonrası Azerbaycan'ın kuzeyinde Albanya, güneyinde Atropatena devletleri meydana çıkmıştır. M.Ö. IV. yüzyılda Atropatena devleti Azerbaycan'ın kuzeyinde de bazı toprakları hâkimiyeti altına almıştır. Karabağ'ın bir kısmı da o dönemde bu devletin sınırları içindeydi (Mahmudov ve Şükürov, 2005: 18).

VIII. yüzyılın başlarına kadar Albanya'nın bir parçasını oluşturan bu bölgede İslam dini yayılmaya başlamıştı. Fakat dağlık kesimdeki Hristiyanlar inançlarını devam ettirmişlerdir. IX. yüzyılın ortalarına doğru Arap Hilafetinin dağılmaya başlamasıyla yeni devletler ortaya çıkmaya başlamıştı (İsmailov, 2014: 153).

IX-XII. yüzyıllarda Karabağ, Azerbaycan'da meydana gelen devletlerin sınırları içinde yer almıştır. Bu devletlerin Ermenilerle herhangi bir ilişkisinin olmaması tarih araştırmaları sonucunda doğrulanmıştır (Hacıyeva, 2007: 25). Gerek değişik dönemlerde Azerbaycan'ın işgal altında bulunduğu dönemlerde, gerekse Türk hanedanlarının egemenliği döneminde Karabağ'da herhangi bir Ermeni siyasi oluşumundan bahsedemeyiz. Ermenilikle ilgili tek husus bölge halkının bir kısmının Gregoryen mezhebini kabul etmesi ve ardından Ermenileşmesi olayıdır. Keza bundan önceki dönemde de bölgede ve Azerbaycan toprakları üzerinde herhangi bir Ermeni siyasi oluşumu mevzubahis değildir (Mahmudov ve Şükürov, 2005: 20-21).

İlerleyen dönemlerde Karabağ bölgesi Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Safevi Türk devletlerinin önemli idari birimlerinden bir olarak varlığını sürdürmüştü. XVI. yüzyılın başında Karabağ, Azerbaycan Safevi Devletinin on üç vilayetinden biri idi ve bu bölgeyi Şah tarafından atanan beylerbeyi yönetiyordu. İlk beylerbeyi görevine Kaçarların Ziyadoğlu oymağından Şahverdi Sultan atanmıştır. Karabağ Beylerbeyliği 1578-1590'lı yıllarda Safevi-Osmanlı Savaşı sırasında işgal edilmişse de XVII. yüzyılın başlarında I. Şah Abbas döneminde tekrar geri alınarak yeniden Ziyadoğullarının yönetimine verilmiştir (Mustafazadə, 2010: 27).

XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde Safevi Devleti'nin yıkılmasının ardından bölgede gelişen iç çatışmalar sonucunda eski Karabağ Beylerbeyliği'nin toprakları üzerinde iki bağımsız hanlık ortaya çıkmıştır: Karabağ Hanlığı ve Gence Hanlığı. Gence Hanlığı tahtına Ziyadoğulları, Karabağ Hanlığı tahtına Penah Ali Han oturmuştur.

3. Karabağ Hanlığı'nın Kuruluşu, Yapısı ve Yönetimi

XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kafkaslarda sosyal, siyasi ve iktisadi vaziyet son derece karmaşıktı. 1747'de Nadir Şah'ın ölümüyle başlayan "hanlıklar dönemi" İran'da otorite boşluğu ve yönetim zafiyetini bariz şekilde ortaya koymuştu. Bu süreç bağımsız Türk hanlıklarının ortaya çıkışını hızlandırırken, ilerleyen dönemde Rusya'yı, bölgeye yönelik işgal planlarını uygulaması açısından avantajlı konuma getirmiştir.

Azerbaycan'da kurulan hanlıklar, Rusya tarafından işgal edilene kadar birer bağımsız devlet olarak ayakta kalabilmişlerdi. Rusya'nın ana hedefi bu hanlıkları ilhak etmektir. Keza Güney Kafkasya, Rusya'nın stratejik planlarının gerçekleştirilmesi bakımından son derece önemli bir bölgeydi. Gittikçe güç kaybeden Kaçar ve Osmanlı hanedanları da bu sayede baskılanacaklardı. Fakat iç ve dış siyasette yaşanan gelişmelere bağlı olarak Rusya İmparatorluğu hanlıkların işgali konusunda bir müddet ihtiyatlı davranmak zorunda kalmıştı: bölgenin üç büyük devleti o sırada iç ve dış meseleleriyle uğraşıyorlardı. Bu durum, en azından bir süreliğine hanlıklara serbest şekilde ayakta kalma fırsatı tanımıştı.

Mirza Cemal Karabaği'ye göre Karabağ Hanlığı'nın kurucusu Penah Ali Han'ın kökeni Cavanşir Türkmenlerine dayanmaktadır. Penah Ali Han, Türkistan'dan göç etmiş Behmanli ilinin bir parçasını teşkil eden Sarıçalı oynağına mensuptu (Qarabağnamələr, 2006: 125). Nadir Şah'ın hizmetinde olan Penah Ali Han, 1738'de kardeşi öldürülünce Karabağ'a kaçmış, burada taraftar toplayarak bölge üzerinde hâkimiyet tesis etmeye çalışmıştır. Nadir Şah'ın Penah Ali Han'a olan öfkesi konusunda tarih çalışmalarında birbirinden farklı bilgiler yer almaktadır. Penah Ali Han bir müddet saklanmış, fırsat bulunca Gence, Nahçıvan, Şeki ve diğer bölgelere seferler düzenlemiş, ganimet olarak elde ettiği hayvan ve atları halka dağıtarak halkın güveninin sağlamaya çalışmıştı. 1747'de Nadir Şah'ın ölümünden sonra Karabağ Hanlığı da kurulmuş oldu. Hanlığın kudret sembolü olarak Penah Ali Han 1748'de Bayat kalesini inşa etmiştir (Əliyev və Məmmədov, 1999: 406-407). Karabağ Hanlığı'nın bölgedeki nüfuzunun artması, komşu hanlıklarda hoşnutsuzluğa neden oluyordu. Bu durumdan rahatsız olanlardan biri de Şekili Hacı Çelebi Han idi. Karabağ Hanlığı bünyesinde yer alan ve gayeleri bağımsızlık olan Hristiyan melikler Penah Ali Han'ın gücünü kırmak için Hacı Çelebi Han'a destek vermişlerdir. 1748'in son çeyreğinde Hacı Çelebi Han Şirvan hanının da askeri desteğiyle Bayat kalesini bir buçuk ay boyunca kuşatma altında tutsa da ele geçirememiştir (Mustafazadə, 2010: 32). Dış saldırıları püskürtmeyi başaran Penah Ali Han gücünü iyice kökleştirerek hanlığa bağlı Hamse (Arapça 'beş' sayısını ifade eder) meliklerinin iradesini kırarak onları kendi hükümlerine altına almıştı (Hacıyeva, 2007: 44). Mirza

Adıgözel Bey'in yazdığına göre Hamse melikleri aşağıdakilerden ibaretti: *Dizak*: Melik Yegân Nadir Şah döneminde Lori'den kaçıp gelmiş ve Nadir Şah'ın hükmüyle meliklik tahtına oturmuştu. *Verende*: Şahnazarlılara ait bir meliklikti. Ailenin kökeni Göyçe asilzadelerine dayanıyordu; Göyçe'den kaçıp Karabağ'ın Verende mevkesine gelerek buraya yerleşmişlerdi. *Haçın*: Melikleri Hasan Celalyan soyundandı. *Çilebört*: Bu bölgenin meliki Allah Kulu idi. Ecdadı aslen Mağaviz (Zengezur)'den olup Çilebört'e yerleşmişti. *Talış*: Buranın meliki Usub idi ve ecdadı Şirvan'dan gelerek Talış köyüne, sonraları Gülistan kalesini ele geçirerek oraya yerleşmişti (Qarabağnamələr, 2006: 43-44). Görüldüğü gibi Haçın Melikliği dışındakiler köken itibarıyla bu bölgeye ait değildi. Melikliklerin kuruluşu yakın tarihe ait bir olay olduğu için bu konunun çok fazla tartışılacak bir yönü de yok. Dolayısıyla Ermeni araştırmacıların Karabağ bölgesinde kadim bir Ermeni devletinden bahsetmeleri tamamen asılsızdır.

Penah Ali Han, kendisine biat etmek istemeyen Verende, Dizak, Çilebört ve Talış meliklerini barışçıl veya asker güç kullanarak kontrol altına aldıktan (Çakmak, 1996: 83; Taşkiran, 1995: 65) sonra müstahkem ve stratejik konuma sahip yeni bir kale inşa etmeye karar vermiştir. 1751-1752'de Ağdam'a 10 km. mesafedeki Şahbulak kalesini yaptırmış, fakat burayı 3-5 yıl kullanmıştı. Nihayet muhkem ve ulaşılması zor olan bir mevkide, ilk zamanlarda "Penahabad" daha sonra Şuşa olarak isimlendirilen bir kale inşa ettirmişti (Mahmudov ve Mustafayev, 2012: 20-22). Karabağ'la ilgili tarihi kaynaklarda kalenin 1754 yılında sarp kayalar üzerinde, doğal savunma kabiliyetine sahip, ulaşılması zor olan dağlık bir alanda inşa edildiği yazılmaktadır. Mir Möhsün Nevvab kalenin tarihçesini şu şekilde tasvir etmektedir: "...hicrî 1161 (miladî 1748) yılında Penah Han,⁵ Bayat'ta⁶ bir kale yaptırdı. Bir süre sonra bu kaleyi terk edip hicrî 1165 (miladî 1751) yılında Terneküt'te⁷ başka bir kale inşa etti. Beş yıl ister istemez o kalede kaldı. Ayanlar Penah Han'ın bu kaleye meyilsiz olduğunu hissedip ona, eğer dilerseniz, güzel havası olan, hoş manzaralı, yüksek bir yer var, orda yeni bir kale yaptırabilirsiniz, orası müdafaa bakımından da uygun bir mevkidedir, dediler. Penah Han kendi ayanları ile gelip bu yere bakarken, buranın yüksek bir yer olduğunu, dört tarafının yüce kayalar ve dağlarla çevrili olduğunu gördü.... Penah Han, bu yeri beğendi ve çok güzel ve sağlam bir şehir yeri olduğunu bildirdi....Hicrî 1170 (miladî 1756) yılında Penah Han'ın emriyle bu yerde bir kale yapıldı ve bu kaleye Penahabad Kalesi adı verildi. Şimdi bu kaleye Şuşa Kalesi deniyor. Zamanla bu kale gelişerek şehre dönüştü." (Nevvab, 2020: 4).

⁵ Tam adı: Penah Ali Han İbrahim Halil Ağa oğlu Sarıçalı-Cavanşir (1693-1763). Penah Ali Han, 1847'de Nadir Şah'ın ölümünün ardından, 1848'de Karabağ Hanlığı'nın temelini atmıştır.

⁶ Bayat Kalesi, Karabağ Hanlığı'nın idari merkezi olarak düşünülerek Kebirli mahallinde yapılmıştır. Fakat Penah Ali Han kalenin stratejik açıdan iyi bir mevzide olmadığını düşünerek Hanlığın merkezi için Şahbulak kalesini yaptırmıştır.

⁷ Bu kale "Şahbulak Kalesi" olarak bilinmektedir. Ağdam'a 10 km mesafede, Şah Bulak (pınar) adlı yerde inşa edilmiştir. Kalenin inşası 1751-1752 yıllarında tamamlanmıştır.

Böylelikle, XVIII. yüzyılın ortalarında Karabağ Hanlığı bağımsız siyasi oluşum olarak ortaya çıkarak güç kazanmıştır. Penah Ali Han'ın ölümünden sonra hanlık tahtına oğlu İbrahim Halil Han oturmuştur. Onun 1763'ten 1806'ya kadar devam eden 43 senelik hâkimiyeti döneminde hanlığın hudutların büyük ölçüde genişlemiştir (Hüseynov, 2018: 27). Mirza Cemal Cavanşir bu dönemi şöyle tasvir etmektedir: “*Merhum İbrahim Han Müslüman tarihiyle 1174'ten, Hristiyan tarihiyle 1760'dan 1221 (1806) yılına kadar Karabağ hükümeti tahtında oturmuş, İran ve Rum⁸ padişahlarına itaat etmeden ve baş eğmeden müstakil hükümranlık etmiştir. Onun hüküm ve fermanı Şirvan, Şeki, Gence, Revan, Haçivan, Hoy, Karadağ, Tebriz, Erdebil vilayetleri, hatta Meraga, Irak ve Azerbaycan sınırı olan Kaplankuh'ta geçerliydi. Vilayetlerin hanları merhum İbrahim Han'ın hükmü ve emriyle tayin edilir veya vazifeden azlediliyorlardı*” (Qarabağnamələr, 2006: 120-121).

İbrahim Halil Han, Avar ve Dağıstan Valisi Ümme Han'ın kız kardeşi ile evlenmiş ve bu akrabalık ilişkisi sayesinde askeri ve siyasal gücünü büyük ölçüde artırmıştır (Qarabağnamələr 2006: 135-136). Sonraki dönemlerde Şekili Selim Han'ın kız kardeşiyle izdivacını gerçekleştirerek bu durumu hanlık lehine kullanmıştır. Fakat İbrahim Halil Han'ın hükümdarlığı Rusya'nın güneye doğru genişlemeye başladığı ve İran'ın iktidar çekişmelerine sahne olduğu bir döneme denk gelmekteydi. Han idareyi ele aldıktan sonra bazı meliklerin (Dizak, Çilebört ve Gülistan) itaatsizliği ile karşı karşıya kalmıştı. İbrahim Halil Han bu meliklerle mücadele ederken 1783'ten itibaren Çarlık Rusya da sürece iştirak etmiştir. İbrahim Halil Han'ın diplomatik manevraları sayesinde her üç melik Şuşa'ya davet edilmiş, Dizak meliki Erdebil hanına teslim edilirken, diğer ikisi Şuşa hapisanesine atılmıştı. Ama melikler hapisaneden kaçarak Tiflis'e gelmiş, Gürcü Kralı II. İrakli ve Rus Albay Burnaşov'u Karabağ Hanlığı'na karşı harekete geçmeleri konusunda ikna etmişlerdi. Fakat 1787-1797'de Rusya-Osmanlı Savaşı'nın patlak vermesi meliklerin planları suya düşürmüştü ve böylece, Karabağ Hanlığı siyasi bütünlüğünü koruyabilmişti (Çakmak, 1996: 87; İsmailov, 2014: 257-258; Mahmudov ve Şükürov, 2005: 31).

Karabağ Hanlığı, nitelik itibariyle Doğu'nun diğer monarşilerinin sahip olduğu özellikleri yansıtıyordu. Han, devletin en üst yöneticisi ve sahibi, iktidarın başıydı. Her türlü iktidar mutlak anlamda hana aitti: yasama, yürütme ve yargı alanında her türlü tasarrufla bulunma yetkisine sahipti.

Azerbaycan hukuk tarihinde genellikle, İslami hükümlerin yanı sıra şah ve han fermanları, hukukun önemli kaynaklarından biri olarak uygulanmıştır. Fermanlar İslam hukukunun temel normlarına dayanırken bu normların uygulanması amacıyla da çıkarılıyordu. Fermanlarla düzenlenen meselelerin yelpazesi çok geniş olup yönetim

⁸ Osmanlı padişahlarından birçok kaynakta Rum padişahı olarak bahsedilmektedir.

sistemi, yetkililerin hukuki durumu, toprak mülkiyetinin hukuki rejimi, mülkiyet hakkının iadesi, vergi sistemi, gayrimüslimlerin durumu, ceza ve ceza infaz normları vd. ilgiliydi (Dəmirli ve Ələsgərli, 1998: 135-136). Hanın yanında danışma niteliğini haiz Divan bulunuyordu. Divan üyeleri hanın yakınları ve üst düzey din görevleri arasından atanıyordu. Burada genellikle savaş ve barış, vergi meseleleri, hukuk ve ceza davalarına ilişkin konular müzakere ediliyordu. Bu müzakerelerde hanın tutumu belirleyiciydi. Fakat Han, önemli gördüğü konularda Divan üyelerinin görüşünü dikkate almak zorunda kalıyordu. Diğer hanlıklara nazaran Karabağ Hanlığı'nda Divan yüksek nüfuza sahip bir kurumdu (Hacıyeva, 2007: 198).

Karabağ Hanlığı, kendine özgü idari yapıya sahiptir. Hanlık bünyesinde beşi meliklik olmak kaydıyla 21 mahal bulunuyordu (Hacıyeva, 2007: 177). Hanın hâkimiyeti ülke genelinde geçerliydi. Meliklikler belli özerk haklara sahip olmakla hanın hâkimiyetine tabi idiler. Hanlıkla ilgili istatistik bilgiler, kuruluş tarihinden 12 sene önce Osmanlı yönetimindeyken düzenlenmiş 1727 Tarihli Gence-Karabağ Eyâleti Tahrir Defterinde yer almaktadır (Gəncə Qarabağ əyalətinin müfəssəl dəftəri, 2000). Hanlığın Müslüman nüfusu yüzde seksen, gayrimüslim nüfus ise yüzde yirmiydi (Hacıyeva, 2007: 196). Ermeni araştırmacıların herhangi bir belge ve bilgiye dayanmadan iddia ettikleri Karabağ'ın "kadim Ermeni yurdu" iddiası ne eski dönemler ne de yakın çağlar açısından geçerlidir. Azerbaycan'ın diğer tarihi bölgeleri gibi Karabağ'ın da demografik dengeleri Rus işgali sonrasında, 19. yüzyılın başlarından itibaren bölgeye yapılan yoğun Ermeni göçleri sayesinde tahrip edilmiştir.

4. İran Tehdidi Karşısında Karabağ'ın Rusya'ya Yakınlaşma Politikası

Kafkasya'ya karşı işgal planlarını gerçekleştirmeye çalışan Rusya, bölgede yaşanan gelişmeleri yakından takip ederek harekete geçmek için fırsat kolluyordu. Diğer tarafından İran egemenliğinden kurtulmaya çalışan Karabağ Hanlığı küçük bir siyasi teşekkül olarak dış himaye arayışı içindeydi. Fakat bölgede yaşanan gelişmeler bu planları kesintiye uğratarak ileri bir tarihe ertelemişti. Hanlık, bölgenin büyük devletleri olan Osmanlı, İran ve Rusya rekabeti ortamında azami düzeyde bağımsız kalmaya çalışıyordu. İbrahim Halil Han, ileride hanlığın İran'a ilhak edileceği veya Osmanlı Devleti'nin hükümrancılığı altına girerek bağımsızlığını kaybedeceği endişesiyle Rusya ile bir himaye anlaşmasının imzalanmasının daha isabetli olacağını düşünüyordu. Ayrıca o sırada Rusya askeri güç kullanarak bölgedeki bağımsız oluşumları teker teker egemenliği altına alıyordu; şüphesiz sıra Karabağ Hanlığı'na da gelecekti. Böyle bir ortamda, İbrahim Halil Han'ın üç bölgesel güç arasından Rusya'yı tercih etmesi bir "ehven-i şer" olarak değerlendirilebilir. Kafkasya'daki Rus yayılcılığı Azerbaycan hanlıklarına

odaklanırken İran'ın bu hanlıkları yeniden boyunduruk altına alma çabası durumu daha da kötüleştiriyordu.

Nadir Şah'ın ölümünden sonra İran'da başlayan taht kavgaları uzun süre devam ederken, Ağa Muhammed Han Kaçar 1779 yılında başlayan ve yaklaşık on altı yıl süren iktidar mücadelesinden galip çıkmış ve 1795'te tahta oturmuştu. Kaçarlar Devleti'ni yapılandıran Şah, Tahran'ı başkent olarak belirlemişti. Bu karar bir rastlantı değildi, keza burası Kafkasya bölgesine yakın mesafede olup ulaşım kolaylığı da dikkate alındığında stratejik önemi haiz bir mıntıkaydı. Zamanla iktidarını pekiştiren Ağa Muhammed Han Kaçar, Aras nehrinin güneyinde kurulan hanlıklar üzerinde hâkimiyetini güçlendirmeyi başarmıştı. Güneyde önemli başarılar elde eden Ağa Muhammed Han'ın hedefinde artık kuzey hanlıkları vardı (İsmailov, 2014: 267). Şah, hanlıkları kendisine tabii kılmak için öncelikle sulh yolunu seçerek Süleyman Han'ı elçi olarak bölgeye göndermişse de hanlıklardan hiçbiri Kaçar hâkimiyetini kabul etmemiştir (Mustafazade, 2010: 156). Durumun vahametini idrak eden İbrahim Halil Han, elçi Abdullah Çelebi vasıtasıyla Osmanlı hanedanlığına, dostluk ve hizmetlerini hatırlatarak destek ve koruma talebinde bulunmuş, fakat umduğu yanıtı alamamıştır. Zira bu dönemde Osmanlı Devleti iç ve dış sorunlarla uğraşıyordu; ayrıca iki devlet arasında anlaşmaya tesis edilmiş barışı bozacak herhangi bir husus olmadıkça antlaşma şartlarına uymakta kararlıydı (Ateş, 2014: 46-48). Osmanlı Devleti ile görüşmeler devam ederken Ağa Muhammed Han 85.000 kişilik kalabalık bir orduyla Şuşa kalesini kuşatma altına almıştı. Karabağ Hanı İran ordusuna karşı 15.000 kişiyle karşılık veriyordu. Kaçar ordusu sayıca üstün olmasına rağmen otuz üç gün süren seferinde muvaffak olamadı (Mustafazade, 2010: 158-161). Başarısızlıkla sonuçlanan Karabağ harekâtının ardından Ağa Muhammed Han derin kin ve öfkeyle Tiflis'i istila etmek üzere yola çıkmış, burayı ele geçirerek talan etmiş, büyük yıkımlar yapmış ve 20.000 kadar insanın ölümüne sebep olmuştur (İsmailov, 2014: 269). Tiflis seferinden zaferle dönen Ağa Muhammed Han Kaçar, 1797 yılında yeniden Şuşa kalesini kuşatmıştı. Herhangi bir dış destek alamadığı için mukavemeti tükenen İbrahim Halil Han kaleyi terk ederek Ilısu'ya sığınmış, Ağa Muhammed Han kaleyi işgal etmişti (T.C Başbakanlık Devlet Arşivler Genel Müdürlüğü, 1992: 42). Fakat işgalden birkaç gün sonra Ağa Muhammed Han Şuşa'da bir saray entrikası sonucunda öldürülmüştü. Bu olayın ardından İran ordusu dağılmış, İbrahim Halil Han yeniden Karabağ'a dönmeye karar vermiş, kısa süre devam eden iç çatışmalar sonucunda yeniden tahta oturmuştu (Hacıyeva, 2007: 61-63).

Ağa Muhammed Han çocukken hadım edildiği için evladı yoktu ve bu yüzden kendisinden sonra Baba Han olarak da bilinen, yeğeni Feth Ali tahta oturmuştu. Ağa Muhammed Han'ın kısa soluklu hükümdarlığından geriye devasa bir devlet kalmıştı. Feth Ali Şah, tahta çıkınca Rusya'nın güneye doğru genişlemesini engellemeye kalkıştı; bu doğrultuda Batılı devletlerin (siyasi, askeri ve ticari) desteğini almak çalıştı. Batılı

devletlerin gayesi ise Kaçar Hanedanı'na yardım karşılığında bölgedeki çıkarlarını korumaktı (Mehmetov, 2009: 477-478).

XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Rusya'nın öncelikli hedefleri arasında sıcak denizlere inmek, Kafkasya'daki ticaret yollarına ve bölgenin doğal zenginliklerine sahiplenmek vardı. Bu bağlamda I. Petro'nun hükümdarlığında başlayan, Çariçe II. Katerina ile devam ettirilen yayılmacılık siyaseti 1801 tarihinde Çar I. Aleksandr'ın tahta çıkmasıyla hız kazanmıştı. Çar I. Aleksandr, Güney Kafkasya'ya doğru genişlemeye öncelik verirken bölgedeki hanlıkları kendi himayesi altına almak için çeşitli işgal girişimlerinde girişmiştir. Çar yönetimi işgal planlarını uyguladığı sırada duruma göre, kendisine başarı sağlayabilecek türlü yöntemlere başvuruyordu: doğrudan çatışma, diplomatik girişim, yanılma, tehdit vs. XIX. yüzyılın başlarına gelindiğinde bölgede önemli gelişmeler yaşanıyordu. Bu gelişmelerin en mühim kırılma noktası 1801'de Gürcistan'ın Rusya'ya ilhak edilmesi olmuştu. Kartli-Kahetiya Krallığının Çarlık Rusyası'na bağlanmasını öngören Çar fermanı 12 Eylül 1801 tarihinde tasdik edilmişti. Bu ferman doğrultusunda Gürcistan topraklarında Rusya'ya bağlı Tiflis Gubernatörlüğü kurulmuş, Azerbaycan'ın Gazah, Borçalı ve Şemşeddil sultanlıkları bu gubernatörlüğe dâhil edilmişti (Mehmetov, 2009: 478-479).

Kafkasya topraklarının jeostratejik öneminin bilincinde olan I. Aleksandr yayılma siyasetini bir an önce gerçekleştirmek için askeri hazırlıkları başlatmış ve 1802'de Rus askeri birliklerinin başkomutanı görevine Gürcü kökenli P.D. Sisianov'u atamıştır. Bu atama Rusya'nın işgal politikasında yeni bir aşamaya geçildiğinin bir göstergesiydi. Gürcistan'ın ilhakı sonrası Azerbaycan topraklarını hedef alan Çar yönetiminin sindirme ve tehdit politikası karşısında Kuba ve Lenkeran hanlıkları, ardından Bakü Hanlığı Rusya ile anlaşma yolunu tercih ettiler. Rusların bir başka hedefi de jeostratejik öneme sahip Car-Balaken topraklarını işgal etmektir; bu bölgeye sahiplendiği takdirde Rus ordusunun ilerlemesi daha da kolaylaşacaktı. Rus ordusu kısa süre sonra Car-Balaken'i ele geçirmiş, imzalanan anlaşma gereğince halk haraca bağlamıştır. Fakat sağlanan barış ortamı uzun sürmemiş ve Dağıstan feodalleri bölgeyi kontrol altına almışlardı. Bu durum Rusya'nın yeniden saldırarak Car-Balaken'in işgal etmesiyle sonuçlanmıştı. Acımasız siyasetini baskılarla ve katliam yoluyla gerçekleştiren Sisianov'un bir sonraki gayesi Gence'yi ele geçirmektir. Sisianov, önce teslim olması için Genceli Cevat Han'a çağrıda bulunmuş, fakat Han bu çağırımı kabul etmemiştir. Çok geçmeden sayıca üstün olan Sisianov komutasındaki Rus ordusu Gence Hanlığı'nı ele geçirmişti (İsmailov, 2014: 276-277).

Olayların bu şekilde gelişmesi sıranın Karabağ Hanlığı'na geleceğinin bir işaretiydi. Bir taraftan İran tehdidi, diğer taraftan Çar ordularının işgal harekâtındaki başarıları İbrahim Halil Han'ı bir hayli tedirgin etmişti. Çapraz tehdit altında kalan han, Rusya'ya sadakat beyanında bulunmanın daha makbul olacağı düşüncesiyle yardım için Sisianov'a müracaatta bulunmuştur. Bu fırsatı iyi değerlendirmeye çalışan Sisianov,

Karabağ Hanlığı'nın sadakat yeminiyle Rusya'nın hükümrancılığını kabul etmesi durumunda hanın tahtta kalacağına söz vermişti. Fakat han hala bu konuda kararsızdı ve bu yüzden görüşmeler erteleniyordu. O sırada İran ordusu Karabağ üzerine harekete geçmiş bulunuyordu. İbrahim Halil Han bu birlikleri yense de geri çekilen İran ordusunun yeniden saldıracağına farkındaydı. Çaresizlik ve baskıyla baş başa kalan İbrahim Halil Han, o sırada Gence civarındaki Kürekçay kıyısında kamp kuran Sisianov'un yanına giderek Rusya'nın himayesini kabul ettiğini bildirmiş, böylelikle 14 Mayıs 1805 tarihinde Kürekçay Anlaşması adıyla bilinen iki taraflı anlaşma imzalanmıştı (İsmailov, 2014: 298).

Rusya-Osmanlı-İran rekabeti ekseninde gelişen siyasi olaylar Rusya'nın bölgeye yönelik işgal politikasında başarılı sonuçlar elde etmesine zemin hazırlıyordu. Bu bağlamda Kürekçay Anlaşması, Rusya'nın Azerbaycan topraklarına yönelik hileli siyasetini meşru gösterme çabasının yasal dayanağıydı.

5. Kürekçay Anlaşması (14 Mayıs 1805) ve Etkileri

14 Mayıs 1905 tarihli Kürekçay Anlaşması (Берже, 1868: c.705) kısa giriş ve on bir maddeden ibaretti. Giriş kısmında Şuşa ve Karabağ'ın hanı olarak İbrahim Halil Han'ın Rus İmparatorluğunun himayesini kabul ettiği, tüm Rusya taht tacına sadakate ve can-ı gönülden kulluk edeceği hükme bağlanmıştır. Anlaşma gereği İbrahim Halil Han ve varisleri hanlık tahtının tek sahibi olarak kabul edilmiş, hanlığın toprak bütünlüğünün korunmasına güvence verilmişti.

Bu anlaşmayla Rusya İmparatorluğu, Karabağ'da nüfuz tesis etme fırsatını yakalamıştır: birinci maddede İbrahim Halil Han İran'a ve herhangi başka bir devlete tabi olmayacağına, Çar ve haleflerinin egemenliğini kabul edeceğine dair sadakat yemini etmekte ve Kur'an-ı Kerime ant içmektedir.

Anlaşmanın dördüncü maddesine göre İbrahim Han Çarlığın bölgedeki yetkilisi olarak Gürcistan Yüksek Hâkimiyle önceden karşılıklı anlaşmaya varmadan komşu hâkimlerle ilişki kurmaya, onlardan elçiler gelirse veya mektup gönderilirse, içeriği itibarıyla tutarlı olanları Yüksek Hâkime göndermeye ve ondan izin istemeye, pek mühim olmayanlar konusunda Gürcistan Yüksek Hakimine bilgi vermeye ve Gürcistan Yüksek Hakimi tarafından hanın yanına atanmış şahsa bilgi vermeye ve onunla istişare etmeye söz vermektedir.

Anlaşmanın beşinci maddesi gereğince Rus yönetimi karargâh ve küçük rütbeli subaylarıyla birlikte 500 kişilik garnizonu Şuşa kalesine yerleştirmiş, bu sayede askeri üs elde ederek denetim kabiliyetini arttırmıştır. Geniş çaplı bir savunma gerektiren durumlarda Gürcistan Yüksek Hakimi duruma ve ihtiyaca göre bu birliği güçlendirecek

ve “Zât-ı Âlîlerinin ülkesini Tüm Rusya İmparatorluğuna ait bir ülke olarak askeri güçle savunacaktır.”

Dış işlerinde yetki kısıtlamasının öngörüldüğü beşinci maddeye göre hanlık, içişlerinde (mahkeme, vergi ve devlet işleri) müstakil bırakılmıştır. Anlaşmanın sekizinci maddesine göre İbrahim Han “İmparator Âlâ-yı Hazretlerinin Tiflis’te bulunan hazinesine her sene 8000 Çervon⁹ vergi ödemeyi taahhüt etmiştir.” Dokuzuncu maddeye göre “İmparator Âlâ-yı Hazretleri hususi merhametiyle, Tiflis’te sadakatini bildirmek için bulundurulacak Zât-ı Âlîlerinin torununun geçimi için, Rusya para birimiyle her gün 10 gümüş rubleyi yüce iltifatıyla bahşedecektir.”

Kürekçay Anlaşmasını mühim kılan hususlardan biri de metin içinde ne Ermeniler ve meliklikler ne de Hristiyanlığa dair herhangi bir hükme yer verilmemesidir. Kürekçay Anlaşmasıyla Karabağ Hanlığı’nın Rusya himayesine girmesi Çarın işgal politikalarına yeni ivme kazandırmıştır. 21 Mayıs 1805 P.D. Sisianov’un dayatmasıyla benzeri bir anlaşma Şekli Selim Han’la imzalanmıştır. Bundan sonra Şirvanlı Mustafa Han da benzeri bir baskıyla karşı karşıya kalmıştı. Rusya’nın askeri baskısı sonucunda imzalanmış bu anlaşmaların amacı işgale hukukî hüviyet kazandırmak ve tarafların serbest irade beyanında buldukları izlenimini vermektir. Keza Mustafa Han bu talebi geri çevirmeye yeltenince Şirvan Hanlığı’na karşı savaş ilan edilmiş, yenilginin kaçınılmaz olduğunu gören Mustafa Han anlaşmayı imzalamak zorunda kalmıştı. Bu anlaşmalar birbirinin benzeri olup istisnai hallerde ve duruma göre farklı hükümlere içermektedir. Rusya, bu anlaşmalar sayesinde bir taraftan hanlıkları teker teker kendine bağlarken diğer taratan İran’la yapılacak muhtemel bir savaşta hanlıkların Rusya’ya karşı başkaldırıcılıklarını endişesiyle askeri ve siyasi gücünü daha fazla hissettirmeye çalışmıştır. 1806’da Karabağ’a ikinci kez askeri harekât düzenleyen Kaçar yönetimi, İbrahim Halil Han’a gizli temsilci göndererek onu kendi taraflarına çekmeye çalışmıştır. O sırada Karabağ’daki Rus askeri üssünde Lisaneviç’in komutasındaki yeger müfrezesi¹⁰ dışında herhangi bir silahlı güç bulunmuyordu. İbrahim Halil Han, Karabağ topraklarının ve köylerinin ezilmemesi için Kaçarlara nazik ve ılımlı davranmayı tercih ediyordu. İbrahim Halil Han’ın bu davranışları Binbaşı Lisaneviç’in kuşkularını artırmış. O sırada Ermeniler de İbrahim Halil Han’ın Kaçarların tarafına geçtiğine dair söylentilerde bulunmuşlardı (Hacıyeva, 2007: 65). Böyle bir durumda İbrahim Han ve ailesi, Binbaşı Lisaneviç tarafından gaddarcasına öldürülmüştü. Mir Möhsün Nevvab bu trajik olayı şöyle tasvir edilmektedir: “Ordu komutanı Şuşakent’ten birkaç Ermeni kılavuz alıp dağların eteklerinden gizlice İbrahim Halil Han’ın mesken kurduğu yere doğru hareket ettiler. Ordu, Han’ın hendeklerine yaklaşırken, İbrahim Halil Han çadırında devlet ayanlarının arasında oturup, sohbet ederek altın nargile içiyordu. Bu meclise benim, yani, bende-yi

⁹ Çervon: (Rusça: червонец), Rusya’da yerel ve yabancı büyük altın sikkelerin geleneksel ismi.

¹⁰ Yeger (Almanca: Jäger) müfrezesi: hafif silahlarla silahlanmış piyade birlik.

hakir Nevvab Mir Möhsün'ün ana tarafından dedesi merhum Emiraslan Bey de iştirak ediyordu. ... Mermilerin bir kısmı İbrahim Han'a isabet etti ve onu kürsüden düşürdü. Karısı ve çocukları Han'ın vücudunu kucaklayıp ağlamaya başladılar. Atılan mermilerden birkaçı onlara, ayanlara ve hizmetkârlara değdi. Kalanların ise her biri bir şey alıp, başka taraflara kaçtılar. Emiraslan Bey, derhal merhume Gövher Ağa'yı ve altın nargileyi alıp kaçtı. Mazlum Han'ın hane ehli ve çocuklarından hayatta kalanlarını, onun adamları alıp kırımdan kurtardılar” (Nevvab, 2020: 7-8).

İbrahim Halil Han'ın öldürülmesinin ardından oğlu Mehdi Kulu Han Rusya İmparatorunun 10 Eylül 1806 tarihli fermanıyla Karabağ hâkimi görevine atanmıştı.

Bundan sonraki süreçte Azerbaycan'ın kuzey hanlıklarının İran'ın hâkimiyetine geçmesi planı ebediyen tarihe karışmış oldu. Şöyle ki Çarlık Rusyası'nın Kafkasya bölgesindeki genişleme ve baskı siyasetini önlemek için 1805 yılında Kuzey Azerbaycan'a harekât düzenledi. Bu şekilde başlamış Birinci Rusya-İran Savaşı İran'ın yenilgisi ve 1813'te Gülistan Anlaşmasının imzalanmasıyla sonuçlanmış oldu. 1816'da Kafkasya'ya görevlendirilmiş General A.P. Yermolov Azerbaycan halkını Çarlık Rusyası'nın potansiyel düşmanı olarak görüyor ve hanlıkları ilga etmeye çalışıyordu. Bu süreçte Ermeni kökenli V.G. Medetov de aktif rol oynuyordu. 1819'da Şeki Hanlığı ilga edilirken Rus baskılarına karşı fazla dayanamayan Mehdi Kulu Han İran'a kaçmak zorunda kaldı (Гасанлы, 2010: 5).

1826'da patlak veren İkinci Rusya-İran Savaşı yine de İran'ın yenilgisi ve 10 Şubat 1828 tarihinde Türkmençay Anlaşması'nın imzalanmasıyla sonuçlanmıştı. Anlaşmaya göre, İran Araz nehrinden kuzeydeki topraklar üzerinde Rusya'nın hâkimiyetini kabul etmek zorunda kaldı. Bu anlaşma Rusya'nın Azerbaycan'a yönelik işgal politikasının sonuncu ve önemli halkasıydı. Savaşın ardından Azerbaycan'ın kuzeydeki tüm hanlıklar ilga edilmiş ve eski hanlık toprakları üzerinde yeni bir idari yapılanmaya gidilmişti.

6. Sonuç

Karabağ, Azerbaycan tarihinde kendine özgü siyasi, içtimai ve kültürel öneme sahip bir bölge olarak bilinmektedir. Dünyadaki en eski yerleşim birimlerinden olan Karabağ, Azerbaycan Hristiyanlarının önemli dini merkezlerinden biri olmuştur.

Karabağ, Safeviler döneminin en büyük idari birimlerinden olan beylerbeylik statüsünde bulunmuştur. Nadir Şah'ın ölümünden sonra yaşanan siyasi gelişmelerin merkezinde yer alan Karabağ, bağımsız bir hanlık olarak tarih sahnesine çıkmıştır.

Rusya İmparatorluğunun yayılcı politikasının hız kazanması Azerbaycan'ın kuzeyindeki diğer hanlıklar gibi Karabağ Hanlığı'nı da bu politikaların hedefi haline

getirmiştir. Kaçar Hanedanı, İran tahtını sahiplendikten sonra Azerbaycan hanlıklarını tekrardan istila ederek İran sınırları içine katmaya çalışmıştır. Onun bu çabası Rusya'nın çıkarlarıyla çatıştığı için, bölgede uzun soluklu kanlı savaşların yaşanmasına neden olmuştur.

Osmanlı, İran ve Rusya üçgeninde gelişen siyasi ve askeri rekabetin Rusya lehine gelişmesi Karabağ Hanlığı'nı ikilemde bırakmıştır: ya tekrardan İran egemenliği altına girmek, ya da Rusya İmparatorluğunun himayesine girerek tahtını korumak. Karabağ Hanı İbrahim Halil Han ikinci yolu tercih ederek Rusya'nın himayesine girmiştir. Bu sürecin hukuku temelini teşkil eden 1805 Kürekçay Anlaşması muhteva yönünden, o dönemde Rusya ile bölgedeki diğer hanlıklar ve siyasi oluşumlarla imzaladığı anlaşmalara benzemektedir. Bu benzerlik, söz konusu belgelerin Rusya'nın işgal politikasına meşruluk kazandırmak amacıyla geliştirilmiş birer kâğıt parçası olduğunu bir daha doğrulamaktadır. Keza işgal için elverişli şartlar oluştuğu an Rus yönetimi hiç gecikmeden bu oluşumları tasfiye ederek kendi bünyesine katmıştır.

Karabağ'la ilgili dikkat çeken hususlardan biri de meliklikler meselesidir. Bu konuyu sıkça gündeme getiren Ermeni araştırmacılarına göre söz konusu meliklikler kadim Ermeni devletinin devamcılarıydı. Oysa meliklikler gerek hanlık dönemi gerekse önceki dönemlerde Karabağ'ın hayatında belirleyici rol oynamamışlar.

Rusya, bölgeye yönelik işgal planlarını uyguladığı sırada Ermeni faktörünü ustalıkla kullanmıştır. 19. yüzyılın başlarından günümüze kadar devam eden tarihi süreçte Ermeni faktörü siyasi, ideoloji ve hukuki niteliğine bakılmaksızın her zaman Rusya tarafından Türklere karşı kullanılmıştır.

Kaynakça

Ateş, A. (2014). "Ağa Muhammed Han'ın Kafkasya Seferleri ve Osmanlı-İran İlişkileri (1795-1797)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 16(16), 39-56.

Çakmak M. A. (1996). *Hanlıklar Devrinde Azerbaycan-Türkiye Münasebetleri (1723-1829)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi.) Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Dəmirli, M. və Ələsgərli Ə. (1998). *Azərbaycan hüquq tarixi: cinayət hüququ*, Bakı: "Azər nəşr".

Əliyev, F. və Məmmədov S. (1999). *"XIII əsrin ikinci yarısında", İçinde: Azərbaycan tarixi, (XIII-XVIII əsrlər)*, Bakı: Elm Nəşriyyatı, (Kiril alfabesiyle)

Gəncə Qarabağ əyalətinin müfəssəl dəftəri, (2000). (Ön söz, tərcümə, qeyd və şərhlərin müəllifi Hüsəməddin Məmmədov (Qaramanlı)), Bakı: Şuşa Nəşriyyatı. (Kiril alfabesiylə)

Göyüşov, R. (1993). *Qarabağın keçmişinə səyahət*, Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı.

Hacıyeva, Z. (2007). *Qarabağ xanlığı: sosial-iqtisadi münasibətlər və dövlət quruluşu*, Bakı: Təhsil Nəşriyyatı.

Hüseynov, Y. (2018). *Qarabağ*, Bakı: Afpoliqraf Nəşriyyatı.

İsmailov, M. (2014). *İlk Çağlardan XX. Yüzyıl Başlarına Kadar Azərbaycan Tarihi*, (Çev. Vefa Kurban) İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Mahmudov, Y. ve Mustafayev, C. (2012). *Şuşa. Pənahabad*, Bakı: Təhsil Nəşriyyatı.

Mahmudov, Y. ve Şükürov, K. (2005). *Qarabağ: Real tarix, faktlar, sənədlər*, Bakı: Təhsil Nəşriyyatı.

Mehmetov, İ. (2009). *Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı Eski Çağlardan Günümüze Azərbaycan Tarihi*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Mehmetzade, M. B. (1991). *Milli Azərbaycan Hareketi*, (Yayına hazırlayan: Ahmet Karaca), Ankara: Azərbaycan Kültür Derneği Yayınları.

Mustafazadə, T. (2010). *Qarabağ xanlığı*, Bakı: Sabah Nəşriyyatı.

Nevvab, M.M. (2020). *Ermeni-Müslüman Çatışması. 1905-1906*, (Yayına hazırlayanlar: Ali Asker-Serap Bozpolat Ayan), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Özçelik, İ. (2003). *Karabağ Tarihi ve Karabağ'da Ermeni Olayları*, Ankara: Bilge Yayınları.

Qarabağnamələr, (2006). Bakı: Şərq-Qərb Nəşriyyatı (Elektronik kitab) <http://www.anl.az/el/q/qarabaqnmeler1.pdf>

T.C Başbakanlık Devlet Arşivler Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, (1992). *Osmanlı Devleti İle Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri (Karabağ-Şuşa, Nahçıvan, Bakü, Gence, Şirvan, Şeki, Revan, Kuba, Hoy) II.(1578-1914)*, Ankara. <https://www.devletarsivleri.gov.tr/varliklar/dosyalar/eskisiteden/yayinlar/osmanli-arsivi-yayinlar/Azerbaycan2.pdf> [Erişim tarihi: 20.01.2021].

Taşkıran, C. (1995). *Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi*, Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Гасанлы Джамиль (2010). “Азербайджанская дипломатия и Карабах: От Кюрекчайского договора до большевистской оккупации”, № 5 (47), (сс. 4-11). <https://irs-az.com/new/pdf/1291651585788320333.pdf> [Erişim tarihi: 20.01.2021].

Трактат между Карабахским ханом и Российской империей о переходе ханства под власть России от 14 мая 1805 года, *Акты Кавказской археографической комиссии*. Архив Главного управления наместника Кавказа. Том II. (1868). Издан под редакцию председателя комиссии А.Д.Берже. Тифлис, с.705.

İKİNCİ KARABAĞ SAVAŞI'NDA ERMENİLERİN SİVİLLERE YÖNELİK SALDIRILARININ ULUSLARARASI İNSANCIL HUKUK AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yetkili Yazar | Correspondent Author: **Esmâ ÖZDAŞLI**

The Analysis of the Armenian Aggression towards Civilians during the Second Karabakh War from the Aspects of International Humanitarian Law

Yazar(lar) | Author(s)
*Esmâ ÖZDAŞLI*¹

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geliş Tarihi : 27/01/2021
Makale Kabul Tarihi : 02/02/2021

Anahtar Kelimeler: Dağlık Karabağ, Azerbaycan, Ermenistan, İnsancıl Hukuk, Cenevre Sözleşmeleri

ÖZ

Ermenistan'ın 27 Eylül 2020'de Azerbaycan'a ait sivil yerleşim yerlerine saldırıları ile başlayan İkinci Karabağ Savaşı, 10 Kasım 2020'de Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ve Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan tarafından Üçlü Bildiri'nin imzalanması ile sona ermiştir. Azerbaycan'ın kesin zaferi ile sonuçlanan savaşla ilgili hafızalara kazınan en üzücü sahnelerin başında Ermenilerin sivil halka karşı yaptığı saldırılar yer almıştır. Bu çalışmada, İkinci Karabağ Savaşı'nda sivil halka yönelik "Ermeni terörü" Uluslararası İnsancıl Hukuk ilkeleri çerçevesinde ele alınacaktır. Bununla birlikte geçmiş dönemlere ait farklı örnekler de verilerek, sivillere yönelik saldırıların Ermenilerin çatışma dönemlerinde başarı kazanmak için kullandıkları en önemli yöntemlerden biri olduğu ve terörün Ermenistan devleti tarafından nasıl araçsallaştırıldığı da ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Ermenistan, 30 yıllık işgal sürecinde olduğu gibi 44 gün süren İkinci Karabağ Savaşı'nda da sürekli olarak sivilleri hedef haline getirmiş ve yapılan saldırılar neticesinde 100'e yakın masum sivil hayatını kaybetmiştir. Ermenistan, uluslararası hukuka aykırı eylem ve söylemleri ile savaş zamanında sivillerin korunmasına ilişkin Lahey Sözleşmeleri'ni, Cenevre Sözleşmeleri'ni (1949) ve Roma Statüsü'nü de ihlal etmiştir. Bununla birlikte savaş sürecinde tarihi ve kültürel eserler ile doğal çevreye yönelik saldırıları ile de başta 1954 tarihli "Lahey Silahlı Çatışma Halinde Kültürel Varlığın Korunması Sözleşmesi" olmak üzere ilgili anlaşma ve sözleşmelere de aykırı hareket etmiştir.

ARTICLE INFORMATION

Submission Date : 27/01/2021
Accepted Date : 02/02/2021

Keywords: Nagorno-Karabakh, Azerbaijan, Armenia, Humanitarian Law, Geneva Conventions

ABSTRACT

The Second Karabakh War, which started with the attacks of Armenia on the civilian settlements of Azerbaijan on 27 September 2020, ended with the signing of the Trilateral Declaration by Azerbaijani President İlham Aliyev, Russian President Vladimir Putin and Armenian Prime Minister Nikol Pashinyan on 10 November 2020. Among the saddest scenes about the war, which resulted in the final victory of Azerbaijan, were the attacks of the Armenians against the civilian population. In this study, "Armenian terror" against the civilian population in the Second Karabakh War will be discussed within the framework of International

¹ Doç. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ORCID No: <https://orcid.org/0000-0003-2336-9719>, e-posta: eoaldasli@mehmetakif.edu.tr

Humanitarian Law. In addition, by giving different examples from previous periods, it will be revealed that attacks against civilians are one of the most important methods used by Armenians to achieve success in times of conflict and how terrorism is instrumentalized by the Armenian state. As during the 30-year occupation process, Armenia has consistently targeted civilians in the Second Karabakh War, which lasted 44 days, and nearly 100 innocent civilians lost their lives as a result of the attacks. Armenia has also violated the Hague Conventions, Geneva Conventions (1949) and the Rome Statute which are about the protection of civilians in time of war with its actions and discourses against international law. In addition, Armenia acted in violation of the 1954 Hague "Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict" and related agreements and conventions, with the attacks on historical and cultural artifacts and the natural environment during the war.

1. Savaş Zamanında Sivillerin Korunması ile İlgili Uluslararası Hukuk Normlarının Tarihsel Gelişimi

İnsanlık tarihi, gerçekte savaşlar tarihidir ve savaşlar sırasında siviller her zaman hedef haline gelmişlerdir. Uluslararası İnsancıl Hukuk, silahlı çatışmalarda ve diğer şiddet olaylarında temel insan haklarının korunmasına yönelik bir uluslararası hukuk alanıdır. Bu haliyle uluslararası insancıl hukuk, her türlü silahlı çatışma ve benzeri sıcak gerginlik ortamında, silahlı çatışma ve sıcak savaşa taraf olamayan masum (sivil) insanların korunması hukukudur. Birleşmiş Milletler (BM) ürkütücülüğü ve korkunçluğundan dolayı kararlarında ve resmî belgesinde “savaş” sözünü² kullanmamaya özen gösterdiği için, BM çatısı altında, insancıl hukuk “*Humanitarian Law*” adı belirgin bir şekilde kullanılmıştır (Çeçen, 2013: 822).

İnsani nedenlerle silahlı çatışmaların etkilerini sınırlamaya çalışan kurallar dizisi olan Uluslararası İnsancıl Hukuk, savaş ve çatışmalarda sivillerin korunmasını amaçlamaktadır (International Committee of the Red Cross [ICRC], 2014). Bununla birlikte insancıl hukuk, sadece devletin silahlı gruplarını değil, onlara bağlı diğer silahlı grupları ve bireyleri de bağlamaktadır. Buna göre uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda böylesi ilkelerin uygulanması, silahlı grubun meşruluğu ile bağlantılı değildir (Çeçen, 2013: 824). Uluslararası insancıl hukukun gelişiminin uzun bir tarihsel geçmişi bulunmaktadır.

² BM, İnsancıl hukuku esas alarak her türlü karar ve uluslararası belgede, “savaş” kavramını kullanmayarak, bu kavramı insanlığın zihninden silmeye özen göstermektedir. Bu amaçla devletlerarası ilişkilerde ve uluslararası bütün protokollerde savaş kavramı devre dışı bırakılarak; “silahlı çatışma”, “dolaylı çatışma” ya da “düşük yoğunluklu çatışma” gibi düzenleyici hükümlere yer verilmektedir (Çeçen, 2013: 828).

Savaş sırasında sivillerin korunmasına yönelik atılan ilk adımlardan biri, İsviçre'nin girişimleri ile 1864³ yılında Cenevre'de uluslararası bir konferans düzenlenerek, harp meydanlarında yaralananlara ve onlara yapılacak sıhhi yardımlara ait bir sözleşme imzalanmasıdır. Bu sözleşme ile aynı zamanda Milletlerarası Kızıllıhaç da kurulmuştur (Alsan, 1950: 37-38). 1906'da yine İsviçre'nin öncülüğünde, önceki sözleşmenin boşluklarını doldurmak ve gerekli değişiklikleri yapmak için toplanan diplomatik konferans neticesinde kabul edilen Cenevre Sözleşmesi, 1864 tarihli sözleşmenin yerini almıştır. 1929'da Cenevre'de toplanan üçüncü diplomatik konferansta, 1906 sözleşmesinde gerekli görülen değişiklik ve düzenlemeleri yapılmış ve o tarihler için savaş hukukunu düzenleyen en önemli sözleşme bu konferansta imzalanmıştır (Alsan, 1950: 88). Dolayısıyla 1949 tarihli Cenevre Sözleşmeleri'nin en önemli alt yapısını, gerekli değişiklik ve eklemeler yapılan bu sözleşmeler oluşturmaktadır.

Cenevre Sözleşmeleri'nin yanı sıra 1899 ve 1907'de Lahey Barış Sözleşmeleri de savaş sırasında uyulması gereken insani kuralları belirleyen en önemli uluslararası belgeler arasında yer alır. Lahey Sözleşmeleri özetle; savaş esirlerine insanca muamele etmeyi, aile haklarına ve şerefine, fertlerin hayatına, şahsi mülkiyete, dini inançlara saygılı olmayı, yağma yapmamayı, şahsi suçlar nedeniyle ahaliye müşterek cezalar tatbik etmemeyi öngörmektedir (Alsan, 1950: 40). Lahey Konferansları'nın üçüncüsünün 1914 yılında yapılması planlandıysa da Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması nedeniyle gerçekleşmemiştir. Lahey Sözleşmeleri, Cenevre Sözleşmeleri ile birlikte seküler uluslararası hukukun, savaş hukuku ve savaş suçları ile ilgili ilk resmî belgeleri arasında sayılmaktadır (Unterm.un.org, 2020).

1.1. Cenevre Sözleşmeleri (1949)

İkinci Dünya Savaşı, insanlık tarihinin yaşadığı en büyük felaketlerden biridir ve böylesi büyük bir felaketin bir daha yaşanmaması için savaş sonrasında önemli adımlar atılmıştır. Bu adımların en önemlisi elbette 26 Haziran 1945'te BM'nin kurulması ve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 1948 yılında Birleşmiş Milletler'e üye ülkeler tarafından kabul edilmesidir. Diğer önemli adım ise 1950'de Avrupa Konseyi'ne üye ülkelere Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin (AİHS) imzalanmasıdır. Günümüzde 193

³ Birinci Cenevre Sözleşmesi, harbi insanileştirmek bakımından başka teşebbüslere de yol açmış açmıştır. Bunlardan birincisi bazı kurşun ve mermilerin kullanılmasını yasaklayan 1868 tarihli Petersburg Beyannamesi'dir. Diğeri ise 1874'te toplanan Brüksel Konferansı'dır. Söz konusu Konferans'ta savaş kuralları ve adetleri ile ilgili bazı uluslararası usuller gündeme getirilmiş ve savaş esirleri ile savaşta yaralananlara nasıl muamele edileceğine yönelik hükümler belirlenmiştir (Alsan, 1950: 39). Brüksel Konferansı, 1899 Lahey Barış Konferansı'nda uluslararası insancıl hukukun daha da geliştirilmesi için temel oluşturmuştur (Dowdeswell, 2017).

ülke BM İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’ni imzalamışken, 47 Avrupa Konseyi üyesi ülke de AİHS’ye taraftır ve söz konusu sözleşmenin uygulanmasını denetlemek amacıyla oluşturulan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin yetkisini tanımıştır (T.C. KDK: 5).

İkinci Dünya Savaşı’nda, topyekûn savaş olarak nitelendirilen bir strateji uygulandığı için savaş, sadece cephelerde değil hatta daha yıkıcı olarak cephe gerisinde yaşanmış ve bu süreçte milyonlarca sivil hayatını kaybetmiştir. Ülkelerin tüm insani ve iktisadi kaynaklarını kullandıkları bir savaş sürecini ifade eden topyekûn savaşta cephe gerisindeki milyonlarca sivil, savaşın doğrudan hedefi haline gelmiştir. Bu nedenle BM Anlaşması’nın giriş kısmında yer alan “*Bir insan yaşamı içinde iki kez insanlığa tarif olunmaz acılar getiren savaş felaketinden gelecek kuşakları korumaya, temel insan haklarına, insan kişiliğinin onur ve değerine, erkeklerle kadınların ve büyük uluslarla küçük ulusların hak eşitliğine olan inancımızı yeniden ilan etmeye...*” şeklindeki ifade de böylesi bir insani dramın bir daha yaşanmamasına yönelik beklentiyi açık şekilde ortaya koymaktadır (Charter of the United Nations, 1945).

1864’ten itibaren savaşlarda sivillerin korunmasına yönelik hukuki kurallar ortaya atılmasına ve sözleşmeler imzalanmasına rağmen İkinci Dünya Savaşı, dünya tarihinin gördüğü en büyük sivil katliamlarından birine sahne olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sırasında, yürürlükteki Cenevre Sözleşmesi’ne (1929) rağmen savaşta sivillerin zarar görmesi engellenemediği için daha önce yapılan sözleşme hükümlerinde değişiklik ve düzenlemeler yapılarak, günümüzde Uluslararası İnsancıl Hukuk açısından en önemli kurallar bütünü olan Cenevre Sözleşmeleri (1949) ortaya koyulmuştur. Cenevre Sözleşmeleri, halihazırda savaş sırasında sivillerin korunmasına yönelik en önemli normlar bütünüdür.

Cenevre Sözleşmeleri (1949), yukarıda bahsi geçen sözleşmelerde (1864, 1906 ve 1929 Cenevre Sözleşmeleri ile 1899 ve 1907 Lahey Sözleşmeleri) gerekli değişiklikler ve düzenlemeler yapılarak kaleme alınmıştır. Dört anlaşma ve üç ek protokolden oluşan Cenevre Sözleşmeleri, savaş ve çatışma halinde silahlı güçler ve insani yardım örgütlerinin uyması gereken kuralları belirlemiş ve sivillerin korunmasına yönelik önemli kararlar almıştır. Çatışma sırasında sivillerin yanı sıra sağlık çalışanlarının, yardım görevlilerinin, yaralıların, hasta ve gemi kazası geçirmiş askerler ile savaş esirlerinin de korunmasına yönelik maddeler içeren Cenevre Sözleşmeleri, işgal altındaki topraklar da dahil olmak üzere sivillerin korunmasını öngörmektedir. Sözleşme, “büyük ihlaller” olarak bilinen suçların ortadan kaldırılması için katı önlemler de içermekte ve

vatandaşlığı ne olursa olsun ciddi ihlallerden sorumlu olanların yargılanmasını, iade edilmesini kabul etmektedir.⁴

Birinci Cenevre Sözleşmesi, kara savaşlarında yaralı ve hasta askerleri; İkinci Cenevre Sözleşmesi, deniz savaşlarında yaralı, hasta ve kazazedeleri; Üçüncü Cenevre Sözleşmesi, savaş esirlerine yönelik uygulamaları ve Dördüncü Cenevre Sözleşmesi, işgal altındaki topraklar da dahil sivillerin korunmasına yönelik maddeleri kapsamaktadır (ICRC, 2010). Özetle Cenevre Sözleşmeleri; çatışmaya katılmayanları (siviller, sağlık görevlileri, yardım görevlileri) ve artık savaşamayacakları (yaralı, hasta ve gemi enkazı, savaş esirleri) korumaktadır (ICRC, 2010). Dolayısıyla bu Sözleşmeler ve Ek Protokolleri, silahlı çatışmanın yürütülmesini düzenleyen ve etkilerini sınırlandırmaya çalışan uluslararası hukuk organı olan Uluslararası İnsancıl Hukuk'un merkezinde yer almaktadır (ICRC, 2010).

Cenevre Sözleşmeleri'nin I. ve II. Ek Protokolleri 1977 yılında imzalanmıştır. I. Ek Protokol, uluslararası silahlı çatışma kurbanlarının korunmasına ilişkin iken, II. Ek Protokol, uluslararası nitelik taşımayan silahlı çatışma kurbanlarının korunmasına yönelik eklemeler yapmaktadır (T. C. Birleşmiş Milletler Cenevre Ofisi Nezdinde Özel Temsilciliği, 2021). Çatışma alanlarında Kızılay ve Kızılhaç amblemlerini kullanmak istemeyen ülkeler için ise 2005'te imzalanan III. Ek Protokol ile diğer amblemlere ilave olarak Kızıl Kristal (*red crystal*) amblemin tanınması kabul edilmiştir (ICRC, 2005).

Çalışma kapsamında olmamasına rağmen şu noktanın altını çizmekte fayda vardır. Yüzyılı aşkın bir süredir, Uluslararası İnsancıl Hukuk alanında önemli adımlar atılmasına rağmen sivillerin korunmasına yönelik sözleşme ve kurallarda, günümüz koşullarına uygun düzenlemeler ve değişiklikler yapılması gerekmektedir. Çünkü insancıl hukukun en önemli belgeleri olan Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri, büyük oranda Soğuk Savaş döneminin yapısı dikkate alınarak düzenlenmiştir. Ancak günümüzde uluslararası sistem, Soğuk Savaş döneminin parametrelerinden çok farklı şekilde işlemekte ve devletler arası çatışmaların yanı sıra asimetrik savaşlar, terörist faaliyetler dünyanın birçok noktasında yaşanmaktadır ve bu çatışmalarda da siviller hedef haline gelmektedir. Dolayısıyla askeri ve sivil hedeflerin ayrılması, sivil yerleşim yerlerinin korunmasına öncelik verilmesi, belirli bir bölgeyi tehdit eden dolaylı ya da düşük yoğunluklu çatışma oluşumlarına karşı uluslararası insancıl hukukun öngördüğü önlemlerin öncelikli olarak ele alınması gerekmektedir. Bu nedenle uluslararası insancıl hukukun en temel belgeleri olan Lahey ve Cenevre sözleşmelerinin bugünün koşullarında

⁴ 1949 tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri'ne göre hangi eylemlerin "büyük ihlal" olarak değerlendirileceği açıkça belirtilmiştir. Kasıtlı öldürme, işkence veya biyolojik deneyler dahil insanlık dışı muamele, kasıtlı olarak büyük acıya veya bedenin ciddi şekilde yaralanmasına neden olma, hukuka aykırı ve keyfi bir biçimde mülkiyete el koyma gibi suçlar bu kapsamda değerlendirilmektedir. Cenevre Sözleşmeleri'ne göre büyük ihlaller için bkz. (ICRC, 2004).

ortaya çıkan yeni durumları dikkate alarak yenilenmesi gerekmektedir (Çeçen, 2013: 818).

2. İkinci Karabağ Savaşı Öncesi Ermenistan'ın Sivillere Yönelik Saldırıları

27 Eylül 2020'de başlayan İkinci Karabağ Savaşı, Dağlık Karabağ'ın cephe hattında başlamıştır. Zaten yaklaşık olarak 30 yıl süren işgal döneminde de çatışmalar genel olarak Dağlık Karabağ'ın temas hattında yaşanmıştır. Ancak zaman zaman Ermenistan'ın cephe hattının dışındaki sivil yerleşim yerlerine saldırılar düzenlediği de görülmüştür. 2008, 2010, 2016 ve 2018'de Ermenistan'ın gerçekleştirdiği ihlaller ve provokasyonlar sonrasında yaşanan çatışmalar, topyekûn savaşın başlama riskini içerecek boyutta olmuştur (Sarıkaya, 2020: s. 8). 1 Nisan-5 Nisan 2016 tarihleri arasında Ermenistan'ın Azerbaycan'a saldırısı sonrası başlayan ve dört gün sürdüğü için "Dört Gün Savaşları" olarak da bilinen çatışmalarda da Ermenistan, temas hattı dışındaki birçok yerleşim yerine top mermisi ile saldırmıştır. Saldırıları sonucunda 6 sivil hayatını kaybederken, 33 sivil de yaralanmıştır (Tuncel, 201: 316).

Dört Gün Savaşları'nın en büyük önemi, Azerbaycan'ın işgal bölgesinin kuzeydoğu ve güneydoğusunda Ermeni güçlerince kontrol edilen altı noktayı ele geçirerek, yirmi iki seneden beri değişmemiş olan cephe hattında kendi lehine bir değişiklik sağlamış olmasıdır (Tuncel, 2016: 316; Kucera, 2016). Dolayısıyla 2016'da yaşanan çatışmalar her açıdan önemli bir psikolojik eşiktir ve 1994'ten sonra ilk defa işgal altındaki tepelerin ele geçirilmesi nedeniyle Azerbaycan'ı 2020'de zafere götüren en önemli dönemeçlerden biri olmuştur. Çünkü bu başarı ile 30 yıl boyunca "Ermenistan'ın askerî açıdan üstün olduğu" efsanesi yıkılırken, Azerbaycan "topraklarını işgalden kurtaramayan" ülke imajından yavaş yavaş kurtulmaya başlamıştır. Bu nedendir ki Dört Gün Savaşları, Ermenistan siyasetinde tam bir yıkıma neden olmuş; bazı üst düzey yetkililer yolsuzluk suçlamasıyla tutuklanmış ve hükümeti Ermenilerin askerî yetenekleri konusunda "aldatmakla" suçlanmışlardır. Tutuklulara isnat edilen suçlar arasında, düşük kaliteli askerî ürün tedarik etmek ve abartılı harcama yapma cürümleri de bulunmaktadır (Kucera, 2016). Dört Gün Savaşları'ndan sonra da Ermenistan'ın temas hattının dışındaki bölgelere saldırıları devam etmiştir. Örneğin, 4 Temmuz 2017'de Ermeni saldırıları neticesinde hayatını kaybeden "Zehra Bebek" Ermeni terörizminin simge isimlerinden biri olmuştur.⁵ Benzer şekilde düşük yoğunluklu olmakla birlikte 2020'nin başlarında yine çatışma hattının dışındaki Kazak bölgesinde de ateşkesin bozulmasına şahit olunmuştur (Sadıgov, 2020).

⁵ Ermenilerin İkinci Karabağ Savaşı sırasında Azerbaycan'a karşı düzenledikleri bazı gösterilerde, şehit Zehra Bebek'in fotoğraflarını taşıdıkları görülmüştür. Öldürdükleri bir bebeğin fotoğrafı ile Azerbaycan'ı sivil öldürmekle suçlamaları, izlenilen kirliliğin propagandanın en acı örneklerinden biridir.

İkinci Karabağ Savaşı'na giden süreçte, Ermenistan'ın çatışma bölgesi dışında düzenlediği en önemli saldırı 12 Temmuz 2020'de gerçekleşen "Tovuz Saldırıları"dır. Tovuz saldırılarının en önemli özelliği ve dünyanın ilgisini çeken tarafı, saldırının 30 yıldır devam eden sıcak temas hattının dışında gerçekleşen en büyük çaplı çatışmalardan biri olmasıdır. Bu haliyle Tovuz saldırıları, Dört Gün Savaşları'ndan sonra yaşanan en yoğun çatışmadır. Tovuz, sıcak çatışmaların devam ettiği Dağlık Karabağ'da değil, daha kuzeyde Dağlık Karabağ'a yaklaşık olarak 200 kilometrelik uzaklıkta, Azerbaycan-Ermenistan sınırında bulunmaktadır. Tovuz, Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan ekonomik ortaklığı açısından kilit bölgelerden biridir. Tovuz; 1. Hazar petrollerini Türkiye üzerinden dünyaya ulaştıran Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Petrol Boru Hattı'nın; 2. Hazar'ın en zengin yataklarından biri olan Şahdeniz sahasındaki doğalgazı Türkiye'ye ulaştıran Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı'nın (TANAP); 3. Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Hattı'nın⁶ (BTK) geçtiği kilit bir güzergâh konumundadır. Bununla birlikte Tovuz, Azerbaycan'ın en önemli ekonomik ikmal noktalarından biridir ve bu haliyle Azerbaycan'ı Gürcistan'a, dolayısıyla dünyaya bağlayan en önemli kara ve demiryolu bağlantıları da buradan geçmektedir. Bu nedenle bu saldırılar, sadece Azerbaycan ve Türkiye'yi hedef almamakta, çoğunluğunu Batılı ülkelerin oluşturduğu söz konusu projelerin ortağı olan ülkeler ve bu hatlardan enerji tedariki yapan ülkeleri de tehdit edilmektedir. Dolayısıyla Ermenistan Tovuz'a yaptığı saldırılar ile sadece uluslararası hukuku ve BM'nin temel kuruluş ilkelerini ihlal etmemiş, uluslararası enerji nakil hatlarını hedef alarak bir çeşit "enerji terörizmi" gerçekleştirmiştir.

2.1. İkinci Karabağ Savaşı Nasıl Başladı ve Neler Yaşandı

İkinci Karabağ Savaşı, 27 Eylül'de Azerbaycan saatiyle 06:00 civarında Ermenistan'ın Terter, Ağdam, Fuzuli ve Cebrail'in sivil yerleşim yerlerine saldırılar gerçekleştirmesi ile başlamıştır. Azerbaycan ordusu uzun zamandır böyle bir saldırı beklediği için saldırılara çok hızlı bir şekilde cevap vermiştir. Zaten saldırılardan iki gün önce, 25 Eylül 2020'de Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev, ellerinde istihbarat bilgisi olduğunu, Ermenistan'ın sivillere yönelik saldırılarının olabileceğini ifade etmişti. Azerbaycan ordusunun saldırılara anında cevap vermesi üzerine, çatışmaların başladığı gün Ermenistan işgalindeki bazı yerleşim yerleri ait olduğu ülkenin, yani Azerbaycan'ın eline geçmiştir. 27 Eylül'de Azerbaycan Savunma Bakanlığı Sözcüsü Yarbay Anar Eyvazov, işgal altındaki Fuzuli bölgesinin Karahanbeyli, Gervend, Köy Gerediz, Yukarı Abdurrahmanlı köyleri ile Cebrail bölgesinin Büyük Mercanlı ve Nüzgar köylerinin

⁶ Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Hattı'nın yapımına 2007'de başlanmış ve bu hat 30 Ekim 2017'de Recep Tayyip Erdoğan, İlham Aliyev ve Giorgi Kvirikaşvili'nin katılımıyla hizmete açılmıştır. Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Hattı üç ülke arasında yolcu ve yük taşımacılığı yaparak bölge ekonomisine büyük katkı sağlamaktadır.

Azerbaycan ordusunun kontrolüne geçtiğini bildirmiş, 28 Eylül’de ise bir köy ile stratejik önemi olan Murovdağ Azerbaycan tarafından geri alınmıştır. Murovdağ, Ermenistan’ın Dağlık Karabağ ile bağlantı yolunu gözetleyebilmek için son derece önemlidir. Çünkü burası, Ermenistan’ın Dağlık Karabağ bölgesine ikmalde kullandığı en büyük yollardan bir tanesi olan M11 karayolunu denetleyecek stratejik bir mevkidir.

Çatışmaların başladığı ilk gün, yedi köyün ele geçirilmesi, her şeyden önce, 30 yıldır toprakları işgalde olan ve 2016’da yaşanan “4 Gün Savaşları” dışında herhangi bir toprağını geri alamayan Azerbaycan için büyük bir manevi güç olmuş, “topraklarını işgalden kurtaramayan ülke” yönündeki algı nedeniyle uzun yıllar incinen gururu bir anlamda tamir edilmiştir. Savaşın ilk günü sağlanan bu başarı ayrıca, Ermenistan ordusunun daha üstün olduğu, Azerbaycan’ın herhangi bir müdahalesinde Rusya’nın askeri olarak anında karşılık vereceği tezini çürütmüştür ki, bu durum Azerbaycan’a zaferi getirmiş, gerek sahada ve diplomatik alanda, gerekse her iki ülkenin kamuoyları nezdinde psikolojik üstünlük Azerbaycan’a geçmiştir.

27 Eylül saldırılarını gerçekleştiren Ermenilerin gözden kaçırdıkları asıl nokta, Azerbaycan’ın 1990’lı yıllardaki Azerbaycan olmadığıdır.⁷ İki ülkenin askeri verileri karşılaştırıldığında da Ermenistan’ın kendi öz gücüyle Azerbaycan ile mücadele etmesinin mümkün olmayacağı açıkça görülebilir. Uluslararası Barış Araştırma Enstitüsü’nün (*SUPRI/Stockholm International Peace Research Institute/Stockholm*) 2019 verilerine göre, Azerbaycan’ın askeri harcamaları 1.854 milyar dolar, Ermenistan’ın ise 673 milyon dolardır (Sipri.org, 2020). 2009 ve 2018 yılları arasında Azerbaycan’ın askeri harcamaları yaklaşık olarak 24 milyar dolar iken, Ermenistan aynı dönemde 4 milyar doların biraz üzerinde askeri harcama yapabilmiştir (Bhutia, 2019). Özetle, Azerbaycan bağımsızlığını ilan ettiği 1991 yılından itibaren sahip olduğu enerjiyi, askeri gücünü geliştirmek için kullanmış ve İkinci Karabağ Savaşı’nda görüldüğü üzere modern silahlarla donatılmış ve iyi eğitim almış personeli ile çağa uygun bir ordu kurmuştur (Özdaşlı, 2017).

Bu bilgilere ek olarak şu noktasının da altını çizmekte fayda vardır. Ermenistan’ın Rusya’dan hibe ve yardım yoluyla da çok yüksek miktarda silah temin ettiği

⁷ Azerbaycan’ın 1991’den itibaren ekonomik ve askeri açıdan büyük gelişim gösterdiği, buna rağmen Rusya’nın desteğine güvenen Ermenilerin bunu göz ardı ettikleri birçok örnekle sabittir. 2010 yılında Ermeni basınında çıkan bir haber, Ermeni yetkililerin içinde buldukları bu psikolojik durumu yansıtmaktadır. Gaziler Birliği Başkan Vekili Simon Yesayan 2010’da yaptığı bir açıklamada, iki ülke arasında yapılacak savaşta Azerbaycan’ın büyük toprak kaybedeceğini ve iki ülke sınırının Kura olacağını ifade etmiştir: “Bugün ordumuz zaferi kazandığından daha güçlü, birkaç kat daha güçlü. Aynı zamanda BDT ülkeleri arasında lider bir konuma sahip ve Savunma Bakanı Seyran Ohanyan’ın da belirttiği gibi, herhangi bir tecavüze derhal cevap verilecek. Doğru, biz Ermeniler, savaşın destekçisi değiliz, çünkü herhangi bir savaş bir yıkımdır, ancak Azerbaycan böyle bir girişimde bulunursa, o zaman inanın bana, Kura Ermenistan’ın bir sonraki sınırı olacak” (Armenia News, 08.05.2010).

bilinmektedir. Bununla birlikte Ermenistan'ın, Rusya ile yaptığı askeri anlaşmaların kapsamı dışında da Rusya'dan önemli miktarda silahı gizli yollardan alması, Ermenistan'ın askeri gücü hakkında net bilgi edinmeyi zorlaştırmaktadır. İkinci Karabağ Savaşı sırasında Ermenilerin kullandığı silahlar ile Ermenistan'ın envanterindeki silahlar ve bütçede askeri harcamalara ayrılan pay arasında büyük farkların olması bu tespiti işaret etmektedir. 44 gün devam eden savaş sırasında, İlham Aliyev de sık sık bu noktanın altını çizerek, Rusya'nın Ermenistan'ı silahlandırmasını eleştirmiştir.

3. Ermenistan Sivillere Saldırarak Neyi Hedeflemektedir?

Yaklaşık olarak 30 yıl Azerbaycan topraklarının %20'sini⁸ işgal eden Ermenistan, 1994 tarihli Bişkek Protokolü'nden, İkinci Karabağ Savaşı'nın başladığı 27 Eylül 2020'ye kadar sivillere sık sık saldırılar yapmış ve bu alışkanlığını İkinci Karabağ Savaşı boyunca da sürdürmüştür. 44 gün boyunca cephe hattında büyük bir yıkım yaşayan Ermenistan, çatışma alanının kilometrelerce uzağındaki sivil yerleşim bölgelerine uzun menzilli konvansiyonel silahlarla saldırmaktan çekinmemiştir. Hatta bu bazılarının Ermenistan topraklarından gerçekleştiği Azerbaycan tarafından delillendirilmiştir. Ermeni tarafının sivillere yönelik tüm bu eylemlerine rağmen Azerbaycan saldırılara orantılı ve kendi sınırları içinde mukabele etmeyi tercih etmiş ancak 11 Ekim Gence saldırısından sonra 14 Ekim'de Ermenistan sınırları içinde Kelbecer'e bitişik sahada konuşlu Tochka sistemini imha ettiğini ilan etmiştir (Sarıkaya, 2020: 12).

İkinci Karabağ Savaşı sırasında Ermenistan'ın sivillere yönelik saldırıları aslında hiç şaşırtıcı olmamıştır. Çünkü Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarına yönelik işgal siyasetinin en önemli ayağını sivillere yönelik saldırılar oluşturur. Bu saldırıların altında, hem tarihsel ve patolojik bir "öç alma" saplantısı, hem de siviller üzerinde bir baskı oluşturarak işgal sürecini kolaylaştırma düşüncesi yatmaktadır. 1992'de yaşanan "Hocalı Soykırımı" bu stratejinin en insanlık dışı örneğidir ve yapılan bu soykırımınla sınır bölgesindeki sivillere şu mesaj verilmek istenmiştir: "*Siz de bu toprakları terk etmezseniz sonunuz aynı olur*". Dolayısıyla Ermeniler, Hocalı'da soykırım gerçekleştirerek, ileride yapacakları saldırılara yönelik Azerbaycan Türkleri üzerinde psikolojik bir baskı oluşturmayı amaçlamış ve bölgenin asıl sahiplerinin, yani Türklerin bu korku ile bölgeyi terk etmelerini sağlamaya çalışmışlardır. Bu yüzden de Hocalı'da hamile kadınların karınlarının deşilmesi, çocukların derilerinin yüzülmesi gibi en insanlık dışı uygulamalara imza atmışlardır. Bu açıdan, 1991-94 yılları arasında Karabağ'da Ermeni silahlı kuvvetlerini komuta eden Ermenistan eski Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan'ın, "*Hocalı'ya kadar Azerbaycanlılar bizim sivilleri öldürmeyeceğimizi düşündü. Fakat Hocalı'da biz*

⁸ Dağlık Karabağ ve etrafındaki yedi rayon yaklaşık olarak 30 yıl boyunca Ermeniler tarafından işgal edilmiştir. Bu rayonlar; Laçin, Kelbecer, Ağdam, Fuzuli, Cebail, Kubatlı, Zengilan'dır.

bunu yıktık” ifadeleri Ermenilerin bu stratejilerinin anlaşılması açısından oldukça önemlidir.

44 gün boyunca sahada Azerbaycan karşısında ağır yenilgiye uğrayan Ermenistan, savaş stratejisini büyük ölçüde “sivillere saldırarak başarıya ulaşma” üzerine kurgulamıştır. Bu yaklaşım Ermenistan’ın resmi yetkilileri tarafından da rahatlıkla dile getirilmiştir. Hatta savaş boyunca Ermeni yetkililer açıkça sivillere saldırı düzenleme haklarının olduğunu dahi ifade etmişlerdir. Örneğin Ermenistan Savunma Bakanlığı sözcüsü Artsrun Hovhannisyan savaş devam ederken, 30 Ekim’de yaptığı açıklamada, “*Karabağ Savunma Ordusu’nun Azerbaycan şehirlerinde konuşlanmış askeri hedeflere her türlü saldırı yapma hakkı olduğunu*” ifade etmekten çekinmemiştir (Armenia Sputnik, 2020). 6 Ekim 2020’de ise Nikol Paşinyan’ın Kıdemli Askeri Danışmanı Vagharshak Harutyunyan’ın, Rus televizyon kanalında “*Hedeflerinin Azerbaycan’ın sivil nüfusunu ağır silahlarla vurarak panik oluşturmak olduğunu*” dile getirmesi sivillere yönelik saldırıların münferit değil, resmi bir devlet politikası olarak uygulandığını göstermektedir. Ermenistan’ın tüm kışkırtıcı eylem ve söylemlerine rağmen Azerbaycan, savaş boyunca soğukkanlı davranmış ve sivil yerleşim bölgelerini hedef almamıştır. Tüm askeri operasyonlarını uluslararası hukuk çerçevesinde sürdüren Azerbaycan, havadan görüntüleme imkân ve kabiliyetini de kullanarak operasyonlarının niteliğini dünya kamuoyu ile paylaşmıştır (Sarıkaya, 2020: 12). Ermenistan’ın istikametleri Azerbaycan’ın sivil yerleşim bölgelerine çevrilmiş füze sistemlerinin Azerbaycan tarafından tespit edilen video görüntüleri (Sarıkaya, 2020: 12) uluslararası basın kuruluşları ve ilgili kurumlar ile paylaşılmıştır.

44 gün süren savaşta cepheye büyük yenilgiye uğrayan ve 10 Kasım 2020’de anlaşma imzalamak zorunda kalan Ermenistan, sivillere saldırarak Azerbaycan’da halkın direncini kırmayı, sınır bölgelerinde yaşayanların göç etmelerini sağlayarak sınır hattını kendisi açısından daha güvenli hale getirmeyi ve yaşanan sivil kayıplardan dolayı halkla yönetimi karşı karşıya getirmeyi amaçlamıştır. Ancak Ermenistan’ın sivillere yönelik gerçekleştirdiği saldırılar sonrası ortaya çıkan manzara, ulaşmak istediği hedeflerin tam zıttı istikametinde sonuçlar doğurmuş, halkın işgale tepkisi ve yönetime olan desteği daha da artmıştır. Bu noktada Erivan’ı yönetenlerin göz ardı ettikleri en önemli nokta, 30 yıldır ülkeleri işgal edilen Azerbaycan Türklerinin bu işgali sonlandırmak için her şeyi göze aldıkları gerçeğidir.

27 Eylül 2020’den itibaren Ermenilerin yaptığı gelişigüzel saldırılar neticesinde, 94 sivil hayatını kaybetmiş, 400’den fazla sivil yaralanmış ve okullar da dahil olmak üzere 3 bin 410 özel ev, 120 apartman ve diğer 512 sivil yerleşim, anaokulları, hastaneler, dini siteler ve kültürel anıtlar yıkılmış ya da zarar görmüştür (General Assembly Security Council [GASC], 2020a: 12). Gence (4 Ekim, 11 Ekim ve 17 Ekim) başta olmak üzere

Berde, Beylegan, Gebele ve Terter gibi şehirlere gerçekleştirilen saldırılarda 100'e yakın masum sivil hayatını kaybetmiştir.

Ermenistan'ın saldırdığı sivil yerleşim yerlerini tesadüfen seçmediği, Azerbaycan açısından en stratejik şehirleri hedef seçtiği görülmektedir. Örneğin savaş boyunca üç kez kullanımı yasaklı balistik füzelerle saldırıya uğrayan Gence Azerbaycan'ın ikinci büyük şehri iken, Gebele Azerbaycan'ın en önemli turistik bölgelerinden biri, Tovuz ise stratejik ulaşım yolları ile boru hatlarının geçtiği önemli bir şehirdir. Abşeron, Azerbaycan'ın petrol işletim merkezi, 4 Ekim'de saldırıya uğrayan ve temas hattının 100 km uzağında bulunan Mingeçevir ise Güney Kafkasya'nın en büyük hidroelektrik santralının ve barajının bulunduğu bölgedir. Bu şehirlerden cephe hattına 60 km uzaklıkta ve 400 bin nüfusa sahip olan Gence kullanımı yasaklı balistik füzelerle, 100 km uzaklıktaki Mingeçevir ise 4 Ekim'de Smerch füzeleri ile vurulmuştur (GASC, 2020b). Ermenistan, Mingeçevir'e yaptığı saldırı ile Cenevre Sözleşmesi'nin 1977 tarihli Ek Protokolü'nün 56. maddesini ihlal etmiştir. Söz konusu maddede açıkça, barajlar, su kanalları ve nükleer tesisler gibi tehlike arz eden yapılara saldırmanın sivil halka büyük zarar vereceğinden yasaklandığı ifade edilmektedir.

Ermenistan'ın Rus yapımı İskender füzelerini de kullandığı bizzat Ermenistan Savunma Bakanlığı'ndan istifa eden Albay Movses Hakobyan ifade etmiştir (Khojyan, 2020). Ermenistan ordusunun sivil yerleşim yerlerine İskender füzeleriyle saldırdığına dair iddiaları değerlendiren Hakobyan'ın, "*Nerede kullanıldığını söylemeyeceğim ama savaş sırasında kullanıldı*" şeklindeki sözleri (Khojyan, 2020) nükleer başlık da takılabilen Rus yapımı İskender füzesinin sivillere karşı kullandığı yönündeki iddiaları güçlendirmektedir (Abay, 2020).

Ermenistan'ın sivillere yönelik saldırılarla Azerbaycan'da toplumsal manada bir kargaşa yaratmaya çalıştığı, halkla yönetimi karşı karşıya getirmeyi planladığı ortadadır. Cephe hattının çok uzağındaki yerlere saldırarak bunu ortaya koymuştur. Örneğin, 4 Ekim'de vurulan Khizi ilçesine bağlı Türkoba köyü cepheye 200, Bakü'ye ise 80 km uzaklıkta; Abşeron ilçesine bağlı Pireküşkül köyü ise temas hattından 250, Bakü'den ise sadece 15 km uzaklıkta olmasına rağmen scud balistik füzeleri ile vurulmuştur (GASC, 2020b).

Paşinyan yönetimi, savaş boyunca sadece Azerbaycanlı sivillere yönelik değil, aynı zamanda kendi sivil vatandaşlarına karşı da hukuka aykırı, insanlık dışı girişimlerde bulunmuştur. 44 gün boyunca Ermenistan, bir taraftan cephe hattının çok uzağında ve işgal altındaki toprakların dışındaki sivil yerleşim yerlerine saldırırken, diğer taraftan ise Ermeni halkına "cephede savaşma" çağrısında bulunarak ve 55 yaş altı erkekleri zorla cepheye göndererek de kendi sivil halkına karşı suç işlemiştir. Hatta bu çağrılarının bizzat Paşinyan tarafından yapılması, Ermenistan'ın resmi anlamda da ne denli militarize

olduğunu göstermektedir. 21 Ekim’de Paşinyan; tüm valilere, şehir ve belde başkanlarına “gönüllü birlikler” oluşturulması için talimat vermiştir. Ermenistan, resmi düzeyde bu tür adımlar atmasına ve sivilleri savaş boyunca cepheye göndermesine rağmen uluslararası alanda “Azerbaycan’ı sivillere saldırmakla” da suçlayabilmektedir. Bunlara ek olarak Ermenistan’ın sicilini kalıcı biçimde bozan bir başka husus da sivillerin “canlı kalkan olarak kullanılması anlamına gelecek uygulamalardır (Sarıkaya, 2020: 14). Cepheye zorla götürülen, savaşmak istemediği için ayaklarından zincirlenmiş olan asker ve sivillerin varlığı da Ermenistan tarafından uygulanan diğer bir insan hakları ihlalidir.

Aslında ülke çapında sivil milislerin oluşturulmasına yönelik politikaların yasal alt yapısı, Ağustos 2020’de Savunma Bakanlığı’nın önerisi üzerine parlamentoda kabul edilen “Yerel Özerklik” Yasası’nda değişiklik yapan yasa ile atılmıştır (E-draft.am, 2021; Mejlumyan, 2020). Bu yasa çerçevesinde milis güçlerin erkekler ve kadınlardan oluşturulmasına, yaş sınırının 70 olmasına ve 100 bine kadar kişi toplanabilmesine karar verilmiştir. Ayrıca milis birimlerin yerel yönetimler altında örgütleneceği, üyelere askeri operasyonlar veya güvenlik tehdidi dışında silah verilmeyeceği belirtilmesine rağmen (Mejlumyan, 2020) savaş boyunca bunun tam tersi bir görüntü çizilmiştir. 28 Ağustos 2020’de Savunma Bakanı Davit Tonoyan parlamentoda yaptığı açıklamada, “*milis kurulmasının amacının toplumu askeri nitelikteki zorluklara ve tehditlere göre hazırlamak olduğunu ve sadece aktif silahlı kuvvetlerin kaynaklarının tehditlerle mücadele için kesinlikle yeterli olmayacağını*” ifade etmiştir.

Bu karardan sonra ülke çapında gönüllü birlikler oluşturulması için yapılan çalışmalar hız kazanmış ve bu politikanın en önde gelen uygulayıcısı ve reklamcısı ise genç kızlardan milis kuvvet oluşturan Paşinyan’ın eşi Anna Hakobyan olmuştur. 19 Eylül 2020’de Hakobyan, Savunma Bakanlığı ile iş birliği yaptıklarını ve 1 Ekim’den itibaren 18-27 yaşları arasındaki kadınlara gönüllü temel askeri eğitim vereceklerini açıklamıştır (Kocharyan, 2020). Ermenistan’ın İkinci Karabağ Savaşı’na giden süreçteki provakatif eylemleri⁹ bununla sınırlı kalmamıştır. Ermenistan’daki muhalif partilerden “Müreffeh Ermenistan” veya diğer adıyla “Çiçeklenen Ermenistan Partisi”nin Başkanı Gagik Tsarukyan¹⁰ 23 Ekim’de 1 aydır tutuklu bulunduğu hapisaneden serbest bırakılmış ve

⁹ Paşinyan’ın kışkırtıcı eylem ve söylemleri ile çatışmanın fitiliği ateşlediği, Rus medyası tarafından da kabul edilmektedir. Örneğin “Kommersant” gazetesinde çıkan bir haberde şu ifadeler kullanılmıştır: “Paşinyan eski devlet başkanları Koçaryan ve Sarkisyan’ın aksine, Azerbaycan’ı “ukala” söylemleriyle kışkırttı”. Rus basınının Dağlık Karabağ konusunda Ermeni yanlısı olduğu düşünüldüğünde, bu ifadeleri Rusya’da oluşan Paşinyan karşıtlığının da bir sonucu olarak görmek gerekir (Стропокань, 30.12.2020).

¹⁰ Tsarukyan’ın gönüllü birlik kurma yönündeki girişimi, savaştan sonra Ermenistan’da farklı bir tartışmanın konusu haline gelmiştir. Savaş alanında ağır bir yenilgi yaşayan Paşinyan, Şuşa’nın Azerbaycan tarafından geri alınmasının en önemli nedenlerinden birinin, Tsarukyan’ın vaat ettiği gönüllü birliği bölgeye gönderememesi olduğunu iddia etmiştir. Sözde Dağlık Karabağ Cumhuriyeti’nin Güvenlik Konseyi Eski Sekreteri Korgeneral Vitaly Balasanyan ise Paşinyan’ın bu iddialarının ahlaka aykırı olarak

gönüllü birlikler oluşturarak Karabağ'a gideceğini açıklamıştır. Tüm parti üyelerini de birliğe katılmaya davet eden Tsarukyan'ın bu ifadeleri, Ermeni hükümetinin savaş döneminde sivil güçleri ateş hattına sürmesine verilebilecek diğer bir örnektir (Мшецян, 2020; Armenia Sputnik, 2020).

Aslında Ermeni yönetimini ülke genelinde sivil milis gücü oluşturmaya iten en önemli nedenin 12 Temmuz saldırıları olduğu bilinmektedir. Bu saldırılar sonrası Azerbaycan'ın er ya da geç karşılık vereceği ve bu karşılığın geçmiştekilerden daha şiddetli olacağı yönündeki algı Erivan'da oldukça güçlendirmiştir. Nitekim Ermenistan Savunma Bakan Yardımcısı Gabriel Balayan 2 Eylül 2020'de basına verdiği bir demeçte, 100 bine yakın milis güce ihtiyaçları olduğunu ve Temmuz'da yaşanan çatışmaların böyle bir yapıya ihtiyaç olduğunu doğruladığını ifade etmiştir (Mejlumyan, 2020).

28 Ekim 2020'de Ermenistan Parlamentosu'nda "*hükümetin askere alınmış sivillerden bir "halk milisi" oluşturmasına ve Ermenistan Savunma Bakanlığı'nın ihtiyaç duyması halinde vatandaşların mal varlıklarına el koymasına*" izin veren yasa¹¹ değişikliği kabul edilmiştir (Abay, 2020; Armenia News, 2020; Teslova, 2020). Vatandaşların mal varlıklarına el koymasının yasal olarak kolaylaştırılması, Ermenistan'ın ne denli militer bir devlet haline geldiğinin ve en temel vatandaşlık haklarının bile kolaylıkla çığnenebileceğinin işaretidir. Bununla birlikte bu yasa ile sivillerin zorla çatışma alanlarına sürülecek olması da uluslararası hukuk açısından ciddi bir ihlaldir.

Önceki yıllarda alınan bazı kararlar da milis kuvvet oluşturulmasını kolaylaştırmıştır. Örneğin Ekim 2017'de hükümet, ulusal güvenlik hizmetinde toplumun geniş kapsamlı bir seferberliği öngören "Ulus-Ordusu Konsepti"ni açıklamıştır. Söz konusu konsept, Ermenistan'da ordu ve toplumun daha yakın bütünleşmesi, ulusal güvenlik hizmetinde toplumun seferber edilmesi amaçlanmıştır. Savunma Bakanı Vigen Sargsian programı açıklarken, "*Tüm hükümet organlarının, sivillerin ve toplumun diğer kesimlerinin ülkenin savunmasındaki rollerini doğru bir şekilde yerine getirmelidir*" ifadelerini kullanmıştır (Abrahamyan, 2017).

Ermenistan'da devlet eliyle yaratılmaya çalışılan "toplumsal mititarizasyon" süreci birçok uluslararası kuruluş tarafından da gündeme getirilmektedir. Örneğin, Bonn Uluslararası Dönüşüm Merkezi tarafından 2016, 2017, 2018 ve 2019 yıllarında yayınlanan "Küresel Askerileşme Göstergesi"ne göre (*Global Militarization Index*)

nitelendirilmiş ve Şuşa'nın kaybının ordu için "alay konusu" haline geldiğini ifade etmiştir. Bu tartışma için bkz. (Novostink.net, 11.11.2020; Aysor.am, 11.11.2020).

¹¹ Yerel Özyönetim Yasası'na ek yapılmasına ilişkin yasa

Ermenistan, İsrail ve Singapur'dan sonra dünyanın en çok askerileşen üçüncü ülkesidir.¹² Aynı merkezin 2004'te yaptığı araştırmada Ermenistan 23. sırada iken (Bonn International Center for Conversion, 2004), aradan geçen 12 yıl içerisinde ilk üçe girmesi, izlenen militarist politikaların sonucudur. Ulus-Ordusu Konsepti ile ilgili düzenlenen bir toplantıda, Ermenistan Eğitim ve Bilim Bakanı Levon Mkrtchian'ın Nisan 2017'de sarf ettiği şu sözler, Ermenistan'ın neden Kafkasya için istikrarsızlık merkezi haline geldiğinin de göstergesidir: “*Askeri bilim uzmanları çocuklara silahları sevmeyi ve onlardan korkmamayı öğretmelidir. Silahlar sevilmeli, değer verilmeli, bakılmalıdır. Herkesin potansiyel bir asker olduğu bir bölgede yaşıyoruz ve bu doğal olarak eğitim sistemini etkiliyor; bu kavram okulların birincil görevi olmalıdır*” (Abrahamyan, 2017).

3.1. Uluslararası İnsancıl Hukuk Açısından İkinci Karabağ Savaşı'nda Sivillere Yapılan Saldırıları

19. yüzyılın ortalarından itibaren Güney Kafkasya'ya hâkim olmak isteyen Rusya'nın teşvik ettiği Ermeniler, sivillere yönelik katliamlar yaparak Azerbaycan topraklarını işgal etmişlerdir ve günümüze kadar süren Karabağ Sorunu'nun temeli de bu şekilde atılmıştır. Ermenistan'ın esasen kadim Türk Hanlığı olan Revan Hanlığı topraklarında kurulduğu, daha sonra Gökçe, Zengezur gibi Azerbaycan toprakları da verilerek genişletildiği ve günümüzde bahsi geçen bu bölgelerin Türk nüfusundan tamamen arındırıldığı düşünüldüğünde, yüzyıllardır Azerbaycan Türklerine yönelik yapılan acımasız etnik ve kültürel soykırımın boyutları daha net ortaya çıkar. Dolayısıyla çalışmamız kapsamında ele aldığımız Ermenilerin sivillere yönelik saldırıları ve katliamları çok uzun bir tarihsel sürece dayanmaktadır ve bu haliyle saplantılı bir tarihsel alışkanlık haline gelmiştir. Elbette bu tarihsel süreç, daha kapsamlı bir çalışmada ele alınabileceğinden bu çalışmada sadece yakın döneme odaklanılmıştır. Bununla birlikte bu özet tarihsel bilgi, çalışmamızın temel dayanaklarından biri olan, Ermeni işgal stratejisinin en önemli araçlarından birinin “sivillere yönelik saldırılar” olduğu yönündeki iddiayı destekler niteliktedir.

Uluslararası hukukta sivillerin korunmasına yönelik en önemli belgelerden biri olan 1899 Lahey Sözleşmesi'nin (1907 Lahey Sözleşmesi bazı ufak değişiklikler dışında, 1899'daki sözleşme ile büyük oranda benzerlik gösterir) hükümleri dikkate alındığında, Ermenistan'ın 44 gün devam eden İkinci Karabağ Savaşı'nda büyük oranda bu sözleşmeye aykırı hareket ettiği görülür. Örneğin, Sözleşme'nin 23. maddesinin (g) bendinde, “*gereksiz yaralanmaya neden olacak nitelikte silah, mermi veya malzeme*

¹² Söz konusu araştırmalar için bkz. (Mutschler, 2016; Mutschler, 2017; Mutschler and Bales, 2018; Mutschler and Bales, 2019; Mutschler and Bales, 2019; Bonn International Center for Conversion, 2004).

kullanmak” hükmü vardır ki, Ermenistan’ın savaş sırasında misket bombası kullandığı uluslararası kuruluşlar tarafından da tespit edilmiştir.¹³ Azerbaycan Ulusal Mayın Temizleme Ajansı (ANAMA) yaptığı açıklamada, Ermenistan’ın Terter ilinin Sehlebad köyüne uluslararası antlaşmalarla yasaklanmış beyaz fosforlu top mermisini attığını da açıklamıştır (Habertürk, 2020a). Bu haliyle Ermenistan, Cenevre Sözleşmeleri’nin Ek Protokolü’nün (1977) 35. maddesinde yer alan “*gereğinden ağır yaralanmaya ve gereksiz acı çekilmesine neden olacak nitelikteki silah, mermi, malzeme ile savaş yöntemlerinin kullanılmasını yasaklayan*” hükmünü de çiğnemiştir (ICRC, 1977). Bununla birlikte Ermenilerin sivillere saldırıları ve saldırı biçimleri 1949 tarihli Cenevre Sözleşmesi’nde bahsedilen “Büyük İhlaller” kapsamına da girmektedir (ICRC, 2004).

Ermenistan’ın İkinci Karabağ Savaşı sırasında yasaklı birçok mühimmatı kullandığı bilinmektedir. 28 Ekim 2020’de, Ermenistan’ın Azerbaycan’ın başkenti Bakü’nün 230 kilometre batısındaki Berde şehrinde sivillere yönelik düzenledikleri saldırıda kullanılması ve saklanması yasak olan misket bombasını (bomba içinde bomba olarak da bilinir) kullandıkları Uluslararası Af Örgütü ve İnsan Hakları İzleme Örgütü ilk kez doğrulamıştır (Human Right Watch [HRW], 2020). Berde’ye yapılan saldırıda misket bombası kullanıldığı, BM İnsan Hakları Yüksek Komiseri Michelle Bachelet tarafından da teyit edilmiştir (United Nations Human Rights Office of the High Commissioner [OHCHR], 2020). Bombalardan ikisinin, Smerch misket bombası roketi ve Smerch paraşüt geciktirmeli yüksek patlayıcı parçalanma roketi olduğu da iki uluslararası örgüt tarafından açıklanmıştır. Bu bombalardan birinin şehrin en büyük hastanesinin sadece 100 metre yakınına düşmesi de ayrı bir hukuki ihlaldir (HRW, 2020). Bu haliyle Ermenistan, Lahey Sözleşmeleri’ni, Cenevre Sözleşmeleri’ni (1949) ve ilgili Protokolleri ve Roma Statüsü’nü¹⁴ ihlal etmiştir.

Berde’de kullanılan uzun menzilli roketlerden ikisinin (Smerch misket bombası roketi ve Smerch paraşüt geciktirmeli yüksek patlayıcı parçalanma roket) Dağlık Karabağ

¹³ 1868 tarihli Saint Petersburg Deklarasyonu, savaşta belirli silahların kullanılmasını yasaklayan ilk resmi anlaşmadır. Bu kural, 1899 ve 1907 tarihli iki Lahey Sözleşmelerinde de benzer kararların alınmasını kolaylaştırmıştır ve Lahey Sözleşmeleri’nin önsözlerinde Saint Petersburg Deklarasyonu’na atıfta bulunmaktadır. Bu vurgu, 1899 ve 1907 tarihli Lahey Kara savaşına ilişkin yönetmeliklerin 23 (e) maddesinde ortaya konmuştur. Söz konusu maddede şu ifade edilmektedir: “Gereksiz yaralanmaya neden olacak nitelikte silah, mermi veya malzeme kullanmak” suçtur. St. Petersburg Sözleşmesi’nde boğucu gazlar ve genişleyen mermilerin kullanılması yasaklanmıştır ki, misket bombaları da genişleyen bir etki gösterdiği için bu sözleşmenin yasakladığı hususlar arasında değerlendirilebilir (ICRC, 1868).

¹⁴ Her ne kadar Azerbaycan ve Ermenistan Roma Statüsü’ne taraf olmasalar da söz konusu anlaşma Uluslararası İnsancıl Hukuk açısından önemli kurallar getirmiştir ve bu nedenle çalışma çerçevesinde dikkate alınmasında yarar vardır. 15 Haziran-17 Temmuz 1998’de toplanan Birleşmiş Milletler Roma Konferansı’nda karara bağlanan uluslararası bir anlaşma olan “Roma Statüsü” ile Uluslararası Ceza Mahkemesi (International Criminal Court-ICC) kurulmuştur. ICC, ulusal mahkemelerin yerine geçmeyi değil tamamlamayı amaçlar ve dünyanın ilk kalıcı uluslararası ceza mahkemesidir. ICC; soykırım suçlarını, savaş suçlarını ve insanlığa karşı işlenen diğer suçların sorumlularını cezalandırmayı hedefleyen sürekli bir mahkemedir (icc-cpi.int, t.y.).

güçlerinin elinde bulunmamasına rağmen Ermenistan ordusunda bulunduğu bilinmektedir. Bu nedenle saldırının Ermenistan silahlı kuvvetleri tarafından gerçekleştirildiği veya Dağlık Karabağ'daki işgalci güçlere söz konusu mühimmatın sağlandığı muhtemel görünmektedir (T.C. KDK: 38). Berde saldırılarına şahit olan yabancı bir gazetecinin, saldırının günün ortasında gerçekleştiğini ve herkesin hazırlıksız yakalandığını, saldırı öncesinde veya sırasında yolda yoğun asker veya askeri aracın varlığını görmediğini ifade etmesi, sivillerin doğrudan hedef seçildiğinin kanıtıdır (T.C. KDK: 38).

Misket bombalarının üretimi, kullanımı ve saklanması 30 Mayıs 2008'de yapılan "BM Misket Bombalarına Dair Sözleşmesi" ile göre yasaklanmıştır (Convention on Cluster Munitions, 2008).¹⁵ Bu bombaların yasaklanmasının iki önemli nedeni vardır: Birincisi, bu bombalar geniş alan etkilerine sahiptirler ve siviller ile savaşçılar arasında ayırım yapamazlar. İkinci olarak, misket bombalarının kullanımı, çok sayıda patlamamış tehlikeli mühimmat bırakmaktadır. Bu tür kalıntılar sivilleri öldürür ve yaralar, ekonomik ve sosyal gelişmeyi engeller ve kullanımdan sonra yıllarca ve on yıllarca devam eden başka ciddi sonuçlara yol açar (Convention on Cluster Munitions, 2008). Bu nedenle çatışma alanının dışındaki sivillere misket bombası, balistik füze gibi ağır silahlarla yapılan saldırılar apaçık bir savaş suçudur.

9 Ekim 2020'de ise BM İnsan Hakları Yüksek Komiseri Michelle Bachelet yaptığı açıklamada, çatışma bölgeleri dışındaki bölgelere ağır silahlarla yapılan saldırılarda sivillerin hedef alındığını, ayırım ilkesine veya orantılılık ilkesine aykırı olarak gerçekleştirilen saldırıların uluslararası insancıl hukuk açısından savaş suçu teşkil edebileceğini ifade etmiştir (OHCHR, 2020). Zaten Cenevre Sözleşmesine göre sivillerin ve korunan kişilerin kasıtlı olarak öldürülmesi savaş suçudur ve bu nedenle bu saldırılar savaş suçu teşkil etmektedir (OHCHR, 2020). Bununla birlikte Cenevre Sözleşmeleri'nin Ek Protokolü'nün (1977) 48. maddesinde, "*Sivil halkın ve sivil nitelikteki mallarına saygı gösterilmesini ve korunmasını sağlamak için, çatışmanın tarafları daima, sivil halk ile muharipleri, sivil mallar ile askeri hedefleri birbirinden ayırt etmeli ve buna uygun olarak operasyonlarını sadece askerî hedeflere yöneltmelidirler*" hükmü yer almaktadır (ICRC, 1977). Savaş boyunca sivil asker ayırımı yapmayan, hatta sivil hedeflere bilinçli olarak saldıran Ermenistan apaçık bu kuralları da ihlal etmektedir.

Ayrıca Ermenistan'ın savaş süresince Roma Statüsü'nün "savaş suçlarını" belirleyen 8. maddesinde yer alan birçok ilkeyi de ihlal ettiği görülmüştür. Bunlar: (i) bendinde, "*Çarpışmalarda doğrudan yer almayan sivil bireylere ya da sivil nüfusa karşı*

¹⁵ Misket bombalarının kullanılmasını yasaklayan 30 Mayıs 2008 tarihli anlaşmaya (Convention on Cluster Munitions) şu ana kadar 123 ülke imza koymuştur. Azerbaycan ve Ermenistan imzacı ülkelerden değildir. (Clusterconvention.org, 30.10.2020).

kasten saldırı yöneltilmesi”, (v) bendinde, “Savunmasız veya askeri hedef oluşturmayan kentlerin, köylerin, yerleşim yerleri ve binaların bombalanması veya herhangi bir araçla saldırılması, (xvi.) bendinde “Saldırı sonucu ele geçirilse dahi bir kasabayı veya yeri talan etme”, (xxvi.) bendinde “15 yaşından küçük çocukların ulusal silahlı kuvvetlere çağırılması ve askere alınması veya çatışmalarda aktif olarak kullanılması” , (xxi. ve xx.) bendinde “yasaklanmış silahların kullanılması” (Uluslararası Ceza Divanı Roma Statüsü, 2020) kurallarıdır. Benzer şekilde cephe hattında çocuk asker kullanan Ermeniler, uluslararası insancıl hukukun ilgili maddelerini, BM Çocuk Haklarına Dair Sözleşme’yi (1989) de ihlal etmektedir. Yine çatışmalar devam ederken Ermeni silahlı kuvvetlerin bir anaokulunda toplantı gerçekleştirmeleri de tepkilere neden olmuş, çocukların eğitim almaları için inşa edilen binaların çatışmanın bir unsuru haline getirilmesi Azerbaycan Devlet Başkanı Yardımcısı Hikmet Hacıyev tarafından da uluslararası medyanın dikkatine sunulmuştur.

Bunların yanı sıra işgal nedeniyle topraklarından ayrılmak zorunda kalan 1 milyona yakın Azerbaycanlı Türk ülke içinde yerinden edilmiş kişi (*Internally Displaced Persons*) olarak çok zor şartlarda yaşarken, Ermenistan’ın kendine ait olmayan topraklara Suriye, Lübnan ve farklı bölgelerden Ermenileri yerleştirmesi de diğer bir uluslararası hukuk ihlalidir. Sadece 2011 ve 2017 yılları arasında 20.000’den fazla Suriye vatandaşı işgal bölgesine yerleştirilmiştir (GASC, 2020c: 5). 1994’te yapılan Bişkek Anlaşması’nda tahliye öngörülmediği için, işgalin sona erdirilmesine ve yerinden edilmiş insanların topraklarına geri dönmelerine çözüm olamamıştır (T.C. KDK: 16). Tüm bu süreçte Ermenistan, Dağlık Karabağ’ın Azerbaycan ile bağlantısını kesmek için yedi bölgeyi de insansızlaştırmıştır (Tuncel, 2016: 301) ve bu bölgelerden ayrılmak zorunda kalan binlerce insan çok zor şartlarda yaşamak zorunda kalmıştır.

4. Dağlık Karabağ’da Yabancı Teröristlerin Varlığı

Nüfusu her geçen gün azalan, Dağlık Karabağ’da savaştıracak asker bulamayan Ermenistan, bir taraftan çocuk, kadın ve yaşlıları cephe hattına gönderirken, diğer taraftan da yabancı teröristleri kullanarak Azerbaycan karşısındaki askeri eksikliğini tamamlamaya çalışmıştır. Ermenistan açısından terörist unsurların rahatça barınabildiği Irak, Suriye ve Lübnan bu çerçevede dikkate değer yerler olmuştur. Savaş sırasında birçok kaynakta, teröristlerin hangi yol ve araçlarla Dağlık Karabağ’a geçtiğine dair bilgiler yer almıştır. Örneğin, Süleymaniye’den Erivan’a ne taşıdığı tam olarak bilinmeyen uçakların iniş yaptığı basına yansımıştır. Bu süreçte özellikle Yunanistan’ın Olympos şirketinin yasadışı yollardan Irak’tan Dağlık Erivan’a turist kılığında yabancı terörist taşıdığı Azerbaycan basınında da yer almıştır. Hatta Hacıyev yaptığı bir açıklamada, Ermenistan İstihbarat Başkanı’nın Bağdat’a, oradan da Kandil’e geçtiği

yönünde ellerinde istihbarat olduğunu ifade etmiştir. Bölgedeki teröristlerin Dağlık Karabağ'a sevkini organize edenlerin ise, Ermenistan'ın Suriye, Lübnan ve Irak'taki büyükelçilerinin olduğu bilinmektedir. Bu teröristlerin bir kısmı turist kılığında bölgeye gönderilmiştir. Bu konuyla ilgili Ermenistan basınında bazı video görüntüleri dahi yayınlanmıştır. Özellikle de Ermenistan'ın Bağdat Büyükelçisi Hrachya Poladian'ın Dağlık Karabağ'a terörist gönderilmesinin asıl planlayıcı olduğu, Talabani ailesinin liderliğindeki Kuzey Irak Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) ile Irak'tan teröristlerin nakledilmesi için bir anlaşma sağladığı yönünde bilgiler de bulunmaktadır. Teröristlerin birkaç yol izleyerek Dağlık Karabağ'a nakledildiği; güzergahlardan birinde, Irak'ın Süleymaniye kentinden Sabis'e, oradan da İran'daki Kirmanşah'a doğru bir yol çizilirken, diğerinde ise Kandil Dağı'ndan İran'ın Urumiye şehrine oradan da çatışma bölgesine doğru bir rota çizilmiştir (Daily Sabah, 2020). Zaten Ermenistan'ın, savaş sırasında kaybettiği asker sayısını ve hayatını kaybedenlerin isimlerini net olarak açıklayamamasının temel nedeni de kendi lehine savaşan terörist grupların varlığı ile ilgilidir. Geçmişte ASALA-PKK iş birliği düşünüldüğünde, Ermenistan'ın Türkiye karşıtı terör örgütleri ile iş birliği yapması elbette şaşırtıcı değildir. Bununla birlikte Paşinyan savaş devam ederken tüm dünyadaki Ermenileri Karabağ'da savaşmaya davet etmiş, ancak buna rağmen "Karabağ'da savaşan Ermenilerin paralı asker olarak kabul edilemeyeceğini" dile getirebilmiştir (РІА Новости, 2020).

Azerbaycan'ın BM nezdindeki Daimi Temsilcisi Büyükelçi Yaşar Aliyev, 4 Aralık 2020'de BM Genel Sekreteri'ne hitaben gönderdiği mektupta Ermenistan'ın; Irak, Lübnan ve Suriye'den getirdiği teröristleri işgal altındaki Azerbaycan topraklarına yasa dışı şekilde naklettiğini belirtmiş ve işgal altındaki Azerbaycan topraklarında PKK ve ASALA terör örgütlerinin talimatıyla Ermenistan tarafından eğitim kampları kurulduğunu ifade etmiştir. Bu suçları işleyen Ermenistan'ın uluslararası alanda bir kara propaganda süreci yürüterek Azerbaycan'ı yabancı savaşçı kullanmakla itham ettiği, ancak Ermenistan'ın iddialarını doğrulamak için paylaştığı çeşitli video ve fotoğrafların profesyonel analizleri, bunların uydurulmuş içerik olduğuna açıkça tanıklık ettiği de rapora vurgulanmıştır (GASC, 2020a: 2).

Ortadoğu'da artan istikrarsızlık, Ermenistan'ın hem Dağlık Karabağ'a yabancı terörist getirebilmesi için hem de Lübnan, Suriye ve Irak'tan Ermeni kökenli mültecileri getirerek işgal altındaki bölgelerin demografik yapısını değiştirebilmesi için fırsat sağlamıştır. Zaten Ermenistan'ın terörist grupları çok uzun zamandır Dağlık Karabağ'a yerleştiği, terör örgütü PKK'nın Ermenistan'da ve Karabağ'da kamplarının veya temsilciliklerinin olduğu bilinmektedir. Daha İkinci Karabağ Savaşı çıkmadan, 23 Eylül 2020'de gazeteci James Wilson istihbarat raporlarına dayandırdığı haberinde, teröristlerin Dağlık Karabağ'a gönderilmeden önce İran Devrim Muhafızları tarafından İran'da

kurulan kamplarda eğitildiğini, buradan da Dağlık Karabağ'a gönderildiğini iddia etmiştir (Wilson, 2020). PKK'nın Suriye kanadı YPG'nin öncülüğünde kurulan Nubar Ozanyan Tugayı'nın da Dağlık Karabağ'da savaşmak için getirildiği farklı kaynaklarda yer almıştır. Hatta ABD, Yunanistan ve Latin Amerika ülkeleri dahil dünyanın farklı ülkelerinden Dağlık Karabağ'a getirilen teröristler tespit edilmiştir (GASC, 2020b: 5).

Ermenistan'ın, geçmişte olduğu gibi günümüzde de Türkiye ve Azerbaycan'a karşı terör örgütleri ile iş birliği yaptığı ortada iken, Azerbaycan'ı yabancı savaşçı kullanmakla suçlamaktadır. Azerbaycan'ın yabancı askerler kullandığına dair Ermeni iddialarını inceleyen yazar Philippe Jeune, savaş sürecinde şaşırtıcı bir şekilde, bazı Batılı medya kuruluşlarının çatışmayı haber yaparken açıkça Ermeni yanlısı partizan bir tavır sergilediklerini ve yayınlanan görüntü ve videoların gerçeği yansıtmadığını şu sözlerle ifade etmiştir: *“Bu kadar bariz tahrifatların önde gelen yabancı yayınların sayfalarına bir şekilde girmesi şaşırtıcı. Tüm iddialarına rağmen Erivan şimdiye kadar Karabağ'da Azerbaycan için savaşan sözde paralı askerlerin varlığına dair herhangi bir kanıt sunamadı.”* Jeune, *“War in Karabakh: How Fake News Appears on Western Media”* başlıklı yazısında, Ermenistan'ın savaş boyunca uluslararası medyaya sunduğu videoların ve görüntülerin gerek teknik gerekse görüntülerin çekildiği yer ve görüntülerdeki kişiler açısından gerçeği yansıtmadığını kanıtlar sunarak açıklamıştır. Örneğin, Karabağ'da çekildiği iddia edilen bir videoda, paralı askerlere Azerbaycan için savaşma çağrısı yapılırken, görüntülerde tek bir Azerbaycan askeri veya askeri teçhizatı görünmemektedir. Diğer bir görüntüde, kim olduğu ve nerede konuştuğu tam olarak belli olmayan Arapça konuşan bir kişinin *“Bu savaş da Suriye'deki gibi bizim”* sözleri bağlamından kopartılıp, Karabağ ile ilişki kurularak Batılı medya organlarınca yayınlanmıştır. Halbuki, konuşan kişi Karabağ'dan veya Azerbaycan'dan hiç bahsetmemektedir. Söz konusu kişinin Arapça konuşması dahi kanıt olarak sunulmuştur. Hatta söz konusu yazıda yer alan bazı videolarda Karabağ'da öldürüldüğü iddia edilen kişilerin hayatta olmadığına dair bilgiler de bulunmaktadır. Benzer şekilde, France 24'ün *The Observers* programında yayınlanan, Suriyeli militanların Azerbaycan'a gitmeye hazırlandığının iddia edildiği videoların gerçekliğinin “ana kanıtı” olarak askerlerin Arapça konuşması ve Halep ve İdlib şehirleri hakkında konuşmaları gösterilmiştir ki, bu da haklı olarak Juene tarafından eleştirilmiştir (Jeune, 2020).

İkinci Karabağ Savaşı'nda gündemde yer bulamayan pek çok münferit olayda da Ermenistan'ın alenen insani hukuku çiğnediği görülmüştür. Ermenilerin yaptığı insan hakları ihlallerinin kurbanları zaman zaman da kendi vatandaşları olmuştur. Örneğin, Ermeni askerlerce terk edilen bölgede Azerbaycan tarafından bulunup tedavi için Bakü'ye getirilen Yevgeniya Pavlovna'nın yaşadıkları da Ermenistan'ın tarafından yapılan diğer bir hukuki ihlaldir. *“Savaş çıktığında Ermeni askerleri bizi terk etti. Neyse*

ki Azerbaycan askerleri bizi kurtardı ve bizi Bakü'ye getirdi” diyen Pavlovna'nın Uluslararası Kızılhaç Komitesi ve Rusya Federasyonu'nun insani desteğiyle Ermenistan'a iade edilmesinden sonra psikolojik ve fiziki şiddete maruz kaldığı, Hikmet Hacıyev tarafından da açıklanmıştır (Haberler.com, 2020).

Hikmet Hacıyev 26 Ekim 2020'de yaptığı açıklamada, savaş boyunca Ermenistan'ın tüm hukuki ihlallerine rağmen “*Hümanizm ilkelerine ve Cenevre Sözleşmesi'ne dayanarak gerekli tüm insani desteği sivil nüfusa ve Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri'nin denetimi altındaki topraklara geçmek isteyen Ermeni askerlere vermeye hazırız*” şeklinde konuşmuştur. Azerbaycan Savunma Bakanlığı da “*Silah bırakan Ermenilerin üçüncü bir ülkeye geçişi için gereken her şey yapılacaktır*” açıklamasında bulunmuştur. 30 yıllık işgal sürecinde olduğu gibi İkinci Karabağ Savaşı'nda da Batılı yayın kuruluşlarının Ermeni yanlısı “partizan” tavırları devam etmiştir. Azerbaycan'ın yukarıda bazı örnekleri verilen insani girişimleri veya Ermeni askerlerinin şehit ettikleri bir Azerbaycan askerinin cesedini ateşe vermeleri gibi gayriinsani eylemleri Batılı medya organlarında yer almazken, Ermeni yanlısı tek taraflı haberler kolaylıkla yer bulabilmiştir. Bununla birlikte Azerbaycan'ın ilerleyen tarihlerde, Paşinyan'ın çağrısı üzerine Dağlık Karabağ'a gelen ve savaş suçu işlediği tespit edilen farklı ülke vatandaşlarına dava açabileceği de olasılıklar dahilindedir. Aslında Azerbaycan bu konuda ilk adımı, Azerbaycan'ın Paris Büyükelçiliği'nin Fransız vatandaşlarının Dağlık Karabağ'da işlediği savaş suçları için dava açarak göstermiştir (Yeni Akit, 2020).

5. Ermenistan Çevresel Teröre İkinci Karabağ Savaşı'nda da Devam Etti

Ermeniler, işgal sürecinde sadece insani teröre değil ekolojik ve kültürel teröre de neden olmuşlardır. İşgal altında bulunan 460'tan fazla bitki türünün -ki bunların 70'i endemik türdür- bir kısmı yıllar içinde ekonomik beklentiler nedeniyle yok edilmiştir. İşgal altında bulunan topraklarda ayrıca 155 farklı türde maden ve yeraltı kaynağı (altın, bakır, çinko, maden suyu gibi) mevcuttur. Özellikle Ağdam, Zengilan ve Kelbecer'deki ormanlık alanlar; mobilya, kereste ve orman ürünleri üzerine faaliyet gösteren değişik işletmelerin faaliyetleri neticesinde tahrip edilmiş ve bu işletmeler ürettikleri ürünleri başta İran ve Fransa olmak üzere farklı ülkelere de ihraç ederek uluslararası hukuku ihlal etmişlerdir. Azerbaycan Cumhuriyeti Ekoloji ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı'nın 17 Aralık 2003 tarihli raporunda, Kelbecer bölgesindeki “İstisu” doğal maden suyu rafinelerinde doldurularak paketlenen maden sularının, Ermenistan'ın Cermuk bölgesinden doldurulduğuna dair Farsça sahte açıklamalarla İran'a satıldığı belirtilmiştir (Virtual Karabakh, 2021).

Sadece İkinci Karabağ Savaşı ve 10 Kasım Anlaşması sonrasında değil, yaklaşık olarak 30 yıllık işgal sürecinde de Ermenilerin Azerbaycan topraklarında bilinçli olarak yangın çıkardıkları, bitki örtüsünü tahrip ettikleri tespit edilmiştir. Ermenistan sınır hattında bulunan Ağdam, Fuzuli, Cebrail, Terter ve Hocavend illerinin toprakları Ermeni işgalcilerce bilinçli olarak yakılmıştır (Virtual Karabakh, 2021). Bu haliyle Ermenistan, uluslararası alanda çevre sorunları ile ilgili başta Rio de Janeiro Sözleşmesi (1994), Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, Kyoto Sözleşmesi (1997) olmak üzere çevrenin korunmasına dair diğer tüm anlaşma ve sözleşmeleri de ihlal etmektedir. Ayrıca Cenevre Sözleşmeleri'nin Ek Protokolü'nün (1977) 35. maddesinde, *“doğal çevreye, geniş alanda etkili, kalıcı ve ciddi hasar vermesi amaçlanan, ya da verebileceği tahmin edilen savaş yöntemlerini ve araçlarını kullanmak yasaktır”* hükmü de ihlal etmiştir (ICRC, 1977).

Kelbecer'deki Zod (Soyudlu)¹⁶ altın madeni yasadışı olarak yıllardır Rus GeoProMining Gold Company tarafından işletilmiştir. Ayrıca Ağdüzdağ ve Tuthun altın yatakları 28 yıldır işgalci Ermeniler tarafından yağmalanmaktadır (Qaynarinfo.az, 2020). Benzer şekilde Ağdere (Martakert) Drmbon köyündeki altın ve bakır madenleri, 2003 yılında Alaverdi Copper'ın da sahibi olan Moskova merkezli Ermeni iş adamı Valery Mejlumian tarafından işletilmektedir (Hyetert.org, 2005). Azerbaycan işgal altındaki Azerbaycan topraklarda hukuka aykırı olarak faaliyet gösteren şirketlerin verdikleri zararları ödemek zorunda olduklarını, şayet bu zararlar normal yollardan karşılanmazsa uluslararası mahkemeler yoluyla zararın talep edileceğini açıklamıştır. Nitekim İlham Aliyev, Ocak 2020'de yaptığı açıklamada Azerbaycan'ın kaynaklarını ve madenlerini yasadışı yollardan kullanan şirketlerin tazminat ödemeleri gerektiğini, şayet ödemezlerse bu şirketlerden uluslararası mahkemelerde hesap sorulacağını açıklamıştır. Ermenistan'ın 30 yıl boyunca Azerbaycan ekonomisine verdiği zararın 400 milyar dolara yakın olduğu düşünülmektedir.

Ermenilerin İkinci Karabağ Savaşı sırasında ve sonrasında yaptıkları insani, ekolojik ve kültürel soykırımı dair trajik örnekler de mevcuttur. Örneğin Kelbecer'in Çaraktar köyünde yaşayan Ermeniler, 10 Kasım Anlaşması'na göre terk etmek zorunda kalacaklarını düşündükleri köyü 25 Kasım'dan önce yakmışlar ancak daha sonra köyün kendilerine bırakılacağını öğrenmişlerdir. Bu yanlış anlaşılmanın temel nedeni, 10 Kasım Anlaşması'nın Sovyetler Birliği dönemindeki idari bölünmeye göre uygulanacak

¹⁶ Zod altın madeni 1951 yılında Kafkasya Altın Arama Dairesi tarafından keşfedilmiştir. Sahanın çoğu Kelbecer bölgesinde bulunmasına rağmen, o tarihlerde Ermenistan SSCB Jeoloji Dairesi ve Ermeni Demir Dışı Metalurji Dairesi tarafından arama çalışmaları yapılmıştır. 23 cevher yatağından sadece 7'sinin Ermenistan'da bulunmasına rağmen, eski SSCB Bakanlar Kurulu bünyesindeki Devlet Rezerv Komisyonu, Ermeniler tarafından sunulan jeolojik malzeme ve haritaları kasıtlı olarak tahrif etmiştir (Qaynarinfo.az, 02.10.2020).

olmasından kaynaklanmıştır. Söz konusu köy, Sovyetler Birliği döneminde Ağdere'ye bağlıydı, ancak daha sonra köy Kelbecer'e dahil edilmiş, ardından Kelbecer'den ayrılarak Şaumyan adı altında yeni bir bölge oluşturulmuştur. Bu nedenle köyün Ermeni ahalisi kendilerini hala Kelbecer'e bağlı zannettikleri için köyü ayrılmadan önce tamamen ateşe vermişlerdir. Halbuki Çaraktar, Sovyet idari bölünmesine göre Ağdere'ye bağlı olduğundan ve anlaşmaya göre Ağdere'de Ermeniler yaşamaya devam edeceklerinden köyde yaşayan Ermeni sakinler, kendi neden oldukları çevresel faciayla şu an yaşamak zorunda kalmışlardır (Мамедов, 2020).

Uluslararası insancıl hukukun düzenlediği kültürel malvarlıklarının korunması rejimine ilişkin en zayıf husus, Sözleşmelerin ihlali halinde, sorumluların karşılaştırılacakları yaptırım rejimidir (Erdem, 2018: 201). 1954 Lahey Sözleşmesi'nin 28. maddesinde "*Sözleşmeyi ihlâl eden veya bu yolda bir emir veren kimsenin, hangi milletten olursa olsun, araştırılarak ceza hukuk ve disiplin cezalarına çaptırılmaları için kendi ceza hukuku sistemleri çerçevesi içinde gereken bütün tedbirler almayı taahhüt ederler*" ifadeleri bulunmaktadır (Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict with Regulations for the Execution of the Convention [CPCP], 1954). Ancak kültürel malvarlığının korunması konusunda dahi etkili olamayan devletlerin, çatışma sonrası, sorumluları cezalandırmakla görevlendirilmeleri, somut olaylarda da görüldüğü üzere Sözleşme'nin yaptırım sisteminin etkisiz kalmasına neden olmaktadır. Bu boşluk, uluslararası cezai sorumluluk kavramı ile 1954 Lahey Sözleşmesi'nin 1999 tarihli Ek Protokolü ile bir nebze de olsa giderilmeye çalışılmıştır. Çünkü 1999 Protokolü dışında, diğer tüm metinler, Sözleşmelerin ihlali halinde ilgililerin maruz kalacağı yaptırımı düzenlemeyi taraf devletlere bırakmıştır (Erdem, 2018: 201). Nitekim 1999 tarihli Ek Protokol'ün 15. maddesinde belirtilen suçların işlenmesi durumunda, uluslararası hukuk kurallarına bağlı kalınarak yargılamaların yapılması öngörülmektedir. Dolayısıyla 1999 Protokolü'nde, Sözleşme'nin ve Protokol'ün ihlali halinde sorumluluk ve yargı yetkisine ilişkin ayrıntılı düzenlemeler yapılmıştır (Erdem, 2018: 198).

Ermeni saldırıları neticesinde ağır hasar almış müstakil evlerin sayısı 3410, ağır hasar almış çok daireli binaların sayısı 120, ağır hasar almış sivil tesislerin sayısı ise 512 olduğu tespit edilmiştir (T.C. KDK: 19). Hikmet Hacıyev, 27 Eylül'den bu yana Ermenistan silahlı kuvvetleri sivil hedeflere 30 bin top mermisi ve 227'den fazla füze attığını açıklamıştır. Hacıyev, BM ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların da katılımıyla Ermenistan'ın 30 yıl işgal altında tuttuğu topraklarda hayata geçirdiği yıkım nedeniyle Azerbaycan'a verdiği zararın hesaplanacağını ifade etmiştir (Habertürk, 2020b).

Ermenistan tarafından işgal altındaki topraklarda yapılan diğer bir ekolojik terör ise Metsamor Nükleer Enerji Santrali'nde üretilen nükleer atıkların başta Kubadlı ve Laçın olmak üzere işgal atındaki bölgelere gömülmesidir. Reaktörün soğutulmasında kullanılan atık suyun Aras Nehri'ne dökülmesi ve nehrin Azerbaycan sınırını aşarak Kür Nehri vasıtası ile Hazar Denizi'ne ulaşması (Cabbarlı, 2003: 245; Zulfugarov and Babayev, 2012: 234) sadece Azerbaycan'ın değil Hazar'a kıyıdaş olan diğer ülkelerin de (Rusya, Kazakistan, Türkmenistan, İran) radyoaktif atıklardan doğrudan etkilenmesine neden olmaktadır. Azerbaycan Bilimler Akademisi Radyasyon Araştırmaları Merkezi Başkanı Adil Garibov'a göre Karabağ'da radyasyon miktarının normalin çok üstündedir ve Ermenistan, sadece kendi ülkesinden değil aynı zamanda yabancı ülkelere aldığı nükleer atıkları da Dağlık Karabağ'a gömmektedir (Cabbarlı, 2003: 245). Çernobil Nükleer Santrali gibi en eski ve en tehlikeli Sovyet teknolojisi ile inşa edilen Metsamor, Avrupa Birliği, ABD ve alandaki birçok uluslararası kuruluş tarafından dünyanın "en tehlikeli nükleer santrali" olarak görülmesine rağmen hala üretime devam etmekte ve Batılı ülkeler ve uluslararası çevre örgütleri santralin kapatması için Ermenistan'ı ciddi manada tenkit etmemektedirler (Özdaşlı, 2016).

Azerbaycan'ın, Ermenistan'ın neden olduğu maddi zarara karşı uluslararası alanda hukuk mücadelesi vereceği bizzat İlham Aliyev tarafından dile getirilmiştir. Uluslararası hukukun ulusal hukuka göre yaptırım gücünün zayıf olduğu bilinen bir gerçek. Bununla birlikte Azerbaycan'ın yaşadığı maddi zararın tanzim edilmesini isteme hakkı da bulunmakta ve bu noktada Azerbaycan açısından destekleyici kararlar da mevcuttur. Öncelikle uluslararası hukuk uzun zamandır, bir uluslararası haksız fiil ile bir başka devletin nezdinde maddi veya manevi zarar doğuran her devletin onarım yükümlülüğünün bulunduğu kabul etmiştir (Pirim, 2016: 340). Özellikle Uluslararası Daimi Adalet Divanı'nın, uluslararası hukuk normlarının ihlalini, ihlali gerçekleştiren devlet nezdinde onarım yükümlülüğü doğuracağı ilkesini ilk olarak dile getirdiği 1928 tarihli Chorzów Fabrikası kararı önemlidir. Uluslararası haksız fiillerden doğan zararların giderilmesi meselesinde mihenk taşı olduğu kabul edilen söz konusu kararda, *Her yükümlülüğün ihlalinin onarım yükümlülüğü doğuracağı, uluslararası hukukun ilkelerinden biri olduğu kadar genel hukuk anlayışının da bir sonucudur*" ifadeleri kullanmıştır (Pirim, 2016: 359). Dolayısıyla Azerbaycan'ın, Ermenistan'dan maddi ve manevi tazminat talep edebilmesi için uluslararası hukukta açık hükümler ve alınmış kararlar vardır.

Şuşa'da Azerbaycan'ın kiliseye saldırdığı yönünde gerçek dışı iddialarda bulunan Ermenistan'ın Gence'ye yaptığı saldırıda, "Alexander Nevsky" Rus Ortodoks Kilisesi'ni hedef alması, Erivan'ın söylem ve eylemleri arasındaki tezdaki gösteren bir diğer örnektir. Aliyev, daha önce de sık sık dile getirdiği gibi 10 Kasım'da yapılan anlaşmadan kısa süre

sonra da Hıristiyan kiliselerinin korunacağını ifade etmiştir. Azerbaycan Kültür Bakanlığı ise 13 Kasım'da yaptığı açıklamada, Azerbaycan devletinin ayırt etmeksizin tüm tarihi ve kültürel varlıkları koruyacağı, bunun geçmişten gelen bir devlet politikası olduğu, Papa Francis'in Ekim 2016'da Azerbaycan'ı ziyareti sırasında Azerbaycan'ı dini hoşgörü için dünyada örnek bir ülke olarak övmesinin tesadüfi olmadığı ifade edilmiştir (Azertag.az, 2020). Bununla birlikte Azerbaycan, daha İkinci Karabağ Savaşı bitmeden, 29 Ekim 2020'de kabul edilen 1170 sayılı karar ile kurtarılmış bölgelerin tarihi ve kültürel alanlarındaki zararı tespit etmek için çok önemli bir adım atmıştır (Oxu.az, 2020).

Ermenistan işgal ettiği yerlerden ayrılırken tarihi anıtları, sanat eserlerini ve bilim eserlerini tahrip ederek, dini ve kültürel değerleri kasıtlı olarak yok ederek Lahey Sözleşmesi'nin 56. maddesini de açıkça ihlal etmiştir (CPCP, 1954). Özellikle bu maddede bahsi geçen suçların "yargılaması" gerektiği yönündeki ifade de Azerbaycan'ın atacağı hukuki adımları kuvvetlendirecektir. Benzer şekilde 1954 tarihi Lahey "Silahlı Çatışma Halinde Kültürel Varlığın Korunması Sözleşmesi" ile ilgili Protokolleri (1954, 1999) ve Sözleşme'nin ilham aldığı 1899 ve 1907 Lahey Sözleşmeleri ile 15 Nisan 1935 tarihli Washington Paketi'nde tespit edilmiş prensipler de ihlal edilmiştir. Benzer şekilde Ermenistan Cenevre Sözleşmeleri'nin 1977 tarihli Ek protokolün 53. maddesine karşı da açıkça cürüm işlemiştir. Söz konusu maddede; silahlı çatışmalarda 14 Mayıs 1954 tarihli Lahey Sözleşmesi'ne hâlel getirmemek üzere şu hususların yasaklandığı belirtilmektedir: a. İnsanların kültürel ve ruhani miraslarını oluşturan tarihi anıtlar, sanat eserleri ya da ibadet yerlerine karşı yöneltilen muhasamat eylemleri gerçekleştirmek, b. Bu malları askeri amaçları gerçekleştirmek için kullanmak (ICRC, 1977). Ermenistan, işgal ettiği toprakları çok yönlü olarak istismar etmiş ve bunun neticesinde Azerbaycan'ın karşı karşıya kaldığı ekonomik zararın 400 milyar dolar olduğu tahmin edilmektedir.

6. Sonuç

Birinci Karabağ Savaşı neticesinde imzalanan Bişkek Protokolü; Dağlık Karabağ Sorunu'nu çözememiş, özellikle AGİT Minsk Grubu eş başkanlarının marifetiyle mevcut statükonun devamını sağlayan bir belge olarak kalmış ve yerlerinden edilmiş 1 milyonu aşkın Azerbaycan Türkü'nün kendi topraklarına dönmelerini de sağlayamamıştır. Aslında Azerbaycan, AGİT Minsk Grubu eş başkanlarının (ABD, Rusya ve Fransa) tüm taraflı duruşlarına rağmen diplomatik çözüme yönelik beklentisini son yıllara kadar sürdürmüştür. Ancak söylem ve eylemleri ile işgal politikasından vazgeçmeyeceğini ortaya koyan Ermenistan'ın, son yıllarda işgal altındaki Azerbaycan topraklarına Suriye ve Lübnan başta olmak üzere farklı ülkelerden mülteci yerleştirmek, Türkiye ve Azerbaycan karşıtı terör örgütleri için kamp kurmak gibi Azerbaycan açısından kabul edilemez girişimlerde bulunması ve sık sık ateşkesi ihlal ederek sivil yerleşim yerlerine

saldırıları düzenlemesi nedeniyle askeri çözüm Bakü açısından tek seçenek haline gelmiştir.

Ermenistan, 30 yıllık işgal sürecinde olduğu gibi 44 gün süren İkinci Karabağ Savaşı'nda da sürekli olarak sivilleri hedef haline getirmiş ve yapılan saldırılar neticesinde 100'e yakın masum sivil hayatını kaybetmiştir. Saldırılarda ayrıca; 3410 müstakil ev, 120 çok daireli bina ve 512 sivil tesis ağır hasar almıştır. Ermenistan uluslararası hukuka aykırı eylem ve söylemleri ile savaş zamanında sivillerin korunmasına ilişkin Lahey Sözleşmeleri'ni, Cenevre Sözleşmeleri'ni (1949) ve Roma Statüsü'nü de ihlal etmiştir. Bununla birlikte Ermenistan, savaş sürecinde tarihi ve kültürel eserler ile doğal çevreye yönelik saldırılar ile de başta 1954 tarihli Lahey "Silahlı Çatışma Halinde Kültürel Varlığın Korunması Sözleşmesi"ni ve ilgili anlaşma ve sözleşmelere de aykırı hareket etmiştir. Özellikle 10 Kasım'da yapılan anlaşma ile Azerbaycan tarafından geri alınan topraklardan ayrılmak zorunda kalan Ermenilerin bilinçli olarak yangınlar çıkarmaları, tarihi ve kültürel eserlere zarar vermeleri ve hatta yanlarında götüremedikleri hayvanları öldürmeleri, ağaçları kesmeleri son yılların en büyük ekolojik, kültürel yıkımının ve hayvan katliamının yaşanmasına neden olmuştur.

Kaynakça

Abay, E. G. (2020). Ermenistan 'Bölge Bazlı Milis Gruplar' Oluşturacak. *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ermenistan-bolge-bazli-milis-gruplar-olusturacak/2022571> (Erişim Tarihi: 30.10.2020).

Abay, E.G. (2020). Ermeni Generalden 'Dağlık Karabağ Çatışmalarında İskender Füzesi Kullanıldı' İtirafı. *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cep-hatti/ermeni-generalden-daglik-karabag-catismalarinda-iskender-fuzesi-kullanildi-itarafi/2050918> (Erişim Tarihi: 01.12.2020).

Abrahamyan, G. (2017). Armenia: Nation-Army Plan Raises Concerns About Society's Militarization. <https://eurasianet.org/armenia-nation-army-plan-raises-concerns-about-societys-militarization>, (Erişim Tarihi 11.09.2020).

Alsan, Z.M. (1950). "1949 Cenevre Sözleşmeleri". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 7, Sayı 3, ss. 37-57.

Armenia News. (2010). Симон Есаян: Если Азербайджан сделает попытку напасть, то границей Армении стане. <https://news.am/rus/news/21009.html> (Erişim Tarihi: 11.09.2020).

Armenia News. (2020). Armenia to Create Militia. <https://news.am/eng/news/598563.html> (Erişim Tarihi: 30.10.2020).

Armenia Sputnik. (2020). АО Карабах имеет полное право бить по городам Азербайджана: Ованнисян назвал причину. <https://ru.armeniasputnik.am/karabakh/20201030/25130943/АО-Karabakha-imeet-polnoe-pravo-bit-gorodam-Azerbaydzhana-Ovannisyana-nazval-prichinu.html>, (Erişim Tarihi: 11.11.2020).

Armenia Sputnik (2020). Царукян заявил, что формирует добровольческий отряд и отправляется на передовую в Карабах. <https://ru.armeniasputnik.am/politics/20201023/25032799/Tsarukyan-zayavil-chto-formiruet-dobrovolcheskiy-otryad-i-otpravlyaetsya-na-peredovuyu-v-Karabakh.html> (Erişim Tarihi: 09.11.2020).

Aysor.am, (2020), Никол Пашинян: Не ошибусь, если скажу, что одной из ключевых причин падения Шуши было отсутствие добровольческого отряда Царукяна. <https://www.aysor.am/ru/news/2020/11/11/%D0%A6%D0%B0%D1%80%D1%83%D0%BA%D1%8F%D0%BD-%D0%9F%D0%B0%D1%88%D0%B8%D0%BD%D1%8F%D0%BD/1769567>, (Erişim Tarihi: 02.01.2020).

Azertag.az. (2020). “We Will Always Show Due Diligence and Care Towards the Protection of the Christian Religious Heritage in the Territory of Azerbaijan, Ministry of Culture.” https://azertag.az/en/xeber/We_will_always_show_due_diligence_and_care_towards_the_protection_of_the_Christian_religious_heritage_in_the_territory_of_Azerbaijan_Ministry_of_Culture-1640989?__cf_chl_jschl_tk__=352a186e9736cb4ccdaa6441dce91a2c196eb615-1605310589-0-AZPGHf0XaORVBh51A2Sovi6ibHi4u9v_BciPBZYCZ6CyMwyAP1c5AUe2BEoeAgaxizZ3DGO4KL_cDGh009K8FLjA4hsBMLd5WuZWrijY6TsK98JeL6moSWDGJRZjw0TaRLpgXyVd83B64qW7pxDNv4cWsamCzIhyIamHqBMCJBv35kncvrRgVrnOUjrr0V e1EIKbE2fBLpTiyboQmak6jGRkFXkju_VQLCia1JXKZMq_h9G6cvEr8K0noHojPBs mAAW62Wk0oh9rYwQBw_mEOTwJBrDIn4c8647shfTvv3PIKSOqtul_9_YJWrl5g3e dQlmNr7_azRv8lDefX0Xcs4m_nh9m_7e-0Ev7lAvwdeJnHjXGHBhpZjVyEd-5fb96V2m0beeEI900VMZOQYaQzQthInuSQ7DZBLDYj-HxFEoTMhF39g848BCshEtIris7FmFkVpy3pfjvxCejn76kFpptrP-7_hsw400vnPbq00Qh2ObhK1nyyJVAdeksJWJpg, (Erişim Tarihi: 29.11.2020).

Bhutia, S. (2019). Armenia-Azerbaijan: Who’s the Big Defense Spender?. *Eurasianet*, <https://eurasianet.org/armenia-azerbaijan-whos-the-big-defense-spender>, (Erişim Tarihi: 22.10.2020).

Bonn International Center for Conversion. (2004). “Global Militarization Index 2004.” <https://gmi.bicc.de/#rank@2004> (Erişim Tarihi: 12.08.2020).

Cabbarlı, H. (2003). “Bağımsızlık Sonrası Ermenistan’ın Enerji Politikası”, *Avrasya Dosyası*, Enerji Özel, Cilt 9, Sayı 1, ss. 236-258.

Charter of The United Nations. (1945). <https://www.un.org/en/charter-united-nations/> (Erişim Tarihi: 20.11.2020).

Clusterconvention.org. (2008). <https://www.clusterconvention.org/wp-content/uploads/2016/09/1.-CCM-Universalization-Status-by-Region-TO-PRINT-3.pdf> (Erişim Tarihi 30.10.2020).

Convention on Cluster Munitions. (2008). <https://www.clusterconvention.org/files/2011/01/Convention-ENG.pdf> (Erişim Tarihi: 30.12.2020).

CPCP. (1954). Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict with Regulations for the Execution of the Convention, http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13637&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html, (Erişim Tarihi: 11.11.2020).

Crawford, E. (2018). “The Enduring Legacy of the St Petersburg Declaration: Distinction, Military Necessity, and the Prohibition of Causing Unnecessary Suffering and Superfluous Injury in IHL”, *Journal of the History of International Law*, Issue 20, pp. 544–566.

Çeçen, A. (2013). “İnsan Hakları ve İnsancıl Hukuk”, *Journal of Yaşar University*, Cilt 8, ss. 803-830.

Daily Sabah. (2020). Armenia Transfers YPG/PKK Terrorists To Occupied Area To Train Militias Against Azerbaijan. https://www.dailysabah.com/politics/war-on-terror/armenia-transfers-ypgpkk-terrorists-to-occupied-area-to-train-militias-against-azerbaijan?gallery_image=undefined#big (Erişim Tarihi: 30.10.2020).

Dowdeswell. T.L. (2017). The Brussels Peace Conference of 1874 and the Modern Laws of Belligerent Qualification. *Osgoode Hall Law Journal*, Volume 54, Issue 3, pp. 805-850.

Erdem, M. (2018). “Silahlı Çatışma Esnasında Kültürel Malların Uluslararası Toplum Yararına Korunması”. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 9, Sayı 1, ss. 185-216.

E-draft.am (2020). Տեղական ինքնակառավարման մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքում փոփոխումներ կատարելու մասին, https://www.e-draft.am/project/download/pdf%3Fid%3D2698&usg=ALkJrhgEdSuGBrAwWASStDvP_DtpZ77VYIg (Erişim Tarihi: 11.09.2020).

GASC. (2020a). General Assembly Security Council, “Letter dated 18 November 2020 from the Permanent Representative of Azerbaijan to the United Nations addressed to the Secretary-General”, <https://undocs.org/pdf?symbol=en/A/75/625> (Erişim Tarihi: 11.12.2020).

GASC. (2020b). General Assembly Security Council, “Report on the Use of Foreign Terrorist Fighters by the Republic of Armenia in Its Recent Aggression Against the Republic of Azerbaijan, Letter No: A/75/625–S/2020/1161. <https://undocs.org/A/75/625>, (Erişim Tarihi: 03.12.2020).

GASC. (2020c). General Assembly Security Council, “Letter dated 5 October 2020 from the Permanent Representative of Azerbaijan to the United Nations addressed to the Secretary-General, Letter No. A/75/497–S/2020/982. <https://undocs.org/en/S/2020/982>, (Erişim Tarihi: 11.12.2020).

Haberler.com (2020). “Azerbaycan’ın Yardım Ettiği 85 Yaşındaki Kadına Ermenistan’da İşkence Yapıldı.”, <https://www.haberler.com/azerbaycan-in-yardim-ettigi-85-yasindaki-ermeni-13705942-haberi/>, (Erişim Tarihi: 09.11.2020).

Habertürk. (2020a). Ermeni Güçlerin Füze Sistemleri Vuruldu!. <https://www.haberturk.com/son-dakika-azerbaycan-ermenistan-savasi-ermeni-guclerin-fuze-sistemleri-vuruldu-haberler-2858285> (Erişim Tarihi: 11.11.2020).

Habertürk. (2020b). Ermenistan’ın 30 Yıllık Zararı Hesaplanacak! İşgal Tazminatı!. <https://www.haberturk.com/son-dakika-azerbaycan-ermenistan-in-30-yillik-zarari-hesaplanacak-iskal-tazminati-haberler-2869821> (Erişim Tarihi: 15.11.2020).

Human Rights Watch. (2020). Armenia: Cluster Munitions Kill Civilians in Azerbaijan. <https://www.hrw.org/news/2020/10/30/armenia-cluster-munitions-kill-civilians-azerbaijan>, (Erişim Tarihi: 30.10.2020).

Hyetert.org. (2005). Drmbon Mines Become Biggest Taxpayer in Karabakh. <https://hyetert.org/2005/11/16/drmbon-mines-become-biggest-taxpayer-in-karabakh/>, (Erişim Tarihi: 11.10.2020).

ICRC. (2014). International Committee of the Red Cross, “What is International Humanitarian Law?”, <https://www.icrc.org/en/document/what-international-humanitarian-law#:~:targetText=International%20humanitarian%20law%20is%20a,means%20and%2>

Methods of warfare. International humanitarian law applies to armed conflicts (Erişim Tarihi: 11.09.2020).

ICRC. (1868). International Committee of The Red Cross, “Declaration Renouncing the Use, in Time of War, of Explosive Projectiles Under 400 Grammes Weight Saint Petersburg”, <https://ihl-databases.icrc.org/ihl/full/declaration1868>, (Erişim Tarihi: 09.10.2020).

ICRC. (1899). "The Hague Convention (II)", <https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/150?OpenDocument> (Erişim Tarihi: 09.10.2020).

ICRC. (1977). International Committee of the Red Cross, “Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts [Protocol I]”. <https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/470> (Erişim Tarihi: 11.10.2020).

ICRC. (2004). International Committee of The Red Cross, “How “Grave Breaches” are Defined in the Geneva Conventions and Additional Protocols”. <https://www.icrc.org/en/doc/resources/documents/faq/5zmgf9.htm>, (Erişim Tarihi: 11.12.2020).

ICRC. (2005). International Committee of Red Cross, “Protocol additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Adoption of an Additional Distinctive Emblem [Protocol III]”, <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/INTRO/615>, (Erişim Tarihi: 11.08.2020)

ICRC. (2010). International Committee of The Red Cross, “The Geneva Conventions of 1949 and their Additional Protocols”, <https://www.icrc.org/en/doc/war-and-law/treaties-customary-law/geneva-conventions/overview-geneva-conventions.htm>, (Erişim Tarihi: 20.11.2020).

ICRC. (2020). International Committee of The Red Cross, “Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, The Hague. (1954)”. <https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/400> (Erişim Tarihi: 11.10.2020).

Icc-cpi.int (t.y.). International Criminal Court. <https://www.icc-cpi.int/Pages/Main.aspx> (Erişim Tarihi: 21.11.2020).

Jeune, P. (2020). War in Karabakh: How Fake News Appears on Western Media. *Eureporter*, <https://www.eureporter.co/general/2020/11/10/war-in-karabakh-how-fake-news-appears-on-western-media/> (Erişim Tarihi: 21.10.2020).

Joshua, K. (2016). Recriminations and Arrests In Armenia Follow Losses To Azerbaijan. <https://eurasianet.org/recriminations-and-arrests-armenia-follow-losses-azerbaijan> (Erişim Tarihi: 11.09.2020).

Khojayan, S. (2020). Armenia Fired Iskander Missiles in Azeri War, Ex-Army Chief Says. *Bloomberg*, https://www.bloomberg.com/amp/news/articles/2020-11-19/armenia-fired-iskander-missiles-in-azeri-war-ex-army-chief-says?__twitter_impression=true (Erişim Tarihi: 01.12.2020).

Kocharyan, S. (2020). PM's spouse Anna Hakobyan organizes voluntary basic military training for young women. <https://armenpress.am/eng/news/1028192.html&usg=ALkJrhJuWANfHdLrY0KDhO8RCtc4de7w> (Erişim Tarihi: 11.10.2020).

Мамедов, Ф. (2020). Армяне сожгли село Чарактар и покинули его. А потом оказалось, что село остается под контролем армян. <https://haqqin.az/news/194678?fbclid=IwAR3t7Fm1eIMM1AL14IXGDpezXTdLMfOQiYc-BrhqYjCg6dXK8H5X5lZvY5o> (Erişim Tarihi: 11.11.2020).

Mejlumyan, A. (2020). Armenia to Create Nationwide Civilian Militia. <https://eurasianet.org/armenia-to-create-nationwide-civilian-militia>, (Erişim Tarihi: 11.09.2020).

Mutschler, M. M. (2017). Global Militarization Index 2017. Bonn International Center for Conversion, https://www.bicc.de/uploads/tx_bicctools/GMI_2017_EN.pdf, (Erişim Tarihi: 11.10.2020).

Mutschler, M. M. and Bales, M. (2018). Global Militarization Index 2018. Bonn International Center for Conversion, https://www.bicc.de/uploads/tx_bicctools/BICC_GMI_2018_e.pdf, (Erişim Tarihi: 11.10.2020).

Mutschler, M. M. and Bales, M. (2019). Global Militarization Index 2019. Bonn International Center for Conversion, https://www.bicc.de/uploads/tx_bicctools/BICC_GMI_2019_EN.pdf, (Erişim Tarihi: 11.10.2020).

Mutschler, M. M. (2016). Global Militarization Index 2016. Bonn International Center for Conversion, https://www.bicc.de/uploads/tx_bicctools/GMI_2016_e_2016_01_12.pdf, (Erişim Tarihi: 11.10.2020).

Novostnik.net (2020). Пашинян: одной из ключевых причин падения Шуши стало и отсутствие обещанного Гагиком Царукяном добровольческого отряда.

<https://novostink.net/today/293905-pashinyan-odnoy-iz-klyuchevyh-prichin-padeniya-shushi-stalo-i-otsutstvie-obeschannogo-gagikom-carukyanom-dobrovolcheskogo-otryada.html> (Erişim Tarihi: 02.01.2020).

OHCHR. (2020). Nagorno-Karabakh Conflict: Bachelet arns of Possible War Crimes as Attacks Continue in Populated Areas. <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=26464&LangID=E> (Erişim Tarihi: 01.12.2020).

Oxu.az. (2020). Azad Olunmuş Yerlərdə Tarix və Mədəniyyət Obyektləri Üzrə Monitorinqin İlk Nəticələri Açıqlandı. <https://oxu.az/war/440471> (Erişim Tarihi: 29.11.2020).

Özdaşlı, E. (2016). “Kafkasya’nın Çernobil’i: Metsamor Nükleer Santrali”, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı: 50, ss. 45-64.

Özdaşlı, E. (2017). “Bir Dış Politika Aracı Olarak Azerbaycan’ın Enerji Güvenliği ve Politikası”, *Düşünce Dünyasında Türkiz*, Yıl 8, Sayı 45, (Kasım/November).

Pirim, C.Z. (2016). “Uluslararası Hukukta Mânevî Zarar”, *TBB Dergisi*, Sayı: 127, ss. 339-373.

Qaynarinfo.az (2020). Ordumuzun Uğurları Rus Qızıl Şirkətini Kəlbəcərdə İşə Dayandırmağa Məcbur Etdi. <https://qaynarinfo.az/az/ordumuzun-uurlari-rus-qizil-sirketini-kelbecerde-isi-dayandirmaa-mecbur-etdi>, (Erişim Tarihi: 11.10.2020).

Sadigov, R. (2020). Ermenistan’ın Son Saldırısı Nasıl Okunmalı?. *Fikir Turu*, <https://fikirturu.com/jeo-strateji/ermenistanin-son-saldirisi-nasil-okunmali/>, (Erişim Tarihi: 11.09.2020).

Sarıkaya, Y. (2020). “44 Gün Savaşı: Azerbaycan’ın Karabağ Zaferi”, TASAV.

Sipri.org (2020). Stockholm International Peace Research Institute. “SIPRI Military Expenditure Database”, <https://www.sipri.org/databases/milex>, (Erişim Tarihi 11.09.2020).

T. C. Birleşmiş Milletler Cenevre Ofisi Nezdinde Özel Temsilciliği. (2019). “Uluslararası Kızılhaç Komitesi”, <http://cenevrefisi.dt.mfa.gov.tr/Mission/ShowInfoNote/353783>, (Erişim Tarihi 30.1.2019).

T.C. KDK. (2020). “Azerbaycan-Ermenistan Savaşında Ermenistan Silahlı Kuvvetleri Tarafından Gerçekleştirilen İnsan Hakları İhlallerine İlişkin Rapor”, Ankara.

Teslova, E. (2020). Armenian Parliament Changes Law to Form Militias. *Anadolu Agency*, <https://www.aa.com.tr/en/azerbaijan-front-line/armenian-parliament-changes-law-to-form-militias/2022806>, (Erişim Tarihi 30.10.2020).

Tuncel, T. K. (2016). “Güney Kafkasya’da 2-5 Nisan 2016’da Yaşanan 4 Gün Savaşı”, *Ermeni Araştırmaları*, S: 53.

Uluslararası Ceza Divanı Roma Statüsü. (2020). Türkiye Büyük Millet Meclisi, https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/mevzuat_CDRS.htm, (Erişim Tarihi 01.10.2020).

Unterm.un.org. (2020). Hague Conventions of 1899 and 1907. https://unterm.un.org/unterm/Display/record/UNHQ/Hague_Conventions_of_1899_and_1907/6F55DFF0904E3A06852573F0006CA404 (Erişim Tarihi: 11.12.2020).

Virtual Karabakh. (2020). İşgal olunmuş Azərbaycan ərazilərində ekoloji vəziyyət. <https://www.virtualkarabakh.az/az/post-item/26/46/iskal-altinda-bulunan-azerbaycan-topraklarinda-ekoloji-durum.html> (Erişim Tarihi: 12.09.2020).

Wilson, J. (2020). PKK’s Involvement in the Armenia-Azerbaijan Conflict Would Jeopardize European Security. <https://www.eureporter.co/frontpage/2020/09/23/pkks-involvement-in-the-armenia-azerbaijan-conflict-would-jeopardize-european-security/>. (Erişim Tarihi: 21.10.2020).

Yeni Akit. (2020). “Azerbaycan Harekete Geçti! Fransızlara Büyük Şok”, https://m.yeniakit.com.tr/amp/haber/1452993/azerbaycan-harekete-gecti-fransizlara-buyuk-sok?__twitter_impression=true, (Erişim Tarihi: 11.12.2020).

Zulfugarov, Z. and Babayev, İ. (2012). “The Furthermore Operation of Metsamor is a Source of Danger”, Atatürk University 1st Winter Summit at the Anatolian Summit, Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Строкань, С. (30.12.2020). Победа пришла откуда не ждали. <https://www.kommersant.ru/doc/4625906> (Erişim Tarihi: 02.01.2021).

Расная Весн. (2020). “Армения не угрожает трубопроводам на территории Азербайджана — Минобороны,” <https://rossaprimavera.ru/news/c3179ea2>, (Erişim Tarihi: 09.09.2020).

Баласанян, В. (2020). Просто аморально заявлять о том, что ереванский предприниматель должен был прийти и защитить Шуши. <https://www.aysor.am/ru/news/2020/11/11/%D0%91%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D1%81%D0%B0%D0%BD%D1%8F%D0%BD->

%D0%9F%D0%B0%D1%88%D0%B8%D0%BD%D1%8F%D0%BD/1769890,
(Erişim Tarihi: 02.01.2020).

Мкртчян, М. (2020). Ованнисян: Никто в регионе лучше Армении не обеспечит безопасность нефте- и газопроводов, проходящих по Азербайджану. https://arminfo.info/full_news.php?id=53757 (Erişim Tarihi: 09.09.2020).

Мшецян, А. (2020). Гагик Царукян призвал всех членов ППА создать отряд добровольцев. https://arminfo.info/full_news.php?id=57044&lang=2, (Erişim Tarihi: 11.12.2020).

РИА Новости. (2020). “Воюющих в Карабахе армян нельзя считать наемниками, заявил Пашинян”, <https://www.ria.ru/amp/20201015/karabakh-1580006838.html>, (Erişim Tarihi 29.11.2020).

“Армяне по ошибке сожгли село, думая, что оно достанется азербайджанцам”, <https://1news.az/news/armyane-po-oshibke-sozhgli-selo-dumaya-chto-ono-dostanetsya-azerbaydzhancam?fbclid=IwAR3HReK8Ifajsyhh78xJSoui90OLNYkAVTGLxGj7BrDdjpBWTcWvKS4QXuE> (Erişim Tarihi: 22.11.2020).

İRAN'IN İKİNCİ KARABAĞ SAVAŞI TUTUMU: TAKKE DÜŞTÜ KEL GÖRÜNDÜ

Yetkili Yazar | Correspondent Author: Yalçın SARIKAYA

The Iranian Attitude towards the Second Karabakh War: The
Gloves are Off

Yazar(lar) | Author(s)
Yalçın SARIKAYA¹

MAKALE BİLGİSİ

ÖZ

Makale Geliş Tarihi : 01/02/2021
Makale Kabul Tarihi : 05/02/2021

Anahtar Kelimeler: İran
Dış Politikası, Karabağ
Savaşı, Karabağ Sorunu,
Güney Azerbaycan

2020 yılının sonunda yaşanan İkinci Karabağ Savaşı ile Azerbaycan 28 yıl boyunca Ermenistan'ın işgalinde kalmış olan topraklarını bu işgalden kurtarmak yönünde önemli bir kazanım elde etmiştir. Ateşkese getiren Kasım 2020'deki mutabakat Rusya arabuluculuğunda imzalanmış, Türkiye ise bu mutabakat metninde belirtilmese de barış misyonunun gözetimi amacıyla Karabağ'a asker gönderme imkânı elde etmiştir. Literatürde Güney Kafkasya'nın en önemli bölgesel aktörlerinden kabul edilen İran, bu savaş süresince izlediği siyaseti denge anlayışı ile izah etmeye çalışsa da, hem Azerbaycan kamuoyunun güçlü tepkisi ile karşılaşmış, hem kendi içindeki Türk nüfusun tepkisine maruz kalmış, hem de sonuca etki eden bir aktör olma imkânını yitirmiştir. Savaş başlayana kadarki İran resmi söylem ve yaklaşımı, savaşın başlamasıyla büyük bir testten geçmiş, İranlı yetkililerin ikilemler içeren, mütereddit ve şüphe içeren adımları Tahran'ın Azerbaycan'a ilişkin tutumundaki kusurları gün yüzüne çıkarmıştır. Bununla birlikte Azerbaycan'ın ve Türkiye'nin savaştan sonra ve tesis edilmesi muhtemel barışta İran'ı da bir paydaş olarak görmek istedikleri tespit edilmektedir.

ARTICLE INFORMATION

ABSTRACT

Submission Date : 01/02/2021
Accepted Date : 05/02/2021

Keywords: Iranian Foreign
Policy, Karabakh War,
Karabakh Conflict, South
Azerbaijan

With the Second Karabakh War that took place at the end of 2020, Azerbaijan achieved an important gain in liberating its territories, which had been occupied by Armenia for 28 years, from this occupation. The cease-fire agreement has been signed under Russia's mediation in November 2020. Although was not mentioned in this memorandum text, Turkey has achieved the purpose of the possibility of sending troops to Karabakh for supervision of the peacekeeping mission. Considered as one of the most important regional actors of the South Caucasus in the literature, Iran tried to explain its policy during this war with an understanding of balance, but it was faced with the strong reaction of the Azerbaijani public, and it was subjected to the reaction of the Azerbaijani Turkish population within itself and has lost the possibility of being an actor that has an effect on the result. Iran's official rhetoric and approach until the start of the war have passed a great test with the start of the war, and the dilemma, hesitant and suspicious steps of the Iranian authorities have brought to light the flaws in Tehran's attitude towards Azerbaijan. However, both Azerbaijan and Turkey show their tendencies to see Iran as a stakeholder after this war and in the process of possibly constructed peace.

¹ Prof. Dr., Giresun Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ORCID No: <https://orcid.org/0000-0002-4164-8028>, e-posta: yalcinsarikaya@hotmail.com

1. Giriş

Azerbaycan'ın 28 yıl boyunca işgal altında kalmış olan topraklarını Ermenistan işgalinden kurtarmak amacıyla gerçekleştirdiği harekât, 2020 yılı biterken dünyanın ilgisini Kafkasya'ya yönlendirmiştir. Savaşın doğrudan tarafları olan Ermenistan ve Azerbaycan hem cephede hem diplomatik ve siyasi zeminlerde hem de medya ve sosyal medyada bir mücadelenin içine girmişlerdir. Her savaşta olduğu gibi burada da üçüncü tarafların veya aktörlerin tutumları merak ve ilgi konusu olmuştur. Konuya ilişkin 30 yıllık literatür incelendiğinde bölgenin en önemli üç gücü olan Rusya, İran ve Türkiye, tutumları meseleye öncelikle tesir edebilecek aktörler olarak görülürler. Elbette bölge dışı aktörler olarak muhtelif uluslararası örgütler ile ABD, Fransa, Almanya, Pakistan, Ukrayna gibi devletlerin tutumları da savaş süresince hem taraflar hem konuya ilgi duyanlarca takip edilmiştir. Tüm bu aktörler içinde İran'ın tutumu gerek söylem gerek eylem zaviyesinden diğer tüm aktörlerinkine kıyasla üzerinde daha fazla durulmasında yarar görülebilecek bir çalışma konusuna dönüşmüştür. Bunun nedenlerini anlamak için sorunun temellerine, gelişim sürecine ve savaş sonrası fiili duruma ilişkin kısa bir ön bilginin sunulması yerinde olacaktır.

Karabağ, Yukarı Karabağ veya Dağlık Karabağ meselesi; tarihi kökleri 20. Yüzyıl başına gitse de yakın zamandaki başlangıcı 1980'lerin sonuna tarihlenen bir sorundur. Literatürde, tipik bir post-Sovyet teritoryal/ egemenlik uyuşmazlığı olarak karşımıza çıkar. Esasen, Azerbaycan'ın tanınmış sınırları dâhilindeki bir bölgenin komşusu Ermenistan tarafından işgalinden ibarettir. Bu işgal, 1992-1994 arasındaki savaşla tahkim edilmiş, bu ilk savaşta Rusya Federasyonu, Ermenistan silahlı unsurlarını fiilen muhtelif vasıtalarla desteklemiştir. Azerbaycan içeride siyasal karışıklıklar ve yönetim değişikliği yaşamıştır. 1994 yılında Bişkek'te imzalanan protokolle bir ateşkes üzerinde uzlaşıldığında Azerbaycan'ın toplam yüzölçümünün %20'sine yakını işgal altında kalmıştır. Bu durum 2020 yılına kadar büyük ölçüde değişmemiştir. Buna rağmen, ateşkes 26 yıl boyunca binlerce defa ihlal edilmiş ve çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir. Sorunun çözümü için oluşturulan AGİT Minsk grubu, kısmî diplomatik çabalar konusunda esaslı bir adım atamamış ve sorun barışçıl araçlarla çözülememiştir.

Hukuksal olarak Ermenistan dışındaki tüm aktörler, (bu cümleden Rusya ve İran dâhil) Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tanıya gelmişler ve işgalin devam ettiği 28 yıl boyunca da işgale dayanak haline getirilmeye çalışılan Karabağ'daki sözde yönetim hiçbir devlet veya uluslararası örgüt tarafından tanınmamıştır. Birleşmiş Milletler (BM), bu durumu bir işgal olarak kabul etmiş ve sonlandırılmasına ilişkin dört ayrı Güvenlik Konseyi kararı kabul etmiştir (Aslanlı, 2013: 65-73).

2010, 2016 ve 2018 yıllarında kapsamlı sayılabilecek cephe çatışmaları cereyan etmiştir. 2016 yılında Azerbaycan tarafı, işgal altında kalmış bölgelerden küçük bir alanı kurtarmayı başarmıştır. 2018 yılında da Nahçıvan kuzeyinde benzer bir gelişme yaşanmıştır. Son olarak Temmuz 2020’de Ermenistan’ın Tovuz istikametinde, yani Karabağ’ın oldukça kuzeyinde ve ihtilafa konu olmayan sınır hattında provokatif bir saldırı gerçekleştirmiştir. Bu saldırıyla üst düzey komutanları dâhil 12 askerini kaybeden Azerbaycan ölçülü bir karşılık vermekle yetinmiştir (Sarıkaya, 2020: 10). Eylül sonunda Karabağ’daki cephe/temas hattında benzer atışmalardan sonra Azerbaycan tarafı topyekûn bir harekâta girişmiştir. 27 Eylül 2020’de başlayıp 9 Kasım 2020’de sona eren dolayısıyla 44 gün sürmüş olan bu savaşta, Azerbaycan açık bir askerî zafer elde etmiştir. Siyasi olarak da şartları iyi koordine ettiği, böyle bir harekâtı olgunlaştırdığı, süreci de iyi yönettiği belirtilebilir. Savaşın sona ermesi sürecinde, Rusya’nın Azerbaycan’ı durdurmak üzere Ermenistan’daki kuvvet unsurlarını hazırlamış olduğu bunun Azerbaycan üzerinde bir baskı unsuru olarak ilk ateşkes görüşmelerinden itibaren masaya konduğu, tek taraflı olarak müdahalenin risklerinin değerlendirildiği (öncelikle Türkiye’nin müdahil olması açısından) ve bildiri metninin imzasıyla ateşkesin icra edildiği görülmüştür.

Rusya Federasyonu askerî gücünün “Barış Gücü” unsuru adıyla da olsa yeniden Azerbaycan’a girmesi Azerbaycan’ın bağımsızlığından itibaren sürdürdüğü politikada bir kırılma anlamına gelmiştir. Ancak bu “Barış Gücü”nün görev süresi mutabakat metninde 5 yıl olarak tespit edilmiştir. Azerbaycan bölgenin tamamında ulusal egemenliğini ve hukukunu tesis etmek istediğinden Rus Barış Gücünün de en kısa sürede buradan ayrılmasını bekleyecektir. Ancak Moskova’nın buradaki varlığını eski Sovyet alanında, hem de daha önce çıkarılmış olduğu bir sahaya yeniden dönmek olarak görüp askerî unsurunu bir üs biçiminde çalıştırmayı/sürdürmeyi isteyeceği tahmin edilebilir.

Savaş sürecinde ve savaşın sona ermesi sürecinde üçüncü aktörlerin tutumları, üzerinde durulması, değerlendirilmesi gereken bir konudur. Öncelikle tarafları, yani Ermenistan ve Azerbaycan’ı ilgilendirdiği için önemlidir. Ancak, bu, benzer sorunları olan devletler yanında, bölgeye ilişkin politik güç tatbik edebilen bölgesel ve küresel aktörlerin genel dış politikaları bakımından da önemlidir. Bu çalışmanın odağında olan İran’ın tutumu ise, yakın gelecekte İran’ın komşularıyla ilişkilerinin nasıl olacağına ve kendi ülkesi içindeki Azerbaycanlı/Türk nüfusun algı ve beklentilerine ilişkin işaretler vermektedir. Bu nedenle konuya; İran’ın SSCB’nin dağılmasından sonra yeni komşuları ile ilişkilerini nasıl gördüğü ve nasıl davrandığı perspektifinden bakarak başlamak gerekir.

2. Soğuk Savaş Sonrasında İran'ın Kafkasya Politikası

Bilindiği üzere 1979'da İran bir devrim yaşamış ve monarşiden “İslam Cumhuriyeti” rejimine geçmiştir. Tepesinde Rehberlik olarak tercüme edilen ancak “Velayet-i Fakih” kuramıyla temellendirilmiş kutsal bir ruhani liderlik makamı bulunan yeni rejimin dış politikası da yeniden biçimlendirilmiştir. Buna göre İslam Cumhuriyeti Anayasasında “ezilenlerin ezenlere üstünlüğü”, “tağut rejimlere karşı Müslümanların zaferi”, “İslam rejiminin diğer ülkelerde de başarıya ulaştırılması” gibi bir takım ideolojik ilke ve hedefler tespit edilmiştir. İran bir yandan içeride yeni rejimi konsolide etmeye çalışırken bir yandan da 8 yıl süren Irak savaşı ile meşgul olmuş, Irak'tan Akdeniz'e kadar olan coğrafyada çeşitli silahlı grupların ideolojik ve lojistik destekçisi olmayı da ihmal etmemiştir. Ancak yıllar geçtikçe İran devlet elitlerinde “İslam için İran mı? İran için İslam mı?” soruları sorulmaya başlanmıştır. 1989 yılı, Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla iki kutuplu uluslararası sistemin bitişine ilişkin ilk büyük sembolik dönemecin dönüldüğü yıldır. Ancak bu, İran için de iki kritik hadisenin dönemecine denk gelmiştir. Birisi Humeyni'nin ölümü bir diğeri de İran-İrak Savaşı'nın henüz sona ermiş olmasıdır. Buna SSCB'nin Afganistan'dan çekilmesini de üçüncü bir etken/değişken olarak ekleyebiliriz.

1991'de SSCB dağıldığında ise İran kuzeyinde yeni devletlerle komşu olmuştur. Bunlar, Ermenistan, Azerbaycan ve Türkmenistan'dır. Ayrıca mesela Hazar, bir SSCB-İran gölü niteliğindeki şimdi beş devletin kıyıdaş olduğu bir denize dönüşmüştür. Yeni komşuluklar yeni riskler ve yeni fırsatlar anlamına gelir. İran bu yeni devletlerin hepsi ile karşılıklı diplomatik ilişkiler tesis etse de bunlar arasında Azerbaycan'ın kendine özgü bir yeri olması beklenir. Zira tarihte Azerbaycan bir coğrafyanın adı olup bu coğrafyanın büyük kısmı günümüz İran toprakları içindedir. Tebriz şehri İran'da kurulmuş devletlere başkentlik yapmış olan ancak aynı zamanda tarihi Azerbaycan coğrafyasının merkezi olan bir şehirdir. İran'a hâkim olmuş devletlerin tarihinde Azerbaycan merkezli hanedanlıkların, hanlıkların veya hükümdarların diğer yönetimlerle kıyas kabul etmeyecek uzunlukta hükümler ve buna mukabil önemleri olmuştur. Günümüz İran İslam Cumhuriyeti'nde de Türkler, nüfus bakımından kimine göre ikinci kimine göre birinci sıradadırlar. İran'daki Türk nüfusun en büyük kısmını Azerbaycan Türkleri oluşturmakta olup bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin nüfusunun iki katından çok daha fazla olduklarına şüphe yoktur (Sarıkaya, 2016: 54).

Ancak Azerbaycan'ın bir yer ve hatta bir kavram olarak İran tarihindeki önemi ortadayken İran'ın, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin dağılma sürecinde mutedil bir tavırla “bekle-gör” politikası takip ettiği görülmüştür. Bu itidal, çeşitli nedenlere dayanır. Birincisi, SSCB yetkililerinin Türkistan ve Kafkaslar'daki ulusal hareketliliklerin dinsel yönünden kaynaklanan “fundamentalizm” endişesinin İran tarafından bilindiği ve Rusya'nın ürkütülmesinin İran'a yararı olmayacağı fikridir.

İkincisi, bölgeye Batı müdahale ve nüfuzunun akmasındansa statükonun devam etmesinin daha tercih edilebilir bir seçenek olması düşüncesidir. Ancak bir diğeri de Azerbaycan'ın bağımsız bir aktör olarak Tebriz'in hemen kuzeyinde yükselmesinin İran içindeki Azerbaycan Türkleri (ve benzer şekilde Türkmenistan'ın da Türkmensahra Türkmenleri) için ilham ve cazibe kaynağı oluşturma ihtimalidir. Tüm bu etkenler, İran'ı bölgesel dinamikler bağlamında zaman zaman Rusya ile de bir araya getirmiştir.

Karabağ'da Ermenilerin Azerbaycan Türklerine yönelik baskı ve saldırılarının artması akabinde Azerbaycan'da yükselen milli tepkinin çeşitli kitlesel gösterilere dönüştüğü bir ortamda Aralık 1989'da Nahçıvan'ın İran ile sınır bölgesinde de toplanmalar olmuştu. Sınır hattındaki tel örgülerin kesilmesine ve güneydeki Azerbaycan Türkleri ile Nahçıvanlıların kucaklaşmasına kadar varan bu olayla nedeniyle 31 Aralık tarihi Dünya Azerbaycanlıları Günü olarak anılmaya başlanmıştı (Shaffer, 2002; 136-138). 1990'lara girerken yaşanan bu hadise, Tahran tarafından önce Azerbaycanlıların İran'a ve İslâm'a ilgisi gibi değerlendirilmişse de sonradan Azerbaycanlıların birleşik bir ülke hedefiyle İran topraklarının bütünlüğüne yönelmiş bir tehdit olarak algılanmış ve tedbirler artırılmıştı. Bu sınır olaylardan kısa süre sonra ise Kızılordu'nun Bakü'ye 20 Ocak müdahalesi gerçekleşecektir.

İran'ın, Rusya'nın 1993'ten itibaren "yakın çevre" olarak tanımlayıp özel çıkarlarının olduğunu öne sürdüğü Kafkaslar ve Türkistan konularında Moskova'nın öncelikli konumunu kabul etmesinin iki ülke arasındaki yakınlaşmanın temelini oluşturduğu ileri sürülebilir (Soltan, 2001: 6). Artık Soğuk Savaş döneminin iki kutbundan biri olan nükleer güç sahibi bir "süpergüce" değil, belirsizlikler ve çatışmalar sunan yeni bir politik alana, yeni bağımsız devletlere komşu olmuştur. İran'ın kuzeyden tehdit algılamasının temelinde artık bu belirsizlikler ve istikrarsızlıklar bulunmaktadır. Rusya'nın "yakın çevre" yaklaşımının zımni kabulü de; bu istikrarsızlıkların Rusya tarafından sona erdirilmesi isteğiyle eklemlenen, bölge dışı Batılı güçlerin müdahalelerini engelleme eğiliminin tezahürü olarak okunabilir.

Bu bağlamda meselâ Tacikistan hususunda, Rusya ve İran'ın karşı karşıya gelmemeleri ve işbirliği yapmaları bu tespiti doğrulamaktadır. Nitekim İran, 1992-1997 arasındaki iç savaşta Tacikistan İslamî muhalefetini desteklememiş, Rusya'nın hazırladığı bir barış planının hayata geçmesi için bu ülkeye yardımcı olmuştur (Soltan, 2001: 7). Keza Rus-Çeçen Savaşlarında izlediği siyaset de İran'ın İslamî endişelerini jeopolitik kaygılarının önüne geçirmedeğini ortaya koymuştur.

İran'ın Kafkasya ve Türkistan bölgelerine yönelik siyasetinde dikkat çeken bir husus da Türkiye ve Azerbaycan'ı dışlayan ekonomik-ticari nitelikli üçlü ilişki sistemlerine, -en azından bir dönem- verdiği ağırlıktır. Bu sistemler İran-Türkmenistan-Ermenistan, İran-Yunanistan-Ermenistan (Çıttır, 2003: 128-129), İran-Türkmenistan-

Hindistan (burada Pakistan'dan kaynaklanan endişe de etkili olmuştur), İran-Gürcistan-Ermenistan, Ukrayna-İran-Türkmenistan şeklinde sıralanabilir (Mesbahi, 2004: 125).

3. Tutumun Düşünsel Temellerine Dair İzler

İran'ın genel manâda Kafkasya'ya ancak hassaten Azerbaycan'a bakışında kökleri oldukça geriye götürülebilecek bir "kabullenmeme" hissedilir. Safevî, Afşar ve Gacar devirlerinde bu toprakların İran mülkü olduğu düşüncesine dayandırılan bu bakış açısı, Azerbaycan 1918'de ilk bağımsızlığını elde ederken dahi kendisini göstermiştir. O dönemde Tahran'ın gelişmelerden endişelenmesi ve Azerbaycan'a istiklal getiren Musavatçıların Güneydeki faaliyetlerini sınırlandırma gayreti, kurulacak devletin Osmanlı'ya yakın olacağı yönündeki raporlar ve İran heyetinin Paris Barış Konferansındaki tutumu bu bakımdan gösterge olmuştur (Niayeş, 2019: 309-312).

Pehlevi döneminin, Bakü'nün ve bütünüyle Kuzey Azerbaycan'ın Sovyet idaresinde kaldığı yıllara denk gelmesi nedeniyle bu dönemde kuzeye dönük bir iddia olması beklenemezdi. Hatta İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bilakis kuzeyden güneye doğru bir güç projeksiyonu olarak Seyyid Cafer Pişeveri'nin Tebriz merkezli Azerbaycan Demokrat hükümeti girişimi yaşanmıştı.

1979 İran İslam devriminden sonraki duruma ise daha yakından ve çok boyutlu bakmak gerekir. Esasen İran, genel kabulde olduğu üzere kendisini bütünüyle devrim ihracı üzerine inşa edilmiş bir dış politika anlayışına hiç mahkûm etmemiştir. İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikası incelendiğinde, geleneksel diplomasinin, reel politığın, idealizmin ve modern yaklaşımların pragmatik bir biçimde alternatifli olarak kullanıldığı görülür. Devlet örgütlenmesi, güncel gelişmeler karşısında hızlı hareket edebilmekte, propaganda bütün vasıtalarla kullanılmaktadır. Dahası ideolojik tutunum Humeynizm ile sınırlanmamış, Paniranizm ve hatta İslam Cumhuriyeti'nin yazılı müktesebatıyla uyumlu olmayan Panfarsizm dahi devlet yapısının olduğu kadar dış politikanın da sacayakları halinde muhafaza edilmiştir. Paniranist iddialar ve yorumlar dikkatle okunduğunda bunların İslam Cumhuriyeti'nin hedef coğrafyaları ile örtüşen bir bölgesel hâkimiyet kurgusu üzerine oturduğu görülecektir. Hazar Denizi'ne ilişkin söylem ve tutum, Basra Körfezine ilişkin duruş, Afganistan-Tacikistan hattında Farsça hâkimiyetine dayalı bir jeokültürel inşa arayışı ancak böyle okunabilir.

Bu yaklaşımın izleri kendisini önemli bir kısmı muhalif kabul edilen ve Batı'da yaşayan İranlı yazarların çalışmalarında dahi gösterir. Şubat 2005'te Nima Kesrai imzasıyla *iranian.com* sitesinde yayımlanan bir yazı bu bakımdan dikkat çekicidir. Kesrai, yazısında toprak kayıplarına neden olan 1828 tarihli Türkmençay Antlaşmasını İran'ın kara günü olarak değerlendirmekte ve "Büyük İran"ın (*Greater Iran*) eski

toprakları kapsayan bir gerçeklik olarak görülmesini istemektedir. Ona göre büyük İran, öncelikle Ermenistan'ı, kapsar. Kesrai, St. Thaddeus'un, Danyal peygamberin ve Ester'in İran'da gömülü olmasını da (ki bunlara ait olduğu iddia edilen mezarlar Ermenistan'da değil bugünkü İran topraklarındadır) bir düşünsel tutamak olarak kullanmaktadır. Ona göre Azerbaycan da Büyük İran içinde olmalıdır. Kesrai, İranlılar adına şöyle hayıflanmaktadır: "Bizse, anavatanlarında olduklarını hissettirmemiz gereken Azeri vatandaşlarımıza Türklerle ilgili onların ne kadar aptal oldukları üzerine hergün şakalar yapıyoruz." Kesrai, Dêri dilinden dolayı Afganistan'ı, Farsça konuştukları için Tacikistan'ı zaten "Büyük İran'ın" içinde olmaya "en çok hakkı olan ülkeler" olarak görür. "Büyük Horasan"ın başkenti olan Merv bugünkü Türkmenistan'da olduğu için Türkmenistan; Semerkand, Buhara gibi Samani şehirlerinden dolayı da Özbekistan bu birliğin içindedir. Kırgızistan Soğdların anavatanı olup derhal "Büyük İran" olarak anılmaya başlanmalı, Sasani kaleleriyle ünlü olan Dağıstan da unutulmamalıdır. Kesrai'ye göre bunlar İran içinde iken bir de İran'ın nüfuz sahası çizilmelidir. Burada ise şu devletler görülmelidir: Irak, BAE, Hindistan, Türkiye, İsrail ve ABD. Kesrai'nin ütopyasına göre, İsraililer İranlıların Arap olmadığını anlayan tek memleketlerdir. Ayrıca Museviler, İranlıları hâlâ "koruyucu büyük Kuruş"un (Cyrus) torunları olarak görmektedirler. Howard Baskerville ya da Phyliss Ackerman, ABD'nin İran'ın nüfuz sahasında olma zorunluluğunu ortaya koyarken Türkiye'ye ilişkin yorum oldukça düşündürücüdür: "Eğer sen onlara nüfuz etmezsen onlar sana nüfuz ederler, aksi takdirde Tebriz ve Kazvin yeniden haritalarında olur" (Kasraie, 2005).

Yine, Urmiyeli bir İran Süryanisi ile evli olan ve Stalin sonrasında Sovyetler birliğine giden ilk araştırmacılardan olan Frye, hatırat mahiyetindeki kitabında Paniranizmin bütün iddialarını canlandırırken "Büyük İran; Kafkaslar'ın büyük kısmını, Afganistan ve Orta Asya'yı kapsar. Çin'den Hindistan'a ve Semitik coğrafyaya kadar da nüfuzu vardır." demektedir. Frye'a göre İran, İranî dillerin konuşulduğu ya da konuşulmakta olduğu bütün ülkeler anlamına gelir (Frye, 2005: 11). Patrick Clawson, pek çok İranlı için İran'ın nüfuz sahasının ülkenin bugünkü sınırlarının ötesinde olduğunu, Körfez'deki adaların Portekizliler; Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan'ın Ruslar tarafından istila edildiğini düşündüklerini, İran'ın ilkökul kitaplarında Bakü'nün, Derbent'in İran şehirleri olarak anlatıldığını yazarak İran tarih yazımında Afganistan, Bahreyn ve Irak'a yönelik iddiaları dile getirmektedir (Clawson-Rubin, 2005: 9-10, 30-32, 164-169).

İranlı yetkililerin zaman zaman kullandığı retoriğe rağmen Sovyetler dağıldığında İran'ın Cumhurbaşkanı olan Rafsancani, kuzeyindeki bu yeni Müslüman coğrafya ile ilişkilerin odak noktası olarak İslam'dan ziyade kültürel ve ekonomik bağları vurgulayarak meselâ Ortadoğu'daki devletlere ilişkin tutumuna kıyasla düşük bir "İslamî" profil izlemesini sağlamıştır. Yeni devletlerin yönetim ve liderlerinin laik bir

anlayışa sahip olmaları dolayısıyla, İran, kendisinininkine benzer bir İslami Devrim ihtimalini uzak görmüştür (Freedman, 2001: 362). Yine de çeşitli kültür faaliyetleri üzerinden bunun için zemin oluşturma çabaları da olmuştur.

Öte yandan İran, enerji ve güvenlik konularında Rusya ile uzlaşma ve işbirliği içinde olmuş, Hazar Havzası kaynaklarının nakil yollarının Doğu-Batı istikametinde değil Kuzey-Güney istikametinde oluşmasını arzu etmiştir. İran Dışişleri Bakanlığı'nın resmi yayın organı olup Kafkaslar ve Orta Asya konularında makalelerin ve yorumların yer aldığı Amu Derya isimli süreli yayında, Igor Moradian isimli bir Ermeni tarafından kaleme alınan "Büyük Ekonomik Bölge: İran-Ermenistan İlişkileri" başlıklı yazıda Soğuk Savaş dönemindeki anti-emperyalist söylemi andıran ancak jeo-politik, jeo-kültürel ve konjonktürel stratejik amaç / değer taşıyan "bölgeye bölge dışı güçlerin girişini engelleme" söyleminin izleri görülmektedir. Yazar, ABD global stratejisinin eski Sovyet ülkelerine, üretimlerini tam kapasite gerçekleştirmelerine izin vermediği iddiasını; "İran'ın devrimden sonra kendine ekonomide de ulusal, gelenekçi ve özgün bir yol çizip başarılı olduğu", "bugün oldukça liberal görüşlü Ermenilerin bile ulusal ekonominin önem ve gereğinden bahsettiği Ermenistan'da, İran'ın izlediği politik-ekonomik-sosyal modeli izlediği" ve "İran'ın bölgede, Ortadoğu'nun ötesinde bir konum kazandığı" ifadeleriyle bağlantılı olarak açıklıyor. Bunun, İran'ın tarihsel büyüklüğünden kaynaklandığını iddia eden Moradian, ayrıca İran'ın askeri gücüyle bölgede bir istikrar unsuru olduğunu savunmaktadır. Makalede, Muhtelif nedenlerle, İran'ın, Ermenistan'ın enerji ve gıda ihtiyacını karşılamadaki rolünün yeri doldurulamaz nitelikte olduğu, İran'ın bölgedeki rolünün hayati bir nitelik taşıdığı ve başka bölge devletleri tarafından göz ardı edilemeyeceği vurgulanmaktadır (Moradian, 1999: 174).

Aynı dergide yayımlanan bir başka makalede ise, İran ile Ermenistan arasındaki iyi ilişkilerin farklı dinlerin nasıl barış içinde bir arada yaşayabileceğinin göstergesi olup üçüncü devletlere karşı geliştirilmiş ilişkiler olmadığı iddia edilmektedir (Bigdeli, 1999: 168).

4. İran-Ermenistan İlişkileri ve Karabağ Meselesi

İran, 25 Aralık 1991'de hem Azerbaycan'ı hem de Ermenistan'ı tanımıştır. Ancak şurası dikkat çekicidir ki, Azerbaycan 30 Ağustos'ta bağımsızlığını ilan etmiş ve 18 Ekim'de bu kararı Meclis onayından geçirmişse de İran Azerbaycan'ı tanımakta biraz gecikmiştir. Türkiye ise, 9 Kasım 1991'de Azerbaycan'ı tanıyan ilk devlet olmuştur. Ermenistan ile İran arasındaki ilişkiler 2 Şubat 1992 tarihli antlaşma ile resmen başlamıştır. Nisan 1992'de ise İran Erivan'a Büyükelçi atamıştır. Bu tarihten itibaren Ermenistan; İran'ı kendisini güneyden güvende hissetmek üzere sağlam bir dayanak olarak tutmaya özen göstermiş ve Rusya ile İran arasındaki stratejik hattı canlı tutmaya

çalışmıştır. Rusya ve İran'ın muhtelif farklı amaçlara sahip olsalar da genel anlamda Batı'nın bölgedeki menfaatlerini minimize etmeye dönük gayretlerde birleştikleri bilinen bir tespittir. Ermenistan her ne kadar Rusya'ya sınırdaş olmasa da kuzey-güney yönlü bu stratejik hattın lehimi olarak işlev görmüştür.

Bu istikamette, Ermenistan'la İran arasında daha 1992 Nisan'ından itibaren başta doğalgaz olmak üzere enerji konularında mukaveleler imzalanmıştır. Ermenistan'ın işgal siyasetini artırarak sürdürmesi, İran'ı kararlarını gözden geçirmeye sevk etmemiş hatta Rusya petrolü bile İran üstünden Ermenistan'a sevk edilmiştir (Shaffer, 2003:19). Öte yandan Türkiye'nin Kelbecer'in Nisan 1993'te işgalinden sonra Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün güç yoluyla bozulmasına haklı bir tepki olarak Ermenistan ile sınır kapısını kapatması, Erivan'ı İran'a daha da yakınlaştırmış ve iki devlet arasındaki ilişkiler daha da gelişmiştir. İran ise Türkiye'nin gösterdiği tepkiyi ne Kelbecer'in ne de diğer illerin işgali sonrasında hiçbir zaman göstermeyerek Ermenistan ile sınırını açık, iktisadi ilişkilerini canlı tutmuştur. 2000'li yıllarda da bu ivme sürmüştür. Ermenistan Dışişleri Bakanlığı, iki devlet arasındaki ilişkilerin enerji, spor, doğa koruma, tarım, bilim, kültür ve bölgelerarası işbirliği sahalarını kapsadığını beyan etmiştir. İşbirliğine petrol boru hattı, demiryolu projesi, serbest ticaret bölgesi antlaşması, ortak petrol rafinerisi inşası da bu yıllarda dâhil olmuştur (Monique, 2013: 7-11).

Anlaşılabacağı üzere, ne tarihsel bir kavram olarak Azerbaycan'ın İran'daki önemi ne de İran'da yaşayan devasa Azerbaycanlı Türk kitle Tahran'ın Azerbaycan'a müzahir bir bölge siyaseti izlemesine yol açmamış bilakis Ermenistan ile ilişkiler bilhassa 1990'lı yıllarda çok daha sorunsuz ve stratejik nitelik taşımıştır. Azerbaycan Türklerinin büyük çoğunluğunun İran'ın resmi devlet mezhebi olarak benimsediği Caferî Şiiliğe müntesip olması da Tahran'ın tutumunu belirleyen unsur olmamıştır. Karşılıklı şüpheler ve içişlerine karışma konusundaki karşılıklı suçlamalar; İran'ın; Azerbaycan'ın ABD ve İsrail ile olan ilişkileri, Hazar havzası enerji yarışından İran'ın dışlanması ve nihayet Güney Azerbaycan meselelerine ilişkin endişeleri, Azerbaycan'ın da; İran'ın Azerbaycan'da İslâmcı bir hareket geliştirmeye çalışması ve Ermenistan'la ilişkileri konusundaki endişeleri, zirveler, ziyaretler ve anlaşmalara rağmen ikili ilişkileri gölgede bırakmıştır. Mesbahi'ye göre, İran-Ermenistan ilişkileri açık biçimde daha ileri bir seviyede olup Karabağ konusundaki tutumu, düşmanlığını açıkça ifade ettiği ABD'nin tutumuyla neredeyse aynıdır. İki ülkenin bu konudaki siyasi tutumları arasındaki fark sadece mekanizmaya ilişkin bir farktır (Mesbahi, 2004: 122-123).

Aslında İran, resmi olarak, Ermenistan-Azerbaycan ihtilafında "tarafsız" olduğunu belirtmeyi sürdürmüştür. Bununla birlikte bu tarafsızlık ilanı, dünya üzerindeki bütün Şiiilerin koruyucusu ve hamisi olmak iddiasındaki bir resmi devlet ideolojisi ile uyumsuzdur. İran, Azerbaycan cumhuriyetinin bir çatışma ile meşgul olmasını ve böylelikle İran'daki Azerbaycanlılar açısından cazip olmamasını isteyen bir profil ortaya

koymuştur. Bununla birlikte, bu çatışma nedeniyle büyük mülteci akınları ve çeşitli istikrarsızlıklar olmasından da endişelenmiştir. Tahran, Karabağ çatışması boyunca sadece İran'daki Azerbaycanlıların baskı yaptığı veya çatışmanın sonuçlarının İran'ın devlet çıkarlarını doğrudan tehdit ettiği dönemlerde Ermeni aleyhtarı bir söylem kullanmıştır (Shaffer, 2003:19).

İran'ın kendi tabiriyle “aktif tarafsızlık” olarak tespit ettiği tutumundan kastı, bir tür arabulucu olma isteği ve Kafkasya'daki nüfuzunu artırma arzusuna dayanır. Bu konudaki ilk arabuluculuk girişimi Kasım 1991'de olmuştur. İkinci girişimi, 1992 yılının şubat ve mayıs aylarında gerçekleşmiş ve Tahran'da iki ülke arasında ateşkes imzalanmıştı. Bu anlaşmalardan birincisi Ermenistan'ın Hocalı katliamını (25-26 Şubat 1992) gerçekleştirmesi, ikincisi ise Şuşa ve Laçın'ı işgal etmesi (8-9 Mayıs 1992 ve 18 Mayıs 1992) nedeni ile sonuçsuz kalmıştı. İran'ın her arabuluculuk girişiminin Azerbaycan aleyhine olumsuz sonuçlar doğurması, Azerbaycan yetkililerinde İran'ın tarafsız olmadığı kanısını pekiştirdi (Keskin, 2020).

İran'ın Azerbaycan'daki siyasi gelişmelere ve Karabağ savaşına yönelik tutumu, 1993 yılında The Economist dergisine de konu olmuştur. Derginin yorumu şu şekildedir: “İran'ın vatandaşlarının 20 milyonu (yaklaşık toplam nüfusun üçte biri) etnik Azerilerdir. İran'ın idarecileri, Azerbaycan'ın zayıf ve dağınık kalarak İran'daki ‘Azeri’lere ilham vermemesi gerektiğine inanıyor olabilirler” (The Economist, 1993).

Ermenistan da İran konusunda “pozitif tarafsızlık” olarak adlandırılan bir tutum benimsemiş, İslâm ve İran karşıtı bölgesel diskuru benimsemekten kaçınarak Rusya-İran ilişkilerinin de bir parçası olmaya çalışmıştır. İlişkiler İran'da, Azerbaycan'la daha yakın ilişkiler konusundaki iç baskıya rağmen gelişmeye devam etmiştir. İran'ın çeşitli mahfillerde “bizim ülkemizde de yüzyıllardır birlikte barış içinde yaşadığımız Ermeni toplumumuz var” sözleriyle İranlı Ermenileri meseleye bir tür eşit mesafe inşasına gerekçe haline getirmesi, İran'daki Azerbaycan Türkleri'nin rejimle mesafesinin daha da açılmasına neden olmuştur. Nitekim, özellikle Batılı literatürde İran'ın milli bir devlet haline gelişinin mimarı veya modern İran'ın iyi entegre olmuş bir azınlığı olarak görülen İran'daki Azerbaycan Türkleri'ndeki milli duygu ve düşüncelerin gelişim seyrinde Karabağ meselesi diğer bütün etkenlerden daha öncelikli ve farklı bir yere sahip olmuştur. İran Türklerinde veya Güney Azerbaycan'da 20. Yüzyıl başında ortaya çıkan siyasal hareketlerde, bu cümleden; Meşrutiyet'teki Settar Han ve Bağır Han, 1920'deki Şeyh Muhammed Hıyabani ve Azadistan hareketlerinde olmayan berraklıkta bir Azerbaycanlı Türk milliyetçiliği 1990'lardan sonra net biçimde kendisini gösterir. Zira 1979 devrimi ve İran-İrak Savaşı dâhil her bir kritik evrede devleti ve ülkesi için fedakârlıktan çekinmeyen bir toplumun o devletten beklentisi kuzeydeki dil ve din kardeşlerinin haklı davasına sahip çıkması olmuş ancak bu beklenti karşılanamamıştır.

5. Yeni Bir Turnusol Kağıdı Olarak İkinci Karabağ Savaşı

İran'ın savaş sırasındaki tutumu savaşın tarafları olan Azerbaycan ve Ermenistan yanında bölgedeki ve bölge dışındaki aktörlerce de dikkatle takip edilmiştir. Her şeyden önce şu bir gerçektir ki, İran 28 yıldır Ermenistan'la sınırını açık ticaretini canlı tutarak zaten Azerbaycan kamuoyunda sahip olabileceği popülariteyi epeyce tüketmiştir. Zira ortada Türkiye gibi bir örnek bulunmaktadır. Dahası, 1990'ların başından itibaren izlenen bu siyaset İran içindeki Azerbaycanlı Türk milliyetçiliğinin gelişiminde de en önemli etkene dönüşmüştür. Bu siyaset Karabağ meselesinde taraflara eşit yaklaşmak veya bir başka deyişle Rus, Fransız, Amerikalı gibi yaklaşmak anlamına gelmiştir. İran, bu 28 yıl boyunca, Azerbaycan yönetimini ve halkını bazen “savaşmamakla”, “bazen İslam'dan uzaklaşmakla”, bazen de “İsrail'le işbirliği yapmakla” suçlamıştır. İran'dan beslenen din adamı kisvesi altında Azerbaycan'da faaliyet gösteren bazı unsurlar, mescitlerde veya video propaganda unsurlarında, Azerbaycan halkına ve askerine “içki içtikleri, savaşmadıkları, inanmadıkları” iftiralarına varacak propagandalar inşa etmişlerdir. Savaş başlayınca aynı merkezlerin “Türkiye Azerbaycan'ı Suriye'ye çevirmek istiyor, buraya Suriye'den DAESH militanları, cihatçı taşıyor...” gibi beyanları da olmuştur ki, kamuoyunda hiçbir karşılık bulamamış bilakis İran'ın eksi hanesine kalın kalın yazılmıştır (Başar, 2020). Savaşın başlangıç günlerinde İran yetkililerinin açıklamaları soruna hiçbir katkı sunmamış AGİT yetkililerin açıklamalarından farksız olmuştur. Bunlar arasında “sorunun savaş yoluyla çözülebileceğine inanmadıkları” hususu da vardır. Bundan daha önemlisi, açıklamayı yapan isimlerin temsil seviyelerinin düşük olmasıdır. 1 Ekim'de Rehber Ali Hamaney'in 4 Eyaletteki temsilcisi ortak bir beyanla Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğunu, toprakların sahibine iade edilmesi gerektiğini ve Azerbaycan'ın hukuka uygun hareket ettiğini açıklamışlardır (Bbc.com). Azerbaycan'da, Ruhani ve Hamaney'in net bir açıklama yapması doğal olarak beklenmiştir. Bunun yanında, Nurduz Sınır kapısına giden ve Rusya'dan Enzeli limanına getirilip buradan Ermenistan'a götürüldüğü anlaşılan askeri kamyonların video ve fotoğrafları sosyal medyada yayımlanınca ortalık karışmıştır (Azernews.az). İran aleracele açıklamalar yapmaya, sevkedilen materyalleri de branda ile örtmeye başlamıştır. Bunun ardından hem bu sınır kapısında hem de Tahran ve Tebriz dâhil pek çok şehirde protesto gösterileri yapılmıştır. İran bu gösterilere müdahale etmiş, katılan insanlardan bazılarını gözaltına almıştır. 2021 yılına girildiğinde dahi İran cezaevlerinde sayılara yüze yaklaşan ve bu meseleden dolayı tutuklanmış insan olduğu bildirilmektedir (Caner, 2020).

İran'ın dini lideri Hamaney'in açık biçimde “Azerbaycan'ın 30 yıldır işgal altında olan topraklarını kurtarmasının hakkı olduğunu” söylemesi, 3 Kasım'ı bulmuştur ki, o tarihte Azerbaycan ordusu cepheye açık üstünlüğünü zaten ortaya koymuştur

(Mehdi, 2020). Bütün bunlara rağmen İlham Aliyev birkaç defa İran'ın Azerbaycan'a gösterdiği memnuniyeti ifade etmiştir. Bu da siyasi/diplomatik bakımdan yerinde bir davranıştır. İran, savaşın son haftalarında, özellikle Zengilan'ın kurtarıldığının ilanı ile birlikte sınır bölgesine büyük bir yığınak yapmaya başlamıştır (Middle East Monitor, 2020). Bunun üzerinde ayrıca düşünmek gerekir.

9 Kasım'da varılan uzlaşımın İran'ı memnun etmediği, özellikle Nahçıvan-Zengezur-Zengilan bağlantısının açılmasını öngören maddeden rahatsızlık duyulduğu yorumları yapılmıştır. Hatta İran'ın bu konuda Rusya ile görüştüğü ve bu hükmün uygulanmaması yönünde irade beyan ettiği iddiaları basına yansımıştır. Sonuç olarak İran'ın içeride büyük Azerbaycan toplumu nezdindeki itibarı gerilerken bölgesel olarak da çözüm sürecinin dışında kalmakla pozisyonu zayıflamıştır.

İran'ın konuya uzun süre samimi ilgi göstermediğine ilişkin Azerbaycan kamuoyunda var olan algı, 12 Aralık 2020'de Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanı Sergei Lavrov'un Ria Novosti'ye yansıyan sözlerinden de anlaşılmaktadır. Basın mensuplarının İran'la ilgili sorusuna cevaben Lavrov, "kendisinin Dışişleri Bakanı olarak görev yaptığı süre boyunca İran'lı mevkidaşlarıyla sayısız temasları olduğunu ve fakat bu görüşmelerde Karabağ mevzusunun yer aldığını hiç hatırlamadığını" belirtmiştir. Lavrov, ayrıca "İran'ın durumdan memnuniyet duymadığını anladığını, bunun arkasında da İran'ın zarar görecektir transit çıkarları olduğunu" düşündüğünü beyan etmiştir (APA.AZ).

İran, hem Ermenistan'a hem Azerbaycan'a komşu olan bir devlet olarak tutumu en fazla merak edilen aktörlerden birisi idi. Savaş boyunca izlediği tutum berrak bulunmamış ve Azerbaycan kamuoyunda güçlü tepki nedeni olmuştur. Sadece Azerbaycan Cumhuriyeti değil, İran'ın sınırları dâhilindeki Azerbaycan Türkleri de çeşitli vasıtalarla tepki göstermiştir. Tahran'ın bu tepkileri anlamak yerine tepki gösterenleri tutuklamak, hapsetmek, suçlamak gibi bir yola tevessül etmesi belki de en yanlış tercih olmuştur. Ermeni tarafından zaman zaman izhar edilen İran'a ilişkin olumlu kanaat veya memnuniyet de bunda çarpan etkisi yapmıştır.

Denilebilir ki savaş ve mutabakat sonrasında İran, kendisini denklemin dışında kalmış, kazanan tarafın zihninde kötü bir intiba bırakmış, muhtemel yeni ulaşım ve iletişim hatlarında dezavantajlı konuma gerilemiş bir aktör olarak telakki etmekteydi. Hâsılı, ifade edemese de durumdan memnun değildi.

Nitekim, İran'ın memnuniyetsizliği Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Bakü'deki Zafer Yürüyüşünde yaptığı konuşmaya İran Dışişleri Bakanı Cevad Zarif'in attığı tweetle başlattığı krizde iyice açığa çıkmıştır. Erdoğan, 10 Aralık'taki Zafer Yürüyüşünde yaptığı konuşmasında işgalden kurtarılan Laçın şehrine de atıfta bulunacak mahiyette; "*Araz'ı Ayırdılar, kum ile doyurdular, men senden ayrılmazdım, zor ile*

ayırdılar! Ay Laçın Can Laçın, Men Sene Gurban Laçın” dizelerini okumuş ve konuşmasının bütünü büyük beğeni toplamıştı (İletisim.gov.tr). Bundan bir gün sonra İran Dışişleri Bakanı Cevad Zarif, sosyal medya hesabında “Erdoğan’ın Bakü’de yanlış/kötü okuduğu şiirin Azerbaycan’ın İran anavatanından zorla ayrılmasına atıfla söylenmiş bir şiir olduğu konusunda bilgilendirilmediğini, Kendisinin bu yolla Azerbaycan’ın egemenliğinin altını oyduğunun farkında olup olmadığını, hiç kimsenin kendilerinin sevgili Azerbaycanı hakkında konuşamayacağını” yazdı. Hiç şık olmayan bu yersiz ifadelerle Zarif, Erdoğan’ın bu şiirle Güney Azerbaycan meselesini gündeme getirdiğini düşünüp telaşlandığını ortaya koymuştu. Hatta İran, Tahran’daki Türk büyükelçisinin Bakanlığa çağrıldığını ve kendisine “toprak iddiaları ve yayılmacı imparatorlukların mazide kaldığının hatırlatıldığını, kimsenin İran’ın toprak bütünlüğünü sorgulayamayacağını” açıklamıştır (Al Jazeera, 2021). İran’ın bu adımına Türkiye de Ankara’daki İran büyükelçisi Farazmend’i Bakanlığa çağırarak karşılık vermiştir.

Tüm bu gelişmelerle birlikte, sosyal medyada kısa süre içinde büyük bir infial oluşmuştur. İran vatandaşı olan Azerbaycan Türkleri art arda binlerce video çekip Erdoğan’ın okuduğu şiiri okumuşlardır. Çoğu; videonun sonunda “Ne mutlu Türküm diyene!” ifadelerini de kullanmıştır. Tebriz, Tahran, Erdebil, Sulduz, Miyana, Urmiye gibi şehirlerden çocuklar, yaşlılar, gençler videoları çekerken bir şekilde Azerbaycan ve Türkiye bayrakları kullanmayı veya parmaklarıyla bozkurt işareti yapmayı da ihmal etmemişlerdir. Bu arada, İran meclisinde bir Türk ve Türkiye karşıtı milletvekili (Mahmud Ahmedî Bilaş) uzun bir konuşma yapıp açıkça Ermenistan’ı desteklemeleri gerektiğini hatta ABD’nin Türkiye’ye yaptırımlarını da desteklemeleri gerektiğini beyan edecek kadar ileri gitmiştir (Yeni Şafak, 2021). İran gazeteleri Türkiye’yi ve Cumhurbaşkanı Erdoğan’ı hedef alan karikatürler yayınlamışlardır. Savaş boyunca İran propaganda araçlarının pompaladığı Türkiye’nin bölgeyi Suriye’ye Irak’a çevirmek istediği, IŞİD militanları, Suriyeli teröristler taşıdığı iddiaları o günlerde bir daha köpürtülmüştür. Doğrusu bu iddiaları İran dışında en çok Batı basınından ve Fransa gibi bazı Batı devletlerinden görmüş olan Bakü ve Ankara’nın rahatsız olmaması mümkün değildir.

Birkaç gün süren bu ilginç kriz, Türkiye Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanı’nın açıklaması ve İran Cumhurbaşkanı Ruhani’nin açıklamaları sonrasında bitti (Deutsche Welle, 2020). Ancak geriye genel Türk kamuoyunda (Türkiye, Azerbaycan ve İran Türkleri) Tahran’ın bu tutumundan duyulan rahatsızlık kaldı. Bunlara rağmen gerek Ankara gerekse Bakü, bölgede bundan sonra 5’li hatta Ermenistan bu yönde tercihte bulunursa 6’lı formatta bölgesel işbirliğinden bahsetmekte ve İran’ı da muhakkak bu sistem içinde görmek istediklerini beyan etmektedirler (Hürriyet Daily News, 2020).

Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ateşkesten sonra birkaç defa işgalden kurtarılan Karabağ'a yanında eşi ve Cumhurbaşkanı Yardımcısı Mihriban Aliyeva olduğu halde ziyaretler gerçekleştirmiştir. Bunlardan ilkinde Füzuli ve Cebayıl'a kendi kullandığı araçla girmiş, yanında oturan eşi tarafından çekilen videoda İran sınırını göstererek bu sınırın barış sınırı olacağını belirtmiştir (AA, 2020). Ancak aralık ayı sonunda İran-Ermenistan ilişkilerinden gelen sinyaller Aliyev'i memnun edecek nitelikte olmamıştır. Ermenistan'ın Tahran Büyükelçisi Artashes Tumanyan, İran Yüksek Milli Güvenlik Konseyi Sekreteri Ali Şamhani ile 27 Aralık 2020'de Tahran'da bir görüşme yapmıştır. Ertesi gün ise İran'ın Erivan Büyükelçisi Abbas Badahşan Zuhuri, Ermenistan'ın Güvenlik Konseyi Sekreteri Armen Grigoryan tarafından Erivan'da kabul edilmiştir. Her iki görüşmede de, tarafların güvenlik, ekonomi, altyapı geliştirme, bilim ve diğer alanlarda etkili işbirliğini sürdürmeye hazır olduklarını yineledikleri belirtilmiş ve Kuzey-Güney karayolunun Ermeni-İran ticaret ve ekonomik ilişkilerinin gelişmesindeki benzersiz rolü vurgulanmıştır. Tahran'daki görüşmede Şamhani'nin "Ermenistan için mevcut zor koşullarda iki ülke arasındaki işbirliğini derinleştirmeye hazır olduklarını ifade edip, kalıcı bir barış tesisine ilişkin İran'ın tutumunu teyit ettiği bildirilmiştir (Sputnik Armenia, 2020).

Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev, 15 Ocak'ta Şuşa'ya yaptığı ziyarette ise, işgal sırasında ve yıllar arzında tahrip edilmiş bir caminin önünde yaptığı konuşmada "Müslüman ülkelerin liderlerine sesleniyorum: bunları yapan bir devlete dost demek olmaz. Mescitlere inekleri, hayvanları sokanlar Müslüman ülkelere dost olabilir mi? Bırakın onların halkları bunların cevabını versin" ifadelerini kullanmıştır (En.president.az, 2021). Bu konuşmaya ilişkin olarak özellikle Erivan ile dostça ilişkilerini memnuniyetle ifade eden Tahran'ın hedef alındığı anlaşılabilmektedir.

Bütün bunlara rağmen İran, Ermenistan'la olan ilişkilerini sürdürmeye özel önem vermektedir. Mesela 24 Ocak 2021'de Ermenistan Ekonomi Bakanı Vahan Kerobyan beraberindeki heyetle Tahran'ı ziyaret etmiş, İran Sanayi, Madencilik ve Ticaret Bakanı Alırıza Rezm Hoseyni ile ikili görüşmeler yapmıştır. Bu ziyarette bir işbirliği memorandumunu imzalanmış, akabinde yapılan açıklamalarda İranlı Bakan, "ülkesinin Avrasya Ekonomik Birliği'ne tam üye olmak istediğini ve Ermenistan'ın bu yönde kendilerine yardımcı olabileceğini" belirtirken, Ermeni Bakan da İran'la yapılacak ortak üretimlerle İran mallarının üçüncü devletlerin piyasalarına girişinde imkan sağlayabileceklerine işaret etmiştir (Massispost, 2021). Bunun üstünden 3 gün geçmemişken 27 Ocak 2021'de ise İran Dışişleri Bakanı Cevad Zarif, Erivan'ı ziyaret ederek "iki devlet arasındaki sınırın her zaman dostluk ve işbirliği sınırı olduğunu, İran'ın tüm devletlerin toprak bütünlüğüne önem verdiğini ve Ermenistan'ın toprak bütünlüğünün kendilerinin kırmızı çizgisi olduğunu" açıklamıştır. Zarif ayrıca, "savaşta hayatını kaybeden Ermenilere taziyelerini iletmiş, onların acılarını hissedebildiklerini ve

her türlü insani yardıma hazır olduklarını, ileride Ermenistan ile güvenlik konuları dâhil işbirliğine de hazır olduklarını” eklemiştir (Armenpress.am, 2021).

6. Sonuç

Karabağ’da 2020 yılı sonunda yaşanan ve Azerbaycan’ın topraklarını askerî güç yoluyla işgalden kurtarmaya nail olduğu savaş, sorunun bütünüyle çözümüne çok yaklaşmışken Rusya Federasyonu’nun resmi arabuluculuğu ile ateşkesle neticelenmiştir. Bir barış antlaşması olmasa da, bölgedeki duruma ilişkin taraflara belirli yükümlülükler getiren bu ateşkes mutabakatına göre bölgeye Rus Barış Güçleri yerleştirilmiştir. Gücün görev süresi 5 yıl olarak belirtilmiş ancak ihtiyaç halinde bu sürenin yeni bir 5 yıl için uzatılmasının kapısı açık bırakılmıştır. Mutabakat, Karabağ’ın bütünü Azerbaycan’ın toprakları olarak gören bir anlayışı içerse ve Karabağ’da işgal edilmiş toprakların henüz Azerbaycan ordusunun kontrolüne geçmemiş olan Kelbecer, Laçın ve Ağdam gibi illeri ile Eski Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi sınırları içinde olan Şuşa ve Akoğlan (Hadrut) gibi illerin de Azerbaycan ordusu kontrolüne devrini içerse de, Rus barış güçleri Hankendi, Hocavend, Ağdere ve Hocalı’yı içeren bir sahayı adeta muhasara etmiştir. Yine bu çevrili alanda Ermeni silahlı unsurları varlıklarını sürdürmektedirler. Mutabakata göre Rus askeri nezaretinde Laçın’da Ermenistan’ı Hankendine bağlayan 5 km. genişliğinde bir koridor açılması, buna mukabil, Nahçıvan’dan Azerbaycan anakarasına Zengezur bölgesinden bir koridor açılması (veya mevcut yolun işlevselleşmesi) de garanti altına alınmaktadır.

Ateşkes mutabakatı, imza süreci ve neticesi itibariyle İran’ı sistem dışında bırakmıştır. Savaş süresince Azerbaycan’ın etkili ve modern silahlardan faydalanması, harp tekniği ve taktiği bakımından gösterdiği başarılar bölge aktörlerinin de dünyanın da dikkatini çekmiştir. Bilhassa Türkiye’den ve İsrail’den aldığı silahlı ve silahsız İnsansız Hava Araçlarından başarıyla yararlanmış olması, muhtemelen İran tarafından da dikkatle izlenmiştir. Azerbaycan devlet ve toplumunun Türkiye ile yakın ilişkileri ve duygu birliği güçlenirken, İsrail’e ilişkin Azerbaycan’daki toplumsal algıda da olumlu etkiler ortaya çıkmıştır. İran’ın izlediği muğlak tutum, Nurduz Gümrük kapısında yaşanan olaylar, fotoğrafları ve videoları sosyal medyada yayılan Rus menşeli askeri malzemelerin nakli Azerbaycan’da ve İran Türklerinde büyük öfke ve kaygıya neden olmuştur. Savaş boyunca izlenen bu tutumun üzerine Zarif’in Türk Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın Bakü’de okuduğu şiir üzerinden sataşması aslında İran için daha olumsuz sonuçlar doğurmuş, içerideki sıkıntılarını katmerlendirmiştir (Cabbarlı, 2020).

İran’ın İkinci Karabağ Savaşı süreci ve sonrasındaki politikasının analizinde göz önünde tutulması gereken bir diğer husus da aynı dönemde İran dış politikasına ilişkin yaşanan diğer gelişmelerdir. 2016 yılından itibaren Ortadoğu’da yaşanan bazı

gelişmelerin mutlaka İran açısından taşıdığı anlam üzerinde durulmalıdır. Öncelikle 2015 yılında P5+1 görüşmeleri sonucunda varılan İran'ın nükleer programı ile ilgili uzlaşmadan Donald Trump Başkanlığı'ndaki ABD'nin Mayıs 2018'te çekildiğini açıklaması ve İran'a yönelik yeni bazı yaptırımların başlatılmış olması zikredilmelidir. ABD'nin tutumundaki bu değişiklik başta Körfez devletleri olmak üzere pek çok aktörün İran politikasına tesir etmiştir. Son 4-5 yılda yaşanan kritik gelişmelerin bir kısmı ise Türk dış politikasındaki gelişmelerle de yakından ilgilidir. Özellikle 2016 yılından itibaren Türkiye'nin Suriye ve Irak'a ilişkin politikasındaki değişiklikler, Rusya ile arasında uçak düşürme krizi ile tırmanan gerilimden etkili işbirliğine dönüş, Astana süreci ile bunun İran'ı da içine alan bir işbirliği zeminine dönüştürülmüş olması kayda değerdir. Öte yandan Irak'ta hem IŞİD yayılmasına hem de bunun doğurduğu boşluktan yararlanarak fiili durum yaratan IKBY (Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi) fırsatçılığına karşı Türkiye'nin Irak merkezi hükümeti ile işbirliği yapması 2017 yılındaki referandum provokasyonunun sonuçsuz kalması ve Kerkük'te merkezi hükümet kontrolünün sağlanmasında etkili olmuştur. İran'ın Bağdat hükümetinin Türkiye ile işbirliğinden ne kadar memnun olduğu hususu açık değildir. Türkiye'nin Irak'ın kuzeyinde Kandil Sincar hattında yaptığı tüm operasyonlara İran'ın farklı tonlarda itiraz açıklamaları yaptığı bilinmektedir.

Keza, Suriye'de Türkiye'nin 2016 yılından sonra üç büyük bir de nispeten küçük askerî harekât gerçekleştirdiği, bu harekâtlarla sınır güvenliğini tehdit eden PYD koridorunu Afrin'den Tel Abyad'a kadar büyük ölçüde ortadan kaldırması da İran tarafından memnuniyetle karşılanmamıştır. Barış Pınarı Harekâtı'nın hemen öncesinde İran Dışişleri Bakanı Cevad Zarif'in "Türkiye Suriye'nin toprak bütünlüğüne saygı göstermelidir" niteliğindeki açıklaması ile İran'ın Türkiye sınırında başlattığı askeri tatbikat, yine İran Meclis Başkanı Laricani'nin Türkiye ziyaretini iptal etmesi bu anlamda akıllarda kalmıştır. Bu harekâtlara İran'ın İsrail, Suudi Arabistan, BAE, Kuveyt gibi bölge aktörleri ile ABD ve pek çok diğer Batılı devletlerin tepkilerine benzer tepki vermesi Türkiye tarafından not edilmiş olmalıdır.

Bu dönemde Suudi Arabistan ve BAE tarafından yönlendirilen güçlü bir Türkiye karşıtı kampanyanın tecrübe edilmesi, Katar'ın da Türkiye ile ilişkileri ve İran'a ilişkin tutumu nedeniyle bu Körfez güçleri tarafından yaptırımlarla tedip edilmeye çalışılması dikkat çekicidir. 2019 yılında başlayıp 2021 yılına kadar farklı biçimlerde sürdürülen Irak'taki kitlesel gösterilerde hem fiziken İran'a ait bazı unsurların hem de sloganlarla İran rejiminin hedef alınması da dikkatlerden kaçırılmamalıdır. 3 Ocak 2020'de İran Devrim Muhafızları Kudüs Güçleri komutanı General Kasım Süleymani'nin ve Irak'ta İran'a müzahir bir güç olduğu bilinen Haşd-i Şabi Komutanı Ebu Mehdi El Mühendis'in ABD saldırısıyla Bağdat Havaalanı yolunda öldürülmeleri, 27 Kasım 2020'de de İranlı

nükleer fizikçi Muhsin Fahrizade'nin Tahran'da suikastla öldürülmesi olayları hatırlardadır.

Bu olaylar İran tarafından Ortadoğu'da bir tür mevzi kaybı olarak algılanmış ve muhtemelen konunun başka sahalarda da yansımaları olacağı düşünülmüştür. Karabağ'daki savaşta izlediği tutum aslında Tahran'ın meseleye fikren hazırlıksız olduğunu ortaya koymaktadır. İran öteden beri sorunun sulh yoluyla çözümü ve tercihen kendisinin arabuluculuğunda bunun gerçekleşmesi isteğini belirtse de soruna ilişkin asgari bilgi sahibi olan herkes sulh yoluyla ilerleme kaydedilmediğini ve edileceğine dair umut olmadığını bilmekteydi. Hal böyleyken uluslararası hukuk açısından haklılığı tescil edilmiş üstelik Müslüman bir memleket olan Azerbaycan'ın yanında açık ve güçlü bir biçimde durmamış olması bu çerçevede kendi iç ve dış siyaseti açısından büyük bir hata olarak değerlendirilmelidir. Zira İran, Karabağ meselesinde öteden beri izlediği yanlış tutumunu 2020 yılındaki savaşla telafisi neredeyse imkânsız bir hataya dönüştürmüştür. Hem Azerbaycan üzerinde etkili olmak veya Azerbaycan'daki nüfuzunu artırmak istikametinde girişimler; psikolojik, sosyal ve ekonomik adımlar atmak hem de bu devletin en hayati meselesinde onun çıkarlarının tam aksi yönünde bir hareket tarzını rasyonel görmek de mümkün değildir. Aynı anda Ermenistan ve Azerbaycan'a komşu bulunan bir diğer bölge devleti olan Gürcistan'ın gösterdiği dikkat ve savaş sırasında sınırında ve sınır kapısında aldığı tedbirler dahi Azerbaycan kamuoyunda İran'ın tutumu ile mukayese edilerek değerlendirilmiş ve Tahran aleyhindeki kanaate katkıda bulunmuştur. Bunların yanında, Türkiye ve Rusya'nın egemen eşit aktörler olarak bölge siyasetinde uzlaşma içinde hareket ediyor olduğuna dair kanaat güçlenirken İran'ın bu sistematiğe dahil olamadığı yorumları yapılmıştır. 2021 yılından itibaren ABD'nin J. Biden Başkanlığındaki yönetiminin, özellikle Başkan Yardımcısı Harris'in etkisiyle İran politikasında yeni bir dönem başlatması ihtimaliyle, İran rejiminin buna vereceği muhtemel karşılığın bölgesel etkileri dikkatle takip edilmeye değer bir konu başlığıdır. Ancak böyle bir etkinin Kafkaslar'da ne derecede yankı bulacağı şüphelidir.

Kaynakça

AA [Anadolu Ajansı]. (2020). Azerbaijani leader visits lands freed from occupation, 16.11.2020, <https://www.aa.com.tr/en/azerbaijan-front-line/azerbaijani-leader-visits-lands-freed-from-occupation/2046195> (Erişim Tarihi: 20.11.2020).

Al Jazeera. (2021). Iran protests to Turkey over meddling poem recited by Erdogan, 12.11.2021, <https://www.aljazeera.com/news/2020/12/11/iran-protests-to-turkey-over-meddling-poem-recited-by-erdogan> (Erişim Tarihi: 20.11.2021).

APA.AZ (2020). Lavrov: “Bu iller ərzində iranlı həmkarlarımla çoxsaylı təmaslarımızda Qarabağ mövzusunda marağ göstərildiyini xatırlamıram”, 12.12.2020, https://apa.az/az/dagliq_qarabag/Lavrov-Bu-illr-rzind-iranli-hmkarlarimla-coxsayli-tmaslarimizda-Qarabag-movzusuna-maraq-gostrildiyni-xatirlamiram-619347, (Erişim Tarihi: 12.12.2020).

Aslanlı, A. (2013). *Yeni Küresel Mücadelede Kafkasya ve Karabağ Sorunu*, Eko Avrasya Yayınları, Ankara.

Armenpress.am (2021). “Armenia’s territorial integrity is our red line” – Iranian FM says in Yerevan. 27.01.2021, <https://armenpress.am/eng/news/1041595/> (Erişim Tarihi: 20.01.2021).

Azernews, (2020). Military supplies for Armenia being shipped through Iran, 30.09.2020, <https://www.azernews.az/karabakh/169670.html> (Erişim Tarihi: 14.11.2020).

Başar, U. (2020). İran, Karabağ Savaşının Kaybedeni mi?. *Anadolu Ajansı*, 23.11.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/iran-karabag-savasinin-kaybedeni-mi/2052813> (Erişim Tarihi: 24.11.2020).

BBC. (2020). Nomayendegân-e Ayetullah Hameney der Çehar Ostan: Qerabağ Motaelleq-e Comhur-e Azerbaijan Est. <https://www.bbc.com/persian/iran-54342771> (Erişim Tarihi: 21.11.2020).

Bigdeli, A. (1999). A. “Overview of Relations between the Islamic Republic of Iran and the Republic of Azerbaijan” *Amu Darya*, C.4, S.2, ss.162-169.

Cabbarlı, R. (2020). Dağlık Karabağ Savaşı İran’daki Etnik Ayrışmayı Derinleştiriyor, 05.11.2020, <https://www.21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/guney-kafkasya-iran-pakistan-arastirmalari-merkezi/daglik-karabag-savasi-iran-daki-etnik-ayrismayi-derinlestiriyor> (Erişim Tarihi: 14.12.2020).

Caner, M. (2020). İran’ın Karabağ Siyaseti Diplomatik Esneklikle İmkansızlıklar Arasına Sıkışmış Durumda. *Anadolu Ajansı*, 12.10.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/iran-in-karabag-siyaseti-diplomatik-esneklikle-imbkansizliklar-arasina-sikismis-durumda/2003507> (Erişim Tarihi: 23.11.2020).

Clawson, P. ve Rubin, M. (2005). *Eternal Iran: Continuity and Chaos*, Palgrave Yayınları, ABD.

Çıttır S. (2003). *Ermenistan Dış Politikasının Temelleri ve Hedefleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Deutsche Welle. (2020). “Türkiye ile Şiir Krizi Çözüldü”, <https://www.dw.com/tr/ruhani-t%C3%BCrkiye-ile-%C5%9Fiiir-krizi-%C3%A7%C3%B6z%C3%BCld%C3%BC/a-55939318> (Erişim Tarihi: 20.01.2021).

En.president.az (2021). İlham Aliyev laid foundation stone for Fuzuli-Shusha highway and Fuzuli airport in Fuzuli district, visited the city of Shusha. (15.01.2021) <https://en.president.az/articles/50184> (Erişim Tarihi: 20.01.2021).

Freedman, R. O. (2001). “1990’larda Rusya-İran İlişkileri”, *Avrasya Dosyası*, C. 6, S.4, ss.356-374.

Frye, R. N. (2005). *Greater Iran: A 20th Century Odysee*, Mazda Yay., ABD.

Hürriyet Daily News. (2020). Turkey Proposes 6-way Caucasus Platform for Peace and Stability, 11.12.2020, <https://www.hurriyetaidailynews.com/turkey-to-be-patient-and-see-what-trend-emerges-after-biden-takes-office-erdogan-160776> (Erişim Tarihi: 24.12.2020).

Kasraie, N. (2005). “Greater Iran: Federated Commonwealth of Iranian States”, 21.02.2005, <http://www.iranian.com/Kasraie/2005/February/Iran/index.html> (Erişim Tarihi: 23.11.2020).

Keskin, A. (2020). İran’ın Karabağ Siyasetinin 5 Yüzü, 12.10.2020, *Fikir Turu*, https://fikirturu.com/jeo-strateji/iranin-karabag-siyasetinin-5-yuzu/?fbclid=IwAR20GYesIDVo0E_dKODBI9MuoT-I2QypDaM3xqgsLOUbU-3BN8ULWTSzEH4 (Erişim Tarihi: 23.11.2020).

Massispost. (2021). Armenia Iran Ink MoU to Expand Economic Relations, 24.01.2021, <https://massispost.com/2021/01/armenia-iran-ink-mou-to-expand-economic-relations/> (Erişim Tarihi: 25.12.2021).

Mehdi, S. Z. (2020). Iran Backs Azerbaijan’s Right to Liberate Karabakh, *Anadolu Ajansı*, 3.11.2020, <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/iran-backs-azerbaijan-s-right-to-liberate-karabakh/2029245> (Erişim Tarihi: 24.11.2020).

Mesbahi, M. (2004). “Iran and Central Asia: Paradigm and Policy”, *Central Asian Survey*, C.23, S.2, ss.109-139.

Middle East Monitor. (2020). Iran deploys troops on borders with Azerbaijan, Armenia, 26.10.2020 <https://www.middleeastmonitor.com/20201026-irans-deploys-troops-on-borders-with-azerbaijan-armenia/> (Erişim Tarihi: 14.11.2020).

Monique, C. & Racimora, W. (2013). The Armenia Iran Relationship: Strategic Implication for Security in the South Caucasus Region. <http://www.esisc.org/upload/publications/analyses/the-armenian-iran-relationship/Armenian-Iran%20relationship.pdf> (Erişim Tarihi: 12.11.2020).

Moradian, I. (1999). “The Geo-Economy of the Great Economic Region: Iran-Armenia Relations”, *Amu Darya*, C.4, S.2, ss.170-179.

Niayeş, Ü. (2019). “Azerbaycan Xalq Cümhuriyyəti İran’ın Siyasi-İdeoloji Baxışlarında-İran’ın Siyasivə İdeoloji Penceresindən Azerbaycan Halk Cumhuriyyəti”, *Yeni Türkiyə Azerbaycan Özel Sayısı*, C.25, S.108, ss.307-318.

Sarıkaya, Y. (2016). “Etnik ve Dinsel Mezhepsel Yapı”, *İran, Toplum Devlet ve Siyaset*, TODAİE Yay., Ankara.

Sarıkaya, Y. (2020). *44 Gün Savaşı: Azerbaycan’ın Zaferi*, TASAV Yay., Ankara.

Shaffer, B. (2003). “Iran’s Role in the South Caucasus and Caspian Region: Diverging Views of the US and Europe”, Eugene Whitlock: (Der.) *Iran and Its Neighbors: Diverging Views on a Strategic Region*, Stiftung Wissenschaft Und Politik-German Institute for International and Security Affairs, Berlin.

Shaffer, B. (2002). *Borders and Brethren: Iran and the Challenge of Azerbaijani Identity*, The MIT Press, Massachusetts.

Soltan, E. (2001). “Hatemi’nin Rusya Ziyaret: Soyut Anlaşmaların Somut Sonuçları”, *Stratejik Analiz*, C. 1, S. 12, ss.184-205.

Sputnik Armenia (2020). “Իրանում ՀՀ դեսպանը և ԻԻՀ անվտանգության խորհրդի քարտուղարը քննարկել են տարածաշրջանի հարցերը”, <https://armeniasputnik.am/region/20201228/25925972/iranum-hh-despany-iih-avntangutyany-xorhdi-qartuxary-qnnarkelen-tartsashrjani-hartsery.html> (Erişim Tarihi: 28.12.2020).

The Economist. (1993). “Iran-Azeri-Wary” 329.7836, ss.49-50.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. (2020). “Türkiye ve Azerbaycan sırt sırta verdikleri sürece Allah’ın izniyle zorlukları aşmaya, başarıdan başarıya koşmaya devam edecektir” <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-turkiye-ve-azerbaycan-sirt-sirta-verdikleri-surece-allahin-izniyle-zorluklari-asmaya-basaridan-basariya-kosmaya-devam-edecektir> (Erişim Tarihi: 20.12.2020).

Yeni Şafak. (2021). “İranlı milletvekili Bilaş: Azerbaycan'dan o topraklar geri alınmalı ve ABD'nin Türkiye'ye yaptırımları desteklenmeli”, 22.12.2021, <https://www.yenisafak.com/dunya/iranli-milletvekili-bilas-azerbaycandan-o-topraklar-geri-alinmalı-ve-abdnin-turkiyeye-yaptirimleri-desteklenmeli-3590800> (Erişim Tarihi: 23.12.2021).

44 GÜNÜN ARDINDAN: 2020 KARABAĞ SAVAŞI'NIN ASKERİ AÇIDAN ANALİZİ

Yetkili Yazar | Correspondent Author: Cenk ÖZGEN

After 44 Days: Analysis of the 2020 Karabakh War in Terms of
Military

Yazar(lar) | Author(s)
Cenk ÖZGEN¹

MAKALE BİLGİSİ

ÖZ

Makale Geliş Tarihi : 29/12/2020
Makale Kabul Tarihi : 29/01/2021

Anahtar Kelimeler: 2020
Karabağ Savaşı, Azerbaycan
Silahlı Kuvvetleri, Şuşa,
Ateş Gücü, İnsansız Hava
Aracı

2020 Karabağ Savaşı, dar bir alanda yaşanan nispeten küçük ölçekli bir bölgesel savaş niteliğindedir. Ancak son dönemde yaşanan silahlı çatışmaların büyük bölümünde taraflardan en az birinin devlet dışı aktör olması göz önünde bulundurulduğunda, Karabağ pratiği, günümüz dünyasında klasik devletler arası savaşları anlama açısından önemlidir. Bilhassa Azerbaycan Silahlı Kuvvetlerinin savaşta kullandığı bazı taktik ve silah sistemlerinin, 21. yüzyılda muharebe ortamının değişen doğasına ilişkin mühim ipuçları sunduğu değerlendirilmektedir. Harekât planı gereği sıklet merkezini cephenin güneyinde oluşturan Azerbaycan, esasen bir kuşatma manevrası icra etmiş ve nihai hedef olarak Ermeni kuvvetlerinin ana ikmal ve geri çekilme yolları üzerinde yer alan Şuşa kentini seçmiştir. Buna mukabil, Ermeni tarafının ise arazinin dağlık yapısından istifade ederek mevzi savunması yaptığına şahit olunmuştur. 2020 Karabağ Savaşı'na dair gözlemlerde en dikkat çekici hususlardan biri, klasik bir manevra harbi olmamasıdır. Ateş gücünün öne çıktığı savaşın tayin edici unsurları arasında insansız hava aracı sistemlerinin olduğuna ise şüphe yoktur. Bu çalışmada, 2020 Karabağ Savaşı'nın askeri açıdan analiz edilmesi amaçlanmaktadır.

ARTICLE INFORMATION

ABSTRACT

Submission Date : 29/12/2020
Accepted Date : 29/01/2021

Keywords: 2020 Karabakh
War, Azerbaijani Armed
Forces, Shusha, Fire,
Unmanned Aerial Vehicle

The 2020 Karabakh War is a relatively small-scale regional war that took place in a narrow area. However, given the fact that at least one of the parties is a non-state actor in most of the armed conflicts in the recent period, the practice of Karabakh is important for understanding the classical inter-state wars in today's world. In particular, some tactics and weapon systems used by Azerbaijani Armed Forces in war, are considered to provide important clues regarding the changing nature of the battlefield in the 21st century. According to operation plan, Azerbaijan, which formed its center of gravity in the southern front, attempted an envelopment maneuver and chose Shusha, which is located on the enemy's communications and line of retreat, as the strategic goal. On the other hand, it was witnessed that the Armenian side attempted position defense by taking advantage of the mountainous terrain. One of the most striking points in the observations, regarding the 2020 Karabakh War is

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, ORCID No: <https://orcid.org/0000-0002-8583-6194>, e-posta: cenk.ozgen@giresun.edu.tr

that it is not a classic maneuver warfare. There is also no doubt that unmanned aerial vehicle systems are among the leading actors of the war, in which fire stands out. In this study, it is aimed to analyze the 2020 Karabakh War in terms of military.

1. Giriş

Ermenistan'ın saldırısı sonucu Tovuz civarında cereyan eden çarpışmaların, kısa bir duraklama döneminin ardından temas hattının tüm sektörlerini içine alacak şekilde yayılmasıyla başlayan 2020 Karabağ Savaşı, Azerbaycan'a uzun yıllardır işgal altında olan topraklarını geri alma fırsatı doğurmuştur. Nitekim Azerbaycan bu fırsatı iyi değerlendirmiş ve işgal altındaki topraklarının büyük bölümünü kurtarmayı başarmıştır. Azerbaycan'ın kesin askeri zaferiyle sonuçlanan 2020 Karabağ Savaşı, Rusya'nın arabuluculuğunda imzalanan ateşkes antlaşması ile sona ermiştir. Her ne kadar bazı noktalarda ateşkes ihlallerinin yaşandığına dair haberler gelse de Aralık 2020 itibariyle temas hattındaki genel vaziyetin durağan olduğunu söylemek mümkündür.

Tovuz'daki çarpışmalar bir kenara bırakıldığında, 2020 Karabağ Savaşı toplam 44 gün sürmüştür. Bu süre zarfında işgal altındaki topraklarını geri alma hedefiyle hareket eden Azerbaycan hem stratejik hem de operatif ve taktik seviyede taarruz harekâtı icra etmiştir. Buna mukabil, mevcut kazanımlarını kaybetmemeyi hedefleyen Ermeni tarafı ise esas olarak stratejik savunma yapmıştır. Şüphesiz, 2020 Karabağ Savaşı, dar bir alanda yaşanan nispeten küçük ölçekli bir bölgesel savaş niteliğindedir. Ancak son dönemde yaşanan silahlı çatışmaların büyük bölümünde taraflardan en az birisinin devlet dışı aktör olması göz önünde bulundurulduğunda, Karabağ pratiği, günümüz dünyasında klasik devletler arası savaşları anlama açısından önemlidir. Bilhassa Azerbaycan Silahlı Kuvvetlerinin savaşta kullandığı bazı taktik ve silah sistemlerinin, 21. yüzyılda muharebe ortamının değişen doğasına ilişkin mühim ipuçları sunduğu değerlendirilmektedir.

Bu çalışmada, 2020 Karabağ Savaşı'nın askeri açıdan analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Tamamen açık kaynaklara dayandırılarak hazırlanan çalışmada, öncelikle savaş öncesi taraflar arasındaki askeri güç dengesi masaya yatırılmaktadır. Ardından, ana hatlarıyla 2020 Karabağ Savaşı üzerinde durulmaktadır. Son olarak ise savaşta askeri-teknik düzlemde öne çıkan hususlar ele alınmaktadır. Üzerinden çok kısa bir zaman geçmesi nedeniyle 2020 Karabağ Savaşı'na dair kamuoyuna yansıyan bilgilerin bir kısmının doğruluğu hususunda hala teyide ihtiyaç vardır. Çalışmanın bu durum gözetilerek kaleme alındığı ve genel olarak savaşa dair ilk gözlemleri ihtiva ettiği not düşülmelidir.

2. Savaş Öncesi Askeri Güç Dengesi

2.1. Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri

Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri; Kara, Hava ve Deniz Kuvvetlerinden oluşmaktadır. 2020 yılı itibariyle Azerbaycan Silahlı Kuvvetlerinin personel mevcudu yaklaşık 67.000'dir. Ayrıca seferberlik ve savaş halinde silah altına alınabilecek 300.000 civarında yedek personel de bulunmaktadır (IISS, 2020: 184). Azerbaycan'da zorunlu askerlik sistemi uygulanmakta olup, hizmet süresi üniversite mezunları için 12 ay, diğer yükümlüler içinse 18 aydır (CIA The World Factbook, t.y.).

Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı'nın 2005 yılında faaliyete geçmesiyle birlikte, Azerbaycan'ın enerji kaynakları gelirlerinde büyük bir sıçrama yaşanmıştır (Aliyev ve Suleymanov, 2015: 43). Nitekim bu gelişmenin etkisiyle Bakü yönetimi savunma harcamalarını, dolayısıyla silahlanmaya ayırdığı mali kaynakları arttırma olanağı elde etmiştir. 2005 yılında 300 milyon dolar mertebesindeki savunma bütçesinin, ertesi sene 700 milyon doların üzerine çıkması ve 2014 yılında yaklaşık 3,5 milyar dolar ile tarihi zirvesine ulaşması (Macrotrends, t.y.), artan enerji gelirlerinin savunma bütçesine olan yansımalarının göstergesidir. 2020 yılı bütçesinde Azerbaycan, savunma harcamalarına takribi 2,3 milyar dolarlık kaynak ayırmıştır (Global Security, 2020). Son yıllarda ülkenin savunma alanındaki en önemli tedarikçileri İsrail ve Rusya olup, 2015-2019 döneminde silah ithalatında bu iki devletin aldıkları paylar sırasıyla %60 ve %31'dir (SIPRI, 2020). Halen Azerbaycan, Silahlı Kuvvetlerinin ihtiyaçlarını büyük ölçüde yurt dışından karşılamaktadır. Ancak Bakü yönetiminin milli savunma sanayii altyapısının tesisi yönünde yoğun çaba sarf ettiğini ve burada artan savunma harcamalarının gerekli finansal kaynağı sağladığını eklemek gerekir (Rzayev, 2018).

2020 yılı itibariyle Azerbaycan Kara Kuvvetlerinin envanterinde; T-55, T-72 ve T-90 tipi 450 kadar ana muharebe tankı, büyük çoğunluğu BMP-1/2/3, MT-LB ve BTR-60/70/80/82 tipi olmak üzere 900 civarında paletli ve tekerlekli zırhlı araç, farklı kalibrelerde yaklaşık 300 kundağı motorlu ve çekili obüs, aralarında Türkiye'den tedarik edilen T-122 Sakarya ve T-300 Kasırga sistemlerinin de olduğu 150 kadar çok namlulu roketatar ile sayısı bilinmeyen miktarda LORA ve 9K79 *Tochka* (NATO kodu SS-21 *Scarab*) tipi kısa menzilli balistik füze bulunmaktadır. Tamamına yakını Rus yapımı platformlarla teçhiz edilmiş olan Hava Kuvvetlerinin envanterinde ise 15 MİG-29 av/bombardıman, 2 Su-24 bombardıman ve 19 Su-25 yakın destek uçağı ile 26 Mi-24/35 taarruz helikopteri yer almaktadır (IISS, 2020: 185). Hava Kuvvetlerinin envanterinde yine Rusya'dan tedarik edilen S-300PMU2 *Favorit* (NATO kodu SA-20B *Gargoyle*) ve EL/M-2080 erken ihbar radar sistemi ile birlikte İsrail'den alınan Barak-8 hava savunma füze sistemleri de vardır (Abrahamyan, 2018).

Azerbaycan Silahlı Kuvvetlerinin envanter durumu ele alınırken, savaştaki tayin edici rolü nedeniyle insansız hava aracı (İHA) ve silahlı İHA (SİHA) sistemleri üzerinde ayrıca durulmalıdır. Buna göre, modern muharebe ortamında İHA/SİHA'ların yarattığı kuvvet çarpanı etkisini doğru okuyan Azerbaycan, geçtiğimiz on yıllık dönemde bu alana yoğun yatırım yapmıştır. Hâlihazırda Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri'nin envanterinde olduğu kaydedilen sistemler arasında Türk yapımı Bayraktar TB2 ile İsrail'den alınan; *Orbiter 3*, *Aerostar*, *Hermes 450*, *Hermes 900* ve *Heron TP* tipi İHA/SİHA'lar bulunmaktadır. Keza envantere yine İsrail'den tedarik edilmiş olan *Skystriker*, *Orbiter 1K* ve *Harop* tipi kamikaze İHA'lar da mevcuttur. İHA/SİHA'ların büyük kısmını hazır alım yoluyla tedarik eden Azerbaycan'ın, yakın dönemde İsrail menşeli bazı çözümleri lisans altında üretmeye başladığı belirtilmektedir (Frantzman, 2020).

2.2. Ermenistan Silahlı Kuvvetleri

Ermenistan Silahlı Kuvvetleri, Kara Kuvvetleri ile müşterek yapıdaki Hava ve Hava Savunma Kuvvetlerinden meydana gelmektedir. 2020 yılı itibariyle Ermenistan Silahlı Kuvvetlerinin personel mevcudu yaklaşık 45.000'dir. Ayrıca seferberlik ve savaş halinde silah altına alınabilecek 210.000 civarında yedek personel de mevcuttur (IISS, 2020: 183). Azerbaycan gibi Ermenistan'da da zorunlu askerlik sistemi uygulanmakta olup, hizmet süresi tüm yükümlüler için 24 aydır. (CIA The World Factbook, t.y.).

Türkiye ve Azerbaycan ile diplomatik ilişkilerinin olmamasının da etkisiyle ekonomik bakımdan ciddi sorunlar yaşayan Ermenistan, yüksek cari açığını finanse etmek için büyük ölçüde hammadde ihracatı ile yurtdışında yaşayan Ermenilerin yatırım ve desteğine bağımlıdır (EU4 Business, 2020). Petrol ve doğalgaz gelirleri sayesinde silahlanmaya ayırdığı kaynakları istikrarlı biçimde arttırmayı başaran Azerbaycan'ın aksine, Ermenistan'ın çok daha mütevazı bir savunma bütçesine sahip olması da esasen bu durumla alakalıdır. 2020 yılı için Ermenistan'ın savunma bütçesinin 634 milyon dolar mertebesinde olması öngörülmüştür (Azatutyun, 2019). Bu rakam, Azerbaycan'ın aynı yıl savunma harcamaları için tahsis ettiği kaynağın sadece dörtte birine karşılık gelmektedir. Bağımsızlığın kazanıldığı 1991 yılında bu yana, Ermenistan'ın savunma alanında en yakın ilişki içerisinde olduğu devlet Rusya'dır. 2014-2019 döneminde Ermenistan'ın savunma ithalatının %94'ünü Rusya'dan gerçekleştirmesi ve bazı silah sistemlerinin tesliminde Moskova yönetiminin hibe ya da ödünç verme yöntemini kullanması iki ülke arasındaki ilişkilerin boyutunu gösterme açısından önemlidir (Abay, 2020). İlâveten Ermenistan, "Rusya'nın NATO'su" benzetmesi yapılan ve olası bir saldırı karşısında ilgili devletlerin yardımlaşmasını esas alan Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü (KGAÖ)'ne de üye durumdadır. Rusya'nın Ermenistan topraklarında 5.000 civarında personelin görev yaptığı tahmin edilen iki askeri üssü -Gümrü'deki 102'nci

Askeri Üs ve bağlısı Erebuni'deki 3624'üncü Hava Üssü- bulunmakta olup, taraflar 2010 yılında imzalanan protokol uyarınca Rus askeri varlığının 2044 yılına kadar devamı hususunda anlaşmışlardır (İsmayıl, 2020).

2020 yılı itibariyle Ermenistan Kara Kuvvetlerinin envanterinde; T-54, T-55 ve T-72 tipi 100'den fazla ana muharebe tankı, büyük çoğunluğu BMP-1/2 ve BTR-60/70/80 tipi olmak üzere 400 civarında paletli ve tekerlekli zırhlı araç, farklı kalibrelerde takribi 150 kadar kundağı motorlu ve çekili obüs, çeşitli tiplerde 60 dolayında çok namlulu roketatar ile sayısı bilinmeyen miktarda 9K72 *Elbrus* (NATO kodu SS-1C *Scud B*), 9K79 *Tochka* (NATO kodu SS-21 *Scarab*) ve 9K720 *Iskander E* (NATO kodu SS-26 *Stone*) tipi kısa menzilli balistik füze yer almaktadır. Hava ve Hava Savunma Kuvvetlerinin envanterinde ise 4 Su-30 av/bombardıman, 14 Su-24 yakın destek uçağı ve 7 Mi-24 taarruz helikopteri bulunmaktadır (IISS, 2020: 184). Yine Hava ve Hava Savunma Kuvvetlerinin envanterinde S-300PT (NATO kodu SA-10A *Grumble A*) hava savunma füze sistemi de mevcuttur (Military Watch Magazine, 2020).

Ermenistan Silahlı Kuvvetlerinin mercek altına alındığı bu noktada bir parantez açarak, Karabağ'da işgalci konumunda bulunan sözde Artsakh Savunma Ordusuna da değinmek yerinde olacaktır. Kâğıt üzerinde ayrı kuruluşlara sahip olsalar da sevk ve idare açısından Ermenistan Silahlı Kuvvetleri ile sözde Artsakh Savunma Ordusu arasında son derece yakın bir işbirliği olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda, Erivan yönetimi sözde Artsakh Savunma Ordusunun silah ve malzeme ihtiyaçlarının kendisi tarafından karşılandığını açıklamakta bir beis görmemektedir. Benzer şekilde, sözde Artsakh yönetimi de silahlı unsurlarının eğitiminde Ermeni subayların fiilen görev aldığını kabul etmektedir (Global Security, t.y.) Personel mevcudunun 18.000 ila 20.000 arasında olduğu tahmin edilen sözde Artsakh Savunma Ordusunun envanteri hususunda açık kaynaklarda güvenilir bilgi bulmak pek mümkün değildir. Ancak bu alanda yapılan değerlendirmelerin kahir ekserisinde; 200-300 arası ana muharebe tankına, hemen hemen aynı sayıda zırhlı araç ve topa ve az sayıda helikoptere sahip olduğu tahminine yer verildiği görülmektedir (IISS, 2020: 186).

2.3. Kuvvet Mukayesesi

Savaş öncesi tarafların silahlanma girişimleri mercek altına alındığında, Azerbaycan'ın Kara Kuvvetlerinin manevra ve ateş destek unsurlarının etkinliğinin arttırılmasına öncelik verdiği, ilaveten Hava Kuvvetlerinin kuvvet yapısını geliştirmek için de adımlar attığı anlaşılmaktadır. Bu minvalde, yakın dönemde tedarik edilen sistemler arasında; ana muharebe tankları, zırhlı muharebe araçları, taarruz helikopterleri, muhtelif tiplerde havan, topçu ve çok namlulu roketatar sistemleri, tanksavar füzeler, balistik füzeler, çeşitli hava savunma sistemleri, av/bombardıman ve yakın destek

uçakları ile hemen hemen her sınıfta İHA bulunmaktadır. Ayrıca mevcut sistemlerin modernizasyonu için birçok projenin hayata geçirildiği de görülmektedir. Buna mukabil, Ermenistan'ın savunma alımlarında; ana muharebe tankları, zırhlı muharebe araçları, çok namlulu roketatarlar, balistik füzeler, çeşitli hava savunma sistemleri ile av/önleme ve yakın destek uçakları öne çıkmaktadır. Keza bazı modernizasyon projelerinin gerçekleştirilmeye çalışıldığına da şahit olunmaktadır. Lakin Azerbaycan ile karşılaştırıldığında, bunların hem niteliksel hem de niceliksel açısından daha “cılız” girişimler olduğu ortadadır.

İlk bakışta her iki tarafın da ağırlıklı olarak Rusya menşeli silah, araç, gereç ve mühimmata sahip olduğu göze çarpmaktadır. Ancak konu biraz daha derinlemesine irdelendiğinde, tablo değişmektedir. Şöyle ki, model isimleri benzerlik gösterse de Azerbaycan'ın elinde bulunan sistemler genellikle ya daha gelişmiş ya da modernize edilmiş çözümlerdir. Örneğin, her iki tarafın envanterinde de Rus yapımı S-300 hava savunma füze sistemi olduğu bilinmektedir. Ne var ki, Ermenistan'ın sahip olduğu sistemler Sovyetler Birliği döneminden kalma PT modeli iken, Azerbaycan'ın envanterinde PMU-2 modeli bulunmaktadır. S-400 *Triumph* (SA-21 *Growler*) hava savunma füze sisteminin selefi nitelendirmesi yapılabilecek olan PMU-2 ile PT arasındaki teknik farklar ise oldukça fazladır. Kaldı ki, Azerbaycan, savunma alanındaki faaliyetlerini tamamen Rusya merkezli yürüten Ermenistan'dan farklı olarak başka ülkelerle de ilişkiler tesis etme yoluna gitmiştir. Burada özellikle iki ülkenin, İsrail ve Türkiye'nin üzerinde durmak gerekir. Son yıllarda savunma alanında İsrail ile geliştirilen müspet ilişkiler, Azerbaycan'ın hem ileri teknoloji ürünü silah ve sensör sistemlerine erişimini kolaylaştırmış hem de milli savunma sanayiini geliştirmek için aradığı teknik desteği sağlamıştır. Türkiye'nin sadece savunma değil, tüm alanlarda Azerbaycan'ın en yakın müttefiki olduğunu belirtmeye ise gerek yoktur.

Nispi muharebe gücünün tespiti kapsamlı bir analizin yapılmasını gerektirir. Konuya uzak kişiler için burada belirleyici unsur, personel sayısı ve donanımdır. Gerçekte ise başta; lojistik, eğitim ve motivasyon olmak üzere, silahlı kuvvetlerin etkinliğine, dolayısıyla muharebe değerine/gücüne etki eden başka unsurlar da dikkate alınmalıdır. Kaldı ki, gerçekçi bir analiz için savaş halinde askeri gücün, diğer milli güç unsurları tarafından ne ölçüde desteklenebileceğinin tespit edilmesinin de kritik önemi haizdir. Bu çerçevede, 138 devleti askeri kapasitelerine göre analiz ederek sıralayan ABD merkezli Küresel Ateş Gücü (*Global Firepower*) Sitesi, 2020 yılı listesinde Azerbaycan'a 64., Ermenistan'a ise 111. basamakta yer vermiştir (Global Firepower, 2020). Elbette söz konusu sıralama tartışılabilir. Ancak iki devletin silahlı kuvvetlerine dair son dönemde dünyadaki bağımsız birçok savunma uzmanı ve düşünce kuruluşunun benzer analizler yaptığı göz önünde bulundurulduğunda, askeri güç dengesinin 1990'lı yıllardan çok farklı olduğu aşikârdır.

3. Ana Hatlarıyla 2020 Karabağ Savaşı

2020 Karabağ Savaşı, 27 Eylül 2020 sabahı temas hattında cereyan eden çarpışmalarla başlamış ve 44 gün süren bir seri muharebe sonrasında, Rusya'nın arabuluculuğunda imzalanarak 10 Kasım 2020 Moskova saati ile 00.00'da yürürlüğe giren ateşkes antlaşmasıyla sona ermiştir. Bu noktada savaşın genel seyrine geçmeden önce askeri coğrafya açısından harekât bölgesinin etüdünü yapmak uygun olacaktır. Öncelikle Karabağ'ın oldukça dar bir harekât alanı olduğunu belirterek başlamak gerekir. Azerbaycan topraklarının yaklaşık %20'sinin işgale uğradığı düşünüldüğünde, harekât alanının genişliğinin yaklaşık 20.000 km² olduğu, asıl muharebelerin ise çok daha dar bir sahada vuku bulduğu farz edilebilir. Bunun dışında, topoğrafik koşullar açısından gerek Karabağ'ın gerekse işgal altındaki diğer bölgelerin en karakteristik özelliğini, akarsu ve derin vadilerle parçalanmış yüksek dağ silsilelerine sahip olması ve düzlük alanların hemen hiç bulunmaması oluşturmaktadır. Harekât açıdan bölgede uzanan iki sıradağın kritik önemi haizdir. Bunlardan ilki, Karabağ'ın kuzeyindeki Murovdağ'dır. Yaklaşık 70 km boyunca uzanan ve en yüksek zirvesi 3.724 metrelik Gamişdağ olan Murovdağ, Karabağ ile Azerbaycan'ın diğer kısımları arasında doğal bir engel işlevi görmektedir. İkincisi ise kuzeyden güneydoğuya doğru bir yay şeklinde uzanan ve en yüksek zirvesi 2.725 metrelik Büyük Kirs olan Karabağ Sıradağları'dır. İlaveten, Murovdağ'ın güneyinde, Karabağ Sıradağları ile Zengezur arasında yer alan ve en yüksek zirvesi 3.616 metrelik Delidağ olan Karabağ Platosu'nu da dikkate almak gerekir (Urcosta, 2020). Son olarak, Ermenistan ile Karabağ arasındaki ulaşımın Laçın Koridoru üzerinden sağlandığını ve yine Karabağ ile İran sınırı arasında kalan arazi kesiminin tüm harekât alanının en düzlük bölgesi olduğunu not düşmek gerekir.

Yukarıdaki tespitlerden hareketle, Karabağ'ın arızalı arazi yapısının, savunma için elverişli, taarruzi bir harekâtı ise tahdit edici olduğunu söylemek mümkündür. Arazi yapısının dağlık olması, zırhlı birlik harekâtını tamamen olanaksız kılmasa da zorlaştırmaktadır. Zira geçmiş muharebe tecrübeleri, zırhlı birlik harekâtı için en uygun arazinin dalgalı açık arazi olduğunu; dağlık, kayalık, bataklık, ormanlık ve kesik arazide tank ve mekanize piyade birliklerinin ateş ve hareket kabiliyetlerinden tam manasıyla istifade edemediklerini göstermiştir. Bu bakımdan, bölgede sonuç alıcı bir harekâtın, ancak hava ve kara ateş destek unsurları ile desteklenen piyade, komando ve özel kuvvet birliklerince icra edilebileceği ortaya çıkmaktadır.

Tarafların harekât planları incelendiğinde, Azerbaycan'ın esasen bir kuşatma harekâtının tatbikine yönelik hazırlık yaptığı görülmektedir. Nitekim kati netice vaat etmesinden ötürü kuşatma harekâtının nihai hedefinin, eski Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin (DKÖB) merkezi Hankendi'ni Laçın Koridoru vasıtasıyla Ermenistan'ın Goris kasabasına bağlayan karayolu üzerinde yer alan, dolayısıyla düşmanın ana ikmal

ve geri çekilme yollarını kesen Şuşa Şehri'nin ele geçirilmesi olarak seçildiği anlaşılmaktadır. Ermeni tarafının ise arazinin dağlık yapısını gözeterik mevzi savunmasına hazırlandığı söylenebilir. Savunan tarafın temel gayesinin, yaklaşma istikametlerini tıkayacak şekilde tedafüi maksatlı hazırlanan yoğun engel ve ateşle düşmanın durdurulması; buna rağmen düşman mevziye girmeyi başarırsa, karşı taarruzlarla asıl muharebe hattının tekrar ele geçirilmesi olduğu değerlendirilmektedir.

Azerbaycan Genelkurmayı, harekât için en uygun arazi kesiminin Karabağ'ın güneyi olmasını dikkate alarak sıklet merkezini burada teşkil etmiştir. Öyle anlaşılıyor ki, ilk safhada temas hattının diğer sektörlerindeki tali kuvvetler düşmanı tespit edip mevziinde tutmak için cephe taarruzu gerçekleştirirken, güneydeki asıl kuvvetler yarma taarruzu yapmışlardır. Yarmada başarı sağlandıktan sonra ise asıl taarruz Fuzuli-Cebrail-Gubadlı istikametinde ilerlemiş, İran sınırının tamamen kontrol altına alınmasını müteakiben kuzeye, nihai hedef olarak seçilen Şuşa istikametine tevcih edilmiştir. Nitekim beklendiği gibi Şuşa'nın ele geçirilmesi sonrasında temas hattının diğer sektörlerindeki Ermeni kuvvetlerinin durumu kritik bir vaziyet almış ve Erivan yönetimi ateşkes rıza göstermek zorunda kalmıştır.

Öte yandan, başlangıçta Azerbaycan taarruzunun nispeten yavaş ilerlemesinin bazı tartışmalara, hatta eleştirilere yol açtığına tanık olunmuştur. Öyle ki, dünyadan gelen ateşkes baskıları nedeniyle Azerbaycan'ın yeterli zamanı olmayacağı varsayımından hareket eden bazı uzmanların, bir "yıldırım harekâtı" ile 72 saat içinde belirlenen hedeflerin ele geçirmesi gerektiğine dair görüşleri dahi medyada yer bulmuştur (Erdem, 2020). Elbette yarma ve kuşatma manevralarının daha süratli bir tempoda icra edilmesi seçenekler arasındadır. Lakin Azerbaycan Genelkurmayı farklı bir hareket tarzı uygulamış, buradaki temel maksat ise hedeflerin yumuşatılarak kayıpların azaltılması olmuştur. Kaldı ki, Azerbaycan'ın taarruzu sonrasında Ermeni savunmasının ilk kademesinde yer alan örtme kuvvetlerinin oyalama muharebeleriyle gerideki mukavemet noktalarına çekildiğini ve derinliğine tertiplenmiş asıl muharebe sahası birliklerinin mevzii bütünlüğünün muhafazası için her türlü gayreti sarf ettiklerini unutmamak gerekir. Tabi burada Ermeni tarafının öngöremediği, muharebe alanında İHA/SİHA'ların yarattığı kuvvet çarpanı etkisi olmuştur ki, bir sonraki başlık altında konu ayrıntılı biçimde işlenecektir.

Birbiriyle çelişen rakamların verilmesi dolayısıyla tarafların savaştaki personel zayıyatı hususunda kesin konuşmak mümkün değildir. Azerbaycan Savunma Bakanlığı, işgal altındaki topraklarını kurtarmak için icra edilen harekât neticesinde; 2.783 askerin hayatını kaybettiğini, 1.245 askerin yaralandığını, 100'den fazla askerin de halen kayıp olduğunu açıklamıştır (Milliyet, 2020). Ermenistan ise savaşta hayatını kaybeden Azerbaycan askeri sayısının 7.630 olduğu iddiasındadır (Ghazanchyan, 2020). Diğer

tarafından, Ermenistan Adalet Bakanlığı Sözcüsü Alina Nikoghosian, sosyal medya hesabından yaptığı paylaşımda, savaşta 2.317 asker kaybettikleri bilgini vermiştir (Koyuncu, 2020). Ancak bu bilginin doğruluğu hususunda ciddi soru işaretleri vardır. Zira Ermenistan'ın Eski Vatikan Büyükelçisi Mikayel Minasyan bile, savaşta 4.750 Ermeni askerinin hayatını kaybettiğini, Savunma Bakanlığının bu konudaki raporunun Başbakan Paşinyan'a sunulduğunu açıklamıştır (Rehimov, 2020). Kaldı ki, bu rakamı dahi fazla iyimser bulan analizler bulunmaktadır. Bilhassa Türk medyasında, askeri kaynaklara dayandırılarak Ermenistan Silahlı Kuvvetlerinin kaybının 13.000'i bulunduğu dair analizler yayımlanmıştır (Şahanoğlu, 2020). Her hâlükârda Ermeni tarafının kayıplarının Nikoghosian'ın verdiği rakamdan fazla olduğuna şüphe yoktur.

Çelişkili rakamlar nedeniyle savaş sırasında kaybedilen harp silah, araç, gereç teçhizat ve malzemesi hususunda da net konuşmak mümkün değildir. Ne var ki, rakamlar arasında birtakım çelişkiler olsa da bağımsız gözlemcilerin Ermenistan'ın çok ağır kayıplar verdiği noktasında birleştiği belirtilmelidir. Burada sadece fikir vermesi açısından, Stijn Mitzer imzasıyla Oryx Blog'da yayımlanan rapordan bahsedilecektir. Tamamen açık kaynak istihbarat toplama teknikleri kullanılarak, internet ortamında yayınlanan video ve fotoğraf gibi verilerden hareketle hazırlanan raporda, Ermeni tarafının; 140 ana muharebe tankı, 121 zırhlı araç, 266 taktik tekerlekli araç, 17 kundağı motorlu obüs, 128 çekili obüs, 72 çok namlulu roketatar, 4 havan, 1 balistik füze fırlatma aracı, 26 hava savunma sistemi, 12 radar, 2 elektronik harp sistemi, 1 uçak, 1 helikopter ve 4 İHA kaybettiği bilgisine yer verilmiştir. Ayrıca Azerbaycan'ın; 81 ana muharebe tankı, 75 zırhlı araç, 257 taktik tekerlekli araç, 7 kundağı motorlu obüs, 39 çekili obüs, 4 çok namlulu roketatar, 15 havan, 2 hava savunma sistemi ve 1 radar ele geçirdiği de kaydedilmiştir. Aynı raporda, Azerbaycan'ın kayıpları; 31 ana muharebe tankı, 23 zırhlı araç, 25 taktik tekerlekli araç, 1 çok namlulu roketatar, 1 havan, 11 uçak (uzaktan kumanda edilen), 1 helikopter ve 22 İHA olarak sıralanmıştır. Keza Ermeni tarafının; 3 ana muharebe tankı, 26 zırhlı araç, 8 taktik tekerlekli araç ve 3 İHA ele geçirdiği bilgisi de paylaşılmıştır (Mitzer, 2020). Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, 44 günlük savaş sonunda Ermeni tarafının kaybettiği silah ve araç kayıplarının mali değerinin 4,8 milyar doları bulunduğunu açıklamıştır (Rehimov, 2020). Hülasa, Ermenistan'ın ekonomik ve demografik yapısı dikkate alındığında, uğradığı ağır kayıpların yerini doldurmasının yıllar süreceği anlaşılmaktadır.

Savaş sırasında üzerinde en fazla tartışılan konu başlıklarından biri, Rusya'nın Ermenistan'ın yanında yer alıp almayacağı meselesi olmuştur. Kuşkusuz tartışmaların yapılmasında Ermenistan'ın KGAÖ üyeliği ve geçtiğimiz dönemlerde Rusya'dan gelen mesajlar etkili olmuştur ki, burada özellikle 102. Askeri Üs Komutanı Albay Andrey Ruzinsky'nin 2013 yılında verdiği bir söyleşide, Azerbaycan'ın Karabağ'daki sorunu askeri güç kullanarak çözmeye kalkması halinde Erivan'ın yanında saf tutacaklarına dair

açıklamasını hatırlatmak gerekir (Kucera, 2013). Bakü yönetimi, Temmuz 2020’de Tovuz civarında cereyan eden çarpışmalardan sonra Rusya’nın Ermenistan’a yoğun şekilde silah sevkiyatına başladığını duyurmuştur (Euronews, 2020). Ancak birçok uzmanın tahmin ettiğinin aksine Rusya, savaşta doğrudan Ermenistan’ın yanında yer almamış, hatta gelişmeler karşısındaki tutumunun ne olabileceğine ilişkin tartışmalar sürerken bizzat Kremlin Sözcüsü Dmitriy Peskov tarafından KGAÖ kapsamındaki yükümlülüklerinin Karabağ için geçerli olmadığı açıklaması yapılmıştır (Sputnik Türkiye, 2020). Öte yandan, savaşın Karabağ ile sınırlı kalması halinde Moskova’nın pozisyonunun değişmeyeceğini gören Erivan yönetimi, doğrudan kendi topraklarından fırlattığı balistik füzelerle Azerbaycan kentlerini hedef alan saldırılar gerçekleştirmiştir. Ancak Erivan’ın maksadını bilen Bakü yönetimi, misilleme konusunda ölçülü davranmış ve Rusya’nın müdahalesine zemin hazırlayacak eylemlerden kaçınmıştır.

Üzerinde epey spekülasyon yapılan konulardan biri olması münasebetiyle, savaşta Türkiye’nin rolünü de açıklığa kavuşturmak gerekir. Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan, ulusa sesleniş konuşmasında Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK)’ne mensup 150 üst rütbeli subayın harekâtın sevk ve idaresinde görev aldığını, ayrıca Özel Kuvvetler Komutanlığına bağlı personelin ve Suriye’den getirilen teröristlerin de sahada bilfiil savaştığını iddia etmiştir (Agos, 2020). Ermenistan Savunma Bakanlığı Basın Sözcüsü Shushan Stepanyan da Su-25 tipi bir savaş uçaklarının Gence Hava Üssü’nden kalkış yapan bir Türk F-16’sı tarafından düşürüldüğü iddiasını ortaya atmıştır (BBC News Türkçe, 2020a). Keza Rus medyasında da benzer konular işlenmiş, dahası muvazzaf üç Türk generalinin -isimleri verilmek suretiyle- harekâtın planlama ve icrasında aktif rol aldığı iddiası dile getirilmiştir (Vzglyad, 2020). Aslında, Suriye’den getirilen teröristlerin varlığı ya da Türk F-16’sı tarafından düşürülme gibi propaganda amaçlı yapıldığına şüphe olmayan iddialar bir kenara bırakıldığında, 2020 Karabağ Savaşı’nda Türkiye’nin Azerbaycan’ı desteklemesi sır değildir. Başta İHA/SİHA’ların kullanımı hususundaki tecrübe birikiminin aktarılması olmak üzere, Azerbaycan Silahlı Kuvvetlerine her türlü askeri-teknik yardımın yapıldığına yönelik kuvvetli işaretler vardır. Zaten Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev’in, France 24 televizyonuna verdiği röportajda sunucunun, “Kaç tane Türk İHA’nız var?” sorusuna verdiği “Yeteri kadar” cevabı bile durumu özetler miiyettedir (Yeni Şafak, 2020). Diğer yandan bu destekten yola çıkarak yaşananları Türkiye-Ermenistan Savaşı gibi gösteremeye çalışan azımsanamayacak bir kesim olduğu dikkat çekmektedir. Bu kesimlerin, bir yandan Azerbaycan’ın askeri zaferini örselerken öte yandan Türkiye’yi bölgesinde istikrarı bozan bir aktör olarak lanse etme maksadı taşıdıkları mütalaa edilmektedir.

Tarafların gerek zayıf konusunda farklı rakamlar vermesi gerekse birbirini suçlayıcı ve karalayıcı iddialar ortaya atması, aslında mücadelenin 44 gün boyunca sadece cephede yaşanmadığına işaret etmektedir. Bu çerçevede, savaşta her iki tarafın da

“bilginin kontrolü” ve “haklılığını ispat etmek” için psikolojik harbi önemseydiği ve özellikle propaganda tekniklerine yoğun şekilde başvurduğu gözlemlenmiştir. Nitekim bu durum öyle bir hal almıştır ki, yaşananları “propaganda savaşı” başlığıyla okuyucularına aktaran medya kuruluşları dahi olmuştur (BBC News Türkçe, 2020b). Propaganda amaçlı faaliyetlerin yürütülmesinde geleneksel medya araçları da kullanılmış olmakla birlikte, asıl olarak dijital medya öne çıkmıştır. Bilhassa sosyal medya kanalları, fotoğraf ve görüntülerin çok hızlı bir şekilde geniş kitlelere ulaştırılmasını sağlamıştır. Akıl ve vicdanları hedef alan psikolojik harbin ulusal ve uluslararası kamuoyunu yönlendirme işlevinin önemi bilinmektedir. Ancak en az onun kadar önemli bir işlevi de muharebe sahasında bilfiil savaşan askerler üzerindeki etkisi olup, bu bağlamda özellikle Azerbaycan’ın dolaşıma sunduğu İHA/SİHA saldırısı görüntülerinin, Ermeni kuvvetlerinin moral ve savaşma azminin kırılmasında ciddi rol oynadığı değerlendirilmektedir.

4. Askeri-Teknik Düzlemde Öne Çıkanlar

Yarattıkları etki düşünüldüğünde, Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri tarafından cepheye sürülen İHA/SİHA sistemleri için 2020 Karabağ Savaşı’nın “başrol oyuncusu” benzetmesini yapmak abartılı olmayacaktır. Daha önce de ifade edildiği üzere, Azerbaycan, geçtiğimiz 10 yıl içerisinde Türkiye ve İsrail’den hemen sınıfta İHA/SİHA tedarik etmiş ve savaşta söz konusu sistemleri gerek keşif, gözetleme ve istihbarat gerekse hedef tespit ve işaretleme görevlerinde yoğun biçimde kullanmıştır. Lakin İHA/SİHA’ları asıl öne çıkaran, hassas güdümlü taarruz görevlerinde ortaya koydukları yüksek performans olmuştur. Bu minvalde, İHA/SİHA’lar öncelikle hava savunma sistemleri ile komuta-kontrol merkezlerinin imhasına tevcih edilmişlerdir. Ardından da tank, zırhlı araç, top, açıktaki piyade gibi muharebe sahasında tespit edilen tüm hedeflere karşı kullanılmışlardır. Burada imha edilen platformlar arasında 1 adet balistik füze fırlatma aracının olduğunu özellikle vurgulamak gerekir. Zira görüntüleri sosyal medyada paylaşılan bu olay, dünyada bir balistik füze fırlatma aracına karşı İHA/SİHA ile yapılan -belgelebilmiş- ilk saldırı olarak kayıtlara geçmiştir (Inbar, 2020).

Tespit edilebildiği kadarıyla, İHA/SİHA saldırılarına karşı Ermeni kuvvetleri kamuflaj, sahte hedef ve elektronik harp tedbirlerini almaya çalışmıştır (Davies, 2020). Ne var ki, esasen uçak ve helikopterlere karşı tasarlanmış olan Rus menşeli hava savunma sistemlerinin İHA/SİHA’lar karşısında etkisiz kalması, muharebe sahasındaki unsurları adeta “açık hedef” haline getirmiştir. Hava savunma sistemlerinin yaşadığı zafiyetin temel nedeninin, İHA/SİHA’ları takip etmede yetersiz kalan radarları olduğu yönünde güçlü emareler bulunmaktadır. Ayrıca Azerbaycan’ın taktik seviyedeki bir takım yeni uygulamalarının da bunda mutlaka payı vardır (Shahbazov, 2020).

Azerbaycan'ın İHA/SİHA'ları bu derece etkin kullanması dünyada çok ciddi yankı uyandırmıştır. O kadar ki, Almanya Savunma Bakanı Annegret Kramp-Karrenbauer, "Karabağ'da tarihin ilk SİHA savaşı yaşandı. SİHA'lar bombardımanlarla savaşın seyrini değiştirdi. Sonuçları, kaybeden taraf için çok ağır oldu" şeklinde görüş belirtmiştir. Alman basınında yayınlanan bir analiz yazısında ise bir adım daha ileri gidilerek, "Sadece SİHA'larla kazanılan ilk savaş" yorumu dahi yapılmıştır (Star, 2020). Gerçekte Azerbaycan'ın zaferini tamamen İHA/SİHA'lara indirgemek sahadaki durumla örtüşmemektedir. Ancak İHA/SİHA sistemlerinin imha ettikleri araç ve malzeme miktarının fazlalığının ve belki bundan da önemlisi Ermeni askerleri üzerinde yarattıkları şok etkisi ve psikolojik yıkımın savaşın kazanılmasında çok ciddi rol oynadığı muhakkaktır. Öyle görünüyor ki, önümüzdeki süreçte 2020 Karabağ Savaşı pratiği üzerinden İHA/SİHA'lar ve bu sistemlere karşı alınabilecek tedbirler önemli bir gündem maddesi oluşturacaktır. Nitekim savaştan hemen sonra Avrupa Dış İlişkiler Konseyi üyesi Gustov Gressel'in, Avrupa ordularının anti-İHA alanındaki zafiyetlerine dikkat çeken ve gerekli adımların atılmaması halinde bir silahlı çatışmada Ermenistan'ın düştüğü "sefil" duruma düşecekleri yönündeki değerlendirmesi, bu alandaki tartışmaların başladığını göstermektedir (Gressel, 2020). Kaldı ki, savaştan sonra Foreign Affairs'te, "İHA'lar Küresel Siyaseti İstikrarsızlaştırıyor" başlığıyla yayımlanan analiz yazısında, İHA'ların silahlı çatışmaları "daha ucuz ve cazip" hale getirdiği şeklinde bir yorum yapılması (Lyal, 2020), tartışmaların salt askeri-teknik düzlemde ilerlemeyeceğine işaret etmektedir.

2020 Karabağ Savaşı'na dair gözlemlerde dikkat çeken hususlardan bir diğeri, klasik bir manevra harbi olmaması, aksine ateş gücünün ön plana çıkmasıdır. Çok genel olarak Azerbaycan, İHA/SİHA ve kara ateş destek vasıtalarının Ermeni savunma hatlarını hedef alan yoğun ve isabetli atışlarına dayanan bir hareket tarzı benimsemiştir. Bu yaklaşımın ise personel zayıflığını azaltma ve ikmal hatlarının uzamasının yaratacağı hassasiyetleri ortadan kaldırma gibi müspet sonuçları olmuştur (Shahbazov, 2020). Burada altı çizilmesi gereken nokta, Azerbaycan'ın sahadaki uygulamaları ile Türkiye'nin -İHA/SİHA ve topçu birliklerini yaygın ve geniş kapsamlı elektronik harp faaliyetleriyle destekleyerek- Suriye'de icra ettiği Bahar Kalkanı Harekâtı arasında çok ciddi benzerliklerin bulunmasıdır. Nitekim bu benzerlikten yola çıkarak, Türkiye'nin yakın müttefiki Azerbaycan'a sadece İHA/SİHA'larını değil, kendi doktrinini de aktardığı yönünde yorumlar yapılmaktadır (Kasapoğlu, 2020).

Savaşta gözlemlenen hususlardan biri de yakın dönemde yaşanan birçok silahlı çatışmanın aksine savaş uçakları ve taarruz helikopterlerinin rolünün sınırlı düzeyde kalmasıdır. Bunda, muharebelerin nispeten dar bir sahada cereyan etmesinin ve her iki tarafın elinde de gelişmiş hava savunma sistemlerinin bulunmasının etkili olduğu düşünülmektedir. Ayrıca harekât alanının dağlık yapısının da -akıllı mühimmat kullanım

oranının düşüklüğünden ötürü- tarafların böyle bir tercihte bulunmasında etkili olduğu değerlendirilmektedir. Her ne kadar Ermenistan cephesinden aksi yönde beyanatlar gelse de yakın dönemde Rusya'dan satın alınan ve iki tarafın envanterindeki en yetenekli platformlar olan Su-30'ların savaş boyunca hiç kullanılmaması üzerinde epey spekülasyon yapılan konulardan biridir. Buradaki en kuvvetli ihtimal, Su-30'ların Azerbaycan'ın gelişmiş hava savunma sistemleri tarafından vurulabileceği endişesidir. Bazı medya organlarında ise Ermenistan'ın, Azerbaycan'da konuşlu bulunduğu belirtilen Türk F-16'ları ile girecekleri bir hava muharebesinde kaybedilebileceklerinden çekinildiği için bu şekilde hareket ettiği yönünde iddiaların ortaya atılması ilgi çekicidir (Asthana, 2020). Diğer yandan, savaştan önce Azerbaycan Hava Kuvvetleri'nin envanterindeki eski AN-2 tipi irtibat uçaklarından bir kısmını uzaktan kumandalı olarak uçabilecek şekilde tadil ettiğini belirtmek gerekir. Bu uçakların, gizlenen Ermeni hava savunma sistemlerinin aktif hale getirilerek konumlarının tespit edilmesini sağlamak için “yem” olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır (Brahms, 2020).

2020 Karabağ Savaşı'na dair medyaya yansıyan görüntüler, kamuoyunda günümüz muharebelerinde tankların kolay hedefler olduğu algısını yaratmıştır. Aslında modern muharebe ortamında tankların yeri uzun süredir tartışılmaktadır. Hatta tankların devrinin kapandığını ve muharebe sahasında artık onlara ihtiyaç kalmadığını savunan uzmanlar dahi vardır (Friedman, 2015: 200). Konu 2020 Karabağ Savaşı açısından ele alındığında, özelde tankların, genelde ise zırhlı birliklerin tali roller üstlendiği ortadadır. Dahası Ermeni tanklarının Azerbaycan İHA/SİHA'ları karşısındaki “çaresizliği” de herkesin malumudur. Ne var ki, kendine özgü koşulları bulunan bir harekât alanında yaşananlara dair gözlemlerden yola çıkarak genellemeler yapmak fazla indirgemeci bir yaklaşım olacaktır. Ezcümle, tankların kitlesel biçimde kullanılmaları şartıyla, açık arazide ve katmanlı bir hava savunma şemsiyenin koruması altında hâlâ kati netice unsuru olma işlevlerini sürdürecekleri kıymetlendirilmektedir.

Askeri-teknik alanda öne çıkan gelişmelerin ele alındığı bu bölümde, son olarak tarafların balistik füze saldırılarına da değinmek gerekir. Azerbaycan'ın, askeri hedeflere karşı balistik füze saldırıları düzenlediği tespit edilmiş olup, İsrail yapımı LORA tipi bir balistik füze ile cephe gerisinde, Ermeni kuvvetlerinin ana ikmal yolu üzerinde yer alan bir köprüyü imha etmesi askeri-teknik düzlemde savaşın en dikkate değer olaylarından birisi olarak kayıtlara geçmiştir. Ermenistan ise elindeki *Tochka* ve *Scud B* tipi füzelerle Gence ve Mingaçevir gibi sivil yerleşim yerlerine saldırmıştır. Azerbaycan'ın aksine Ermenistan'ın geniş yerleşim yerlerini hedef almasında, kullandıkları füzelerin dairesel sapma oranı (*circular error probable*-CEP) değerinin çok yüksek olması, dolayısıyla askeri hedeflerin vurulabilme ihtimalinin düşük görülmesi mutlaka göz önünde bulundurulmuştur (Watling ve Kaushal, 2020). Fakat buradaki asıl maksadın, sivillerin moralini düşürme ve bir önceki bölümde vurgulandığı üzere, Azerbaycan'ı misillemeye

zorlayarak Rusya'yı kendi safında savaşa çekebilme beklentisi olduğu açıktır. Tabii burada bir parantez açarak, sivil yerleşim yerlerini hedef alan ve çok sayıda kişinin hayatını kaybetmesine neden olan bu saldırıların "savaş suçu" kapsamına girdiğinin ve sorumluların yargı önüne çıkarılması gerektiğinin altı çizilmelidir.

9 Ekim 2020 tarihinde Azerbaycan Savunma Bakanlığı, Mingaçevir kentini hedef alan Scud B tipi bir balistik füzenin hava savunma sistemleri tarafından 20 km+ irtifada önlendiğini açıklamıştır (Azerbaijan MOD, 2020). Bazı kaynaklarda önlemenin İsrail yapımı Barak-8 hava savunma füze sistemi tarafından gerçekleştirildiği iddia edilse de (Alemdar, 2020), kişisel sosyal medya hesabından saldırıya ilişkin bilgileri paylaşan Azerbaycan Cumhurbaşkanı Yardımcısı Hikmet Hajiyev, önlemenin S-300'lerce yapıldığını duyurmuştur (Haciyev, 2020). Askeri-teknik düzlemde S-300, hatta S-400'lerin balistik füzelere karşı etkinlikleri uzun zamandır tartışılan bir konudur. Şayet önleme S-300'ler tarafından yapıldıysa bu alandaki tartışmaların yeniden alevlenmesi kuvvetle muhtemeldir.

5. Sonuç

44 gün süren 2020 Karabağ Savaşı, Azerbaycan'ın kesin askeri zaferiyle sonuçlanmıştır. Askeri-stratejik açıdan bakıldığında, savaşın dönüm noktasının Şuşa kentinin Azerbaycan kuvvetleri tarafından ele geçirilmesi olduğu görülmektedir. Zira Şuşa'nın kaybedilmesi sonrasında temas hattının diğer sektörlerindeki Ermeni kuvvetlerinin ana ikmal ve geri çekilme yolları kesilmiş, birliklerinin imha edilmesi tehdidiyle karşı karşıya kalan Erivan yönetiminin ise bu şartlarda ateşkese rıza göstermekten başka bir çaresi kalmamıştır.

2020 Karabağ Savaşı'nın dikkat çeken gelişmeleri arasında; manevradan ziyade ateş gücünün öne çıkması, hava kuvvetleri ve zırhlı birliklerin tali roller üstlenmesi, balistik füze saldırılarının düzenlenmesi ve propaganda faaliyetlerine büyük önem verilmesi sayılabilir. Ancak savaşın en dikkat çeken gelişmesinin İHA/SİHA sistemlerinin gösterdiği performans olduğuna şüphe yoktur. Aslında bu sistemler son 20 yılda kullandıkları asimetrik ve hibrit savaş ortamlarında kendilerini çoktan kanıtlamışlardır. Burada Karabağ pratiğini farklı kılan, ilk kez devletler arası bir savaşta bu derece yoğun ve etkin şekilde kullanılmış olmalarıdır. Öyle görünüyor ki, gelecekte sadece İHA/SİHA'ları değil, insansız kara ve deniz araçlarını da kapsayan robotik teknolojilerin askeri alandaki uygulamaları artacaktır. Bu gelişmenin askerî harekâtların planlama ve icrasında köklü değişikliklere yol açması ise kaçınılmazdır.

Uğradığı ağır kayıplar göz önünde bulundurulduğunda, Ermenistan'ın askerî açıdan toparlanmasının uzun yıllar süreceği söylenebilir. Bu bakımdan, en azından kısa

ve orta vadede Erivan yönetiminin, Karabağ'daki statükoyu eski haline getirmeye yönelik yeni bir savaşı göze alması pek olası gözükmemektedir. Diğer taraftan, Ermenistan'ın hem iç kamuoyunun tepkisini azaltmak hem de bölgeyi istikrarsızlaştırarak Azerbaycan'ın iç sorunlarla uğraşmasını sağlamak için bazı girişimlerde bulunması mümkündür. Bu bağlamda, Ermenistan'ın atabileceği düşünülen adımlardan biri, sınır hattında taktik seviyede saldırıların düzenlenmesidir. Ciddi can ve mal kayıplarına yol açabilecek olan bu tip saldırıların, muhtemelen dünya kamuoyuna, "Azerbaycan'ın ateşkesi bozma girişimleri" şeklinde sunulmaya çalışılacağı tahmin edilebilir. Tarihsel uygulamaları düşünüldüğünde, Ermenistan'ın atabileceği değerlendirilen adımlardan bir diğeri ise bölgede örtülü operasyonlara yönelinmesi, hatta bir adım sonrasında ayrılıkçı bir terör örgütünün kurulmasının teşvik edilmesidir. Gayri nizami harp taktik ve usullerini uygulayacak böyle bir örgütün, içeriden Karabağ'daki yerleşik Ermeni nüfusun, dışarıdan da Ermenistan'ın ve bazı bölgesel ve bölge dışı aktörlerin desteğini alarak silahlı mücadeleye girişmesi beklenebilir. Nitekim yakın dönemde Fransa Ulusal Meclisi'nin sözde Artsakh'ın tanınması yönünde aldığı tavsiye kararı dikkate alındığında, gelecekte Batı dünyasında Karabağ'daki ayrılıkçı teröristlerin "özgürlük savaşçısı" olarak lanse edildiği günlerin gelebileceği göz ardı edilmemelidir ki, bu senaryonun bir benzeriyle Türkiye'nin yaklaşık 35 yıldır karşı karşıya bulunduğu aşikârdır.

Kuşkusuz, mezkûr risk ve tehditlere karşı Azerbaycan'ın gerekli askeri ve istihbari tedbirleri şimdiden planlayıp uygulamaya geçirmesi doğru bir hareket tarzı olacaktır. Bu kapsamda, sınır hattında vuku bulabilecek saldırılara yönelik caydırıcı angajman kurallarının belirlenmesi ve söz konusu direktiflerin, mütecaviz eylemler karşısında tereddütsüz şekilde tatbikinin sağlanması, ilk etapta alınabilecek tedbirlere örnek olarak verilebilir. Muhtemel terör eylemlerine karşı ise insan ve teknik istihbarat toplama yöntemleriyle desteklenecek şekilde alan hâkimiyetinin sağlanmasına yönelik tedbirlere öncelik verilmesi gerektiği düşünülmektedir ki, burada Türkiye'nin terörizmle mücadele harekâtları konusundaki bilgi birikimi ve tecrübesinden yararlanılması pekâlâ mümkündür. Öte yandan, yakın gelecekte Ermenistan'ın topyekûn bir savaşı göze almasının pek olası görünmediği tespiti, böyle bir ihtimalin hiç olmadığı manasına gelmemektedir. Unutulmamalıdır ki, harp tarihi, bir bakıma hiç beklenilmeyen yerde ve zamanda icra edilen baskınların tarihidir. Zaten temel harp prensipleri arasında "sürpriz" ve "emniyet" prensiplerinin olması da esasen bu durumla bağlantılıdır. Bu gerçek ortadayken, Azerbaycan'ın her daim en kötü senaryoya göre hazırlanması ve halen kendi lehine olan askeri güç dengesini korumak için gerekli girişimlerde bulunması gerekmektedir.

Kaynakça

Abay, Emre Gürkan. (2020). Russia Provides 94% of Armenia's Weapons in 5 Years, <https://www.aa.com.tr/en/europe/russia-provides-94-of-armenia-s-weapons-in-5-years/2023969> (Erişim Tarihi: 10.12.2020).

Abrahamyan, E. (2018). Azerbaijan's Ballistic Missile Dilemma, <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13530-azerbaijans-ballistic-missile-dilemma.html> (Erişim Tarihi: 11.12.2020).

Agos. (2020). Paşinyan: Türkiye'den 150 Üst Rütbeli Asker Azerbaycan Saflarında Savaşıyor, <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/24639/pasinyan-turkiye-den-150-ust-rutbeli-asker-azerbaycan-saflarinda-savasiyor> (Erişim tarihi: 14.12.2020).

Alemdar, A. (2020). Azerbaycan Ordusunun Hava Savunma Sistemleri Ermenistan'ın Balistik Füzesini Engelledi, <https://www.defenceturk.net/azerbaycan-ordusunun-hava-savunma-sistemleri-ermenistanin-balistik-fuzesini-onledi> (Erişim Tarihi: 21.12.2020).

Aliyev, K. ve Suleymanov, E. (2015). "Macroeconomic Analysis and Graphical Interpretation of Azerbaijan Economy in 1991-2012", *Expert Journal of Economic*, 3 (1), 40-49.

Asthana, M. (2020). How Turkish F-16 Vipers 'Crippled' Russian-Origin Su-30 Fighters Without Even Firing A Single Shot?, <https://eurasianimes.com/how-turkish-f-16-vipers-crippled-russian-origin-su-30-fighters-without-even-firing-a-single-shot/> (Erişim Tarihi: 20.12.2020).

Azatutyun. (2019). Armenian Parliament Passes 2020 Government Budget, <https://www.azatutyun.am/a/30311263.html> (Erişim tarihi: 10.12.2020).

Azerbaijan MOD. (2020). Tweet, <https://twitter.com/wwwmodgovaz/status/1314545331296759808> (Erişim Tarihi: 21.12.2020).

BBC News Türkçe. (2020a). Dağlık Karabağ: Ermenistan Bir Savaş Uçağının Türk F-16'sı Tarafından Düşürüldüğünü Öne Sürdü, Türkiye ve Azerbaycan İddiaya Yalanladı, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-54340987> (Erişim Tarihi: 14.12.2020).

BBC News Türkçe. (2020b). Dağlık Karabağ'da Azerbaycan-Ermenistan Çatışmasında Farklı Bir Cephe: Propaganda Savaşı, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54419734> (Erişim Tarihi: 21.12.2020).

Brahms, J. (2020). Azerbaijan Reportedly Convert Ancient AN-2 Bioplanes into Drones, <https://www.overtdefense.com/2020/10/05/azerbaijan-reportedly-convert-ancient-an-2-biplanes-into-drones/> (Erişim tarihi: 20.12.2020).

CIA The World Factbook. (t.y.). Military Service Age and Obligation, <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/fields/333.html> (Erişim Tarihi: 09.12.2020).

Davies, J. (2020). Unmanned Aerial Systems in Nagorno-Karabkh: A Paradigm Shift in Warfare?, <http://www.hscentre.org/uncategorized/unmanned-aerial-systems-in-nagorno-karabakh-a-paradigm-shift-in-warfare/> (Erişim Tarihi: 19.12.2020).

Erdem, A. K. (2020). Işık: Ermenistan, Suriye ve Lübnan'dan 500 Militan Getirdi, Azerbaycan'ı Gerilla Savaşına Zorlamak İstiyor, <https://www.indyturk.com/node/250706/haber/i%C5%9F%C4%B1k-ermenistan-suriye-ve-l%C3%BCbnandan-500-militan-getirdi-azerbaycan%C4%B1-gerilla> (Erişim Tarihi: 19.12.2020).

EU4 Business. (2020). Armenia's Economy at a Glance, <https://eu4business.eu/armenia/presentation> (Erişim Tarihi: 10.12.2020).

Euronews. (2020). Azerbaycan: Rusya 17 Temmuz'dan Bu Yana Ermenistan'ı Yoğun Şekilde Silahlandırıyor, <https://tr.euronews.com/2020/08/29/azerbaycan-rusya-17-temmuz-dan-bu-yana-ermenistan-yogun-sekilde-silahland-r-yor> (Erişim Tarihi: 14.12.2020).

Frantzman, S. J. (2020). Israel Revolutionized Azerbaijan's Drone Arsenal. Are the Weapons Working?, <https://www.jpost.com/jpost-tech/israel-revolutionized-azerbajans-drone-arsenal-are-the-weapons-working-635829> (Erişim Tarihi: 12.12.2020).

Friedman, G. ve Friedman, M. (2015). *Savaşın Geleceği: 21. Yüzyılda Güç, Teknoloji ve Amerikan Dünya Egemenliği*, İstanbul: Pegasus Yayınları.

Ghazanchyan, S. (2020). Azerbaijan'a Military Death Toll Reach 7630, <https://en.armradio.am/2020/11/08/azerbajans-military-death-toll-reaches-7630/> (Erişim tarihi: 15.12.2020).

Global Firepower. (2020). 2020 Military Strength Ranking, <https://www.globalfirepower.com/countries-listing.asp> (Erişim Tarihi: 09.12.2020).

Global Security. (2020). Azerbaijan Military Spending, <https://www.globalsecurity.org/military/world/azerbaijan/budget.htm> (Erişim Tarihi: 09.12.2020).

Gressel, G. (2020). Military Lessons from Nagorno-Karabakh: Reason for Europe to Worry, <https://ecfr.eu/article/military-lessons-from-nagorno-karabakh-reason-for-europe-to-worry/> (Erişim Tarihi: 20.12.2020).

Hajiyev, H. (2020). Tweet, <https://twitter.com/hikmethajiyev/status/1314939616248692737> (Erişim Tarihi: 21.12.2020).

IISS. (2020). *The Military Balance 2020: Annual Assessment of Global Military Capabilities and Defence Economics*, Londra: Routledge.

Inbar, T. (2020). Tweet, <https://twitter.com/inbarspace/status/1317155048917471233> (Erişim Tarihi: 21.12.2020).

İsmayıl, E. (2020). Ermenistan'daki Rus Askeri Üsleri: Bölgesel Güvenliği Tehdit Ediyor, <https://www.globalsavunma.com.tr/ermenistandaki-rus-askeri-usleri-bolgesel-guvenligi-tehdit-ediyor.html> (Erişim Tarihi: 11.12.2020).

Kasapoğlu, C. (2020). Turkey Transfers Drone Warfare Capacity to Its Ally Azerbaijan, <https://jamestown.org/program/turkey-transfers-drone-warfare-capacity-to-its-ally-azerbaijan/> (Erişim Tarihi: 19.12.2020).

Koyuncu, H. (2020). Ermenistan, Dağlık Karabağ Çatışmalarında 2300'den fazla Asker Kaybettiğini Açıkladı, <https://tr.euronews.com/2020/11/14/ermenistan-daglik-k-karabag-cat-smalar-nda-2-bin-300-den-fazla-asker-kaybettigini-ac-klad> (Erişim Tarihi: 15.12.2020).

Kucera, J. (2013). Russian Officer: We Would Intervene in Karabakh Against Azerbaijan, <https://eurasianet.org/russian-officer-we-would-intervene-in-karabakh-against-azerbaijan> (Erişim Tarihi: 14.12.2020).

Lyll, J. (2020). Drones Are Destabilizing Global Politics, <https://www.foreignaffairs.com/articles/middle-east/2020-12-16/drones-are-destabilizing-global-politics> (Erişim Tarihi: 21.12.2020).

Macrotrends. (t.y.). Azerbaijan Military Spending/Defense Budget 1992-2020, <https://www.macrotrends.net/countries/AZE/azerbaijan/military-spending-defense-budget> (Erişim Tarihi: 08.12.2020).

Military Watch Magazine. (2020). S-300PT vs. S-300PMU-2: Why Azerbaijan Has the Air Defence Advantage Over Armenia, <https://militarywatchmagazine.com/article/s-300pt-vs-s-300pmu-2-why-azerbaijan-has-the-air-defence-advantage-over-armenia>, (Erişim Tarihi: 12.12.2020).

Milliyet. (2020). Azerbaycan: Dağlık Karabağ Savaşında 2783 Asker Şehit Oldu, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/son-dakika-azerbaycan-daglik-karabag-savasinda-2783-asker-yasamini-yitirdi-6370408> (Erişim Tarihi: 15.12.2020).

Mitzer, S. (2020). The Fight For Nagorno-Karabakh: Documenting Losses on The Sides of Armenia and Azerbaijan, <https://www.oryxspioenkop.com/2020/09/the-fight-for-nagorno-karabakh.html> (Erişim tarihi: 15.12.2020).

Rehimov, R. (2020). Ermenistan'ın 2. Dağlık Karabağ Savaşında İmha Edilen Silahlarının Maddi Karşılığı 4,8 milyar Dolar, <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/ermenistanin-2-daglik-karabag-savasinda-imha-edilen-silahlarinin-maddi-karsiligi-4-8-milyar-dolar/2066420> (Erişim Tarihi: 15.12.2020).

Rzayev, A. (2018). Assessing Azerbaijan's Indigenous Defense Industry Capabilities, <https://www.thedefensepost.com/2018/05/07/azerbaijan-defense-industry-indigenous-opinion/> (Erişim Tarihi: 12.12.2020).

Shahbazov, F. (2020). Tactical Reasons Behind Military Breakthrough in Karabakh Conflict, <https://jamestown.org/program/tactical-reasons-behind-military-breakthrough-in-karabakh-conflict/> (Erişim Tarihi: 19.12.2020).

SIPRI. (2020). USA and France Dramatically Increase Major Arms Exports; Saudi Arabia is Largest Arms Importer, Says SIPRI, <https://www.sipri.org/media/press-release/2020/usa-and-france-dramatically-increase-major-arms-exports-saudi-arabia-largest-arms-importer-says> (Erişim Tarihi: 08.12.2020).

Sputnik Türkiye. (2020). Kremlin: KGAÖ Kapsamında Ermenistan'ın Aksine Karabağ'a Karşı Bir Yükümlülüğümüz Yok, <https://tr.sputniknews.com/rusya/202010071042986916-kremlin-kgao-kapsaminda-ermenistanin-aksine-karabaga-karsi-bir-yukumlulugumuz-yok/> (Erişim Tarihi: 14.12.2020).

Star. (2020). Alman Bakan'dan Türk SİHA'larına Övgü: Karabağ'da Tarihin İlk SİHA Savaşı Yaşandı", <https://www.star.com.tr/savunma/alman-bakandan-turk-sihalarina-ovgu-karabagda-tarihin-ilk-siha-savasi-yasandi-haber-1593447/> (Erişim tarihi: 19.12.2020).

Şahanoğlu, O. (2020). Ermenistan Ordusu 10 Yıldan Önce Toparlanamaz! Azerbaycan'ın Tarihi Karabağ Zaferi Sonrası Çarpıcı Açıklamalar, <https://www.sabah.com.tr/gundem/2020/11/10/son-dakika-azerbaycanin-tarihi-karabag-zaferi-sonrasi-carpici-aciklamalar-ermenistan-ordusu-10-yildan-once-toparlanamaz> (Erişim Tarihi: 16.12.2020).

Urcosta, R. B. (2020). Drones in the Nagorno-Karabakh, <https://smallwarsjournal.com/jrnl/art/drones-nagorno-karabakh> (Erişim Tarihi: 16.12.2020).

Vzglyad. (2020). Кто из турецких генералов руководил атакой на Карабах, <https://vz.ru/world/2020/11/12/1069822.html> (Erişim Tarihi: 14.12.2020).

Watling, J. ve Kaushal, S. (2020). The Democratisation of Precision Strike in the Nagorno-Karabkh Conflict, <https://rusi.org/commentary/democratisation-precision-strike-nagorno-karabakh-conflict> (Erişim Tarihi: 20.12.2020).

Yeni Şafak. (2020). Aliyev'den Fransız Gazetecinin 'Kaç Türk İHA'nız Var?' Sorusuna Cevap: Yeteri Kadar, <https://www.yenisafak.com/video-galeri/gundem/aliyevden-fransiz-gazetecinin-kac-turk-ihaniz-var-sorusuna-cevap-yeteri-kadar-2211193> (Erişim Tarihi: 14.12.2020).

ARAP DEVLETLERİNİN İKİNCİ KARABAĞ SAVAŞI'NA YÖNELİK TUTUMU

Yetkili Yazar | Correspondent Author: Ayten MEHMED

Attitudes of Arab States towards the Second Karabakh War

Yazar(lar) | Author(s)
Ayten MEHMED¹

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geliş Tarihi : 18/01/2021
Makale Kabul Tarihi : 08/02/2021

Anahtar Kelimeler: Arap Devletleri, Karabağ Savaşı, Azerbaycan, Ermenistan, Türkiye

ÖZ

Bu çalışmada Arap devletlerinin İkinci Karabağ Savaşı'na yönelik tutumu incelenerek bölgesel güvenlik politikalarında değişime dikkat çekmek hedeflenmiştir. Arap devletlerinin Karabağ Sorunu'na yönelik tutumunda son yıllarda önemli bir değişim yaşandığı görülmektedir. Bu bağlamda iki bölge arasında güvenlik alanında bağlılığın ve sınırların geçişkenliğinin artmasına paralel olarak yeni ilişki kalıplarının ortaya çıktığı iddia edilmiştir.

ARTICLE INFORMATION

Submission Date : 18/01/2021
Accepted Date : 08/02/2021

Keywords:
Arab States, Karabakh War, Azerbaijan, Armenia, Turkey

ABSTRACT

In this study, it is aimed to draw attention to the changes in regional security policies by examining the attitudes of Arab states towards the Second Karabakh War. It is seen that there has been a significant change in the attitude of Arab states towards the Karabakh Conflict in recent years. In this context, it has been claimed that new patterns of relationship have emerged in parallel with the increase in the commitment in the field of security and the transitivity of borders between two regions.

¹ Arş. Gör., Giresun Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ORCID No: <https://orcid.org/0000-0003-2842-3753>, e-posta: ayten.mehmed@giresun.edu.tr

1. Giriş

Karabağ Sorunu 30 yıla aşkın bir sürede devam ederken uluslararası sistemde, dolayısıyla, bölge devletlerinin kapasite ve kabiliyetlerinde önemli değişimler yaşanmıştır. Bu süreçte komşu devletler tutumlarını büyük ölçüde korurken Ortadoğu² ülkelerinin soruna yönelik yaklaşımı değişmiştir. Özellikle Eylül 2020’de Azerbaycan ile Ermenistan arasında başlayan İkinci Karabağ Savaşı sadece Arap devletlerinin bu ülkeler ile ikili ilişkileri açısından değil, genel Ortadoğu bölgesel güvenlik politikaları açısından da önemli gelişme olarak görülmüştür. Türkiye’nin Azerbaycan’ı koşulsuz bir şekilde desteklemesi, İsrail’in Azerbaycan ile askeri alanda işbirliği, İran’ın ise Ermenistan ile yakın ilişkileri³ Arap devletlerinin dikkat aldıkları boyutlar olmuştur.

Diğer yandan Arap devletleri bir blok olarak hareket etmemekte, kendi içinde önemli çatışmalar yaşamaktadırlar. Bu çalışmada Arap devletlerinin Karabağ Sorununa tutumu incelenerek Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi (BGKT) çerçevesinde bölgesel güvenlik politikalarında değişime dikkat çekmek hedeflenmiştir. Barry Buzan ve Ole Wæver’in geliştirdiği BGKT uluslararası güç dağılımının yanında bölgesel düzeyin önemine vurgu yapmaktadır (2003:28). Buzan ve Wæver, bir yandan anarşik yapı ve onun güç dengesi, diğer yandan yerel coğrafi yakınlık baskısı arasındaki etkileşimin Bölgesel Güvenlik Kompleksinin (BGK) oluşmasına yol açtığını ileri sürmüştür. Buna göre BGK üyeleri arasındaki etkileşim sonucu sadece o BGK’ne özgü ilişki kalıpları oluşmaktadır. Bu bağlamda Güney Kafkasya ve Ortadoğu bölgeleri arasında güvenlik alanında bağlılığın ve sınırların geçişkenliğinin artmasına paralel olarak yeni ilişki kalıplarının ortaya çıktığı iddia edilmiştir. Makalenin ikinci bölümünde BGKT’ne kısaca değinilmiş, ardından üçüncü bölümde Birinci Karabağ Savaşı ve sonrasında yaşanan gelişmelere yönelik tutumlar incelenirken dördüncü bölümde İkinci Karabağ Savaşı sürecine ve medyanın rolüne odaklanılmıştır.

² Bu çalışmada Ortadoğu bölgesel sistemi, uluslararası literatürde genel kabul gören “Ortadoğu ve Kuzey Afrika” kavramı çerçevesinde ele alınmıştır. Bu bağlamda Ortadoğu ve Kuzey Afrika sisteminin oluşturan devletler: Fas, Tunus, Cezayir, Libya, Mısır, Sudan, Filistin, Ürdün, Lübnan, Suriye, Irak, Suudi Arabistan, Yemen, Umman, BAE, Katar, Bahreyn, Kuveyt, İsrail ve İran’dır. İsrail ve İran dışında bu devletlerin Arap kimliği ön plana geçmektedir. Bunun yanında Türkiye’nin sisteme dahil olup olmadığı yönünde literatürde belirsizlikler vardır. Buzan ve Wæver’e göre Türkiye, Osmanlı döneminde bölgenin çoğunluğunu yönettiği için sisteme dahil olabilirken, cumhuriyet döneminde Batıcı vizyonu nedeniyle bölgeden kopmuştur (2003: 187). Ancak günümüzde Türkiye’nin kendisini hem Avrupa’nın hem de Ortadoğu’nun bir parçası olarak görmekte, bölgesel güç olarak tanımlamaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, t.y.). Nitekim son yıllarda yapılan çalışmalarda Türkiye, Ortadoğu’da “bölgesel orta ölçekli güç” olarak ele alınmaktadır (Ehteshami, 2014). Bu çalışmada da Türkiye Ortadoğu sisteminin bir üyesi olarak değerlendirilmiştir.

³ Ermenistan-İran ilişkileri için bakınız (Kamat, 2020, November 27).

2. Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi ve Ortadoğu

Bölgesel düzeyi teorik olarak inceleyen çalışmaların artması Soğuk Savaşın sonunda gerçekleşmiştir. Bu bağlamda Barry Buzan ve Ole Wæver'in oluşturduğu Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi (BGKT), küresel sistem ile bölgesel sistem arasındaki ilişkiyi sistematik bir şekilde açıklayan önemli bir çalışma olarak ortaya çıkmaktadır. Kenneth Waltz'ın sistem teorisini büyük ölçüde kabul eden Buzan ve Wæver, anarşinin devletleri işlevsel olarak aynılaştırdığı fikrine karşı çıkmış, sistemin etkileşim kapasitesine vurgu yapmıştır. Buna göre devletler arasındaki etkileşim süreklidir, ancak kalıcı olmayan ilişki kalıpları yaratmaktadır (Smith, 2014:5). Bu ilişki kalıplarının oluşmasında ise bölgesel düzey daha etkilidir.

Buzan ve Wæver'a göre coğrafi yakınlık güvenlik için önemli unsurdur; zira askeri, politik, sosyal ve çevresel alanlardaki tehditler, kısa mesafede uzak mesafeye oranla daha rahat bir şekilde yayılabilmektedir. Bu güvenlik kaygısı ve coğrafi yakınlık arasındaki ilişki nedeniyle, devletlerin küresel düzeydeki güvenlik bağımlılığı farklı ölçülerde ve şekillerde ortaya çıkmaktadır. Buradan yola çıkarak Buzan ve Wæver, bir yandan anarşik yapı ve onun güç dengesi, diğer yandan yerel coğrafi yakınlık baskısı arasındaki etkileşimin, Bölgesel Güvenlik Kompleksi (BGK)'nin oluşmasına yol açtığını ileri sürmüştür (2003: 42). Buna göre, aynı kompleksteki devletlerin bir birilerine bağımlılığı kompleks dışındaki devletlere göre çok daha yoğundur, öyle ki bir devletin güvenliği diğerlerinden ayrı bir şekilde düşünülemez (2003:46). Ancak bu bağımlılık sadece pozitif (dostluk) değil, (çoğunlukla) negatif (düşmanlık) özelliğe sahip olabilir (Smith, 2014: 5). Bu bağlamda Buzan ve Wæver, göreceli güç dağılımına ek olarak, genellikle tarihsel süreç sonucunda oluşan bölgesel ilişki kalıplarını da değişken olarak ele almıştır. Buna göre ilişki kalıpları kısmen güç dağılımına göre şekillense de çoğunlukla ondan ayrı olarak, bölgesel konular çerçevesinde şekillenmektedir (Buzan, 1986: 7).

Böylelikle BGK'lerinin yapısı dört değişkene istinaden oluşmaktadır:

1. *BGK'yi komşularından ayıran sınır;*

2. *Anarşik yapı, yani BGK iki veya daha fazla otonom birimden oluşmalıdır;*

3. *Birimler arasında güç dağılımını kapsayan kutupluluk;*

4. *Birimler arasında dostluk ve düşmanlık kalıplarını kapsayan toplumsal yapı* (2009: 53).

Buzan ve Wæver'a göre bu bölgelerin çoğunluğunun sınırları coğrafi olarak belirlenmiştir. Ancak bazı sınırlar, komşu bölgelerin her ikisinin özelliklerini taşıyan ve dinamiklerini yansıtan izolatör (*insulator*) (Türkiye, Burma, Afganistan) devletlerden oluşmaktadır. Ayrıca uluslararası sistemde coğrafi uzaklık sınırlamasını aşmış süper veya

büyük güçler de mevcuttur. Bu bağlamda mevcut uluslararası sistemde bir süper güç ABD ve dört büyük güç (Çin, Japonya, Rusya, AB) olduğu ileri sürülmüştür. Süper güçler, tüm dünyada kendi rekabetini gerçekleştirebilecek kadar geniş menfaatlara ve kapasiteye, büyük güçler ise birkaç bitişik bölgeye müdahale edebilecek güce sahiptirler (Buzan ve Wæver, 2003: 46).

Buzan ve Wæver, Ortadoğu bölgesini de sürekli çatışan karakteri ile klasik, devlet merkezli, askeri-politik bir BGK olarak görmektedir. Buna göre Ortadoğu, Arap ülkeleri, İsrail ve İran dâhil olmak üzere Fas'tan İran'a uzanan bir bölgeyi kapsayan bir güvenlik bağımlılığı kalıbına sahiptir (2003: 187). Bunun yanında Buzan ve Wæver, üye sayısının yirmiden fazla olması ve dağınık coğrafyanın, Ortadoğu BGK'de üç alt kompleksin oluşmasına yol açtığını ileri sürmüştür: Levant, Körfez ve (zayıf bağla) Mağrip. Buzan ve Wæver, bu üç alt kompleksi bağlayan güvenlik bağımlılığının sadece Arap milliyetçiliği ve İslam kimliği ile açıklanamayacağını, bunun yanında Arap-İsrail çatışmasının da kapsayıcı bir açıklamaya sahip olduğu iddia etmiştir. Ayrıca Buzan ve Wæver, geleneksel monarşiler ile radikal seküler rejimler arasındaki çatışmayı, Fars-Arap çatışmasını ve son olarak 1979 İran İslam Devriminin ardından oluşan Şii-Sünni çatışmasını Ortadoğu BGK'ni şekillendiren ilişki kalıpları olarak sıralamıştır (2003:191).

3. Arap Devletlerinin Birinci Karabağ Savaşı'na Yönelik Tutumu

1980'li yılların sonunda Sovyetler Birliği'nin dağılma süreci ile beraber Azerbaycan ve Ermenistan Sovyet Cumhuriyetleri arasında Dağlık Karabağ'ın statüsü sorunu gündeme gelmiştir. Ermenistan, Azerbaycan'ın sınırları dahilinde özerk bölge (oblast) olan Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanmasını talep etmiş, fiili olarak bölgeyi işgal etmiştir. Taraflar arasında görüşmeler devam ederken Ermeni saldırısı daha kapsamlı hale gelmiş, Dağlık Karabağ bölgesini Ermenistan'a bağlayan Laçın, Mayıs 1992'de işgal edilmiştir. Nitekim Azerbaycan'da yaşanan rejim belirsizliği ve kargaşadan yararlanan Ermenistan, bir yıl içerisinde Azerbaycan'ın Kelbecer, Ağdam, Cebrayıl, Füzuli, Qubadlı ve Zengilan reyonlarını işgal etmiştir.

Karabağ Sorunu etnik bir çatışma olarak ortaya çıksa da Azerbaycan'ın nüfusunun çoğunluğunun Müslüman bir ülke olarak bağımsızlığını kazanması, Arap dünyasının soruna yönelik tutumunu etkilemiştir. Nitekim bağımsızlığın ardından Azerbaycan hem bağımsızlığının korunması hem de Karabağ Sorununda uluslararası destek alabilmek için Birleşmiş Milletler ve çeşitli örgütler nezdinde girişimlerde bulunmuştur. Bu bağlamda İslam İşbirliği Örgütü, Azerbaycan'ın Arap ülkeleri ile temasında önemli bir platform olmuştur. Azerbaycan'ın Aralık 1991'de üye olmasının ardından, örgüt BM, Ermenistan, Türkiye ve Rusya tarafları ile sorunun çözümüne ilişkin görüşmelere katılmıştır (İslam Ömökdaşlığı Təşkilatı, t.y.). Ermenistan'ın saldırgan tutumunun devam etmesi

sonucunda ise 1992 yılında İstanbul'da gerçekleşen olağanüstü Dışişleri Bakanları Zirvesinde Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki sorun da görüşülmüş, Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarının işgali kınanmıştır (İslam Əməkdaşlığı Təşkilatı, t.y.).

Diğer yandan Arap devletlerinin Ermenistan ile ikili ilişkilerine yönelik tutumu, Ortadoğu'daki mevcut ilişki kalıplarından etkilenmiştir. Bu dönemde Irak'ın Kuveyt'i işgali nedeniyle geleneksel monarşiler arasında işbirliği artarken, seküler radikal rejimler bölgede ayrılmışlardır. Ayrıca bölgede Şii-Sünni ve Arap-İsrail çatışması da devam etmiştir. Bu bağlamda çoğu Arap ülkesi Dağlık Karabağ ve çevresindeki yedi reyonun işgali nedeniyle Ermenistan ile doğrudan diplomatik ilişki kurmazken Mısır, Lübnan ve Suriye, Ermenistan'a karşı ılımlı bir tutum benimsemişlerdir. Azerbaycan hükümeti, Suriye'nin Ermenistan'a silah desteği sağladığını iddia etmiştir (Milliyet, 29.09.1992).

Bu süreçte Azerbaycan'a en büyük desteği ise kendisini Arap ve İslam dünyasının hamisi olarak gören Suudi Arabistan göstermiştir. Suudi Arabistan, 30 Aralık 1991 tarihinde Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülkelerden biri olmuştur. Haydar Aliyev'in Nisan 1994'te ziyaretinin ardından Riyad'da Azerbaycan Büyükelçiliği açılmıştır (Alrmizan, 2019:4). Büyükelçilik aynı zamanda Yemen, Bahreyn, Umman ve İslam İşbirliği Örgütüne de akredite olmuştur. Bu dönemden itibaren Kral Fahd programı çerçevesinde Azerbaycan'daki mültecilere finansal yardımda bulunan Suudi Arabistan, uluslararası kuruluşlarda da durumu sık sık gündeme getirmiştir. Özellikle Genel Sekreterliği Cidde'de bulunan İslam İşbirliği Örgütü, Suudi Arabistan'ın Azerbaycan'ı desteklediği platform olmuştur (Azərbaycan- Səudiyyə Ərəbistan Krallığı, t.y.). Nitekim 13-15 Aralık 1994 yılında Fas'ta düzenlenen İslam İşbirliği Teşkilatı'nın sonuç bildirgesinde işgal edilen bölgelerin Azerbaycan toprakları olduğu vurgulanmış, Ermenistan'ın işgali sonlandırması çağrısında bulunulmuştur. Bildirgede sorunun Güvenlik Konseyi ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) tarafından barışçıl bir şekilde çözülmesi talep edilirken, örgütün Azerbaycan ile dayanışma içerisinde olduğu belirtilmiştir. Ayrıca mültecilerin durumuna dikkat çeken kararda, İslam Bankası ve diğer kuruluşların finansal yardım çağrısında bulunulmuştur (OIC, 1994). Nitekim 1994 yılında diplomatik ilişkilerin kurulmasının ardından Kuveyt, yeni bağımsızlık kazanan Azerbaycan'ın devlet inşaa sürecini desteklemiştir (İkitərəfli Münasibətlər, t.y.). Kuveyt, mültecilere insani yardımda bulunmuş (15 milyon ABD Doları) ve alt yapı alanında yatırımlar (34 milyon ABD Doları) yapmıştır (Embassy of the State of Kuwait in Azerbaijan, t.y.).

Ancak 2000'li yıllarla beraber Azerbaycan-İsrail arasında işbirliği artarken Arap devletlerinin Ermenistan'a yönelik kısıtlayıcı tutumu değişmiştir. Suudi Arabistan ve Yemen dışındaki bütün Arap devletleri, Ermenistan ile doğrudan diplomatik ilişki kurmuşlardır. Ancak bu devletlerin dış politikasında Dağlık Karabağ'ın statüsü konusunda bir değişiklik yaşanmamış, Dağlık Karabağ işgal altında topraklar olarak

görülmüştür. Bu bağlamda Arap devletlerinin çoğunluğu 14 Mart 2008 tarihinde BM Genel Kurulu'nda kabul edilen 'Azerbaycan'ın İşgal Altındaki Topraklardaki Durum'a ilişkin karara evet oyu vermişlerdir. Sadece Lübnan, Suriye, Tunus, Cezayir ve Mısır oylamada yer almamış veya oy kullanmamıştır (UN Digital Library, t.y.).

4. Arap Devletlerinin İkinci Karabağ Savaşı'na Yönelik Tutumu

Arap Baharı sonrası dönemde Ortadoğu'da yeni dengeler ve ilişki kalıpları oluşurken iki bölge arasında geçişkenlik önemli ölçüde artmıştır. Aralık 2010'da Tunus'ta gerçekleşen halk protestoları sonucunda 24 yıldır ülkeyi yöneten Zeynel Abidin Bin Ali istifa etmek zorunda kalmıştır. Tunus'un ardından Mısır, Libya, Umman, Yemen, S. Arabistan, Bahreyn ve Suriye'de mevcut hükümetlere karşı geniş katımlı protestolar gerçekleşmiş, adil seçimler, ekonomik istikrar, demokrasi taleplerinde bulunulmuştur. Bu gelişmeler sonucunda bölgede İslamcı gelenekten gelen siyasi partilere halkların desteği artmış, bunun karşısında seküler rejimlerle monarşiler arasında yakınlaşma yaşanmıştır. Ayrıca bu süreçte Türkiye ve İran'ın Ortadoğu bölgesinde etkinliği artmış, bu iki güç karşısında geleneksel monarşiler İsrail ile normalleşme sürecine girmişlerdir. Yani uzun süredir bölge ülkeleri arasında temel ilişki kalıbı olan Arap-İsrail çatışması yok olurken yeni işbirliği (dostluk) ve çatışma (düşmanlık) kalıpları ortaya çıkmıştır. Bunun yanında uluslararası yapıdaki değişimler de Ortadoğu bölgesine yansımıştır. Obama yönetimi, Çin'in yükselişin önlemek adına ABD dış politikasında Asya'daki askeri dengeyi ön planda tutmuştur (The Asia Pivot). Böylelikle ABD bölgedeki varlığını azaltma kararı alırken Rusya, Suriye ve Libya'daki müdahaleleri ile bölgede etkinliği artırmıştır.

Bu süreçte bir yandan Kafkasya'dan Suriye'deki muhaliflere ve DAESH'e katılan paralı askerler gündeme gelmiş, diğer yandan Suriye'deki Ermenilerin Karabağ'da işgal edilmiş bölgelere yerleştirildiği iddia edilmiştir (NTV, 2013, 14 Ocak). 2016 yılında Ermenistan ile Azerbaycan arasında meydana gelen Nisan çatışması da Suriye sorunu ile beraber değerlendirilmiştir. ABD'nin bölge sorunlarına kayıtsız tutumu, Azerbaycan'ı sorunu doğrudan Rusya ile diyaloga yönlendirmiştir. Ayrıca Azerbaycan bu süreçte askeri teknolojide İsrail'in üstünlüğünü görmüş, Aralık 2016'da Binyamin Netanyahu'nun Bakü ziyaretinin ardından ikili arasında füze savunma sistemlerinin satışına ilişkin anlaşma yapılmıştır (Rahimov, 2017). Bunun yanında Azerbaycan'ın Arap devletleri ile İsrail arasında devam eden normalleşme sürecine katkıda bulunduğu iddia edilmiştir (Rahimov, 2020). Buna karşılık Ermenistan, İsrail'deki büyükelçisini geri çağırarak, Suriye ile arasındaki işbirliğini artmıştır. Ayrıca Ermenistan, Rusya'nın Suriye'deki operasyonlarını desteklemek için az sayıda da olsa asker göndermiştir (Vock, 2019, June 15). Bu süreçte Suriye'deki operasyonlar için Rusya'nın Ermenistan'daki üsleri kullanması da gündeme gelmiş, ancak taraflar bu durumu yalanlamışlardır.

Nitekim Arap devletlerinin Eylül 2020’de başlayan İkinci Karabağ Savaşı’na yönelik tutumu yaşanan bu gelişmelerden etkilenmiştir. Öncelikle süreçte daha görünür olan Suudi Arabistan-BAE bloku, Azerbaycan’ın hukuksal haklarını destekleseler de Türkiye’nin savaşta doğrudan yer alması ihtimalini ve bölgede nüfuzunu genişletmesini olumsuz karşılamıştır. Ancak bloktaki tehdit algılamasındaki farklılıklar, Karabağ Sorununda da ortaya çıkmıştır. Bölgede İran yayılmasından daha fazla endişe duyan Suudi Arabistan’ın dış politikasında sadece Türkiye’nin nüfuzunu değil, İran’ı kısıtlamak da önemli bir boyut oluşturmaktadır. Bu bağlamda Suudi Arabistan son on yılda Azerbaycan’a yönelik yatırımlarını artırmış, 2019 yılında ikili arasında askeri işbirliği anlaşması da imzalanmıştır (“Azərbaycan - Səudiyyə Ərəbistan Krallığı”, par.3-5). Nitekim İkinci Karabağ Savaşı’nın başlamasının ardından Suudi Dışişleri Bakanı Faysal el-Farhan, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü destekleme tutumunu tekrarlamış, tarafları çatışmaları durdurmaya davet etmiştir (Bruno, 2020). Ancak Suudi Arabistan, Ermenistan ile diplomatik ilişkisi bulunmamasına rağmen, Ermenistan’ın bağımsızlık gününü kutlamıştır (Armen Press, 2020, 22 September).

Buna karşın Türkiye’nin nüfuzunun yayılmasını önlemek için Rusya ve İran ile işbirliğine de hazır olan BAE, Ermenistan’ı da Türkiye karşıtı blokta önemli bir unsur olarak görmektedir (Mehmed, 2020). Bu bağlamda BAE, Azerbaycan ile ilişkilerini korumaya çalışsa da son yıllarda Ermenistan ile ilişkilerini geliştirmiş, Şubat 2015’te Erivan’da Büyükelçilik açmıştır (Bruno, 2020). Ocak 2019’de Erivan’da Cumhurbaşkanı Sarkisyan ile görüşen Veliht Prens Muhammed bin Zayid, ikili birçok anlaşma imzalamış, bölgesel konularda da işbirliği gündeme gelmiştir (Badalian, 2019). Şubat 2020’de, Ermenistan Yüksek Teknoloji Sanayi Bakanı Hakob Arshakyan, Abu Dabi’deki savunma (UMEX ve SimTEX 2020) fuarlarına katılmış, BAE Savunma Bakanı Mohammed Ahmed el-Bowardi ile bir araya gelmiştir. Taraflar askeri ve savunma sektörlerinde işbirliğini güçlendirmeyi tartışmışlardır (Fenton-Harvey, 2020).

BAE, Ermeni Sorununu da Türkiye’yi sıkıştırmak için bir araç olarak görmüş, Nisan 2019’da Abu Dabi Emirligi sözde “Ermeni Soykırımı”nı tanıyacağı yönünde açıklamalarda bulunulmuştur. BAE, Covid-19 pandemi sürecinde Ermenistan’a yönelik insani yardımlarını da önemli ölçüde artırmıştır (News, 2020, May 25). Ayrıca BAE’nin Suudi Arabistan ile Ermenistan arasında ilişkilerin kurulması için girişimlerde bulunduğu iddia edilmiştir. Nitekim Azerbaycan ile Ermenistan arasında gerilimin arttığı bir dönemde Abu Dabi yönetimi Ermenistan’ın bağımsızlığını (21 Eylül) kutlamış, Dubai’deki Burç Halife gökdelenine Ermenistan bayrağı yansıtılmıştır (News, 2020, 16 September). Çatışmaların başlamasının ardından ise BAE, taraflara çatışmaları sonlandırma çağrısında bulunmuştur. Ancak ateşkesin ardından 15 Kasım’da Ermenistan Cumhurbaşkanı Sarkisyan’ı ağırlayan Abu Dabi, süreçteki Ermenistan yanlısı tutumunu göstermiştir (Saudi Gazette, 2020, November 16).

Nitekim Mısır da Türkiye'nin süreçteki etkisini ön planda tutmuş, savaşın taraflarına ilişkin herhangi bir yorumda bulunmamıştır (Hosny, 2020). Savaşın hemen öncesinde Ermenistan Dışişleri Bakanı Zohrab Mnatsakanyan Mısır'ı ziyaret etmiş, Mısır Cumhurbaşkanı Abdulfettah Sisi ile görüşmüştür. İkilinin görüşmesinde Türkiye karşıtı söylemler ağırlıklı olmuştur (Snell, 2020). Bu durum merkezi Mısır'da bulunan Arap Ligi'nin Sekreteri Ahmed Aboul Gheit'in açıklamasına da yansımıştır. Gheit, Türkiye'nin Libya ve Suriye'de olduğu gibi Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki ilişkilere de müdahale ettiğini, Suriyeli paralı askerleri Karabağ'a gönderdiğini iddia etmiştir (Abu Zaid, 2020).

Suriye Dışişleri Bakanlığı ise Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki çatışmalardan "derin üzüntü" duyduğunu ifade etmiş, tarafları çatışmaları sonlandırmaya çağırmıştır. Ancak açıklamada Azerbaycan'ı Türkiye'nin tuzağına düşmemesi konusunda uyarıda bulunulmuş, Ermenistan tarafının barış yanlısı tutum benimsediği iddia edilmiştir (Hassoum, 2020). Yine Türkiye'nin süreci kışkırttığını ifade eden Beşar Esad, Türkiye'nin Suriye'den bölgeye militan gönderdiği iddialarını dile getirmiştir (Middle East Monitor, 2020, October 6). Halep Aziziye Meydanında ise Türkiye karşıtı gösteri düzenlenmiştir (Al Jazaeri, 2020). Nitekim Suriye ve Lübnan'da yaşayan Ermeniler, Ermenistan'a finansal yardımda bulunmuşlardır. Savaş öncesinde Suriye ve Lübnan'dan Dağlık Karabağ'a hukuksuz olarak yerleştirilen Ermeniler bu süreçte aktif rol almışlardır (The National News, 2020, November 2). Savaşın başlamasının ardından da Lübnan'dan gönüllü olarak Erivan'a giden Ermeniler, kamplarda eğitim aldıktan sonra savaşta yer almaya başlamışlardır (Middle East Monitor, October 13, 2020). Ayrıca Azerbaycan, Suriye'deki PKK'lı teröristlerin de Ermenistan'ın yanında savaşta yer aldığını iddia etmiştir (TRT Haber, 2020, 13 Kasım).

Diğer yandan Türkiye'nin Ortadoğu'daki temel müttefiklerinden birisi olan Katar, sürece doğrudan taraf olmaktan kaçınmış, uyuşmazlığın barışçıl yollarla çözümünü telkin etmiştir. Bu bağlamda Azerbaycan ve Ermenistan arasında yapılan insani ateşkes anlaşmalarını olumlu karşılamış, 10 Kasım 2020 tarihinde imzalanan Mütareke Anlaşmasını kutlamıştır (Ministry of Foreign Affairs of Qatar, 2020, November 10). Ayrıca Katar Hava Yollarının ABD'deki Ermeni kuruluşlarından Ermenistan'a gönderilen yardımları taşıdığı iddia edilmiştir (Al Monitor, 2020, October 19). Nitekim Azerbaycan ile yakın ilişkileri bulunan Irak ve Kuveyt de tarafsız tutum benimsemişlerdir. Irak Dışişleri Bakanı Fuat Hüseyin, 3 Ekim 2020'de telefon görüşmesi yaptığı Azerbaycan Dışişleri Bakanı Ceyhun Bayramov'a sorunun barışçıl yollarla çözümü çağrısında bulunmuştur (Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Iraq, October 02, 2020). Kuveyt Bakanlar Kurulu 26 Ekim toplantısında Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki çatışmaların sonra ermesi isteğini belirtmiştir (Saudi Gazette, 2020, October 26). Körfez İşbirliği Konseyi Genel Sekreteri Nayef el-Hajraf de

çatışmalardan duyduğu “derin endişeyi” dile getirmiştir (Saudi Gazette, 2020, October 9). Fas Dışişleri Bakanlığı ise Azerbaycan’a gönderdiği mesajda sorunun barışçıl çözümüne çağırırsa da Azerbaycan’ın ülke bütünlüğünü ve egemenliğini desteklediğini vurgulamıştır (Hamann, 2020). Ürdün Dışişleri Bakanı Ayman Safadi, Ceyhun Bayramov ile yaptığı görüşmede ateşkesi ve sorunun barışçıl yollarla çözümünü desteklediğini ifade etmiştir (Arab News, 2020, November 14). Ancak bu ülkeler, Ermenistan’ın doğrudan Azerbaycan’daki sivil yerleşim yerlerini hedef alması konusunda herhangi bir eleştiride bulunmamışlardır. Bu süreçte sadece İsrail ve Türkiye Ermenistan’a karşı açık eleştiride bulunmuştur.

Arap medyası ise genellikle menşe ülkelerin tutumlarının gösterildiği merciler olmuştur. Bu dönemde, özellikle, Körfez medyasında Karabağ Savaşı’na yönelik yayınlar ağırlıklı olmuştur. Katar merkezli Al Jazeera ve Middle East Monitor ve Suudi merkezli Arab News savaşın insani boyutunu ön planda tutan yayınlar yapmış, Ermenistan’ın doğrudan Gence, Mingecevir ve Berde’de sivillere yönelik saldırılarını da haberleştirmiştir. Ayrıca Al Jazeera televizyon kanalı her iki tarafın temsilcileri ile röportaj yayınları yapmıştır. Ancak bu medya kuruluşları da Türkiye’nin Suriye’den Karabağ’a paralı asker transferi yaptığına ilişkin doğrulanmamış haberleri sık sık gündeme getirmişlerdir (Arab News, 2020, September 28). Suudi sermayeli ancak Dubai merkezli Al Arabiya News ise Ermeni iddiaları daha çok ön planda tutmuş, savaşın tarafı olarak “Dağlık Karabağ”ı göstermiştir (Al Arabiya, 2020, October 10). Nitekim Al Arabiya haber kanalı da Paşinyan ile röportaj yayımlamıştır. Abu Dabi’nin finanse ettiği Sky News Arabia ise Arapça yayınlarında doğrudan Azerbaycan ve Türkiye aleyhine haberler yayımlamıştır. Türkiye’nin Suriye’den Karabağ’a paralı asker gönderdiği, bu askerlerin Karabağ’a aileleri ile birlikte yerleştirildiği iddia edilmiştir (Youtube, 2020, 28 Eylül).

5. Sonuç

Birinci Karabağ Savaşı’nın ardından Azerbaycan tarafını destekleyen Arap ülkeleri, İkinci Karabağ Savaşı sürecinde tarafsız tutum benimsemiştir. Arap devletlerinin çoğunluğu barışçıl çözüm önerisi dışında bir açıklamadan kaçınmış, Azerbaycan’ın hukuksal haklarını dile getirmemişlerdir. Özellikle BAE, Mısır ve Suriye sözcüleri, süreci kapsamından çıkararak Ermenistan’ın mevcut işgaline değinmeden Türkiye’nin (olası) müdahalesini eleştirmeye yönelmişlerdir. Bu durum Ortadoğu bölgesinde yaşanan değişimin yansıması olmuştur.

Arap Baharı süreci ile beraber ABD’nin bölgedeki varlığını azalması ve Türkiye ve İran’ın etkinliğini artırması Arap ülkelerinin güvenlik endişelerini güçlendirmiştir. Bu dönemde Arap devletlerinin dış politikasında İslam ve Arap kimliğinin rolü azalmış,

Arap-İsrail ilişkilerinde normalleşme süreci hızlanmıştır. Ayrıca bu süreçte bölge ülkelerinin materyal kapasitesindeki değişime paralel olarak dış politikalarında da değişimler yaşanmıştır. Mısır ve Suriye gibi geleneksel Ortadoğu güçleri iç savaş ve istikrarsızlıklar nedeniyle zayıflarken, petrol fiyatlarının artışı ile zenginleşen Körfez ülkeleri bölgede gücünü artırmıştır. Özellikle BAE ve Katar kapasitelerinde yaşanan önemli değişimle dış politikada daha aktif tutum benimseyerek bölgede yeni ortaklık kurmaya çalışmışlardır (Almezaini ve Rickli, 2017). Bu süreçte Siyasal İslam'ı destekleyen ülkelerle ona karşı çıkanlar olarak yeni ilişki kalıbı ortaya çıkmıştır. Nitekim Güney Kafkasya ile Ortadoğu arasında geçişkenliğin artması, Arap devletlerinin buradaki dengeleri (Rusya, İran ve Türkiye'nin tutumu) de dikkate almasına neden olmuştur. Mısır, Suriye, Suudi Arabistan ve BAE Türkiye'nin bölgede nüfuzunu genişletmesini olumsuz karşılarken, Kuveyt ve Katar Rusya ve İran ile ilişkilerini de dikkate alarak tarafsız tutum benimsemeyi tercih etmişlerdir. Sonuç olarak BGK'lerin yapısını belirleyen etkenlerdeki (uluslararası yapı, sınır, güç dağılımı, ilişki kalıbı) değişim, Arap devletlerinin Karabağ Sorununa yönelik tutumunu da etkilemiş, Azerbaycan, Arap Dünyasından yeterli destek görememiştir.

Kaynakça

Abu Zaid, M. (2020, October 04). Arab League chief: Turkish tensions 'will not end well. *Arab News*, <https://www.arabnews.com/node/1744121/middle-east> (e.t.11.12.2020).

Al Arabiya. (2020, October 17). Explosions rock Nagorno Karabakh despite ceasefire between Armenia-Azerbaijan. <https://english.alarabiya.net/en/News/world/2020/10/17/Explosions-rock-Nagorno-Karabakh-despite-ceasefire-between-Armenia-Azerbaijan> (e.t.05.01.2021).

Al Monitor. (2020). Armenian-Americans send aid via Qatar Airways during war with Azerbaijan", October 19, <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2020/10/qatar-airways-flight-armenia-aid-los-angeles.html#ixzz6jW3ODEqI> (e.t.18.12.2020).

Al-Jazaeri, R. (2020, 26 October). Popular gathering in Aleppo in denunciation of Turkish interference in Karabakh". *SANA*, <https://www.sana.sy/en/?p=207435> (e.t.15.12.2020).

Almezaini, K. ve Rickli J.M. (2017). "Theories of Small States' Foreign and Security Policies and the Gulf States", *The Small Gulf States, Foreign and Security Policies before and after the Arap Spring*, (ed. Khalid S.Almezaini, Jean- Marc Rickli), New York: Routledge, ss.23-60.

Almizan, M. (2019). *Azerbaijan and Saudi Arabia: Bilateral Opportunities in a Changing Middle East*, King Faisal Center for Research and Islamic Studies.

Arab News. (2020, September 28). Saudi Arabia calls for ceasefire between Armenia and Azerbaijan. <https://www.arabnews.com/node/1741301/saudi-arabia> (e.t. 25.11.2020).

Azərbaycan- Səudiyyə Ərəbistan Krallığı, (t.y.), Embassy of the Republic of Azerbaijan in the Kingdom of Saudi Arabia. <https://riyadh.mfa.gov.az/az/content/55/azerbaycan-seudiyye-erebistani-kralligi> (e.t. 25.11.2020).

Badarian, N. (2019, January 15). Armenian President and Crown Prince of Abu Dhabi discussed bilateral relations. *Arm Info*, https://arminfo.info/full_news. (e.t.10.12.2020).

Bruno, A. (2020, October 20). Nagorno-Karabakh Conflict and Gulf States' Stakes, *Gulf International Forum*, <https://gulffif.org/nagorno-karabakh-conflict-and-gulf-states-stakes/> (e.t.10.12.2020).

Buzan, B. ve Wæver, O. (2003). *Regions and Powers: The Structure of International Society*, Cambridge: Cambridge University Press.

Buzan, Barry. (1986). "Introduction", *South Asian Insecurity and the Great Powers*. (edited by Barry Buzan and Gowher Rizvi), London: Macmillan.

Ehteshami, A. (2014). "Middle East Middle Powers: Regional Role, International Impact" *Uluslararası İlişkiler*, Volume 11, No. 42 (Summer), ss. 29- 49.

Embassy of the Republic of Azerbaijan in Kuwait. (t.y.). "Bilateral Relations", <https://kuwait.mfa.gov.az/en/content/3/ikiterefli-munasibetler> (e.t.10.10.2020).

Embassy of the State of Kuwait in Azerbaijan. (t.y.). "Kuwait-Azerbaijan Relations", <https://www.kuwaitembassy.az/index.php/kuwait-azerbaijan-relations/kuwait-azerbaijan1> (e.t.10.10.2020).

Fenton-Harvey, J. (2020). How the Armenia-Azerbaijan conflict could spiral into a proxy war, *The New Arab*, <https://english.alaraby.co.uk/english/indepth/2020/10/6/could-the-armenia-azerbaijan-conflict-spark-a-proxy-war> (e.t. 20.10.2020).

Hamman, J. (2020, October 03). Morocco Expresses Support For Azerbaijan In Conflict With Armenia, *Morocco World News*, <https://www.morocoworldnews.com/2020/10/321557/morocco-expresses-support-for-azerbaijan-in-conflict-with-armenia/> (e.t.05.01.2021).

Hassoun, A. (2020, 3 October). Syria regrets clashes between Armenia and Azerbaijan, warns against Turkey's blatant interference, SANA, <http://sana.sy/en/?p=204890> (e.t.11.12.2020).

Hosny, H. (2020, November 01). Egypt slams Turkish role in Syria. *Al Monitor*, <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2020/10/egypt-turkey-tension-syria-role-libya-iraq.html> (e.t.11.12.2020).

<https://www.youtube.com/watch?v=t68MaJ7pII0&t=459s> (e.t. 30.12.2020).

İslam Əməkdaşlığı Təşkilatı. (t.y.). Embassy of the Republic of Azerbaijan in the Kingdom of Saudi Arabia, <https://riyadh.mfa.gov.az/az/content/59/islam-emekdasligi-teskilati> (e.t. 25.11.2020).

Kamat, D. (2020, November 27). Peace deal between Armenia and Azerbaijan is a disaster for Iran. *Arab News*, <https://www.arabnews.com/node/1769376> (e.t. 15.12.2020).

Mehmed, A. (2020). "Türkiye-Birleşik Arap Emirlikleri İlişkileri", *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi*, 3 (1), 76-99.

Middle East Monitor. (2020, October 13). Lebanese Armenians join fighting in Nagorno-Karabakh, <https://www.middleeastmonitor.com/20201013-lebanese-armenians-join-fighting-in-nagorno-karabakh/> (e.t.16.12.2020).

Middle East Monitor. (2020, October 6). Assad blames Turkey for Nagorno-Karabakh fighting as battles rage on, <https://www.middleeastmonitor.com/20201006-assad-blames-turkey-for-nagorno-karabakh-fighting-as-battles-rage-on/> (e.t..15.12.2020).

Milliyet. (29.09.1992). Ermenilere Rus ve Fransız Silahı.

Ministry of Foreign Affairs of Qatar. (2020, November 10). "Qatar Welcomes Ceasefire Agreement Between Azerbaijan, Armenia in Nagorno-Karabakh Region", <https://www.mofa.gov.qa/en/statements/qatar-welcomes-ceasefire-agreement-between-azerbaijan-armenia-in-nagorno-karabakh-region> (19.12.2020).

Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Iraq. (2020, October 02). "Foreign Minister: We wish the two parties of the conflict (Azerbaijan and Armenia) to return to the negotiating table ...", <https://www.mofa.gov.iq/2020/10/?p=17791> (e.t.23.12.2020).

News. (2020,21 September). Dubai's Burj Khalifa lit up with colors of Armenian national flag. <https://news.am/eng/news/603322.html> (e.t.18.12.2020).

NTV (2013, 14 Ocak). Suriyeli Ermeniler Karabağ'a yerleştiriliyor. <https://www.ntv.com.tr/dunya/suriyeli-ermeniler-karabaga-yerlestiriliyor,bZ8g7NRFuEKARp7HB6-tCQ> (e.t.18.12.2020).

OIC. (1994). "Casablanca Declaration" <https://www.oic-oci.org/english/conf/is/7/7th-is-summit.htm#CASABLANCA%20DECLARATION> (e.t.26.10.2020).

Rahimov, R. (2017, 30 January). Armenia-Iran Versus Azerbaijan-Israel: Where Is Russia?. *The Jamestown Foundation*, <https://jamestown.org/program/armenia-iran-versus-azerbaijan-israel-russia/> (e.t.29.11.2020).

Rahimov, R. (2020, 10 November). Israel Delivers Aid to Azerbaijan: Background and Implications. *The Jamestown Foundation*, <https://jamestown.org/program/israel-delivers-aid-to-azerbaijan-background-and-implications/> (e.t.29.11.2020).

Saudi Gazette. (2020, November 16). Abu Dhabi crown prince holds talks with visiting Armenian president. <https://saudigazette.com.sa/article/600321> (e.t.18.12.2020).

Saudi Gazette. (2020, October 09). GCC expresses concern over Azerbaijan-Armenia conflict. <https://saudigazette.com.sa/article/598931/World/Mena/GCC-expresses-concern-over-Azerbaijan-Armenia-conflict> (e.t.18.12.2020).

Saudi Gazette. (2020, October 26). Kuwait Cabinet condemns continued Houthi attacks against Saudi Arabia. <https://saudigazette.com.sa/article/599607/SAUDI-ARABIA/Kuwait-Cabinet-condemns-continued-Houthi-attacks-against-Saudi-Arabia> (e.t.18.12.2020).

Smith, K. (2014). "Realist Foreign Policy Analysis with a Twist: The Persian Gulf Security Complex and the Rise and Fall of Dual Containment", *Foreign Policy Analysis*, 0 Volume, pp.1-19.

Snell, J. (2020, September 14). Intel: Armenia's foreign minister in Egypt says Turkey undermines 'peace and stability in the region'. *Al Monitor*, <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2020/09/egypt-armenia-foreign-ministers-yerevan-cairo-peace-partners.html#ixzz6jLFJicbH> (e.t.11.12.2020).

The National News. (2020, November 2). Lebanese Armenians spring to action for Nagorno-Karabakh. <https://www.thenationalnews.com/world/europe/lebanese-armenians-spring-to-action-for-nagorno-karabakh-1.1104092> (e.t.16.12.2020).

TRT Haber. (2020, 13 Kasım). Azerbaycan'dan Ermenistan saflarında savaşan PKK'lılar hakkında soruşturma.

<https://www.trthaber.com/haber/azerbaycan/azerbaycandan-ermenistan-saflarinda-savasan-pkklilar-hakkinda-sorusturma-530788.html> (e.t. 19.12.2020).

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (t.y.). http://www.mfa.gov.tr/turkey_s-relations-with-the-arab-countries.en.mfa (e.t.25.12.2020).

UAE provides humanitarian aid to needy families in Armenia's Vayots Dzor. (2020, 22 May). <https://news.am/eng/news/580233.html> (e.t.18.12.2020).

UN Digital Library. (t.y.). "Voting Data"
<https://digitallibrary.un.org/record/632041?ln=en> (e.t.15.12.2020).

Vock, I. (2019). Why Armenia sides with Assad in Syria's civil war. *Reaction*, <https://reaction.life/why-armenia-sides-with-assad-in-syrias-civil-war/> (e.t.20.12.2020).

Youtube (2020, 28 Eylül). فيديو تفجير الدبابات في أذربيجان يتصدر مواقع التواصل | منصات

DONMUŞ ÇATIŞMA ÇÖZÜMÜNE İKİ FARKLI YAKLAŞIM: AZERBAIJAN VE GÜRCİSTAN

Yetkili Yazar | Correspondent Author: Selim KURT

Two Different Approaches to Settlement of Frozen Conflict:
Azerbaijan and Georgia

Yazar(lar) | Author(s)
Selim KURT¹

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geliş Tarihi : 18/12/2020
Makale Kabul Tarihi : 02/02/2021

Anahtar Kelimeler: Dağlık Karabağ, Abhazya, Güney Osetya, donmuş çatışma, Kafkasya

ÖZ

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının Sovyet coğrafyasında neden olduğu güç boşluğu, pek çok çatışmanın fitilini ateşlemiştir. Balkanlardan Kafkasya'ya tarihsel temeli bulunan birçok anlaşmazlık, 1990'lı yılların başında birer birer sıcak savaşa dönüşmüştür. Söz konusu savaşların sonunda imzalanan ateşkes anlaşmaları ise ne savaşın ne de barışın olmadığı bir ortam yaratarak bahsi geçen çatışmaların "donmuş çatışmalar" olarak nitelendirilmesine neden olmuştur. Söz konusu çatışmaların üzerinden yaklaşık 20 yıla yakın bir süre geçse de bu durumda herhangi bir değişiklik olmamıştır. Ta ki, 2020 yılının Kasım ayına kadar... Söz konusu donmuş çatışmalardan biri olarak nitelenen ve diğerleri gibi kısa ve orta vadede çözümlenmesi çok da beklenmeyen Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ Sorunu, 27 Eylül tarihinde tekrar sıcak çatışmaya dönüşmüş ve 10 Kasım'da Ermenistan Devlet Başkanı Nikol Paşinyan'ın yenilgiyi kabul eden anlaşmanın imzalandığını tüm dünyaya duyurmasıyla çözümlenme yoluna girmiştir. Bahsi geçen anlaşmayla Azerbaycan işgal altındaki topraklarına yeniden kavuşmuştur. Böylelikle Dağlık Karabağ Sorunu'nun bir donmuş çatışma olmaktan çıkışına yönelik adım atıldığına şahitlik edilmiştir. Ancak Kafkasya'daki diğer donmuş çatışma alanları olan Gürcistan sınırları içerisindeki Abhazya ve Güney Osetya'da ise ters yönde bir akım gözlemlenmektedir. Özellikle Ağustos 2008 Savaşı'nın ardından her iki ayrılıkçı bölgenin bağımsızlığının Rusya Federasyonu tarafından tanınmasıyla sorunun daha da içinden çıkılmaz bir hal aldığı görülmektedir. Esasen bu zıtlığın nedeni olarak anılan süreçte ilgili ülkelerin sorunların çözümlerine yönelik olarak takip ettikleri iç ve dış politikalarındaki farklılık gösterilebilir. Bu noktada Azerbaycan'ın doğal kaynak zenginliğini Rusya'nın kontrolü altında olmayan rotalardan dünya pazarlarına arz ederek elde ettiği geliri askeri gücünü desteklemek için kullanmasının yanı sıra, Haydar Aliyev ve oğlu İlham Aliyev'in iktidarı döneminde uygulanan dengeli dış politikanın Dağlık Karabağ Sorunu'nun diğer örneklerden farklı bir şekilde bir donmuş çatışma olmaktan çıkarılmasında önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Diğer taraftan Gürcistan, Azerbaycan gibi Rusya'nın kontrolü altından çıkmasını sağlayacak ve ordusunu güçlendirecek bir ekonomik zemine sahip değildir. Ayrıca özellikle batı destekli bir renkli devrim sonucunda iktidara gelen Mihail Saakaşvili'nin yakın ve güçlü komşusu Rusya'yı dikkate almayan tek taraflı (Batı yönelimli) dış politikası, diplomatik olarak Gürcistan'ın elini zayıflattığı gibi, Rusya'nın da tepkisini çekmiştir. Ekonomik zayıflık, dış politikada atılan yanlış adımlarla birleşince doğrudan Rusya'nın müdahil olduğu Abhazya ve Güney Osetya sorunları daha da derinleşerek çözümsüzlüğünü korumuştur.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ORCID No: <https://orcid.org/0000-0002-0462-5791>, e-posta: selim.kurt@giresun.edu.tr

ARTICLE INFORMATION

Submission Date : 18/12/2020
Accepted Date : 02/02/2021

Keywords: Nagorno-Karabakh, Abkhazia, South Ossetia, Frozen Conflict, Caucasus

ABSTRACT

The power vacuum caused by the dissolution of the Soviet Union ignited many conflicts in the Soviet geography. The conflicts from the Balkans to the Caucasus, which have historical roots, turned into hot wars one by one in the early 1990s. The ceasefire agreements signed at the end of these wars created an environment in which neither war nor peace existed and caused these conflicts to be described as Frozen Conflicts. Although nearly 20 years have passed since these conflicts, there has been no change in this situation. Until November 2020... The Nagorno-Karabakh conflict between Azerbaijan and Armenia, which is described as one of the frozen conflicts and is not expected to be resolved in the short and medium term like others, turned into a hot conflict on September 27. And on November 10, when the Armenian President Nikol Pashinyan announced to the whole world that the agreement accepting defeat was signed, it started to be resolved. With the mentioned agreement, Azerbaijan regained its occupied territories. Thus, it was witnessed that steps were taken towards eliminating the Nagorno-Karabakh conflict from being a Frozen. However, a reverse trend is observed in Abkhazia and South Ossetia within the borders of Georgia, which are the other frozen conflict areas in the Caucasus. Especially after the war of August 2008, with the recognition of the independence of both separatist regions by the Russian Federation, it seems that the problem has become even more tangled. As a matter of fact, the reason for this contradiction can be attributed to the differences in the domestic and foreign policies followed by the relevant countries towards the solutions of the problems in the mentioned process. At this point, in addition to the fact that Azerbaijan uses its wealth of natural resources to support its military power by supplying world markets through routes not under Russia's control, the balanced foreign policy implemented during the rule of Heydar Aliyev and his son Ilham Aliyev played an important role in removing Nagorno-Karabakh conflict being a Frozen one. On the other hand, Georgia does not have an economic ground like Azerbaijan that will enable it to get out of control of Russia and strengthen its army. In addition, it is seen that Mikhail Saakashvili, who came to power as a result of a Western-backed Color Revolution, implemented a one-sided (Western-oriented) foreign policy that does not take into account Russia, his close and powerful neighbor. And this policy diplomatically weakened Georgia as well as attracted the reaction of Russia. When the economic weakness combined with the wrong steps taken in foreign policy, the problems of Abkhazia and South Ossetia, in which Russia was directly involved, deepened and remained unsolved.

1. Giriş

Soğuk Savaş sonrası dünya, Francis Fukuyama gibi düşünürlerin iddia ettiği üzere liberal değerlerin tüm dünyaya yayılarak hâkim olduğu ve böylelikle de çatışmaların yaşanmadığı bir yer olmamıştır. Bu dönemde Soğuk Savaş'ın halının altına süpürdüğü anlaşmazlıkların daha da şiddetli bir şekilde gün yüzüne çıkmalarına şahitlik edilmiştir. Söz konusu çatışmaların en çok görüldüğü yerlerden biri ise hiç şüphesiz eski Sovyet coğrafyasıdır. Bu coğrafyada yer alan çeşitli devletler ve uluslar arasında bu dönemde patlak veren çatışmalar, genellikle, iki farklı ulusun aynı toprak parçası

üzerindeki hak iddialarına dayanan anlaşmazlıklar olarak görüldüklerinden, topraksal nitelikli anlaşmazlıklar olarak etiketlenmişlerdir.

Ancak Kopenhag Okulu teorisyenlerinin de ifade ettiği üzere söz konusu anlaşmazlıklar da büyük ölçüde göç, yatay rekabet, dikey rekabet ve nüfusun azalması gibi tehditler tarafından tetiklenen kimliksel temelli problemlerdir. Ev sahibi halkın göçlerle gelen bir diğer halkın kendi topraklarına yerleşmesini tehdit olarak görmesi, aynı coğrafyada yer alan milletlerden birinin diğerinin ağır basan dilsel ve kültürel özellikleri dolayısıyla yaşam şeklinin değişmesinden korkması, keza, bu korkunun tetiklediği ayrılıkçılık ya da entegrasyon projeleri ve topraksal iddiaların savaş, soykırım gibi yollarla gerçekleştirilmeye çalışılması bu dönemdeki anlaşmazlıkların temel nitelikleridir. Tüm bu tehditlere maruz kalan en önemli referans nesnesi ise hiç şüphesiz kimliktir (Waever, 2008: 158-164).

Çatışma çözümlerine yönelik farklı bakış açıları, çatışmaların nedenlerine ilişkin farklı değerlendirmeler sunmaktadırlar. Temel İnsan Hakları İhtiyaçları Teorisi bireysel seviyede, esasen, her insanın temel ihtiyaçlarını tatmin etme saikiyle hareket ettiğini ve bu ihtiyaçlar arasında sayılan kimlik, güvenlik, tanınma gibi “soyut” ihtiyaçlar için bazı birey ve grupların canını dahi vermeye hazır olduklarını ifade etmektedir. Bu noktada söz konusu ihtiyaçların insan varlığının ayrılmaz bir parçası olduğuna dikkat çekilmekte ve kimlik, güvenlik, tanınma, gelişim gibi ihtiyaçların çatışma durumunda temel fiziksel ve fizyolojik ihtiyaçların dahi önüne geçebildiklerine işaret edilmektedir. Bu noktada temel ihtiyaçların anlaşılması bir çatışma durumunda son derece önemli olup, temel ihtiyaçların tatmin edilmemesi ya da engellenmesinin birçok durumda çatışmalara kaynaklık ettiği ifade olunmaktadır. Pek çok durumda kimlik ihtiyacının yadsınmasının, Soğuk Savaş sonrası ortamın yarattığı güç boşluğunun tetiklediği çatışmaların temelinde yatan ana unsur olduğu söylenebilir. Başta Gürcistan’daki ayrılıkçı bölge sorunları ile Dağlık Karabağ Sorunu olmak üzere Kafkasya’daki çatışmaların birçoğunun nedenin de yine kimlik ihtiyacının yadsınması olduğu değerlendirilmektedir (Özçelik, 2020: 50-52).

1990’lı yılların başında sıcak çatışmaya dönüşen ve ardından imzalanan ateşkes anlaşmalarına rağmen kalıcı bir barışın sağlanamadığı, bu nedenle de donmuş çatışmalar olarak nitelenen bu anlaşmazlıklar, çözümsüzlükleri dolayısıyla benzer görülseler de Azerbaycan ile Ermenistan arasında 2020 yılının Eylül ayında patlak veren sınır çatışmaları kapsamlı bir savaşa dönüşerek Dağlık Karabağ Sorunu’nun diğerlerinden farklı bir yöne evrilmesine neden olmuştur. Söz konusu çatışma Azerbaycan’ın galibiyetiyle sonuçlanmış ve Azerbaycan yaklaşık olarak 20 yıldır işgal altında olan topraklarına yeniden kavuşmuştur.

Bu çalışmada Dağlık Karabağ Sorunu'nun girdiği bu farklı yön, hemen yanı başında Gürcistan'da yer alan donmuş çatışmalar olan Abhazya ve Güney Osetya örnekleriyle karşılaştırılmış, böylelikle Dağlık Karabağ Sorunu'nun bu örneklerden ayrılan yönlerinin neler olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu amaçla çalışma iki bölüme ayrılmış olup, ilk bölümde, tarihsel bir bakış açısıyla, Dağlık Karabağ Sorunu'nu çözüme götüren süreç analiz edilirken, ikinci bölümde ise Abhazya ve Güney Osetya sorunlarının çözümsüz kalmasına neden olan süreç yine tarihsel bir bakış açısıyla analiz edilmeye çalışılmıştır.

2. Azerbaycan: Dağlık Karabağ Sorunu

Azerbaycan'ın başkenti Bakü'nün 270 km batısında, Ermenistan sınırına yakın olan Dağlık Karabağ, resmi olarak Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bir parçası olmasına karşın de-facto olarak bağımsız bir bölgeye dönüştürülmeye çalışılmıştır. Bu bölge üzerindeki Azerbaycan-Ermenistan anlaşmazlığının kökleri çok eski tarihlere kadar gitmektedir (Alexandrova-Arbatova, 2008: 304).

Esasen Dağlık Karabağ Sorunu coğrafi olarak Azerbaycan'a ait olan, ancak uygulanan göç politikaları nedeniyle nüfusunun çoğunluğunu Ermenilerin oluşturduğu sahanın kontrolüne ilişkin iki komşu devlet arasındaki topraksal temelli bir anlaşmazlık olarak görülse de kimlik unsurunun da söz konusu çatışmada önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyet Birliği'nin (SSCB) dağılmasını takiben birlik içindeki cumhuriyetlerin resmi olarak bağımsızlığını kazanmasından ve söz konusu cumhuriyetlerin sınırlarının uluslararası sınırlar olarak tanınmasından sonra ortaya çıkan diğer çatışmalardan farklı olarak Karabağ sorunu, iki federal cumhuriyet arasındaki bir iç çatışma olarak daha SSCB döneminde patlak vermiştir (Kurt, 2017: 96. ve Matveeva, 2008: 179-180).

18. yüzyıldan itibaren genel olarak Kafkasya'ya yönelik paylaşım mücadelesi ve özelde ise büyük güçlerin bölgedeki stratejik hedefleri nedeniyle, göçler dahil bölgede yaşanan gelişmeler Dağlık Karabağ Sorunu'nun temellerini atmıştır. Sorunun doğuşu açısından en önemli olaylardan biri ise Ermenilerin bölgeye toplu olarak yerleştirilmeleri sürecidir. 1828'de imzalanan Türkmençay Antlaşması ile günümüzdeki Ermenistan ve Azerbaycan topraklarını ele geçiren Rus Çarlığı'nın Dağlık Karabağ bölgesine de hâkim olması bölgenin kaderini derinden etkilemiştir. Bölgeyi hakimiyeti altına alan Ruslar farklı coğrafyalardan en az 1 milyon Ermeni'yi bölgeye göç ettirmişlerdir. Bu esasen Rusların bahsi geçen sahada Ermeni Devleti kurma planlarının da bir parçasıdır. Ruslardan bu şekilde destek gören Ermeniler, 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında yaşanan küresel ve bölgesel gelişmelerin de etkisiyle, dışarıdan

verilen vaatler ve yükselen milliyetçilik sonucu hızlı bir şekilde örgütlenmeye başlamışlardır.

28 Mayıs 1918'de kurulan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Bolşevik işgaliyle ortadan kalktıktan sonra kurulan Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti'nde Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi (DKÖB) adıyla otonom bir bölge oluşturulmuştur. Soğuk Savaş döneminde ilki 1945 yılında ikincisi ise 1964 yılında olmak üzere iki kez Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, DKÖB'nin kendilerine verilmesini talep etmiştir. Azerbaycan içerisinde yapay olarak oluşturulan DKÖB'de Ermenilerin etnik yoğunluğunun sağlanması ve DKÖB'nin Ermenistan'a bağlanması için kapsamlı hazırlıkların gerek SSCB içerisinde gerekse dışında sürdürülmesi faaliyetleri SSCB'nin dağılması sürecinde bölgede çatışmaların alevlenmesine neden olmuştur. 1980'lerin sonuna doğru iki cumhuriyet arasında başlayan küçük çaplı çatışmalar, 1990'ların başında tam anlamıyla bir savaşa dönüşmüştür (Aslanlı, 2011: 154-162). 1992'de iki ülke arasında patlak veren savaş, Ermenilerin, Azerbaycan topraklarının toplam olarak yüzde 20'sine tekabül eden Dağlık Karabağ ile çevresindeki toprakları işgaliyle sonuçlanmıştır. Başka bir deyişle savaş, Ermenistan'ın açık zaferiyle bitmiş, ancak savaşı kazanmakla Ermenistan barışı elde edememiş (Cornell, 1999: 101) ve Rusya Federasyonu'nun (RF) aracılık ettiği ateşkes ancak Mayıs 1994'te imzalanabilmiştir (Alexandrova-Arbatova, 2008: 305).

Uzun süre hem Ermenistan hem de Azerbaycan, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) Minsk Grubu'nun himayesindeki müzakerelere devam etmişlerdir (Altmann ve diğerleri, 2010: 309-310; Freitag-Wirringhaus, 2008: 71). AGİT çerçevesinde kurulan Minsk Grubu 1997 yılından itibaren sorunun çözümü hususunda daha aktif bir rol üstlenmeye başlamıştır (Oktay F. Tanrısever, 2002: 396). Minsk Grubu'nun eşbaşkanlığına getirilen Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Fransa ve RF sonraki süreçte Minsk Grubu'nun diğer üyelerini (Türkiye, Belarus, Almanya, İtalya, İsviçre ve Çek Cumhuriyeti) devre dışı bırakarak ve Avrupa Konseyi'nin müdahalesini reddederek meseleyi kendi tekellerine almışlardır. Minsk Süreci'nin en önemli özelliği diyalog için bir platform sağlamasıdır, ancak anlaşmazlığı çözmek için uygulanabilir bir teklif geliştirmeyi başaramamıştır. Bunda her iki tarafın da taviz vermeye istekli olmamalarının yanı sıra, arabulucuların Dağlık Karabağ'ın statüsünü yöneten kurallara ilişkin herhangi bir anlaşmaya varamamış olmaları da etkili olmuştur. 1994'teki ateşkes genel olarak barışın da savaşın da olmadığı bir durum yaratmıştır.

AGİT eşbaşkanlığı 1997'de Dağlık Karabağ'a büyük bir özerklik veren ve Azerbaycan'ın bölge üzerindeki egemenliğini zayıflatan iki barış planı önermiş ve her iki plan da Azerbaycan tarafından kabul edilmiştir. Ancak Ermenistan devlet başkanı Levon Ter Petrosyan ikinci planı kabul ettiyse de verdiği bu taviz dolayısıyla istifaya zorlanmıştır (Freitag-Wirringhaus, 2008: 71-72). Ermenistan'ın yeni devlet başkanı ve

aynı zamanda kendisi de bir Karabağ Ermeni'si olan Robert Koçaryan ilk iş olarak eski Devlet Başkanı Ter Petrosyan'ın kabul ettiği iki aşamalı barış planını reddetmiştir.

Takiben AGİT Minsk Grubu'nun Rus eşbaşkanı "Ortak Devlet Tasarısı" olarak bilinen başka bir teklif sunmuş, ancak Azerbaycan tarafı bu teklifi tehlikeli bularak reddetmiştir. Zira bir ortak devletin kurulması halinde uluslararası camia, Dağlık Karabağ'ı Azerbaycan'dan ayrı ve ortak devleti oluşturan hür iradeye sahip bir birim olarak tanıyacak ve böylelikle Dağlık Karabağ hür iradeye sahip ayrı bir birim olarak, belki de gelecekte, yine kendi hür iradesiyle bu birlikten ayrılma imkanına kavuşabilecektir. Azerbaycan bu teklifi kabul etmeyince, taraflar arasındaki görüşme süreci yeniden tıkanmıştır (İşyar, 2010: 206-207).

ABD, Dağlık Karabağ uyuşmazlığının çözümüne özel bir önem atfettiğini göstermek amacıyla, AGİT Barış Süreci çerçevesinde Azerbaycan ve Ermenistan liderlerini Nisan 2001'de Florida Key West'e davet etmiştir. Key West görüşmelerinin açılışında, Amerikan yönetimi tarafından Dağlık Karabağ Sorunu'nun tarihçesine ilişkin olarak hazırlanan broşürde, ABD resmen, ilk kez ve açıkça Ermeni güçlerinin Azerbaycan topraklarını işgal altında bulundurduğunu ifade etmiş olup, bu durum çözüme yanaşması için ABD'nin Ermenistan'a yönelik uygulamaya planladığı bir baskı yöntemi olarak da değerlendirilebilir. Amerikan barış modelinde Azerbaycan'a Nahçıvan'la iletişim konusunda, Ermenistan'a ise Dağlık Karabağ'ın statüsü hususunda ayrıcalık tanınması söz konusudur. Key West'te yürütülen müzakereler de büyük beklentilere karşın başarısız olmuş, her iki devlet başkanı da görüşmeler sırasında duruşlarını yumuşatmalarına karşın, tavizleri kendi halklarına kabul ettirmeyi başaramadıklarından ülkelerine döner dönmez daha şahin bir tutum takınmışlardır (İşyar, 2010: 212).

Diğer taraftan Eylül 2001'den sonra ABD, müzakerelerin devamı için her iki tarafa da baskı yapmış ve Prag süreci olarak adlandırılan girişim yeni bir başlangıç sunmuştur. Değişim için umut sinyalleri veren Azerbaycan ve Ermenistan dışişleri bakanları Nisan 2004'te Prag'da bir araya gelmişler ancak daha görüşmeler başlamadan her iki taraf da mevcut pozisyonlarını yinelemişlerdir. Bu çerçevede Azerbaycan bağımsız Dağlık Karabağ'a ve onun Ermenistan'ın bir parçası olmasına izin vermeyeceğini bir kez daha vurgulamış, ancak Dağlık Karabağ'a mümkün olan en üst seviyede özerklik statüsü vermeye hazır olduğunu da belirtmiştir. Buna karşın Ermeni tarafı, bölgenin Ermenistan ile birleşmesine ya da bağımsız bir devlet olarak tanınmasına neden olabilecek şekilde, problemin ancak Karabağ Ermenilerine kendi kaderlerini tayin hakkının verilmesi yoluyla çözülebileceği hususunda ısrar ederek Azerbaycan içerisindeki bir özerkliği kabul etmeyeceğini yinelemiştir.

Süreç içerisinde eşbaşkanların taviz hususundaki ısrarı Azerbaycan halkı nezdinde, Dağlık Karabağ dışındaki işgal edilmiş alanlardan Ermeni birliklerinin çekilmesine karşılık, Dağlık Karabağ üzerindeki egemenliğin kaybedilmesi şeklinde algılanarak, eşbaşkanlık yapan ülkelerin doğrudan ya da dolaylı olarak Ermenistan'ı destekleri yönünde bir kanının oluşmasına neden olmuştur ki, bu durum Azerbaycan toplumunda arabulucu ekibe karşı bir güvensizliğin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Ayrıca eşbaşkanlara duyulan bu güvensizlik Azerbaycanlıların kendi güçlerine dayanmaları yönündeki söylemlerin artışına neden olarak gelecekteki muhtemel bir savaşa yönelik hazırlıkları tetiklediği de söylenebilir.

İlk defa 2006 yılında eşbaşkanlar, iki ülkede de bir tartışma ortamı yaratmak için müzakerelerin temel prensiplerini ilan etmişler ve bu çerçevede müzakerelerin paket ve aşamalı planların bir karışımı olması, öncelikle müzakere edilen bazı konular üzerinde uzlaşılması ve diğer konuların ise aşamalı olarak görüşülmesi ve uygulanması hususlarında ortak bir karara varmışlardır (Freitag-Wirringhaus, 2008: 72-74). Bu plan çerçevesinde Ermeni kuvvetleri Dağlık Karabağ etrafındaki Azerbaycan topraklarından çekilecek, bu topraklar askerden arındırılacak ve buralara uluslararası bir barışı koruma gücü yerleştirilerek, Dağlık Karabağ'ın nihai statüsünü belirlemek için bir referandum gerçekleştirilecektir (Winrow, 2007: 220-221). En karmaşık husus ise, her iki tarafın da kaybetmek istemediği, Ermenistan'ı Dağlık Karabağ'a bağlayan Azerbaycan'a ait olan bölgelere ilişkin ne şekilde bir düzenleme yapılacağıdır. Ancak kaçınılmaz olarak Dağlık Karabağ'ın kaybedilmesine neden olacağından Bakü'nün referandum önerisini kabul etmesi muhtemel gözükmediğinden, kısa sürede AGİT arabulucularının bu plana ilişkin iyimserliğinin de hayali olduğu ortaya çıkmıştır (Freitag-Wirringhaus, 2008: 74).

Taraflar anlaşmayı müzakere etmeye daha önce hiç olmadığı kadar hevesli gözüktükleri için sorunun 2006 Rambouillet müzakerelerinde çözümlenebileceği yönünde bir beklenti oluşmuştur. Ancak ne Rambouillet'de ne de takiben Haziran 2006'da Bükreş'te gerçekleştirilen görüşmeler de taraflar Karabağ'ın statüsünü belirlemeye ilişkin referandum usullerinin yanı sıra, Karabağ'ın dışındaki ve özellikle Karabağ'ın batısında yer alan Kelbecer'deki işgal edilmiş topraklardan Ermenilerin çekilmesi gibi ihtilafli hususlarda, mevcut durumlarından geri adım atmadıkları için herhangi bir ilerleme sağlanamamıştır. Rambouillet görüşmelerinin başarısızlıkla sonuçlanmasının en önemli nedeni Ermeni liderliğinin gittikçe artan olumsuz tavrıdır. Örneğin Rambouillet'den kısa sürece önce, Ermeni lider Robert Koçaryan iyimser olmadığını ve arabulucuların tarafları tavize zorlamaları dolayısıyla hayal kırıklığına uğradığını açıklamıştır (Cornell ve diğerleri, 2006: 55).

Her iki tarafın da zamanın kendi lehlerine işlediğine inandıkları için, çatışmaya politik bir çözüm bulma hususunda aceleci davranmadıkları söylenebilir. Azerbaycan'ın

eninde sonunda çatışmayı güç kullanarak çözmeye çalışacağına dair Ermeni tarafındaki beklenti, onu RF ile güçlü askeri bağlantılara zorlamaktadır. Diğer taraftan Azerbaycan tarafı ise Ermenistan'ın yutabileceğinden daha büyük bir lokma çiğnediğini, bu nedenle de uzun dönemde bu pozisyonunu devam ettiremeyeceğini düşünmekte ve artan petrol gelirleriyle güçlü bir ordu inşa ederek süreç içerisinde Ermenistan'a politik ya da askeri bir çözüm empoze edebileceğini tahayyül etmektedir (Cornell, 1999: 101). Bununla birlikte hiç kimse bu durumun ne kadar daha sürdürülebilir olduğu sorusuna cevap verememekte olup, böyle gergin bir durumun sürdürülebilir olmadığı ve eninde sonunda çatışmaya neden olma olasılığı taşıdığı açıkça görülmektedir (Gumbatov, 2012: 88).

1990'lı yılların başındaki askeri yüzleşmeyi takiben her iki tarafın da ancak, özellikle Azerbaycan'ın, büyük bir askeri gelişimine şahitlik edilmektedir. 1997'de her iki ülkenin askeri harcamaları yaklaşık olarak aynı seviyede iken, 1997'den itibaren Azerbaycan tarafından önemli bir kapasite inşası gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede Azerbaycan'ın askeri harcamaları 2007'ye kadar Ermenistan'ın yıllık harcamalarından üç kat daha fazladır (Özdamar, 2010: 356). 2011 yılına gelindiğinde ise Azerbaycan dünyada askeri harcamalar hususunda en büyük oransal artışı gerçekleştiren ülke olmuş ve aynı yıl 3 milyar dolara ulaşan askeri harcamaları Ermenistan'ın tüm bütçesini dahi aşmıştır (Gumbatov, 2012: 88). Diğer taraftan silahlarının yüzde 94'ünü RF'den sağlayan Ermenistan'ın silah ithalatı 2010 ila 2019 yılları arasında yüzde 415 artmıştır. Ancak aynı dönemde Azerbaycan'ın silah ithalatı yüzde 40'luk azalışa rağmen, 2015-2019 yılları arasında Ermenistan'ın silah alımının yaklaşık 3 katına ulaşmıştır. Son beş yılda silahlarının yüzde 60'ını İsrail'den temin eden Bakü yönetimi, yüzde 31'ini RF'den ve yüzde 3,2'sini ise Türkiye'den satın almıştır (Euronews, 2020). Söz konusu silahlanma yarışında Azerbaycan'ın liderliği, büyük ölçüde zengin fosil yakıt rezervlerinden elde ettiği gelirlere dayanmakta olup, askeri harcamalarda yaşanan bu şekildeki ani artışlar genellikle rakiplerle askeri yüzleşme planlarının bir göstergesi olarak yorumlandığından, çatışmanın barışçıl yollardan çözümlenebileceği beklentisini büyük ölçüde zayıflatmıştır (Özdamar, 2010: 356-357).

Azerbaycan'ın bir yandan askeri manada önemli bir inşa faaliyeti gerçekleştirirken, diğer yandan da dış politikada attığı adımlarla da önemli bir başarı kazandığı söylenebilir. Özellikle 11 Eylül sonrasında büyük güçlerin Azerbaycan'a bakışları doğrultusunda Dağlık Karabağ Sorunu'na bakışlarının da olumlu bir yönde evrildiği görülmektedir. Azerbaycan'ın uluslararası terörizmle mücadeleye destek vermesinin bu değişimde büyük bir rol oynadığı iddia edilmektedir. Bu gelişmelere karşın Ermeni lobisinin gerek ABD'de gerekse Avrupa ülkelerinde Azerbaycan aleyhine faaliyetleri de sona ermemiş, ancak 1990'lı yıllarla kıyaslandığında azalma görülmüştür. ABD'nin Azerbaycan'a verdiği desteğin önemli bir göstergesi olarak 907

sayılı karar² geçici süreli olarak askıya alınmış ve ABD’de Azerbaycan’ın toprak bütünlüğünü destekleyici beyanlar verilmeye başlanmıştır (Özçelik, 2020: 68).

Azerbaycan’ın uluslararası desteğinin artmasına karşın, Dağlık Karabağ çatışmasında karayla çevrili ve izole bir konumda bulunan Ermenistan, Rus desteğine muhtaçtır. Diğer taraftan bölgedeki stratejik ağırlığı enerji tedarikçisi ve transit bir ülke olması gibi nedenlerle son yıllarda artmakta olan Azerbaycan, RF-Ermenistan ilişkilerine ve onların Dağlık Karabağ’a ilişkin uygulamalarına yönelik dikkatli bir tavır takınmakta olup, Azerbaycan’ın Dağlık Karabağ çatışmasındaki politikası en iyi şekilde RF ile Batılı aktörlere aynı mesafede durmaya çalışırken bir stratejik müttefik olarak Türkiye’ye dayanmak şeklinde özetlenebilir.

2010’nun ilk yarısından da ikili ve çok taraflı görüşmelerle soruna çözüm bulmaya çalışılsa da özellikle Ermeni tarafının kalıcı bir çözümden kaçması nedeniyle herhangi bir çözüme ulaşılamamıştır. Bu durum özellikle toprakları işgal altında olan Azerbaycan tarafında önemli toplumsal ve siyasal sorunlara neden olmaktadır. Bu noktada ciddi bir kamuoyu baskına uğrayan İlham Aliyev, problemin uzamasından kaynaklanan sorunlardan kurtulmak için ülke çapında ekonomik ve askeri bir inşaa faaliyetine yönelmiştir. Bu kapsamda bir yandan ülke ekonomisini iyileştirmek için kalkınma planları uygulamaya koymuş, diğer yandan da askeri bütçeyi artırmıştır (Özçelik, 2020: 67-68). Bu noktada 2019 yılında GSMH’nin %4’ünü askeri harcamalara ayıran Azerbaycan’ın savunma bütçesi 1,85 milyar dolar iken, aynı dönemde GSMH’nin yüzde 4,9’unu savunmaya harcayan Ermenistan kolluk kuvvetlerine ancak 673 milyon dolar bütçe ayırabilmiştir (Tian, N. ve diğerleri, 2020: 11). Ayrıca Azerbaycan’da Dağlık Karabağ konusunda ülke içerisinde siyasal olarak da bir sertleşme meydana gelmiş ve gerekirse savaşa gidilebileceğinin sinyalleri verilmeye başlanmıştır.

AGİT Minsk Grubu’nun problemin çözümünde yavaş davranmasının yanı sıra Azerbaycan’ın tezlerini istenilen düzeyde dikkate almaması ve uluslararası kamuoyunda da yeterli seviyede destek vermemesi İlham Aliyev’i dış politikada yeni arayışlara itmiştir. Bu çerçevede bu dönemde Azerbaycan’ın bir taraftan bölgesel aktörler olan RF ve İran ile daha yakın bir işbirliğine gittiği gözlemlenirken, diğer taraftan da Çin, Japonya ve Güney Kore gibi Asya’nın yükselen devletleriyle de ilişkilerini geliştirmeye

² 907 sayılı karar, 1992’de ABD Kongresi tarafından kabul edilen Özgürlük Destek Yasası’nın 907. Bölümüne atıfta bulunmaktadır. Bu yasa Azerbaycan hükümetine doğrudan yardımcı yasaklamaktadır. Özgürlük Destek Yasası, Sovyetler Birliği’nin eski cumhuriyetlerine ekonomik ve insani yardımı kolaylaştırmak adına, bu tür bir yardımın demokratik hükümet biçimlerini istikrara kavuşturacağı ve ekonomik büyümeyi destekleyeceği öngörülerine dayalı olarak kabul edilmiştir. Azerbaycan dışındaki tüm eski Sovyetler Birliği cumhuriyetleri bu yardımı almış ancak 907 sayılı karar nedeniyle Azerbaycan bu yardımdan yararlanamamıştır. Azerbaycan’a yönelik bu kısıtlama, Ermenistan’a erzak ve yakıt taşıyan demiryollarından birini Azerbaycan’ın kesmesine misilleme olarak Ermeni lobisinin önerisiyle başlatılmıştır (Azer.com, 1998).

çalıştığı görülmüştür. Bu ülkelerle yapılan işbirliğiyle bir taraftan ülkenin kalkınmasında bu ülkelerden faydalanılmaya çalışılırken, diğer taraftan da bu ülkelerin uluslararası politikadaki ağırlığının kullanılması suretiyle Karabağ probleminde Azerbaycan'ın tezlerinin uluslararası alandaki haklılığının savunulmaya çalışıldığı söylenebilir. Böylelikle Azerbaycan bir yandan Minsk Grubu çerçevesindeki müzakerelere devam ederken, diğer yandan da milli menfaatlerine aykırı olan unsurları da etkisizleştirme politikası gütmüştür (Özçelik, 2020: 68-69).

Ermeni tarafı ise Ter-Petrosyan ve Koçaryan döneminden sonra Sarkisyan ile birlikte fiili kazanımlarını resmi kazanımlara dönüştürme çabası içerisine girmiştir. Karabağlı olan ya da Karabağ savaşına aktif bir şekilde katılım gösteren Ermenistan devlet başkanları Ermeni Diasporasının da desteğiyle Karabağ'ı kaybetmemek için her türlü yola başvurmuşlardır. Ancak ülke, bu politikalar nedeniyle tamamen RF'ye angaje olmuş ve hemen hemen tüm ekonomik ve doğal kaynaklarını RF'ye kaptırmıştır. Bu nedenle kendi kaderini tamamen Rusların eline terk ederek, Dağlık Karabağ Sorunu'nda da RF'yi kendi adına son söz sahibi aktör haline getirmiştir (Özçelik, 2020: 68).

Nihai olarak sorunun barışçıl yollardan çözümüne yönelik olarak 25 Ocak 2010'da RF Devlet Başkanı Medvedev'in liderliğinde Soçi'de bir araya gelen Azerbaycan ve Ermenistan liderleri, yaptıkları görüşmenin sonucunda ancak barış metninin önsözü konusunda anlaşmaya varabilmişlerdir (İşyar, 2010: 226). Tüm müzakerelere karşın nihai çözüme bir türlü ulaşamaması özellikle Azerbaycan tarafında ancak güç kullanarak topraklarını geri alabileceği inancını kuvvetlendirmiş ve 2010'lu yılların başından itibaren taraflar arasındaki sınır bölgelerinde yaşanan çatışmalar daha da şiddetlenerek artmış ve 1994'teki ateşkesten bu yana taraflar arasındaki en sert çatışma 2 Nisan 2016 tarihinde gerçekleşmiştir. Ermeni güçlerinin Azerbaycan mevzilerine ateş açması ve açılan ateş dolayısıyla Azerbaycan tarafında sivil kayıpların yaşanması nedeniyle karşı saldırıya geçen Azerbaycan Ordusu, stratejik öneme sahip bazı tepeleri ve yerleşim birimlerini ele geçirmiştir (NTV, 2016). Takiben RF'nin arabuluculuğunda 5 Nisan 2016'da Moskova'da bir araya gelen Azerbaycan ve Ermenistan Genelkurmay Başkanları'nın ateşkes hususunda anlaşmalarına karşın, birbirlerini ateşkesi ihlal etmekle suçlayan taraflar arasındaki çatışmalar yer yer devam etmiştir (BBC, 2016).

Nisan 2016 tarihli çatışma, iki ülkedeki milliyetçi hissiyatı güçlendirdiği, Ermenistan'daki politik memnuniyetsizliği beslediği ve Azerbaycan'a bazı toprakları güç kullanarak da elde edebileceğini gösterdiği için mevcut koşullar altında taraflar arasında Nisan 2016 seviyesinde ya da ondan daha şiddetli bir çatışma patlak vermesi olasılığı son derece yüksek görülmüştür. Bu çatışmanın her iki ülkenin de sınır hattına konuşlandırıldığı birlikler arasındaki bir sürtüşmenin tırmanması nedeniyle kasıtsız bir şekilde patlak verebileceği gibi, iki ülke liderliğinin siyasi hesaplarını gerçekleştirme

amacını güttükleri kasıtlı provokasyonlara da dayanabileceği öngörüsünde bulunulmuştur (Cavanaugh, 2017: 1).

Yukarıda bahsettiğimiz gerekçelerin bir karışımı olarak 27 Eylül'de tekrar alevlenen çatışmalar, konunun uzmanlarının yaptıkları değerlendirmelerin pek çoğunun aksine, Azerbaycan'ın yaklaşık 16 yıldır işgal altındaki topraklarını kurtarmasıyla sonuçlanmıştır. 10 Kasım 2020 tarihinde Ermenistan Devlet Başkanı Paşinyan'ın "Rusya ve Azerbaycan devlet başkanları ile Karabağ savaşının sonlandırılmasına ilişkin bir anlaşma imzaladım." sözleriyle Ermeni tarafı yenilgiyi kabul etmiştir. Ve taraflar arasında RF'nin arabuluculuğunda 9 maddeden oluşan bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre Azerbaycan ve Ermenistan kontrol ettikleri pozisyonlarda kalacaklar, Dağlık Karabağ'daki temas hattı ve Dağlık Karabağ'ın Ermenistan ile bağlandığı Laçın koridorunda Rus barış gücü askerleri 5 yıl süreliğine konuşlandırılacak, Ağdam 20 Kasım 2020 tarihine kadar Azerbaycan'a bırakılacak ve Ermeni güçleri 15 Kasım 2020 tarihine kadar Kelbecer'den, 1 Aralık 2020 tarihine kadar da Laçın şehriden ayrılacaktır. Ayrıca Nahçıvan ile Azerbaycan arasında Ermeni toprakları üzerinden geçen, yine Rus güçlerinin kontrolünde, bir geçit açılacaktır (TRT Haber, 2020).

Azerbaycan'ın, beklenmedik bir şekilde, işgal altındaki topraklarını Ermenistan'dan geri almasında rol oynayan çeşitli faktörler bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Azerbaycan'ın sahip olduğu yer altı zenginliklerini RF'nin kontrolünde olmayan rotalardan uluslararası enerji piyasalarına arz etmesini sağlayan enerji ulaştırma projeleri sayesinde elde ettiği geliri Ermenistan ile kaçınılmaz bir şekilde yaşanacak olan bir askeri yüzleşmeye hazırlık için askeri inşa faaliyetlerinde kullanmasıdır. Ayrıca yine sahip olduğu enerji kaynaklarının kendisine uluslararası politikada kazandırdığı güç ve ağırlığın yanı sıra bunların RF'nin kontrolünde olmayan rotalardan pazarlanması imkanının ona kazandırdığı dış politikadaki görece özerkliğin, batıdan doğuya çok sayıda aktörle kurulan ilişkilerle taçlandırılması hususu, Dağlık Karabağ konusundaki tezlerinin uluslararası alanda da ses getirmesine ve zaman içinde kabulüne de temel teşkil etmiştir. Tabii bu noktada, sorunun bu şekilde çözümlenmesinde, 1990'lı yılların başında savaşı kazanan ancak sonraki süreçte karşı karşıya kaldığı ekonomik zorlukların yanı sıra Dağlık Karabağ meselesi nedeniyle de bölgede yalnızlaşan Ermenistan'ın siyasi, ekonomik ve askeri olarak RF'ye daha da bağımlı hale gelmesinin de önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Bu noktada inisiyatifi ele geçiren RF'nin ise, Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki son yüzleşmeye müdahale etmeyerek bir yandan önemli bir bölgesel aktör olan Azerbaycan üzerindeki batı etkisini dengelemek isterken diğer yandan da batı yanlısı olarak nitelenen Paşinyan iktidarı özelinde Ermenistan'a kendisine ne kadar bağımlı olduğunu hatırlatmak istediği söylenebilir.

3. Gürcistan: Güney Osetya ve Abhazya Sorunları

Kafkasya'nın Karadeniz'e kıyısı olan tek ülkesi olan Gürcistan, Orta Asya ülkelerini Batı'ya bağlayan en kısa güzergahı oluşturması nedeniyle son derece önemli bir coğrafi konuma sahiptir. Bu coğrafi konumun kendisine kazandırdığı jeopolitik önem dolayısıyla SSCB tarafından ehemmiyet verilen bir devlet olmuş ve bu durum Gürcistan'ı SSCB döneminin en zengin cumhuriyetlerden biri haline getirmiştir (Kurt, 2018: 107). Ancak Gürcistan-RF ilişkilerinde SSCB sonrasında büyük sorunlar ortaya çıkmış ve Moskova jeopolitik açıdan stratejik bir konumda bulunan Gürcistan'ı kontrol altına almaya çalışırken, Tiflis ise yeniden RF'nin hakimiyeti altına girmemenin arayışı içerisinde olmuştur. Bu çerçevede Gürcü yönetimleri, Avrupa Birliği (AB) ile iyi komşuluk ilişkileri kapsamında çok sayıda ortak projeye dahil olmuş ve ABD ve Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) ile de işbirliğine giderek ülkenin askeri yapısının modernizasyonuna hız vermiştir. RF, ABD ve NATO'nun kendi nüfuz alanına bu derece yaklaşmasından rahatsızlık duymuş ve Gürcistan'a karşı yoğun siyasi, ekonomik ve sosyal baskılarda bulunmuştur. Ayrıca diplomatik yollarla uluslararası alanda da Gürcistan üzerinde baskı oluşturmanın yollarını aramıştır. Ancak Moskova'nın Gürcistan üzerindeki en önemli etkisi ülkenin yaşadığı ayrılıkçı bölgeler sorununda olmuştur (Özcelik, 2020: 57).

Gürcistan fiili olarak üçe bölünmüş durumdadır. Ülke, SSCB'nin dağılmasını takiben, bağımsızlığını kazandığı andan itibaren etnik ve kültürel anlamda ayrılıkçılık amacı güden Abhazya ve Güney Osetya sorunlarıyla uğraşmaktadır (Tüysüzoğlu, 2016: 141). Orta Kafkaslarda, Kafkas dağlarının kuzey ve güney yamaçlarında yaşamakta olan Osetler Hint-Avrupa ırkına mensup İran kökenli bir Kafkas halkıdır. Osetlerin en yakın atalarının İran-Ari kökenli bir göçebe halk olan Alanlar olduğu kanıtlanmıştır (Yapıcı, 2007: 72-73). Keza Gürcistan'ın kuzey-batı köşesinde yer alan 8.432 kilometre karelik alanda yaşayan Abhazlar da Osetler gibi etnik ve dilsel olarak Gürcülerden ayrı bir millettir ve Gürcü dilinden son derece farklı olan Kuzey Abhazya dilini konuşmaktadırlar (Nielsen, 2009: 175).

Gürcistan'daki Osetler 13. ve 14. yüzyıllarda Moğol ordularının Kafkasya'yı işgali üzerine Kafkas dağlarını aşarak Gürcistan'a yerleşmişlerdir. Gürcü tarihçiler ise, Güney Osetya bölgesinin tarihin her döneminde Gürcistan'ın bir parçası olduğunu, Osetlerin bu topraklara son iki yüzyıl içinde kuzeyden göç ettiklerini iddia etmektedirler (Yapıcı, 2007: 72-73). Abhazların da halk olarak oluşumuna ve tarihsel olarak durumlarına ilişkin birbirinden son derece farklı iddialar mevcuttur. Bazı bilim adamları onları çok eski dönemlerde Kolhis'e³ yerleşen ve binlerce yıldan bu yana Gürcülerle sıkı bir ilişki içerisinde yaşamış olan Karadeniz kıyılarının yerli boylarının torunları

³ Kolhis kültür alanı kuzeyde günümüz Rusya'sının Karadeniz kıyılarından, batıda tarihi Canik Bölgesi'ne denk düşen Ordu ilini içine alarak, doğuda Gürcistan'ın İç Kartli Bölgesi'nden güneyde Çoruh Nehri'nin güney kesimlerine dek uzanan coğrafyayı kapsar.

olarak tanımlamaktadırlar. Bazıları ise günümüzdeki 90.000 Abhaz'ın ilk kez 17. yüzyılda bölgeye yerleşen bir Kuzey Kafkasyalı boydan geldiğini iddia etmektedirler (Neef, 2004: 89).

Osetler ile Gürcistan hükümeti arasındaki ilk çatışmalar 1920'de Osetlerin bağımsızlık için isyan etmesi üzerine patlak vermiştir (Jentzsch, 2009: 2). Rus Devrimi esnasında Güney Osetya, Menşevik Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti'nin bir parçası olmuştur. Kuzey Osetya ise Bolşevik güçlerin hakimiyeti altında kalmıştır. Menşevik Gürcülerin yenilmesi üzerine, 1936'ya kadar Güney Osetya'ya Transkafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nin içerisinde özerk bir bölge statüsü verilmiştir. 1936'dan 1991'e kadar ise Güney Osetya, Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti içerisinde özerk bir bölge olarak varlığını sürdürmüştür (Nielsen, 2009: 175). Artırılan özerkliklerine karşın, Güney Osetler kendilerini politik olarak dezavantajlı görmeye devam etmişler ve Özerk Cumhuriyet statüsü elde etmeye çalışmışlardır (Jentzsch, 2009: 2-3).

Diğer taraftan Abhazya 1936'dan 1991'e kadar Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti içerisinde bir Özerk Cumhuriyet statüsünde kalmıştır. Sovyet baskıcı yönetimi ve ulusçuluk politikaları, SSCB'nin diğer parçalarında da olduğu gibi, Gürcistan Sovyet'indeki etnik gruplar arasındaki ilişkileri de bozmuştur. Ancak Gürcistan içerisindeki etnik azınlıklar Tiflis yönetimince de ihmal edilmiştir. Söz konusu ihmal durumu ise, anılan azınlıkların ayrımcılığa uğramış hissiyatına kapılmalarına neden olmuştur. Azınlıkları yatıştırmak için Gürcistan Komünist Partisi tarafından girişilen Gürcü Anayasası'nın değiştirilmesi girişimi ise 1978 yılında patlak veren bir halk ayaklanması nedeniyle başarısız olmuştur. Söz konusu başarısız girişim Abhaz elitlerinin Moskova'nın korumasını talep etmelerine neden olmuş ve yaklaşık 10 yıl sonra, Güney Osetya'da Osetya Halk Cephesi'nin ortaya çıkmasıyla aynı dönemde, Abhaz milliyetçiler de Abhaz Halk Cephesi'ni kurmuşlardır. Abhazya olayında, SSCB'de Abhazların birlik talep edecekleri bir "Kuzey Abhazya" bulunmadığı için Abhazlar çıkarlarını Rusların korunmasını talep etmişlerdir. Abhazlar'ın SSCB'ye ilgisi (ve SSCB'nin de Abhazlara) Gürcüleri hem korkutmuş hem de sınırlendirmiştir (Nielsen, 2009: 175-176).

SSCB'nin dağılma emareleri verdiği yıllarda, diğer birlik cumhuriyetleri gibi Gürcistan'ın da bağımsızlık yolunda ilerlemesi, azınlık otoritelerinin yanı sıra, onların etnik destekçilerinin de kendilerini artan bir şekilde tehdit altında hissetmelerine neden olmuştur. Gürcistan'daki Ekim 1990 tarihli parlamento seçimlerinde güçlü bir komünist delegasyonun yönetime hâkim olması dolayısıyla Abhazlar, yaşanan gelişmelerden duydukları memnuniyetsizliği dile getirmişlerdir. Başkan Gamsakhurdia, SSCB'nin devamına ilişkin Mart 1991 tarihli referanduma Gürcülerin katılımını yasaklayıp, yerine Gürcistan'ın bağımsızlığına yönelik bir referandum planladığında, Abhaz liderliği

Gürcü referandumunu boykot ederek, ülke çapındaki referanduma katılmıştır. Abhazya'da yüzde 52,4 oranında geçerli oyun kullanıldığı seçimlerde, seçmenlerin yüzde 98,4'ü birlik içinde kalınması yönünde oy kullanmıştır (MacFarlane, 1992: 41-42). Temmuz 1992'de RF'nin de desteğiyle Abhazların bağımsızlıklarını ilan etmeleri ve 200.000 Gürcü'yü Abhazya'yı terk etmeye zorlamaları üzerine ülkenin parçalanması gündeme gelince, dağılan SSCB'nin son Dışişleri Bakanı ve 1972-1985 yılları arasında Gürcistan Komünist Partisi Birinci Sekreteri olan Eduard Şevardnadze ülkeye davet edilerek devlet başkanlığı yetkilerine sahip parlamento başkanlığına seçilmiştir (Aydın, 2013: 417).

Her ne kadar bu gelişmeler Tiflis'teki durumu istikrarlı hale getirirse de Gamsakhurdia taraftarları ile hükümet destekçileri arasındaki mücadele Batı Gürcistan'a ve özellikle de Gamsakhurdia'nın doğduğu şehir olan Mingrelia'ya sıçramıştır. Sonuçta Abhazlar Temmuz 1992'de Gürcistan'dan bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Özellikle Abhaz topraklarının Gamsakhurdia'nın destekçileri tarafından Mingrelia'daki Gürcü hükümetine karşı mücadelelerinde sığınak olarak kullanılması ve kaçırılmaların devam etmesi nedeniyle (MacFarlane, 1992: 45-46), Gürcü kuvvetlerinin 14 Ağustos'ta Abhazya'ya girmesi savaşı başlatan kıvılcım olmuştur. Gürcü kuvvetleri başlangıçta başarılı olsa da takip eden yıl içerisinde işgal ettikleri topraklardan geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Abhazya'da yaşayan Gürcü nüfusun yerinden edilmesine neden olan geri çekilme, Gürcistan'ın Abhazya konusundaki inisiyatifi Ruslara kaptırmasına neden olmuştur (Çelikpala, 2012: 96-97).

SSCB'nin dağılma emareleri verdiği 1980'li yılların sonunda, tıpkı Abhazlar gibi, Güney Osetya da bağımsızlık talebinde bulunmuştur. Ancak Ekim 1990'da Gürcistan, Güney Osetya'nın kendisini bağımsız bir Sovyet Cumhuriyeti olarak ilan etmesini tanımamakla kalmamış, aynı zamanda "Otonom Bölge" statüsünü de kaldırmıştır. Bu durum Gürcü güvenlik güçleri ile Sovyet Ordusu'nun da yardımını arkasına alan Güney Osetyalı militanlar arasında silahlı çatışmalara neden olmuştur (Nielsen, 2009: 175). 1992 yılının haziran ayına kadar devam eden çatışmalar RF ile Gürcistan arasında bir ateşkes anlaşmasının imzalanmasıyla sona ermiştir (Jentzsch, 2009: 3). Yaklaşık olarak 1.000 kişinin öldüğü savaş nedeniyle 1991 sonuna kadar 12.000 Gürcü ile 45.000 ila 150.000 (farklı kaynaklara göre) arasında Oset'in mülteci konumuna düştüğü tahmin edilmektedir. Oset mültecilere ilişkin olarak verilen rakamda Güney Osetya'dan kaçanların yanı sıra hem hükümetin hem de halkın artan milliyetçi eğilimlerinden korktukları için Gürcistan'ın diğer bölgelerinden göç eden önemli sayıda Oset de vardır (MacFarlane, 1992: 43).

Söz konusu çatışmaların evriminde 2003 yılında gerçekleşen Gül Devrimi'nin önemli bir kırılma noktası teşkil ettiği söylenebilir. Bahsi geçen devrimi takiben Mihail Saakaşvili'nin iktidara gelmesiyle, Güney Osetya'da olduğu gibi, Abhazya sorununda

da yeni ve farklı gelişmeler yaşanmaya başlanmıştır. Devrim nedeniyle çıkan halk ayaklanması sonucunda Şevardnadze'nin 23 Kasım 2003'te istifa etmesi nedeniyle yapılan 4 Ocak 2004 tarihli olağanüstü devlet başkanlığı seçiminde Mihail Saakaşvili oyların yüzde 96'sını alarak devlet başkanlığına seçilmiştir. İktidara gelen Saakaşvili'nin temel önceliği Abhazya ve Güney Osetya'da 1993 sonunda Gürcistan'ın yenilgisi ve geri çekilmesiyle nihayete eren savaş sonucunda imzalanan ateşkes anlaşmasıyla oluşan fiili durumun Gürcistan lehine çözümlenmesi ve ülkenin toprak bütünlüğünün yeniden sağlanmasıdır. Saakaşvili'nin Acara probleminin çözümünde takındığı atak tavır ve Güney Osetya konusundaki askeri çözümü önceleyen yaklaşımı, Abhazya'da da çatışmacı bir tavır takınacağına işaretleri olarak kabul edilmiştir. İlaveten ülkede yükselen milliyetçi söylem, ordunun büyütülmesi ve artan askeri harcamalar⁴ da Saakaşvili'nin savaş ihtimalini artıran gelişmeler olarak değerlendirilmiştir (Çelikipala, 2012: 86).

Selefi gibi bir taraftan RF ile ilişkileri geliştirirken diğer taraftan da başta ABD olmak üzere Batı dünyasıyla da yakınlaşmaya çalışan Saakaşvili'nin gündeminde AB ve NATO üyelikleri önceliklidir. Ancak, Saakaşvili özellikle NATO üyeliğini önceleyen perspektifi ve Gül Devrimi sonrası belirginleşen Amerikan yanlısı duruşu nedeniyle RF ile yabancılaşan bir tavır takınmaya başladığı söylenebilir. Tüm bu hususlar Saakaşvili'nin iktidara geldiği 2004'ten itibaren Abhazya ve Güney Osetya konularında çözüme yönelik uzlaşma ve görüşmeleri geri plana itmesi ve askeri seçeneği ön plana çıkararak açıklamalar yapmasının yanı sıra RF'nin Gürcistan'daki üsleri ve DTÖ üyeliği konularında takındığı olumsuz tavırla da birleşince adeta RF karşıtı bir kampanyaya dönüşmüştür.

Saakaşvili'nin bu tavrına cevaben RF, Abhazya ve Güney Osetya yönetimleriyle yeni ve daha güçlü ilişkiler geliştirmeye başlamış, zımni bir ekonomik yaptırım olarak Mart 2006'da Gürcü tarım ürünleri ile başlıca ihraç kalemlerinin RF'ye sokulmasını yasaklamıştır. Saakaşvili'nin RF'ye karşı uzlaşmaz bir tavır sergilemesi sonucunda yapılan sert açıklamalarla artan siyasi gerginlik, Gürcistan'ın Eylül 2006'da casusluk yaptıkları gerekçesiyle Rus subaylarını tutuklamasıyla geri dönülmesi zor bir aşamaya taşınmıştır. RF ise tepki olarak Tiflis'teki büyükelçisini geri çağırması ve vatandaşlarının Gürcistan'ı terk etmelerini istemiştir (Çelikipala, 2012: 92-93). Takiben Gürcü vatandaşlarına vize verilmemesi, RF'de çalışan Gürcülerin kaçak oldukları gerekçesiyle sınır dışı edilmeleri ve iki ülke arasındaki ulaşım ve iletişimin kesilmesi gibi gelişmeler de ikili ilişkilerin tamamen kopmasına neden olmuştur.

⁴ Saakaşvili'nin iktidara geldiği 2004 yılında askeri harcamaların Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'ya (GSYİH) oranı sadece %1,374 iken bu tarihten sonra sürekli olarak yükselmiş ve Ağustos 2008 Savaşı öncesinde, 2007 yılında, %9,159'a çıkarak zirve noktasına ulaşmıştır (The World Bank, 2020).

Ayrıca, 17 Şubat 2008 tarihli Kosova'nın bağımsızlık kararını, RF başta olmak üzere çeşitli devletlerin itirazlarına rağmen, ABD'nin öncülüğündeki Batı dünyasının tanımasının da RF'nin Abhazya ve Güney Osetya konularındaki tavrında keskin bir değişikliğe gitmesine neden olduğu söylenebilir. Takiben NATO'nun 2-4 Nisan 2008 tarihli Bükreş Zirvesi sonucunda Gürcistan'a üyeliğinin desteklendiğinin bildirilmesi RF'nin tavrının daha da sertleşmesine yol açmıştır. Rusların uzun süredir boşaltmaya yanaşmadıkları Gürcistan'daki askeri üstlerini hızla boşaltmaları iki ülke açısından da beklenen sona yaklaşıldığının bir işareti mahiyetindedir. Nitekim Nisan 2008'den itibaren Gürcistan-Güney Osetya sınırından çatışma haberleri gelmeye başlamış ve RF'nin bu bölgeye asker yollamasıyla birlikte savaşa gidildiğinin sinyalleri belirginleşmiştir (Çelikpala, 2012: 92-93).

Ağustos 2008'e gelindiğinde ise Gürcü birliklerinin "anayasal düzeni sağlamak" gerekçesiyle Güney Osetya'nın başkenti Tshinvali'ye girmesine, RF'nin vatandaşlarını koruma gerekçesiyle verdiği askeri yanıt savaşın fitilini ateşlemiştir. Bir taraftan Gürcistan toprakları Rus savaş uçakları tarafından bombalanırken, diğer taraftan Güney Osetya'yı desteklemek amacıyla Abhazya'nın da Gürcistan'a savaş ilan etmesiyle çatışmalar daha da yayılmıştır (Canar, 2012: 70-71).

7-16 Ağustos 2008 tarihleri arasında yaşanan çatışmalar sonucunda ağır bir darbe alan Gürcistan, Abhazya ve Güney Osetya'dan bütün birliklerini geri çekmek zorunda kalmıştır. Ancak yine de RF, Gürcistan topraklarındaki işgalini, AB dönem başkanı Fransa'nın arabuluculuğunda sunulan Sarkozy Planı'nın 16 Ağustos'ta imzalanmasına kadar devam ettirmiştir. İki taraftan da yüzlerce asker ve sivilin hayatını kaybettiği savaş sonunda RF, Sarkozy Planı çerçevesinde Gürcistan'dan askerlerini çekse de 26 Ağustos 2008'de bağımsız devletler olarak tanıdığı Güney Osetya ve Abhazya'daki askeri varlığını halen devam ettirmektedir (Öztürk, 2009: 8).

Savaş sonrasında oluşan krizin çözümü için Gürcistan ile RF, İsviçre'nin arabuluculuğunda Ekim 2008'de Cenevre'de bir araya gelmişlerdir. RF ve Gürcistan temsilcilerinin yanı sıra Güney Osetya ve Abhazya temsilcilerinin de katıldığı müzakereler çerçevesinde görüşmeler gerçekleştirilse de henüz sorunun çözümüne yönelik somut bir sonuca ulaşılamamıştır (Abhazyam.com, 2016).

Görüşmelerde istenilen sonucun elde edilememesinin en önemli nedeni ise savaş sonrası süreçte Gürcistan ile RF'nin birbirlerine bakışları ve bu çerçevede uyguladıkları politikalarıdır. Gürcistan, RF'yi ülkesinin egemenlik, güvenlik ve toprak bütünlüğünü tehdit eden işgalci bir devlet olarak görürken, Abhazya ve Güney Osetya'yı bağımsız birer devlet olarak tanıyan RF ise bir taraftan söz konusu iki de-facto devlet ile ilişkilerini geliştirmekte, diğer taraftan da siyasi, ekonomik, ticari ve hepsinden de önemlisi askeri işbirlikleri tesis etmektedir. RF'nin Abhazya ve Güney Osetya'da

7.000-9.000 civarında askerinin bulunduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca RF, Ocak ve Haziran 2011’de yaptığı ortak tatbikatlarla Abhazya ve Güney Osetya askerlerine sınır koruma ve sınır güvenliği hususlarında eğitimler vererek, anılan bölgeleri Gürcistan’a tamamen kapatmıştır.

RF’nin bu politikasına karşın Gürcistan, Rusların yumuşak karnı olarak değerlendirilen Kuzey Kafkasya Cumhuriyetleri ile ilişkiler kurmaya ve RF’nin bölgedeki zafiyetlerinden faydalanmaya çalışmaktadır. Bu politikanın ilk uygulaması ise Gürcistan’ın Ekim 2010’da RF ile tek kara bağlantısı olan Lars sınır kapısından giriş yapacak Kuzey Kafkasya kökenli Rus vatandaşlarından vize zorunluluğunu kaldırmasıdır. Böylelikle Gürcistan, Kafkasya’da RF tarafından yaratılan suni kuzey-güney ayırımını ortadan kaldırarak, Kafkas halklarını birbirine bağlamayı ve bölgede turizmi geliştirmeyi amaçlamaktadır. Gürcistan’ın bu yeni politikasının bir diğer uygulaması ise Çerkes meselesine gösterilen ilgi olup, bu ilgi çerçevesinde Gürcistan Parlamentosu 20 Mayıs 2011’de Çerkes Soykırımı’nı tanıma kararı almıştır. Bu kararla Gürcistan dünyada Çerkes Soykırımı’nı tanıyan ilk ülke olmuştur (Çelikpala, 2012: 107-109).

Diğer taraftan savaşın Gürcistan üzerinde son derece olumsuz etkiler bıraktığını söylemek mümkündür. Ülkede son yıllarda büyük çabalarla ve Batı dünyasının desteğiyle kurulan altyapı yıkılmış, yeniden kurulan ordunun saygınlık ve kendine olan güveni büyük zarar görmüş, ulusal moral ise darmadağın olmuştur. Aralarında modernize edilen Vaziani ve Marneuli üslerinin de bulunduğu bir takım askeri tesisler ile ticari öneme haiz Poti limanı ağır hasar görmüştür. Çok sayıda köprü ve bağlantının bombalanması neticesinde kara ve demiryolu ağı zorlukla kullanılabilir hale gelmiş ve enerji nakil hatlarında büyük sıkıntılar yaşanmıştır. Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Petrol Boru Hattı çalışamaz duruma gelirken, Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) Doğalgaz Boru Hattı’ndan doğalgaz akışı güvenlik nedeniyle kısa süreli de olsa durmuştur. Ermenistan’ın ticari bağlantıları kilitlenirken, Azerbaycan’ın gelirleri de sekteye uğramıştır. Gürcistan’da ve dolayısıyla da Kafkasya ve hatta Orta Asya’da yeni yatırımlara girişmek artık eskisinden daha riskli bir hal almıştır (Çelikpala, 2009).

Ancak savaşın Gürcistan üzerindeki en önemli etkisinin, Abhazya ve Güney Osetya’nın bağımsızlıklarının RF tarafından resmi olarak tanınması nedeniyle ülkenin toprak bütünlüğünün geri dönülmesi zor bir şekilde zarar görmesi olduğu söylenebilir. Süreç içerisinde gerek RF’nin gerekse ayrılıkçı bölgelerin attığı adımlar nedeniyle, bölgelerle Gürcistan arasındaki bağ son derece zayıflamıştır. Örneğin 18 Mart 2015 tarihinde Güney Osetya ile RF arasında “İttifak ve Bütünleşme Anlaşması” imzalanmış olup, Moskova’da Vladimir Putin ile Güney Osetya lideri Leonid Tibilov’un katılımıyla imzalanan söz konusu anlaşma kapsamında ortak bir savunma ve güvenlik bölgesinin oluşturulması ve RF’nin Güney Osetya’nın sınırlarını koruması kararlaştırılmıştır.

Gürcistan söz konusu anlaşmayı RF'nin Güney Osetya'yı ilhak etmeye yönelik planlarının bir parçası olarak eleştirirken, NATO da anlaşmaya tepki göstermiş ve Genel Sekreter Jens Stoltenberg, Güney Osetya ve Abhazya'nın asla uluslararası toplum tarafından bağımsız birer devlet olarak tanınmayacağını dile getirmiştir (BBC, 2015).

Bu noktada Gürcistan'daki ayrılıkçı bölgelere ilişkin sorunun bu derece kötüleşmesinin perde arkasında yatan en önemli nedenlerden birinin de Batı ile RF arasındaki hesaplaşma olduğunu söylemek mümkündür. ABD'nin NATO aracılığıyla RF'nin nüfuz bölgelerine doğru ilerlemesi, Çek Cumhuriyeti ile Polonya'ya füze rampaları yerleştirmesi, RF'nin tüm itirazlarına karşın Kosova'nın Sırbistan'dan koparılacak bağımsızlığının tanınması ve en nihayetinde de Ukrayna ve Gürcistan'ın NATO'ya üyelik için müracaat etmeleri RF'yi Batı ile hesaplaşma noktasına getirmiştir. Ve özellikle Saakaşvili'nin iktidara gelmesinin ardından açık bir şekilde Batı yanlısı politikalar uygulayan Gürcistan'da bu hesaplaşmanın arenalarından biri haline gelmiştir (Özçelik, 2020: 58).

Görüldüğü üzere Gürcistan'daki ayrılıkçılık problemlerinin ortaya çıktığı günden bugüne RF doğrudan ayrılıkçı bölgelerin yanında yer alarak onlara destek vermiştir. Ayrılıkçı bölgelerle ekonomik ilişkiler kurmuş, bölge halklarına serbest ticaret hakkı tanımış, Gürcistan halkına vize uygularken, ayrılıkçı bölgelerin halklarına RF'ye serbest seyahat hakkı tanımıştır. En önemlisi de 2008 yılındaki savaşının ardından, ayrılıkçı bölgelerin bağımsızlıklarını tanıyarak, söz konusu bölgeleri fiili olarak Gürcistan'dan koparmış ve takiben de imzalanan savunma ve güvenlik anlaşmaları kapsamında da bölgelere Gürcistan'ın müdahalesini önlemek için, Rus askerleri yerleştirilmiştir (Özçelik, 2020: 57).

Ağustos 2008 Savaşı ve sonrasındaki süreç bağlamında Gürcistan ile ayrılıkçı bölgeler arasındaki çatışmalara ilişkin olarak bazı çıkarımlarda bulunmak mümkündür. Birincisi Gürcistan'ın da içinde bulunduğu bölge RF tarafından kırmızı çizgi olarak ilan edildiği için Batı'nın artık doğu yönündeki ilerlemesinin sınırlarına ulaştığı söylenebilir. İkincisi Gürcistan tarafından ayrılıkçı bölgelere ilişkin olarak tercih edilen sıcak çatışmaya dönük bir çözümün başarısız olduğu görülmüştür. Bu da Gürcü yönetimlerinin çözüm için askeri sistemlerini geliştirme ve silahlanmaya gitme gibi seçenekleri tercih etmesinin ters etki yapacağını ortaya koymuştur. Üçüncüsü özellikle çatışma yönetimi hususunda Gürcü lider Saakaşvili'nin komşusu olan RF'yi ikinci plana iten ve hatta daha uzaktaki Batı'nın desteğine güvenerek RF'ye kafa tutan politikasının başarısızlığıdır. Azerbaycan'ın uyguladığı dengeli dış politikanın aksine, Gürcistan'ın RF'ye kafa tutar şekilde uyguladığı tek yanlı (Baticı) dış politika ülkenin parçalanmanın eşğine gelmesine neden olduğu söylenebilir (Özçelik, 2020: 59).

Bu çerçevede Gürcistan'ın ayrılıkçı bölgeleri yeniden merkeze bağlama hususunda başarısız olmasının nedenleri birkaç başlık altında toplanabilir. Bunlardan ilki Gürcistan'ın, Azerbaycan örneğinde olduğu gibi, askeri gücünü inşa edecek⁵ ve dış politikada elini güçlendirecek doğal kaynaklar gibi bir ekonomik zemine sahip olmamasıdır. Ayrıca tarihsel süreç içerisinde Gürcistan'daki ayrılıkçı bölgelerin arkasında doğrudan RF'nin yer alması da Gürcistan'ın bu konuda yaşadığı en büyük talihsizliklerden birisidir. İlaveten özellikle Batı destekli bir Renkli Devrim ile iktidara gelen Mihail Saakaşvili'nin yakındaki büyük komşusu RF'yi göz ardı eden tamamen Batı yönelimli tek taraflı bir dış politika takip etmesi söz konusu anlaşmazlıklarda Gürcistan'ın elini zayıflatan önemli hususlardan bir diğeridir.

4. Sonuç

SSCB'nin dağılmasının yarattığı güç boşluğunu fırsat bilen eski Sovyet coğrafyasındaki ihtilafli milletler, aralarındaki problemlerde ön almak için birbirlerine saldırmışlardır. Bu çatışmalar sonucunda anlaşmazlık tarafları arasında imzalanan ateşkes anlaşmaları kalıcı bir barışın kapısını aralayamamış ve ne savaş ne de barışın olmadığı bir ortam yaratarak, söz konusu anlaşmazlıkların donmuş çatışmalar olarak etiketlenmesine neden olmuştur. Söz konusu donmuş çatışmalar, aradan geçen uzun zamana rağmen halen daha mevcut statülerini korumaktadırlar. Bu nedenle her an sıcak çatışmaya dönüşmeleri mümkün olduğundan çatışan tarafların yanı sıra buldukları bölgedeki devletlerin güvenliğine de önemli bir tehdit teşkil etmektedirler.

Bu çatışmaların en önemlilerinden biri de hiç şüphesiz Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ Sorunu'dur. Söz konusu sorunun son yıllarda diğer donmuş çatışmalardan farklı bir yön izlediği gözlemlenmiş olup, uzun müzakerelere rağmen tarafların herhangi bir anlaşmaya varamadıkları sorunun 2010'lu yıllarda yeniden sınır bölgelerinde yaşanan karşılıklı tacizlerle alevlendiği görülmüştür. 2016'da yaşanan küçük çaplı savaş ve bu savaş sonucunda Azerbaycan'ın askeri gücünün üstünlüğünü kullanarak bazı işgal edilmiş topraklarını yeniden ele geçirmesi, taraflar arasında yeni ve daha büyük bir yüzleşmenin yaşanabileceği tahminlerine neden olmuştur. Ve bu tahminler 2020 yılının Eylül ayı sonunda gerçekleşmiş olup, daha öncekiler gibi kısa sürede bitmesi beklenen çatışmalar uzayarak en nihayetinde Kasım ayında Azerbaycan'ın işgal edilmiş topraklarını yeniden ele geçirmesiyle neticelenmiştir. Bu yönüyle Dağlık Karabağ Sorunu'nun diğer donmuş çatışmalar gibi Gürcistan sınırları içerisindeki Abhazya ve Güney Osetya örneklerinden de ayrıldığı

⁵ Gürcistan'ın askeri harcamalarının GSYİH'sına oranı 2007 yılında % 9,159'luk oranla 1996 yılından bu yana en yüksek değerine ulaşırken, 2007 yılından itibaren bu oran sürekli olarak gerilemiş ve 2019 yılında %1,99'a inmiştir (The World Bank, 2020).

görülmektedir. Bu noktada Azerbaycan ile Gürcistan yönetimlerinin gerek iç gerekse dış politikada attıkları adımların, sorunun çözümü ve çözümsüzlüğü noktasında etkili olduğu söylenebilir.

Bu çerçevede Azerbaycan'ın takip ettiği politikalara baktığımızda öncelikle zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarını son derece efektif bir şekilde kullandığı görülmektedir. Batı'nın desteğini arkasına alan Azerbaycan söz konusu kaynakları RF'nin dışındaki rotalardan dünya pazarlarına ulaştırma imkanına kavuşarak, bu alanda RF'nin inisiyatifinden kurtulmuş ve dünya enerji piyasasında söz sahibi aktörlerden biri haline gelerek, RF'nin karşına onun da dikkate almak zorunda kaldığı bir enerji aktörü olarak çıkmış, bu da ona dış politikasında hareket serbestisi kazandırmıştır. Ayrıca söz konusu kaynakların satışından elde ettiği kazancı da gelecekte Dağlık Karabağ dolayısıyla çıkması son derece muhtemel olan bir savaşın hazırları için ordusunu modernize etmekte kullanmıştır. Ayrıca özellikle Haydar Aliyev'in iktidara gelmesiyle başlatılan RF'yi de gücendirmeden diğer küresel aktörlerle de ilişki kurmaya dayalı çok taraflı dış politikanın, oğul İlham Aliyev döneminde de son derece başarılı bir şekilde uygulandığı görülmektedir. Bu şekilde Dağlık Karabağ'da yaşanan mağduriyetin ve işgalin dünya kamuoyuna taşınması sağlanmış, böylelikle de bazı devletler Azerbaycan'ın haklılığı konusunda ikna edilirken, diğerlerinin de en azında muhalif tutum sergilemesi engellenmiştir. Tüm bu adımları atan Azerbaycan'ın sorunun çözümüne yönelik olarak hem askeri hem de diplomatik olarak en iyi şekilde hazırlandığı ve uluslararası konjonktürü de iyi bir şekilde değerlendirip, doğru zamanlamayla işgal altındaki topraklarını kurtardığı söylenebilir.

Diğer taraftan Gürcistan, Azerbaycan gibi zengin doğal kaynaklara sahip olmadığı gibi, endüstriyel temele sahip bir ekonomik gücü de yoktur. Bu durum bir taraftan uluslararası politikada özerk davranma kabiliyetini sınırlandırırken, diğer taraftan da ayrılıkçı bölgelerle yaşanması muhtemel bir askeri yüzleşmeye hazır olması için gereken güçlü bir orduya sahip olmasını da engellemiştir. Ayrıca Dağlık Karabağ Sorunu'ndan farklı olarak Gürcistan'ın yaşadığı ayrılıkçılık probleminin arka planında doğrudan, dünyanın iki büyük nükleer gücünden biri olan ve bölgenin de en güçlü devleti olan, RF yer almaktadır. Bu nedenle Azerbaycan'ın yaptığı gibi RF'nin da çıkarlarını göz önünde bulunduran dengeli bir politika takip etmesi gerekmektedir. Ancak özellikle Batı destekli bir renkli devrim ile iktidara gelen Saakaşvili'nin, Batı'nın desteğine çok fazla güvenerek, komşusu ve aynı zamanda yaşadığı ayrılıkçılık probleminin ana aktörü olan RF'nin çıkarlarına aykırı bir dış politika takip ettiği görülmektedir. Bu ise RF'nin Gürcistan'a karşı daha da sertleşmesine ve ayrılıkçılık sorununu Gürcistan'ı istediği çizgiye getirmek için bir silah olarak kullanmasına neden olarak Gürcistan'ın karşı karşıya kaldığı donmuş çatışma probleminin daha da içinden çıkılmaz bir hal almasına sebep olmuştur.

Kaynakça

Abhazyam.com (2016). 38. Tur Cenevre Görüşmeleri. <http://www.abhazyam.com/haber/5610/38-tur-cenevre-gorusmeleri.html> (Erişim Tarihi: 30.12.2016).

Alexandrova-Arbatova, N. (2008). "Troubled Strategic Partnership: The Black Sea Dimension of Russia's Relations with the West", Daniel Hamilton ve Gerhard Mangott (ed.), *The Wider Black Sea Region in the 21st Century: Strategic, Economic and Energy Perspectives*, içinde (293-319), Washington, D.C.: Center for Transatlantic Relations.

Altmann, F. ve diğerleri (2010). "Democracy and Good Governance in the Black Sea Region", *Southeast European and Black Sea Studies*, 10 (3), 303-321.

Aslanlı, A. (2011). "Kafkasya'da Güvenlik ve İstikrara En Büyük Tehdit", Cavid Veliev ve Araz Aslanlı (ed.), *Güney Kafkasya: Toprak Bütünlüğü, Jeopolitik Mücadeleler ve Enerji* içinde (153-193), Ankara: Berikan Yayınevi.

Aydın, M. (2013). "Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt II: 1980-2001*, 14. baskı içinde (366-440), İstanbul: İletişim Yayınları.

Azer.com (1998). U.S. Congress Section 907 of the Freedom Support Act. https://www.azer.com/aiweb/categories/magazine/62_folder/62_articles/62_section907.html (Erişim tarihi: 01.02.2021).

BBC. (2015). Rusya, Güney Osetya ile 'İttifak Anlaşması' İmzaladı. http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/03/150318_rusya_guney_osetya (Erişim Tarihi: 27.10.2015).

BBC. (2016). Azerbaycan: Ermeniler Dağlık Karabağ'da ateşkesi 119 kez ihlal etti. http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/04/160407_azerbaycan (Erişim Tarihi: 08.04.2016).

Canar, B. (2012). "Soğuk Savaş Sonrasında Amerika Birleşik Devletleri'nin Karadeniz Politikası", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 67 (1), 50-80.

Cavanaugh C. (2017). "Renewed Conflict Over Nagorno-Karabakh", *The Council on Foreign Relations - Center for Preventive Action*, Contingency Planning Memorandum No. 30.

Cornell, S. E. (1999). "Geopolitics and Strategic Alignments in the Caucasus and Central Asia", *Perceptions*, 4 (2), 100-125.

Cornell, S. E. ve diğerleri (2006). *The Wider Black Sea Region: An Emerging Hub in European Security*, Washington, D.C.: Silk Road Studies.

Çelikpala, M. (2009). “Kafkasya’da Neler Oluyor?”, *Kafkasya Stratejik Araştırmalar Merkezi*, http://www.kafsam.org/dp/kafsam_dp0901.pdf (Erişim Tarihi: 25.10.2015).

Çelikpala, M. (2012). “Bağımsız Gürcistan’ın 20 Yılı: Başarısız Devlet mi, Demokratik Model Ülke mi?”, Mustafa Aydın (der.), *Kafkaslar Değişim Dönüşüm: Avrasya Üçlemesi III içinde* (65-145), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Euronews. (2020). “Azerbaycan ve Ermenistan’ın savunma kapasiteleri ve bütçeleri ne durumda?”, <https://tr.euronews.com/2020/10/05/azerbaycan-ve-ermenistan-n-savunma-kapasiteleri-ve-butceleri-ne-durumda> (Erişim Tarihi: 17.12.2020).

Freitag-Wirminghaus, R. (2008). “Prospects for Armenia and Azerbaijan Between Eurasia and the Middle East”, Daniel Hamilton ve Gerhard Mangott (ed.), *The Wider Black Sea Region in the 21st Century: Strategic, Economic and Energy Perspectives* içinde (53-87), Washington, D.C.: Center for Transatlantic Relations.

Gumbatov, A. (2012). “Track Two Diplomacy in the Nagorno-Karabakh Conflict: An Infrastructure for Peace”, Kornely Kakachia (ed.), *Reinvegorating Cross Border Cooperation in Black Sea Region: Vision for Future* içinde (87-93), Tiflis: Universal.

İşyar, Ö. G. (2010). “Azeri-Ermeni Çatışması, Barış Arayışları ve Çözumsuzlük”, Tayyar Arı (ed.), *Orta Asya ve Kafkasya: Rekabetten İşbirliğine* içinde (193-229), Bursa: MKM Yayıncılık.

Jentzsch, G. (2009). “What are The Main Causes of Conflict in South Ossetia and How can They Best be Addressed to Promote Lasting Peace”, *The BSIS Journal of International Studies*, (6), 1-21.

Kurt, S. (2017). *Geniş Karadeniz Bölgesindeki Çatışma Noktaları*, İstanbul: Kriter Yayınevi.

Kurt, S. (2018). “Türkiye-Gürcistan İlişkileri”, Göktürk Tüysüzoğlu ve Arda Özkan (ed.), *Soğuk Savaş Sonrası Türkiye’nin Kafkasya ve Orta Asya Siyaseti* içinde (99-132), Ankara: Detay Yayıncılık.

MacFarlane, S. N. (1992). “Crisis and Opportunity in the Republic of Georgia”, *Canadian Foreign Policy Journal*, 1 (1), 37-59.

Matveeva, A. (2008). “Conflicts in the Wider Black Sea Area”, Daniel Hamilton ve Gerhard Mangott (ed.), *The Wider Black Sea Region in the 21st Century: Strategic,*

Economic and Energy Perspectives içinde (177-225), Washington, D.C.: Center for Transatlantic Relations.

Neef, C. (2004). *Kafkasya Rusya'nın Kanayan Yarası*, İstanbul: Yenihayat Kütüphanesi.

Nielsen, C. A. (2009). "The Kosovo Precedent and the Rhetorical Deployment of Former Yugoslav Analogies in the Cases of Abkhazia and South Ossetia", *Southeast European and Black Sea Studies*, 9 (1-2), 171-189.

NTV. (2016). "Azerbaycan: Ermenistan'la Çatışmalarda 12 Askerimiz Şehit Oldu", http://www.ntv.com.tr/dunya/azerbaycan-ermenistanla-catismalarda-12-askerimiz-sehit-oldu,n4QgZBs0yUCLyE2pWs6xFQ?_ref=infinite (Erişim Tarihi: 08.04.2016).

Özçelik, S. (2020). *Uluslararası Çatışma Analizi ve Çözümü*, Ankara: Nobel Yayıncılık.

Tanrısever, O. F. (2002). "Sovyet Sonrası Dönemde Rusya'nın Kafkasya Politikası", Mustafa Türkeş ve İlhan Uzgel (ed.), *Türkiye'nin Komşuları* içinde (377-411), Ankara: İmge Kitabevi.

Özdamar, Ö. (2010). "Security and Military Balance in the Black Sea Region", *Southeast European and Black Sea Studies*, 10 (3), 341-359.

Öztürk, A. (2009). "Rusya-Gürcistan Krizi: Yerel Bir Çatışma, Küresel Yansımalar", *Orta Asya ve Kafkas Araştırmaları Dergisi*, 4 (7), 1-27.

The World Bank (2020). "Military expenditure (% of GDP) – Georgia", <https://data.worldbank.org/indicator/MS.MIL.XPND.GD.ZS?locations=GE> (Erişim Tarihi: 17.12.2020).

Tian, N. ve diğerleri (2020). "Trends in World Military Expenditure, 2019", *SIPRI Fact Sheet*.

TRT Haber (2020). "Ermenistan Yenilgiyi Kabul Etti", <https://www.trthaber.com/haber/dunya/ermenistan-yenilgiyi-kabul-etti-529586.html> (Erişim Tarihi: 10.12.2020).

Tüysüzoğlu, G. (2016). "Türkiye-Gürcistan İlişkileri", Pınar Yürür ve Arda Özkan (ed.), *Soğuk Savaş Sonrası Türkiye'nin Komşu Siyaseti: Balkanlar-Kafkasya-Ortadoğu* içinde (131-199), Ankara: Detay Yayıncılık.

Waeber, O. (2008). "Toplumsal Güvenliğin Değişen Gündemi", *Uluslararası İlişkiler*, 5 (18), 151-178.

Winrow, G. (2007). “Geopolitics and Energy Security in the Wider Black Sea Region”, *Southeast European and Black Sea Studies*, 7 (2), 217-235.

Yapıcı, M. İ. (2007). “Kafkasya’nın Sorunlu Bölgesi: Güney Osetya”, *Orta Asya ve Kafkas Araştırmaları Dergisi*, 2 (3), 71-104.

DAĞLIK KARABAĞ SORUNUNDA ULUSLARARASI ARABULUCULUK¹

Yetkili Yazar | Correspondent Author: Büşra Öğütçü

International Mediation on the Nagorno Karabagh Issue

Yazar(lar) | Author(s)

Büşra ÖĞÜTÇÜ²

Muzaffer Ercan YILMAZ³

MAKALE BİLGİSİ

ÖZ

Makale Geliş Tarihi : 19/01/2021
Makale Kabul Tarihi : 18/02/2021

Anahtar Kelimeler:

Uluslararası Arabuluculuk,
Dağlık Karabağ Sorunu,
Arabuluculuk, Uluslararası
Çatışma Yönetimi,
Uluslararası Çatışma
Çözümü

Bu çalışma, Dağlık Karabağ sorunu özelinde, bir çatışma çözüm stratejisi olarak uluslararası arabuluculuk ve söz konusu stratejinin etkinliği üzerine analitik bir tartışma ortaya koymayı amaçlamaktadır. Dağlık Karabağ olarak anılan bölge üzerine Ermenistan-Azerbaycan çatışması, Soğuk Savaş sonrası dönemin en ciddi ve kanlı sorunlarından biri olmuştur. Sorunun devam etmesi, bölgesel güvenliği etkilediği kadar, mevcut veya yapılması planlanan enerji nakil hatlarının güvenliğini de tehlikeye atmaktadır. Çatışmanın açık bir biçimde ortaya çıktığı 1990'ların başlarından beri sorunun çözümü üzerine çok sayıda uluslararası arabuluculuk girişimi gerçekleşmiş, ancak bu girişimler üzerine detaylı bir bilimsel çalışma yapılmamıştır. Dolayısıyla bu çalışma, bu yöndeki boşluğu doldurmaya yönelik bir katkı ortaya koymayı amaçlamaktadır. Metodolojik açıdan tipik bir tek vaka analizi niteliğindeki çalışmada, ikincil verilerin yanı sıra, kartopu yöntemine dayalı olarak gerçekleştirilen röportajla elde edilen birincil verilere de yer verilmektedir. Çalışma, Dağlık Karabağ sorununun çözüm sürecinde başvurulan uluslararası arabuluculuğun etkinliği üzerine birtakım genel değerlendirmelerle son bulmaktadır.

ARTICLE INFORMATION

ABSTRACT

Submission Date : 19/01/2021
Accepted Date : 18/02/2021

Keywords:

International Mediation, The
Nagorno-Karabagh Issue,
Mediation, International
Conflict Management,
International Conflict
Resolution

This study aims to provide an analytical discussion on international mediation and its efficacy by looking through the mediation activities in the Nagorno Karabakh conflict. The conflict over Nagorno-Karabagh between Armenia and Azerbaijan has been one of the most serious and bloody conflicts in the post-Cold War era. The continuation of the conflict not only affects regional security but also energy security due to the existing pipelines or prospective pipeline projects. Many mediation initiatives have been implemented since the eruption of the conflict in the early 1990s but none of them have been studied systematically. Hence, this study tries to make a contribution to filling this gap. As for the method, the study utilizes secondary data, as well as primary data based on in-depth interviews and other relevant sources. The study ends up with many evaluations regarding the efficacy of international mediation used in conflict settings.

¹ Bu makale Büşra Öğütçü'nün Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde devam etmekte olan "Barış İnşa Sürecinde Bir Çatışma Çözüm Stratejisi Olarak Uluslararası Arabuluculuk: Bosna Hersek ve Dağlık Karabağ Örnekleri" konulu doktora tez çalışmasından çıkarılmıştır.

² Araş. Gör., Uludağ Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ORCID No: <https://orcid.org/0000-0002-0773-1311>, e-posta: busraogutcu@gmail.com

³ Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ORCID No: <https://orcid.org/0000-0002-3938-0579>, e-posta: muzafferercan@uludag.edu.tr

1. Giriş

Çalışmada temel olarak, barış inşa sürecinde çözüm yöntemi olarak uluslararası arabuluculuk, Dağlık Karabağ örneği çerçevesinde incelenecektir. Bu minvalde ilk önce arabuluculuk süreci, kapsamı ve işleyişi incelenecektir. Daha sonra Dağlık Karabağ sorunu analiz edilecek ve sorun sürecinde arabuluculuk süreci değerlendirilecektir. Bu değerlendirme için temel kriter ise ilk etapta negatif barış olarak da nitelendirilen çatışmanın sona erip ermemesidir. Arkasından toplumlar arası barışı inşa etmek ve toplumların gelecekteki işbirliğine yönelik gelişmelere -bu da pozitif barış olarak nitelendirilmektedir- yönelik değerlendirilmeler yapılacaktır.

Çalışmada arabuluculuk kavramı ve işleyişinin incelenmesinin ardından Dağlık Karabağ sorununa yol açan süreç hakkında temel bilgiler verilecek, daha sonra Dağlık Karabağ sorunu sürecinde arabuluculuk girişimleri AGİT Minsk grubu incelenecek ve bu girişimlerin sonucu analize tabi tutulacaktır. Çalışmada röportaj tekniği kullanılacak süreç alanında yetkin kişilerle değerlendirmeye çalışılacaktır. Görüşlerine başvuru uzmanlar çatışmanın taraf devletlerinden seçilmiştir çünkü süreci en iyi gözlemleyebilenlerin çatışmanın tarafları olduğu düşünülmektedir. Bu noktada Ermenistan tarafından kişilerle de röportaj yapılmaya çalışılmış fakat geri dönüş olmadığı için sadece Azerbaycan tarafından kişilerle röportaj yapılabilmektedir.

Çalışmanın temel araştırma sorusu uluslararası çatışmalarda arabuluculuk girişimlerini başarılı kılan temel koşullar ve altyapı nelerdir sorusudur. Çalışmada bununla bağlantılı olarak

- Arabuluculuk sürecinin avantajları ve arabuluculuğu diğer uyuşmazlık çözüm yöntemlerinden ayıran özellikleri nelerdir?
- Dağlık Karabağ Sorununda arabuluculuk süreci nasıl işlemiştir?
- Söz konusu arabuluculuk girişimi/ girişimleri başarılı mıdır? gibi sorulara da cevap aranacaktır.

2. Uluslararası Arabuluculuk

Bir uluslararası uyuşmazlık ortaya çıktığı zaman ilk olarak bunu tarafların çözmesi beklenir, çünkü ideal olan tarafların kendi sorunlarını kendilerinin çözmesidir (Yılmaz, 2006:26). Esasında sorunun mahiyetini ve taraflar için ne ifade ettiğini de en iyi tarafların kendileri bilir. Ancak bazı sebeplerden dolayı her zaman bu mümkün olmaz. Bu nedenle taraflar üçüncü bir tarafın desteğine ihtiyaç duyabilirler. Bu noktada arabuluculuk çatışma çözümünde önemli bir araç olarak kullanılmakta ve genişlemekte olan bir çalışma alanı olarak ön plana çıkmaktadır (Wallensteen & Svensson, 2014:315).

Arabuluculuk siyaset bilimi, psikoloji işletme yönetimi gibi alanlarda eğitim alan öğrenciler ve bilim insanları tarafından çalışılmaktadır (Bercovitch & Lee, 2003:2).

Arabuluculuğun uluslararası ilişkilerde bir alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemi olarak kullanımının ulus-devlet süreciyle paralel olarak geliştiği söylenebilir (Fisher, 2001:160). Diğer taraftan II. Dünya Savaşı sonrasında arabuluculuk girişimlerinin arttığı-Soğuk Savaş sırasında arabuluculuk örneği Soğuk Savaş sorasına kıyasla çok fazla görülmesi de- müdahil olan aktör sayısının arttığı, uluslararası hükümet dışı örgütlerin yerine bölgesel örgütlerin etki alanını arttırdığı görülmektedir (Wallenstein & Svensson, 2014: 317-318). Ayrıca gruplar arası seviyede arabuluculuk daha kurumsal bir geçmişe sahipken toplum seviyesinde arabuluculuk daha yeni bir konsepttir (Fisher R. J., 2001:159).

Arabuluculuk kelimesi köken olarak Latince ikiye bölmek anlamında “mediare” sözcüğünden gelmektedir (Wall & Lynn, 1993: 160). Arabuluculuk güncel olarak temellerini BM Şartı’ndan alsa da çok eski zamanlardan beri kullanılmaktadır. Bu duruma örnek olarak MÖ 4000’li yıllarda Çin’de, Antik Yunan’da ve Roma uygarlığında uyuşmazlıkların çözümünde arabuluculuk yönteminin kullanılması verilebilir (Żakowska, 2014: 74). Çin’de de Ming hanedanlığı döneminde bölgenin yaşlı insanların toplumda sorunları çözmek için teşvik edildikleri bilinmektedir (Wall & Lynn, 1993:161). Arabuluculuk kültürünün, Yahudi, Hristiyanlık ve İslam kültüründe de yer aldığını söylemek mümkündür. Christopher W. Moore İncil’e atıfla bizzat Hz. İsa’nın Allah ile insanlar arasında arabulucu olarak tanımlandığını, Yahudilikte arabuluculuğun çok eski zamanlardan beri kullanıldığını, İslamiyetteki arabuluculuk kültüründe daha çok yaşlı insanlardan oluşan bir topluluğun arabuluculuk görevini ifa ettiğini belirtmektedir (1996:20). Batı medeniyetinde sekülerizmin ivme kazanması ile beraber arabulucuların sayısında artış olmuştur (Moore, 1996:20). Uluslararası alanda arabuluculuk diplomasinin uzun süredir bir parçası olmasına rağmen çalışmalara yeni konu olmakta, ayrıca, ülke içindeki çatışmalarda arabuluculuğun geleneksel formlarının uzun süredir var olmasına rağmen araştırmalarda ağırlık daha yeni formlara verilmektedir (Fisher, 2001:163).

Arabuluculuk en temelde bir uyuşmazlığa üçüncü taraf müdahalesinin bir türü olarak tanımlanabilmektedir (Zartman & Touval, 1996: 445). Arabuluculuk taraflar arasındaki bir uyuşmazlığa, taraflar üzerinde hukuki otorite sahibi olmayan ve tamamen gönüllülük temelinde taraflarca kabul edilebilir bir üçüncü partinin müdahalesine işaret etmektedir (Moore, 1996: 15-16). Bu üçüncü parti bir devlet, uluslararası örgüt veya bir kişi-devlette resmi görevi olmayan- olabilmektedir. Bu noktada Christopher W. Moore burada tarafların arabulucuyu kabulünün önemli olduğunu vurgulamaktadır, bu elbette tarafların arabulucuya tamamen biat etmesi şeklinde değil ancak arabulucunun getireceği

farklı açılımları dikkate alma konusunda istekliliğe, gönüllülük ise özgür seçime işaret etmektedir (Moore, 1996:16).

Diğer taraftan arabuluculuk, çeşitli uluslararası aktörler tarafından uluslararası çatışmaların devletlerarası ve devlet içi seviyede idare edilmesi amacıyla yürütülen faaliyetlerdir (Cantekin, 2016:414). Arabuluculuk, Oran Young'a göre, uyuşmazlığa doğrudan taraf olmayan bir aktör tarafından, görüşen taraflar arasındaki bir veya daha fazla problemi çözmeyi amaçlayan ve sonunda uyuşmazlığın çözümü için şartların oluşmasını sağlamaya yönelik alınan önlemlerdir (Żakowska, 2014:76). Jacek Barcik ve Tomasz Srogoz'a göre ise arabuluculuk, taraflara bağımsız ve tarafsız bir arabulucunun da dahil olduğu bir iletişime başlama ve adil bir çözüm bulma imkânı verir ve tarafların uyuşmazlığa dair algılarını ve düşüncelerini fiziksel şiddet ve yasal otoriteye başvurmadan değiştirebilmektir (Żakowska, 2014:76).

William I. Zartman ve Saadia Touval ise arabuluculuğu uyuşmazlığa üçüncü parti müdahalesi olarak tanımlamıştır (Żakowska, 2014: 76). Viçenç Visas arabuluculuğun iletişim kurmak, bilgi almak, arabuluculuk kuralları oluşturmak, var olan problemleri ve tarafların gizli amaç/planlarını tanımlamak, amaçları yeniden oluşturmak, uyuşmazlığın çözümü için seçenek oluşturmak, anlaşma ve uzlaşmaya ulaşmak gibi birçok aşamadan oluştuğunu belirtmektedir (Żakowska, 2014:77). Jacob Bercovitch ve Richard Jackson'a göre arabuluculuk; bağımsız üçüncü tarafın katılımı ile görüşmelerin sürdüğü, karşıt tarafların yardım aradığı veya dışarıdan bir yardımı kabul ettiği bir uyuşmazlık çözüm sürecidir (Żakowska, 2014:78).

Arabuluculuk süreci genellikle tarafların isteği üzerine başlamakta; uyuşmazlığa çözüm üretemeyen taraflardan birinin veya her ikisinin arabulucuya başvurması ile arabulucu sürece dahil olmakta ve arabulucu tarafları sorunun çözümüne katkı sunabileceklerine ikna ederek süreci başlatabilmektedir (Yılmaz, 2018: 137). Arabuluculuğun meslek haline geldiği toplumlarda profesyonel arabuluculuk kurumları, arabuluculuğun meslek haline gelmediği toplumlarda tarafların kabul edebileceği üçüncü kişi arabulucu olabilmekte; geleneksel toplumlarda büyük ölçüde yaşlıların, sosyal statü ve ekonomik güç sahiplerinin, güvenilir siyasilerin ya da sivil toplum liderlerinin gayri resmi şekilde üçüncü parti olarak uyuşmazlıklarda devreye girdikleri söylenilebilir (Yılmaz, 2018: 137). Arabulucunun hukuki otoritesinin olmaması taraflar üzerinde etki sahibi olmaması anlamına gelmemektedir. Arabulucunun taraflar üzerinde uzmanlık, statü, siyasal ya da ekonomik gücünden kaynaklı etkisi olmaktadır (Yılmaz, 2018: 137). Arabuluculuğun amacı uyuşmazlığın taraflarının algısını veya davranışını fiziksel şiddete başvurmadan veya yasal otorite devreye girmeden çözmektir (Żakowska, 2014: 78).

Arabuluculuğu diğer üçüncü parti müdahalelerinden ayıran ve daha tercih edilebilir bir çözüm stratejisi yapan özelliği ise doğrudan güç kullanımına dayanmaması

ve tarafların birine yardım etmeyi değil, tüm tarafların kabul edebileceği bir çözüm amaçlamasıdır (Zartman & Touval, 1996: 445). Nitekim arabulucunun uyuşmazlığın çözümüne yönelik önerdiği taslakların taraflar açısından herhangi bir bağlayıcı özelliği bulunmamaktadır (Żakowska, 2014:76). Diğer bir deyişle arabuluculuk sürecinde tarafların eşit muamele görmeleri ve sürecin gönüllük esasına dayanması, ayrıca çözüm, konusunda nihai kararın taraflara ait olması da arabuluculuğun ayırıcı yönlerindedir (Yılmaz, 2018:135).

Diğer taraftan arabuluculuk süreci taraflar arasında bir iletişim oluşmasını sağlayarak tarafların birbirlerine dair algılarını değiştirmeye çalışmaktadır (Zartman & Touval, 1985: 31-32). Ayrıca diğer olası çözüm yöntemlerine kıyasla maliyeti daha az bir yöntemdir (Bercovitch, 1991: 4). Sonuç olarak arabuluculuğun bir uyuşmazlığın çözümünde kullanılabilir en az maliyetli ve en barışçıl yöntemlerden biri olduğu söylenilebilir (Bercovitch, 1991: 3).

2. 1. Arabuluculukta Motivasyon

Bir sorunun veya uyuşmazlık konusunun çözümüne dair belli bir yöntemin ve stratejinin uygulanmasının belli bir beklenti sonucu olduğu söylenilebilir. Bu noktada bu beklentinin en temelde uyuşmazlığın taraflar açısından kendi çıkarlarına en uygun şekilde çözülebileceği beklentisi olabileceğini söylemek yanlış olmayacaktır. Elbette başka beklentiler de tarafları belli bir çözüm yöntemi kullanmaya teşvik etmiş olabilir. Diğer taraftan arabuluculukta tarafları ve arabulucuyu uyuşmazlık çözümünde arabuluculuk yöntemini kullanmaya yönlendiren belli başlı sebepler vardır. Arabulucunun motivasyonu:

- Uyuşmazlığın olumsuz etkisinden kaçınma,
- Taraflar üzerinde etki sahibi olma/var olan etkiyi güçlendirme,
- Maddi beklenti,
- Sosyal uyum motivasyonudur (Yılmaz, 2018: 137-141).

Tarafların motivasyonu ise:

- Görüşmenin yapılamaması / kesintiye uğramış olması,
- İletişimin nicelik ve nitelik olarak zayıf olması,
- Uyuşmazlığın kompleks ve tarafların bunu algılama yeteneğinin zayıf olması,
- Tarafların kendi başlarına çözüm üretememeleri,
- Görüşmeyi engelleyen değer farklılıklarının olmasıdır.

2.2. Arabulucunun Kimliği ve Özellikleri

Tarafların kendi iradeleri ile arabulucuya başvurdukları durumlarda arabulucunun kimliği sorun teşkil etmemektedir, ancak böyle bir başvuru yoksa arabulucunun kimliği tartışmalı hale gelmektedir. Arabulucu bir birey olabileceği gibi, uluslararası kurumlar ve organizasyonlar veya bir devlet de olabilir.

Literatürde arabulucunun kişisel özelliklerine dair belirli bir tanımlama olmasa da genel geçer olarak arabulucunun şu özelliklere sahip olması gerektiği söylenebilir (Yılmaz, 2018:133-150).

- Sabırlı olma
- Güvenilir olma
- Bilgi sahibi olma
- Tarafsız olma
- Arabuluculuk kapasitesine sahip olma
- Başarılı bir görüşmeci olma
- Günah keçisi olmayı kabullenebilme

2.3. Arabuluculuk Süreci

Arabuluculuk süreci belirli aşamalarla ilerlemektedir. Burada kapsam itibarıyla bu aşamaların sadece isimleri belirtilecektir. Bu aşamalar ismen şu şekilde sıralanabilir (Yılmaz, 2018:156-173).

- 1) Taraflarla ön kontak ve güvenilirlik sağlama
- 2) Uyuşmazlık ve taraflar hakkında bilgi toplamak
- 3) Planlama
- 4) İletişime geçiş
 - a) İletişim eksikliği ve duygusallıkla mücadele
 - i) Duygusal boşalımı cesaretlendirme
 - ii) Duygusal boşalımı bastırma
 - b) Taraflar arası güven tesisi
 - c) Uyuşmazlık konusuna giriş
- 5) İletişimin olgunlaşması ve formül arayışı
- 6) Tarafları ikna ve sonuca varma

2.4. Arabuluculukta Süre

Arabuluculukta genel geçer bir süre sınırlaması yoktur. Arabuluculukta süre uyuşmazlığın niteliğine göre değişebilmektedir. Süre uyuşmazlık konusu taraflarca gereğince tartışılıp her iki tarafın da çıkarlarını gözetecek bir çözüm ortaya çıkıncaya kadar esnetilebilir. Ancak buna istisna olarak tarafların mutabık kaldıkları bir formül oluştuktan sonra arabulucunun anlaşma için öne sürebileceği zaman sınırıdır (Yılmaz, 2018: 174).

2.5. Arabuluculukta Zamanlama (Ripeness)

Arabuluculuk sürecinde uyuşmazlığa kimin müdahil olduğu kadar zamanlama yani arabulucunun ne zaman müdahil olması gerektiği önemli bir konudur. Arabulucu taraflar tarafından davet edildiyse zamanlamanın doğru olduğu varsayılabilir (Yılmaz, 2018: 158). Zamanlama konusunda asıl sorun arabulucuyu tarafları davet etmediği durumda yaşanmaktadır. Bu durumda arabulucunun müdahil olacağı an süreç açısından önem taşımaktadır. Çünkü uyuşmazlığın meydana gelişini müteakip planlanan arabuluculuk girişiminin başarı olma ihtimali azdır bunun nedenleri ise

- Tarafların sorun çözmedeki yetersiz olduklarını düşündürür;
- Taraflar erken müdahaleye şüpheli yaklaşır;
- Sonunda hedeflerine ulaşacaklarını düşündükleri için bir süre mücadele etmek isterler (Yılmaz, 2018:160).

Bu konuda çalışan bilim insanlarınca arabulucunun taraflar arasındaki uyuşmazlığın “olgunluğa eriştiği” bir zamanda müdahil olması gerektiğin savunulmaktadır. Burada olgunlaşmadan kasıt, uyuşmazlığın tırmanarak taraflara ciddi şekilde zarar vermeye başlaması tamamen kendi hedeflerine odaklanan tarafların bir çözüme varma imkânının kalmamasıdır (Yılmaz, 2018: 158). Bu duruma günümüzde dikkat çeken bilim insanı I. William Zartman’dır.⁴ Ona göre olgunlaşmanın en önemli belirtisi zarar veren çıkmazlık halidir (*hurting stalemate*) (Yılmaz, 2018:158). Zarar veren çıkmazlık hali tarafların uyuşmazlığı algılayış biçimlerini değiştirebilir ve rasyonel karar vermelerini sağlayabilir (Żakowska, 2014:83). Zartman ve Touval, zarar veren çıkmazlık halinin taraflardan birinin tek başına amaçlarına ulaşamayacağını, problemi çözemeyeceğini, çatışmayı kazanamayacağını fark etmesiyle başladığını belirtir (1996:452). Taraflar kendilerini bir zafere ulaşamayacakları ve çözümsüzlüğün her iki taraf için de rahatsız edici olduğunu, ayrıca, uyuşmazlıkta sıkışmış hissettiklerinde bir alternatif politika ve çıkış yolu aramaya başlarlar (Zartman & De Sato, 2010: 5). Bu

⁴ Daha öncesinde ise 16. yüzyılda Gucciardini tarafından doğru mevsim “right season” adıyla kavramsallaştırılmıştır (Donduran, 2018:353).

aşamada taraflar henüz kesin bir çözüm yolu tanımlayamasalar da müzakere yolu ile çözümün mümkün olabileceği kanaatine varırlar (Zartman & De Sato, 2010: 6). Bu da çözüme yönelik bir yol haritası belirlemede yardımcı olacaktır. Zarar veren çıkmazlık hali şu durumları içerir:

- Uyuşmazlık maddesel ve ilişkisel olarak tırmanabileceği en üst noktaya tırmanmıştır.
- Taraflar belli bir süredir birbirlerine ciddi olarak zarar vermişlerdir ve bu durdurulmazsa zarar vermeye devam edeceklerdir.
- Taraflar arasında güç simetrisi vardır ve tek başlarına kazanacak güce sahip değildir.
- Mantık yerini duygusallığa ve intikam hissine bırakmıştır (Zartman & Touval, 1996: 452; Yılmaz, 2018:159).

Zartman, bu koşullar oluştuğunda uyuşmazlığın arabulucunun müdahalesine uygun hale geldiğini savunur, çünkü uyuşmazlık bu aşamaya geldikten sonra taraflarda da uyuşmazlığın çözümü için bir farkındalık oluşmaya başlamıştır (Yılmaz, 2018:159). Yine de taraflar prestij kaygısıyla hareket etmekte ve girişimde bulunmaktan çekinmektedirler. Zartman bu noktada zarar veren çıkmazlık halinin arabulucunun uyuşmazlığı çözmeye işine yarayabileceğini belirtmektedir. Arabulucunun yapması gereken tarafları zarar veren çıkmazlık halinin oluştuğuna ikna etmektir (Zartman, 2015:481). Arabulucu bu noktada devreye girer ve tarafları zarar veren çıkmazlık halinin oluştuğuna ikna edebilirse sorunun çözümüne yönelik büyük katkı sunabilir. Arabulucu, böylelikle, tarafların taviz veren taraf olma kaygısını da engellemiş olacaktır. Bu aşamada önemli bir nokta da yıpranma sürecinin ne kadar devam edeceğidir. Elbette taraflar arası uyuşmazlığın bir savaş boyutuna gelmesi beklenmemelidir. Burada arabulucunun bir görevi de tarafları uyuşmazlığın olgunlaştığına ve yeteri kadar zarar gördüklerine ikna etmektir (Yılmaz, 2018:160).

2.6. Arabuluculuk Sürecinde Kültür Faktörü

Kültürel farklılık aktörlerin düşünce yapılarını ve davranış kalıplarını etkileyecek seviyede farklı değer yargılarına sahip olmaları olarak tanımlanabilir (Yılmaz, 2018:169). Taraflarla arabulucunun aynı kültürden olması, süreci kolaylaştırıcı bir etken olarak önemli olsa da bu her zaman mümkün olmayabilir. Kültürel farklılık hem taraflar arasında hem de taraflarla arabulucu arasında olabilir.

a. Kültürel Farklılığın Taraflarla Arabulucu Arasında Olduğu Durumlar

Bu durumda taraflar aynı ya da benzer kültürü paylaşmakta, arabulucu farklı kültüre mensup olmaktadır. Bu durumda arabulucu “*pasif arabulucu*” görevi yerine getirmektedir. Arabulucu iletişimi düzenlemeye çalışmalı, zorunlu olmadıkça formül arayışına girmemeli, görüşlerini kabul ettirmeye çalışmamalıdır (Yılmaz, 2018: 170). Arabulucu tarafların kültürleri hakkında bilgi edinmeli ve iletişim kurarken bu bilgileri dikkate almalıdır (Yılmaz, 2018:171).

b. Kültürel Farklılığın Hem Taraflar Hem de Taraflarla Arabulucu Arasında Olduğu Durumlar

Bu durumda taraflar da arabulucu farklı kültüre mensup olmaktadır. Bu durumda da arabulucu daha çok yönlendirici fakat aktif bir rol oynamalıdır çünkü taraflar arasındaki mesajların net olarak iletilebilmesi için arabulucunun çabası önemlidir (Yılmaz, 2018: 171).

c. Kültürel Farklılığın Taraflar Arasında Olduğu Durumlar

Bu durumda taraflar da farklı kültüre mensup olmakta, fakat bir tarafın kültürü arabulucu ile yakın veya aynıdır (Yılmaz, 2018:172). Bu durumda arabulucu tarafsızlık noktasında özellikle hassasiyet göstermeli ve kültürel olarak yakın olduğu tarafı kayırıyor gibi bir imaj çizmemeye dikkat etmeli, yabancı olduğu kültür hakkında bilgi edinmeli ve iletişim kurarken bu bilgileri dikkate almalıdır (Yılmaz, 2018:172).

3. Dağlık Karabağ Sorunu'nun Tarihçesi

Dağlık Karabağ Sorunu son yüzyılın en önemli sorunlarından biridir. Ermenistan ve Azerbaycan tarafının bölge üzerindeki tarihsel iddiaları ise sorunun temelini oluşturmaktadır. Her iki taraf da bölgede eski olduğunu ve bölgenin kendilerine ait olduğunu iddia etmektedir. Bu çerçevede Azerbaycan, Rus hakimiyeti altında olduğu dönemde de Mondros Ateşkes anlaşması sonrası İngiliz egemenliği döneminde ve gerekse SSCB döneminde Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'a bağlı olduğunu iddia etmektedir. Ayrıca 12.01.1920 tarihinde imzalanan Paris Barış Anlaşmasıyla da bağımsız Azerbaycan'ın tanınmış ve Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'a bağlı kabul edilmiş olduğunu belirtmektedir (İşyar, 2004; Aslanlı, 2013: 45). Tarihte gerçekleşen nüfus sayımlarında da bölgedeki Azerbaycanlı nüfusun çoğunlukta olduğu iddia edilmektedir. Ermenistan ise Dağlık Karabağ'ın çok eski dönemlerden beri Ermenistan'a ait olduğunu Azerbaycan'ın ise sadece 1918 yılında Çarlık Rusya'nın dağılmasından sonra bölgede siyasi olarak egemenlik sağladığını iddia etmektedir (Kocharyan, 2016: 5).

Taraflar arasında soruna yaklaşım tarzı açısından da fark olduğu görülmektedir. Ermeniler durumu bir self-determinasyon hakkı ve bağımsızlık sorunu olarak görürken Azerbaycan cenahı ise durumu terör ve toprak bütünlüğü çerçevesinden ele almaktadır (Maresca, 1996: 477). Bu çerçevede Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ'ın kendi ordusu, kendi politikasını belirleyebileceği bir özerklikle de olsa Azerbaycan sınırları içerisinde kalmasını sağlamaya çalışmaktadır (Abushov, 2005: 7). Ermeniler Dağlık Karabağ'ın haklı self-determinasyon talebinin Azerbaycan tarafından engellendiğini iddia etmektedir (Kocharyan, 2016: 4). Ermeniler bu noktada sorunun Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki bir sınır sorunundan ibaret olmadığını dile getirmektedir (Vaserman-Ginat, 1994: 358).

Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki ana sorun olan Dağlık Karabağ bölgesi, Küçük Kafkas dağlarının güney doğusundaki bölgede yer almakta olup tarihi Taş Devrine kadar gitmektedir (Makas, 1990: 7-9). Bu bölge 4400 metrekarelik alanı kapsamakta, eski Karabağ vilayetinin yaklaşık dörtte birini oluşturmaktadır (Özyılmaz, 2013:194). Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki soruna ilişkin ilk çatışma 1905 Rus Devriminden sonra yaşanmıştır. Bir Azerbaycan kökenli kişinin Taşnak Cemiyetine mensup kişi veya kişilerce öldürülmesi üzerine çatışma başlamıştır (Aslanlı, 2013: 42). SSCB döneminde ise Güney Kafkasya haritasının çizilmesi zor olmuş ve Gürcistan-Ermenistan-Azerbaycan'ın haritaları Dağlık Karabağ ve Nahçıvan probleminden dolayı hemen çizilememiştir (Cornell, 1997: 2). 4 Temmuz 1923 tarihinde Sovyet Komünist Partisi'nin Kafkas Bürosu tarafından Dağlık Karabağ Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bırakılmıştır. Ancak Azerbaycan temsilcisi Nerimanov'un karara yönelik protestosunun ardından, 7 Temmuz 1923 tarihinde Dağlık Karabağ'a özerk bölge statüsü tanınmış, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlı Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi (DKÖB) oluşturulmuştur (Taşkiran, 1995: 203).

İleriki dönemde çatışmalar sürse de bunlar SSCB çatısı altında kontrol altında tutulabilmiştir. Ancak SSCB'nin zayıflamaya başladığı 80'li yılların sonlarından itibaren Dağlık Karabağ'a yönelik Ermeni talepleri daha fazla gündeme gelmiştir. Dağlık Karabağ meselesinin bir uluslararası sorun haline alması ise 13 Şubat 1988 tarihinde Dağlık Karabağ Ermenilerinin Lenin Meydanı'ndaki gösterileriyle başlamıştır. Bu gösteriler Moskova'ya bağımsızlık talebine ilişkin dilekçe götüren bir grup sanatçı ve yazarın dönüşüne göre planlanmıştır (Waal, 2014: 27-28). Buna mukabil Azerbaycanlılar da Şuşa'da gösteri düzenlemiştir. Bu gösterilerin ardından süreç, Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanmak için gösterdiği çabalar, buna karşın Azerbaycanlıların aksi yöndeki çabaları ile devam etmiştir. Sonuçta süreç SSCB'nin dağılması ve bölge üzerinde kontrolünü de kaybetmesiyle başlayan çatışmalar üzerine uluslararası aktörlerin de dâhil olduğu bir çatışma haline almıştır.

20 Şubat 1988 tarihinde Dağlık Karabağ Yerel Konseyi (110 Ermeni, 30 Azerbaycan Türkü üye olmak üzere toplam 140 üye) Azerbaycanlı üyeler katılmaksızın Karabağ'ın Azerbaycan Sovyet Sosyalist Birliği Cumhuriyeti'nden ayrılarak Ermenistan Sovyet Sosyalist Birlik Cumhuriyeti'ne katılmasını onaylamıştır. Nitekim Ermenistan Yüksek Sovyeti de 15 Haziran 1988 tarihinde Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanması yönünde bir karar almıştır (Pokalova, 2014: 73). Azerbaycan ise SSCB anayasasının cumhuriyetlerin sınırlarının, cumhuriyetlerin rızası hilafına değiştirilemeyeceğini öngören 78. maddesi uyarınca kararın hukuki geçerliliğinin olmayacağını savunmuştur (İşyar, 2004:379). 1988 yılının haziran ayında merkezi hükümet ile yapılan görüşmelerde Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin Azerbaycan'a bağlı kalması koşuluyla otonom cumhuriyet haline gelmesi önerilmiş, bu durum Ermeni tarafınca kabul edilmemiştir (Melander, 2001:60).

12 Temmuz 1988 tarihinde Dağlık Karabağ Ermenileri DKÖB'ni özerk bölge statüsü ile sözde "Artshak Özerk Bölgesi" adıyla Ermenistan'a bağlandıklarını deklare etmişlerdir (İşyar, 2004: 383). Bu durum üzerine merkezi hükümet, özel oturum ile gelişmeleri değerlendirmiş ve olası sınır değişikliğinin mümkün olmadığına, bölgede ekonomik yatırım ve kültürel programların başlatılmasına, konuya dair incelemelerde bulunmak üzere bölgeye bir temsilciler heyetinin gönderilmesine karar vermiştir (İşyar, 2004: 383). Devam eden uyuşmazlık üzerine SSCB Komünist Partisi Merkez Komitesi, 12 Ocak 1989'da Karabağ'ı doğrudan Moskova'ya bağlı bir birim haline getirmiştir (İşyar, 2004: 384). 28 Kasım 1989 tarihinde Sovyetler Birliği Yüksek Sovyeti tarafından alınan kararla Dağlık Karabağ yeniden Azerbaycan'a bağlanmıştır (İşyar, 2004: 388). Bu kararda Dağlık Karabağ'ın yeniden Azerbaycan'a bağlanması, güvenlik güçlerinin bölgede bulunması, bölgedeki Ermenilerin hakları için gerekli düzenlemelerin yapılması koşuluyla öngörülmüştür (Aslanlı, 2001: 401). Dağlık Karabağ'ın yeniden Azerbaycan'a bağlanmasına müteakip 1 Aralık 1989 tarihinde Ermenistan tarafı, Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a bağlandığını ve Birleşik Ermenistan'ın kurulduğunu deklare etmiştir. Dağlık Karabağ Ulusal Konseyi ise Azerbaycan'dan ayrıldığını bildirmiştir. Bu durum Azerbaycan'ın tepkisini çekmiş, SSCB ise bu kararın geçerli olmadığını belirtmiştir (İşyar, 2004: 388).

SSCB'nin dağılma sürecinde taraflar arasındaki çatışma devam etmiş ve nihayetinde Dağlık Karabağ Ermenileri, cumhuriyetlerin birlikten ayrılma sürecini düzenleyen yasayı⁵ öne sürerek Ermenistan ile birleşmekten vazgeçmiş, Eylül 1991'de bağımsızlığını ilan etme yolunu seçmiştir. Buna karşın Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti, Dağlık Karabağ'ın özerk statüsünü iptal etmiş, SSCB Anayasasını öne sürerek sürece

⁵ 30 Nisan 1990 tarihli bu yasa ile bir referanduma dayalı olarak otonom birimlere ve birlikten ayrılan cumhuriyetlerin ülkesinde 'yoğun halde bir yerde yaşayan' etnik azınlıklara self determinasyon hakkı tanınmıştır (İşyar, 2004: 395).

karşı çıkmıştır. Ancak bölgede 10 Aralık 1991 tarihinde referandum yapılmış, sonuç Dağlık Karabağ'ın bağımsızlığından yana olmuştur (İşyar, 2004: 395; Carley, 1998:1). Şu da belirtilmelidir ki, bu süreçlerin hiçbirine Dağlık Karabağ'daki Azerbaycan Türkleri katılmamışlardır.

SSCB'nin dağılmasından sonra ise Azerbaycan ve Ermenistan'ın bağımsızlıklarını kazanmalarıyla, iki taraf arasında çatışmalar başlamış ve sorun uluslararası boyut kazanmıştır. Özellikle Azerbaycan ve Ermenistan'ın bağımsızlıklarını kazanıp uluslararası örgütlere üye olmalarıyla sorun uluslararası alana da taşınmıştır. Ermenistan, Dağlık Karabağ bölgesinde Azerbaycan'a karşı askeri üstünlük sağladıktan sonra bölge dışı yerlere yönelmiştir. Örneğin Dağlık Karabağ'ın güvenliğini sağlamak için Dağlık Karabağ çevresindeki rayonlar da ele geçirilmiş, diğer taraftan Nahçıvan'a da saldırılar düzenlenmiştir. Bu süreçte Ermenistan, Dağlık Karabağ ve etrafındaki Laçın, Kelbecer, Ağdam, Cebail, Fuzuli, Gubadlı ve Zengilan rayonlarını işgal etmiştir. Taraflar arasındaki çatışmalar, 9 Mayıs 1994 tarihinde Bişkek Protokolü çerçevesinde, Azerbaycan ve Ermenistan Savunma Bakanları ile Karabağ Ermenileri temsilcileri arasında ateşkes ilanı ile durmuştur. Bu ateşkes anlaşmasının ardından çatışmalar ufak çapta devam etse de statüko uzun süre korunmuş, barış antlaşması yapma süreci arabulucuların katılımıyla devam etmiştir.

Ancak 27 Eylül 2020 tarihinde çatışmalar yeniden başlamasıyla, süreç yeni bir safhaya geçmiştir. Diğer ufak çaplı çatışmaların aksine taraflar bu defa kırk dört gün boyunca çatışmaya devam etmişler ve süreç içerisinde üç kez ateşkes (10 Ekim 2020, 18 Ekim 2020 ve 26 Ekim 2020 tarihlerinde) ilan edilse de ateşkesler, sadece, birkaç saat sürmüş ve taraflar çatışmaya devam etmişlerdir. Bu süreçte Azerbaycan 90'ların başındaki durumun aksine, Ermenistan karşısında açık askerî üstünlük sağlamış ve önemli toprak kazanımları elde etmiştir. 10 Kasım 2020 tarihinde ise taraflar bir ateşkes imzalayarak çatışmanın sona erdiğini açıklamışlardır. Anlaşmayı ilk duyuran lider, Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan olmuş ve açıklamasında bu kararın kendisi ve Ermeni halkı için çok acı verici olduğunu, ancak bu kararı sahadaki gelişmeler sonrası askerî uzmanlarla görüşerek aldığını belirtmiştir (Washington Post, 2020). Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev ise imzalanan anlaşma ile Dağlık Karabağ çatışmasına son verildiğini, anlaşmanın Ermenistan'ın yenilgisi anlamına geldiğini, Paşinyan'ın anlaşmayı kendi isteğiyle değil, Azerbaycan'ın "demir yumruğu" sayesinde imzaladığını belirtmiştir (Milliyet, 2020). Bu aşamada Azerbaycan'da sevinç gösterileri yapılırken Ermenistan'da protestolar olmuştur. Taraflar arasındaki anlaşmanın içeriğine bakıldığında:

- Azerbaycan ve Ermenistan askeri güçleri şimdiki pozisyonlarında kalacak;

- Ermenistan’ın çekilmesine paralel olarak Rus barış gücü beş yıllığına bölgeye konuşlanacak, tarafların itiraz etmemesi durumunda görev süresi beş yıl daha uzatılacak;
- İşgal altındaki Azerbaycan topraklarından Kelbecer 15 Kasım, Ağdam 20 Kasım, Laçın ise 1 Aralık’a kadar Azerbaycan’a teslim edilecek;
- Anlaşmanın beşinci maddesi kapsamında bölgede hem Rus hem de Türk askerleri barış gücü görevinde bulunacak;
- Ulaşım, iletişimin kontrolü, Rusya Sınır Güvenlik Servisi kurumları tarafından sağlanacak;
- Dağlık Karabağ ve çevresinde yerlerinden edilmiş siviller, BM Sığınmacılar Yüksek Komiserliği gözetiminde evlerine geri dönecektir (BBC, 2020).

Anlaşmada Dağlık Karabağ statüsüne ilişkin bir statü tanımlanmamıştır.

4. Dağlık Karabağ Sorunu’nda Arabuluculuk

Dağlık Karabağ Sorunu sürecinde iki sütunlu bir arabuluculuk süreci işlemiştir. Bir yandan bölge devletlerinin arabuluculuk girişimleri, özellikle Rusya’nın çabaları, diğer taraftan ise AGİT Minsk Grubu nezdinde sürdürülen girişimler devam etmiştir. Süreçte AGİT Minsk Grubu’nun sunduğu planlar kabul görmezken, Rusya’nın daha etkin bir profil çizdiği söylenebilir. Son dönemde gelişen olaylarda ise Türkiye’nin daha aktif rol oynamaya çalıştığı gözlemlenmektedir. Bu çalışmada AGİT Minsk Grubu’nun İkinci Karabağ Savaşı’na kadar süren arabuluculuk faaliyetleri incelenerek değerlendirme yapılmıştır.

Çatışmalar devam ederken 24 Mart 1992 tarihinde Helsinki’de toplanan AGİK Dışişleri Bakanları Konseyi, Dağlık Karabağ sorununun çözümü için Azerbaycan, Almanya, ABD, Ermenistan, Beyaz Rusya, İsveç, İtalya, Fransa, Rusya, Türkiye, Çek ve Slovakya Federal Cumhuriyeti’nin dâhil olduğu “Minsk Grubu” teşkil etmiştir. Ayrıca AGİK, Minsk Grubu nezdinde bir kişisel temsilci de atamıştır (Hopmann, 2013: 17). 1997 yılında itibaren Fransa, Rusya ve ABD aynı zamanda grubun eş başkanları olarak görev yapmaktadır. Bu noktada belirtmek gerekir ki üç eş başkanlık yapan ülkede de Ermeni diasporasının olması Azerbaycan’ın sürece baştan temkinli yaklaşmasına neden olmuştur (Köremezli, 2011:265). Ayrıca ABD, Rusya, Türkiye, Azerbaycan, Ermenistan ve İtalya’dan oluşan 5+1 olarak ifade edilen bir çekirdek grup da vardır (Hopmann, 2013: 15). AGİK Minsk Grubunun temel hedefleri şunlardır:

- Çatışmanın çözümü için uygun ortam sağlamak;
- Ateşkesi sağlayıp Minsk Konferansını toplamak;

- Barış güçlerinin görevlendirilmesini sağlayarak barışı desteklemek (Mosashvili, 2019: 112).

Minsk Konferansı'nın koordinasyonunu İtalya üslenmiş, konferansın Temmuz 1992'de Minsk'te yapılması kararlaştırılmış, ancak süreç başarısız olmuştur. BM ise bu çerçevede soruna müdahil olmama ve AGİT (Aralık 1992 tarihinde gerçekleşen Budapeşte zirvesinden sonra AGİK bu ismi almıştır) bünyesindeki çalışmaları desteklemeye karar vermiştir (Aslanlı, 2013:60). 20 Şubat 1993 tarihinde Roma'da Minsk Grubu Başkanı Mario Rfaelli'nin de katılımıyla Roma görüşmeleri başlamıştır. Görüşmede Azerbaycan, ABD, Ermenistan, Rusya temsilcileri yer almıştır. Bu görüşme sonucunda ortaya çıkan planda ise şu hususlar yer almıştır:

- Sürekli bir ateşkes sağlanacak;
- Ermeni kuvvetleri bölgeden çekilecek;
- Azerbaycan'ın uyguladığı ambargo kalkacak;
- AGİK gözlemcileri bölgeye gelecek (Milliyet, 1993).

28-29 Nisan 1993 tarihinde Roma'da gerçekleşen görüşmelerde, görüşmelerin devamı için Kelbecer'in boşaltılması koşulu öne sürülse de kabul edilmemiştir. 3 Haziran 1993 tarihinde taraflara Acil Eylem Planı sunulmuştur. Bu plan uyarınca 20 Haziran 1993 tarihine kadar Kelbecer'in boşaltılması tamamlanmalı ve temmuz ayı itibarıyla bölgeye AGİT gözlemcileri yerleştirilmelidir (Aslanlı, 2013:67). Plan Azerbaycan tarafından kabul edilse de Ermenistan Kelbecer'in boşaltılması için zaman istemiştir. 8 Eylül 1993 tarihinde taraflara yeniden Acil Eylem Planı sunulmuştur. Azerbaycan planın BM Güvenlik Konseyi'nin 853 sayılı kararına aykırı olduğunu iddia etmiştir.

AGİT Minsk Grubunun 1994 yılındaki ateşkestten sonra da sorunun kalıcı bir çözüme ulaşmak noktasında çabaları devam etmiş ve taraflara çeşitli planlar sunulmuştur. 1995 yılında AGİT Minsk grubunun Stockholm'de yapmayı planladığı toplantı görüşme şartlarının oluşmaması sebebiyle ertelenmiş ve AGİT Minsk Grubu Rus eş başkanı Vladimir Kazimirov taraflarla birebir görüşmüştür (Taşkiran, 2001: 129). 1996 Lizbon zirvesinde birtakım prensipler belirlenmiştir. Bu prensipler uyarınca Azerbaycan ve Ermenistan'ın toprak bütünlükleri tanınmış, Dağlık Karabağ'ın yasal statüsünün self-determinasyon ilkesi uyarınca belirlenmesi, Dağlık Karabağ ve nüfusu için güvenliğin garanti edilmesi belirtilmiştir (Pokalova, 2014: 74). Taslak Ermenistan hariç bütün taraflarca kabul edilmiştir. Azerbaycan bu noktada uzlaşma konusunda olumlu bir tavır sergilese de Dağlık Karabağ'ın kendi ordusu ve para birimi olmaması konusunda hassasiyet göstermiştir (Hopmann, 2013: 22).

AGİT Minsk Grubu 1997 yılında sorunun barışçıl yollarla çözümünü için sorunu daha bütüncül bir yaklaşımla ele alan bir taslak plan hazırlamıştır. Bu taslak plana göre Dağlık Karabağ'ın hukuki statüsü ve ateşkes durumu eş zamanlı müzakere edilecektir

(Pokalova, 2014: 74). Bu çerçevede iki ayrı anlaşma metni hazırlanmıştır. Buna anlaşmalar uyarınca Ermenistan Dağlık Karabağ ve Azerbaycan arasında bir tampon bölge oluşturulması kararlaştırılmış, ancak bu plan Dağlık Karabağ temsilcileri tarafından kabul edilmemiştir (Pokalova, 2014: 75). Aralık 1997’te AGİT Minsk Grubu farklı olarak aşamalı bir yaklaşım belirlemiş ve buna yönelik bir plan hazırlamıştır. Bu plan uyarınca askerlerin geri çekilmesine müteakip Dağlık Karabağ, Azerbaycan ve Ermenistan arasında Dağlık Karabağ’ın gelecekteki durumunu belirlemek üzere ayrıca Laçin ve Şuşa konusunda görüşmeler başlamasına ilişkin karar alınacaktır (Pokalova, 2014: 75). Azerbaycan ve Ermenistan tarafından kabul edilmesine rağmen, plan Dağlık Karabağ tarafından kabul edilmemiştir.

1998 yılında AGİT Minsk Grubu tarafından taraflara bir plan daha sunulmuştur. Bu planda Rus Dışişleri Bakanı Yevgeny Primakov tarafından teklif edilen “Ortak Devlet” önerisi yer almıştır (Hopmann, 2013: 25). “Ortak Devlet” anlaşması uyarınca Dağlık Karabağ Azerbaycan sınırları içerisinde ortak bir devlet olarak yapılandırılacak, Laçin’in durumu ayrıca görüşülecek, kuvvet kullanımı reddedilecek, taraflar aşamalı olarak kuvvetlerinin geri çekilmesini tamamlayacaklardır (Pokalova, 2014: 75-76). Ancak bu öneri, Azerbaycan tarafından toprak bütünlüğünü ortadan kaldırdığı gerekçesiyle kabul edilmemiştir. 1999 yılında ABD Devlet Bakanlığı’ndan Kafkas uzmanı Paul Goble tarafından “Goble planı” oluşturulmuştur. Goble planında Laçin ile Meghri’nin değişimi öngörülmüştür (Güleç, 2015: 7). Fakat bu plan hayata geçmemiştir.

2001 yılında taraflar Key-West de görüşmüşlerdir. Bu görüşmelerde ilerlemeler sağlansa da anlaşmaya varılamamıştır. Bazı kaynaklara göre Key-West görüşmelerinde Azerbaycan Devlet başkanı Haydar Aliyev göçmenlerin dönüşü karşılığında Dağlık Karabağ’ın Ermeni kontrolünde kalmasını, ayrıca Nahçıvan’dan Azerbaycan’a bir koridor açılmasını kabul etmiş, ancak iç kamuoyunda ağır eleştirilere maruz kalmıştır (Sienrukos, 2006: 5). 2003 yılında her iki ülkede de başkanlık seçimlerinin olması süreci yavaşlatmıştır. Key-West görüşmelerinin Azerbaycan açısından önemi görüşmelerde hazırlanan broşürde ilk kez Ermeni güçlerinin Azerbaycan topraklarını işgal ettiği ifadesinin geçmiş olmasıdır (İşyar, 2004: 656).

AGİT Minsk Grubu’nun bu çabalarından sonra 2004 yılında görüşmelerin Azerbaycan ve Ermenistan Dışişleri Başkanları arasında devam etmesini öngören Prag Süreci başlatılmış, süreç Robert Koçaryan ve İlham Aliyev arasındaki dört görüşme sonucunda başarıya ulaşamamıştır (Güleç, 2015: 8). Prag sürecinde ortaya konulan taslak planda Ermenistan’ın Azerbaycan’a ait yedi rayondan çekilmesi ve mültecilerin geri dönüşüne izin verilmesi, Ermenistan-Azerbaycan ve Ermenistan-Türkiye sınırlarının açılması, 10-15 yıl sonra Azerbaycan’da Dağlık Karabağ’ın statüsü için referandum yapılması öngörülmüştür (Lis, 2016: 18). 2007 yılında Madrid Prensipleri ortaya konulmuştur. Madrid Prensipleri Helsinki Nihai Senedinin güç kullanmama, toprak

bütünlüğü ve eşit self-determinasyon hakkı gibi ilkelerine dayanmaktadır (Klever, 2013:5). Bu prensiplere göre aşamalı yaklaşım planlanmış, Dağlık Karabağ çevresinden askerlerin çekilmesi, Laçın ve Kelbecer için özel statü, Dağlık Karabağ'ın statüsünü belirlemek için referandum öngörülmüştür (Güleç, 2015:8).

2009 yılında ise güncellenmiş Madrid Prensipleri çerçevesinde taraflar anlaşmaya varmak için uzlaşmışlardır (Pokalova, 2014: 75-76). Madrid Prensipleri'nin güncellenmiş halinde ise Dağlık Karabağ etrafındaki toprakların Azerbaycan'a bağlanması, Dağlık Karabağ için geçici bir statü oluşturulması, Dağlık Karabağ'ı Ermenistan'a bağlayacak bir koridor oluşturulması, Dağlık Karabağ'ın yasal statüsünü belirlemek için gelecekte bir anlaşma, göçmenler ve yerleri değiştirilmiş insanlar için evlerine dönüş hakkı ve barış operasyonları da dâhil güvenlik garantisi öngörülmüştür (Pokalova, 2014: 77). Madrid Prensipleri çerçevesinde 2011 yılındaki Kazan Zirvesinden de büyük beklentilere rağmen sonuç alınamamıştır.

5. Dağlık Karabağ Sorununda Arabuluculuk Sürecinin Değerlendirilmesi

Dağlık Karabağ Sorunu özelinde arabuluculuk süreci değerlendirilmeden önce cevaplanması gereken birtakım sorular bulunmaktadır. Bu başlık altında hem bu sorular Azerbaycanlı bilim insanlarıyla yapılan röportajlar çerçevesinde cevaplandırılmaya çalışılacak hem de arabuluculuk süreci Dağlık Karabağ Sorunu kapsamında değerlendirilecektir. Süreci değerlendirilmeden önce cevaplanması gereken sorular şunlardır:

- Dağlık Karabağ sorunu sürecinde arabuluculuk yapan aktörler doğru aktörler midir? Eğer aktörler yanlış ise hangi aktörler olabilirdi?
- Arabuluculuk girişimlerinin zamanlaması doğru muydu?
- Dağlık Karabağ sorunu sürecinde arabuluculuk çabaları yeterli midir? Yeterli değilse başka neler yapılabilirdi?
- Süreç barış inşası için gerçekten katkı sağlamış mıdır?
- Dağlık Karabağ sorununda adil bir arabuluculuk süreci işlediği söylenebilir mi?

İlk soru doğal olarak arabuluculuk yapan aktörlerin kimliğine yönelik olmuştur. Bu çerçevede Dağlık Karabağ Sorunu özelinde arabuluculuk sürecinin iki ayaklı olarak yürütüldüğünü söylemek mümkündür. Bu iki ayakta farklı aktörler arabulucu olarak yer almışlardır. Sürecin bir ayağında AGİT Minsk grubu ile uluslararası aktör bir arabulucu rolü üstlenirken diğer taraftan Rusya başta olmak üzere Kazakistan ve İran gibi devletler arabuluculuk yapmışlardır. Arabuluculuk yapan aktörlerin doğruluğu noktasında Azerbaycan'dan farklı bilim insanlarının genel kabulü aktörlerin yanlış olduğu

noktasındadır. Mevcut dış aktörlere özellikle ABD ve Rusya'ya yönelik bir güvensizlik söz konusudur. Örneğin Bakü Devlet Üniversitesi'nden Sevinç Ruintan bu konuda aktörlerin doğru olmadığını, arabuluculuk yapan ABD ve Rusya'nın sadece Dağlık Karabağ probleminin değil farklı coğrafyalarda farklı zamanlarda ortaya çıkan "uzun süren" çatışmalara neden olan devletler olduğunu, problemin Azerbaycan ve Ermenistan arasında kendi gerçekliklerini göz önüne alarak sona erdirilmesi gerektiğini ve bu konuda her iki devlet başkanının üzerine çok ağır sorumluluk düştüğünü, eğer bir arabulucu gerekiyorsa bunun sadece bir devlet veya bir örgüt olması gerektiğini; bu devlet veya örgütün iki devleti sadece bir araya getirmesi, müzakerelerin ise sadece iki devlet arasında, müdahale olmadan yürütülmesini temin etmesi gerektiğini belirtmektedir. Arabulucu devlet olarak ise alternatif olarak Almanya'yı göstermekte, örgütlere ise bu noktada güven duymadığını belirtmektedir (Ruintan, 14.07.2020).

Yine Bakü Devlet Üniversitesi'nden Senuber İsmailova ise aktörlerin doğru aktörler olmadığını, ayrıca aktörler arasında Azerbaycan'ın çıkarlarını koruyan bir devlet olmadığını belirtmektedir. Türkiye'nin arabulucular arasında bulunmasının ise Azerbaycan'ın çıkarlarının korunmasında daha etkili olacağını düşünmektedir (İsmailova, 14.07.2020). Bakü Devlet Üniversitesi'nden Eldar Jafarov aktörlerin yanlış olduğunu ve arabuluculuk görevini BM, Rusya veya Türkiye'nin üstlenmesi gerektiğini belirtmiştir (Jafarov, 14.07.2020). Bakü Devlet Üniversitesi'nden Saida Quliyeva ise ekonomik alandaki baskıların daha önemli olduğunu ve bu noktada aktörlerin çok da farkı olmadığını belirtmiştir (Quliyeva, 14.07.2020).

Faik Aliekberov ise aktörlerin doğru aktörler olmadığını, özellikle, Rusya Federasyonu'nun aktörler arasında bulunmasının yanlış olduğunu ve Türkiye'nin arabulucular arasında bulunması gerektiğini belirtmiştir (Aliekberov, 14.07.2020). Bakü Devlet Üniversitesi'nden Afet Qulaliyeva ise aktörlerin doğru olmadığını ve Fransa yerine Türkiye'nin arabuluculuk yapabileceğini belirtmiştir (Qulaliyeva, 14.07.2020). Bakü Devlet Üniversitesi'nden İqbal Agayev aktörlerin yanlış olduğunu ve arabuluculuk görevini İran, Rusya veya Türkiye'nin üstlenmesi gerektiğini belirtmiştir (Agayev, 14.07.2020).

Bakü Slavyan Üniversitesi'nden Kemale Ruintan ise sürecin adaletli işlemesi için konunun iki devlete bırakılması gerektiğini, eğer gerekirse başka aktörlerin devreye girebileceğini ve en azından görüşülen dönem için arabulucunun gerekmediğini belirtmiştir. Kemale Ruintan, gerektiğinde tarafsız bir ülkenin görüşmeler için seçilebileceğini ve sorunun çözümü için öncelikle ortaya atılan suni sebepleri kabul edip üzerine eğilmesi gerektiğini ayrıca Uluslararası Adalet Divanı'nın da yardımcı olabileceğini düşündüğünü dile getirmiştir. Sorunun çözümü için gereken tüm araçların uluslararası hukukta mevcut olduğunu belirtmektedir (K. Ruintan, 14.07.2020).

Giresun Üniversitesi'nden Ayten Mehmed ise aktörlerin doğru aktörler olmadığını, ayrıca aktörler arasında Fransa'nın yerine Almanya'nın olabileceğini belirtmiştir. Fransa iç siyasetinde Ermeni Diasporasının çok etkin olduğunu, Ermeni tezlerinin devlet düzeyinde kabul gördüğünü, bunun da arabulucunun tarafsızlık özelliğine gölge düşürdüğünü belirtmektedir. Aynı şekilde ABD'de de Ermeni Diasporasının ve nüfuzunun etkin olduğunu ve bu nedenle yine tarafsızlık açısından sorunlu olduğunu dile getirmiştir. Ayten Mehmed, Rusya'nın ise bölge ülkesi olarak bölge güvenliği açısından süreçte doğrudan çıkarı olduğunu, Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü çatısı altında Ermenistan'ın müttefiki olması sebebiyle arabulucu olamayacağını savunmaktadır (Mehmed, 14.07.2020).

Bakü Devlet Üniversitesi'nden Ayten Qurbanova da aktörlerin doğru aktörler olmadığını ve AGİT Minsk grubunun üç eş başkanının da problemin çözümünden ziyade, statükonun korunmasından yana olduklarını belirtmiştir. Qurbanova, Ermeni Diasporasının Fransa ve ABD'deki karar alma mekanizmasındaki etkisi ve Rusya'nın Ermenistan ile olan ilişkileri göz önüne alındığında Azerbaycan'ın çıkarlarını koruyacak bir arabulucu aktöre ihtiyaç duyulduğunu ve Türkiye'nin arabulucu aktörlerden biri olmasının Azerbaycan aleyhine olan süreçte adaletin kısmen de olsa sağlanmasına katkıda bulunabileceğini düşündüğünü ifade etmiştir (Qurbanova, 14.07.2020).

Bakü Devlet Üniversitesi'nden Rövsen Hatemov ise esasen Dağlık Karabağ sorunu diye bir sorunun söz konusu olmadığını, sorunun Ermenistan'ın Azerbaycan'ın topraklarının bir kısmını işgal etmesinden ibaret olduğunu belirtmiştir. Etnik faktörlerin öne çıkarılmasının işgali perdeleme amacına yönelik olduğunu dile getirmiştir. Hatemov, sorunun BM çerçevesinden AGİT Minsk Grubu eksenine çekilmesinin hatalı olduğunu, çünkü AGİT Minsk grubunun etkisinin sınırlı olduğunu belirtmiştir. Hatemov, Tarihsel tecrübelerin Kafkasya bölgesindeki uyuşmazlıkların çözümünün, bölgede çıkarları olan aktörlerin uyuşmasından geçtiğini söylemiştir. AGİT Minsk Grubunun dini faktörler ve eşbaşkanı olan ülkelerde Ermeni Diasporasının etkinliğini sorunun çözümüne olan katkısına yönelik şüphe doğurduğunu ve bu noktada arabulucu olarak ise Türkiye'nin de dahil olmasının Azerbaycan için önemli olduğu, ancak Ermenistan'ın buna karşı çıkacağını belirtmiştir (Hatemov, 14.07.2020).

İkinci soru ise arabuluculuk girişimlerinin zamanlamasına yönelik olmuştur. Daha önce bahsedildiği üzere zamanlama arabuluculuğun başarısı için önemli bir faktördür, bu nedenle arabuluculuk yapacak aktör zamanlamayı da dikkate almalıdır. Bu arabulucuya tarafların uzlaşmaya hazırlık durumu ile ilgili ipucu da verecektir. Dağlık Karabağ Sorunu özelinde 1994 yılındaki ateşkes temel alındığında, henüz çatışmanın olgunluk aşamasına erişmediği ve zarar veren çıkmazlık halinin oluşmadığı görülmektedir. Bu noktada taraflar hala kazanan olmayı hedeflemekte ve ulusal amaçlarına ulaşabileceklerini düşünmektedirler. Dağlık Karabağ'ın her iki taraf devlet için de önemi göz önüne

alındığında tarafların kısa sürede uzlaşmaya yanaşmayacakları, sorunu kendi çıkarları çerçevesinde çözmek istemeleri ve taviz vermeye yanaşmamaları öngörülebilir. Zaten ateşkesin devamında nihai bir anlaşmanın ortaya çıkmaması da çatışmanın olgunluğa ulaşmadığını ve zamanlama noktasında sıkıntı olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan çatışmanın 2020 yılının Ekim ayına kadar devam ettiği ve tarafların açıklamaları dikkate alındığında çatışmanın hale olgunluk noktasına ulaşmadığı söylenebilir.

Azerbaycan'dan farklı bilim insanlarının zamanlamaya dair algısının genel olarak olumsuz olduğunu söylemek mümkündür. Genel olarak zamanlama için ya çok geç kalındığını ve bunun Azerbaycan'ın aleyhine bir durum meydana getirdiğini veya sorunun taraflarının baş başa bırakılması gerektiğini belirtenler olmuştur. Az da olsa zamanlamanın doğru olduğunu düşünenler de olmuştur. Bu çerçevede Bakü Devlet Üniversitesi'nden Sevinç Ruintan 1990'ların başında Azerbaycan ve Ermenistan'ın SSCB'den yeni ayrılmaları sebebiyle doğru kararlar veremeyeceklerine ikna edildiklerini, o zaman için bunun belki doğru görünebileceğini, ama esasen yanlış karar olduğunu belirtmiştir. Sevinç Ruintan, birbirleri ile savaşmakta olsalar bile, iki devletin anlaşmasının beş devletin anlaşmasından daha kolay olabileceğini ve arabulucu devletlerin de çıkarlarının dikkate alınmasının kendisine göre, sorunu çıkmaza sokan nedenlerden biri olduğunu dile getirmiştir (Ruintan, 14.07.2020).

Bakü Devlet Üniversitesi'nden Senuber İsmailova ise arabuluculuk girişimleri için zamanlamanın doğru olmadığını, o dönem içerisinde SSCB tarafından hatalı müdahalelerde bulunulduğunu arkasından Rusya ve Kazakistan tarafından devam eden arabuluculuk girişimleri ile paralel olarak Azerbaycan ve Ermenistan'ın AGİT üyeliği ile AGİT Minsk Grubunun yaratıldığını ve bu aşamada girişimin bir faydası olmadığını belirtmiştir (İsmailova, 14.07.2020). Bakü Devlet Üniversitesi'nden Afet Qulaliyeva da arabuluculuk için zamanlamanın doğru olmadığını düşündüğünü belirtmiştir (Qulaliyeva, 14.07.2020). Aliekberov da arabuluculukta zamanlama açısından doğru hareket edilmediğini belirtmektedir (Aliekberov, 14.07.2020). Bakü Devlet Üniversitesinden Saida Quliyeva da arabuluculuk için zamanlamanın doğru olmadığını düşündüğünü belirtmiştir (Quliyeva, 14.07.2020).

Giresun Üniversitesi'nden Ayten Mehmed ise zamanlama açısından bir problem olmadığını, arabuluculuk için zamanlamanın doğru olduğunu ifade etmiştir (Mehmed, 14.07.2020). Bakü Devlet Üniversitesinden Eldar Jafarov arabuluculuk girişimleri için zamanlamanın doğru olmadığını, zaman kaybedildiğini ve arabulucuların kendi çıkarlarını düşündüklerin belirtmiştir (Jafarov, 14.07.2020). Bakü Devlet Üniversitesinden Rövsen Hatemov ise uluslararası kuruluşların sorunun çözümü için arabuluculuk girişimlerinin, SSCB'nin dağılmasından ve Azerbaycan ve Ermenistan'ın AGİT'e üye olmasından sonra başladığını, çatışmanın ise 1988 yılında başladığını bu

nedenle de girişimlerin çatışmayı ve yaşanan insani felaketleri önlemede yetersiz kaldığını belirtmiştir (Hatemoğlu, 14.07.2020).

Bakü Slavyan Üniversitesi'nden Kemale Ruintan ise tarafların tecrübesiz olduğunu ve dış müdahalelerle çatışmanın tırmandırıldığını, bu noktada arabuluculuk için doğru zamanlama olmadığını, ayrıca aktörlerin hem birebirlerinden çekindiğini hem de bu sorunu kendi lehlerine fırsata çevirmelerine izin vermemeye çalıştıklarını belirtmiştir (K. Ruintan, 14.07.2020). Bakü Devlet Üniversitesinden Ayten Qurbanova arabuluculuğun zamanlama açısından başarılı olsa da girişimlerin somut neticesinin ortaya çıkmamasının süreci önemsizleştirdiğini belirtmiştir (Qurbanova, 14.07.2020). Bakü Devlet Üniversitesinden İqbal Agayev de arabuluculuk için zamanlamanın doğru olmadığını düşündüğünü belirtmiştir (Agayev, 14.07.2020).

Üçüncü soru Dağlık Karabağ sorunu sürecinde arabuluculuk çabalarını yeterliliğine ve yeterli değilse başka neler yapılabileceği üzerine olmuştur. Bu çerçevede Bakü Devlet Üniversitesi'nden Sevinç Ruintan arabuluculuk çabalarını yeterli olmadığını sadece boşuna zaman ve para kaybı olduğunu, Azerbaycan halkının aldatılmasına devam edildiğini, yapılması gerekenin çok kolay ve doğru olan bir yol olduğunu, bunun da uluslararası hukuk ilkelerine uyulması olduğunu belirtmiştir. Ruintan, her iki devlet ve halkın uluslararası hukuk ilkelerini kabul etmek durumunda olduğunun farkında olduğunu dile getirmiştir. Ruintan, uluslararası ilişkilerde çifte standartlar politikasının mevcut olduğu da dikkate alınırca, problemin çözüm yolunun ABD ve Rusya arasında uzlaşmadan geçtiğini ve Azerbaycan'ın da bu iki devletle ilişkilerinde daha dikkatli olması gerçeğinin kabul edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Azerbaycan açısından ise yapılması gerekenin, Azerbaycan'da "devlet-halk" ilişkileri daha da güçlendirilmesi, karşılıklı itimadın daha da artırılması ve bu sayede hiçbir devletin veya gücün Azerbaycan'a içten "böl ve yönet" politikası uygulamakla onun çıkarlarına zarar vermemesini engellenmesi olduğunu belirtmiştir (Ruintan, kişisel iletişim, 14.07.2020).

Bakü Devlet Üniversitesi'nden Afet Qulaliyeva ise arabuluculuk çabalarının yeterli olmadığını ve sürecin çifte standarttan uzak olması gerektiğini belirtmiştir (Qulaliyeva, 14.07.2020). Faik Aliekerov arabuluculuk çabalarını yeterli olmadığını düşündüğünü ifade etmiştir (Aliekerov, 14.07.2020). Bakü Devlet Üniversitesi'nden Eldar Jafarov ise arabuluculuk çabalarının yeterli olmadığını; ilave olarak ise halklar arasında ilişkileri daha olumlu bir noktaya taşıyacak sürecin başlatılması, kamuoyunun öne çıkarılması gerektiğini belirtmiştir (Jafarov, 14.07.2020). Giresun Üniversitesi'nden Ayten Mehmed ise arabuluculuk çabalarını yeterli görmediğini ve arabulucuların değişebileceğini ifade etmiştir (Mehmed, 14.07.2020).

Bakü Devlet Üniversitesinden İqbal Agayev arabuluculuk çabalarının yeterli olmadığını ve yaptırımlardan istifade edilebileceğini belirtmiştir (Agayev, 14.07.2020).

Bakü Devlet Üniversitesinden Ayten Qurbanova arabuluculuk çabalarının yeterli olmadığını tarafların çıkarlarını savunacak ve tarafsız devletlerden oluşan yeni bir arabuluculuk misyonunun oluşturulması ve bu aşamadan sonra görüşmelerin başarılı olması için yeni bir yol haritasının oluşturulması gerektiğini ifade etmiştir (Qurbanova, 14.07.2020). Bakü Devlet Üniversitesinden Saida Quliyeva arabuluculuk çabalarının yeterli olmadığını ve BM kararlarının uygulanması gerektiğini belirtmiştir (Quliyeva, kişisel iletişim, 14.07.2020).

Bakü Devlet Üniversitesinden Senuber İsmailova arabuluculuk çabalarının yeterli olmadığını AGİT Minsk Grubu'nun arabuluculuk yaptığı dönemde Azerbaycan topraklarının işgal edildiğini ve Ermenistan'ın BM Güvenlik Konseyi tarafından alınan kararlara uymadığını ayrıca AGİT Minsk Grubu'nun süreçten çekilmesi ve bunun yerine uluslararası kurumlar çerçevesinde bir çözümün daha doğru olacağını belirtmiştir (İsmailova, 14.07.2020). Bakü Slavyan Üniversitesinden Kemale Ruintan sorunun uzun zamandır hatta başlangıcından beri iki devlet arasında bir sınır sorunu olmaktan ziyade çıkar sorunu olduğunu, sorunun arabulucularının aynı zamanda sorunun tarafları olduğunu hatta neredeyse sorunun asıl muhatapları olan Azerbaycan ve Ermenistan'ın arabulucu konumuna geldiğini bu nedenle de yeterli çabanın gösterildiğini düşünmediğini belirtmiştir (K. Ruintan, 14.07.2020).

Bakü Devlet Üniversitesi'nden Rövsen Hatemov ise AGİT Minsk Grubunun yirmi yıldan uzun bir süre sorunun masada çözülmesine yönelik çaba gösterdiğini, ama buna rağmen, Azerbaycan topraklarının beşte birinin işgal altında bulunduğunu, yüz binlerce kişinin mecburi olarak göç etmek zorunda kaldığını dile getirmiştir. Hatemov, bu duruma rağmen arabulucu aktörlerin çifte standart uyguladığını, bu nedenle AGİT Minsk Grubunun sürecin dışında kalması ve sorunun çözümünün BM çerçevesinde ele alınması gerektiğini, bu çerçevede Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarından tüm yabancı kuvvetlerin çekilmesi ve barış güçlerinin yerleşmesi gerektiğini belirtmiştir (Hatemov, 14.07.2020).

Yöneltilen dördüncü soru sürecin barış inşası için gerçekten katkı sağlayıp sağlamadığı konusunda olmuştur. Bu soruyla birlikte sürece katkıdan neyin anlaşılması gerektiğinin ortaya konulması gerekmektedir. Arabuluculuk sürecinden beklenen katkı çatışmanın durması ve negatif barışın sağlanması mıdır, yoksa barış inşasının gerçekleşmesi midir? Verilecek cevap da bu beklentiye bağlı olarak değişecektir. Dağlık Karabağ Sorunu özelinde durum incelendiğinde ise 1994 ateşkesi ile kısmi olarak negatif barışın sağlandığı söylenilebilir. Taraflar daha sonra ateşkesi ihlal etmiş olsa da önceki kadar şiddetli çatışmalar yaşanmamıştır. Pozitif barış ve barışın inşası noktasında ise sürecin henüz bir ilerleme kaydetmediği düşünülebilir. Gerek taraflar arasında bir barış anlaşması imzalanamamış olması ve gerekse tarafların birbirlerine dair düşünceleri göz önüne alındığında sürecin beklenen somut bir katkı sunmadığı söylenilebilir.

Diğer taraftan tarafların beklentisinin Dağlık Karabağ'ın kendi topraklarına ait olduğunun kabulü ve Karabağ'ın kendi sınırlarına dâhil edilmesi olduğu dikkate alınırsa sürecin her iki tarafın da beklentisini karşılamadığını söylemek mümkündür. Ermenistan açısından bakıldığında Dağlık Karabağ, uluslararası toplum tarafından Ermenistan toprağı olarak kabul edilmemektedir. Azerbaycan açısından bakıldığında ise Dağlık Karabağ'daki Ermeni kontrolü devam etmekte ve süreç Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarının Azerbaycan'a geri verilmesini sağlayamamaktadır. Bu çerçevede röportajlarda genel olarak arabuluculuk sürecine bir güvensizlik beslendiği söylenebilir. Arabuluculuk sürecinin, sorunun çözümüne yönelik katkı sunmadığı ve sürecin Azerbaycan aleyhine olduğu yönünde bir kanı hakimdir. Özet olarak sürecin her iki taraf devletin de beklentilerini karşılamadığını söylemek mümkündür

Bakü Devlet Üniversitesi'nden Sevinç Ruintan sürecin barış inşası için gerçekten katkı sağlamadığını ayrıca, barış elde edilmesinin hedeflendiğini de düşünmediğini kendisine göre, hem "arabulucu" devletlerin hem de uluslararası örgütler sadece mevcut durumun daha da ağırlaşmamasına çalıştığını belirtmiştir (Ruintan, 14.07.2020). Faik Aliekberov sürecin barış inşası için gerçekten katkı sağlamadığını, durumun hep Azerbaycan'ın aleyhine geliştiğini belirtmiştir (Aliekberov, 14.07.2020). Bakü Devlet Üniversitesi'nden Ayten Qurbanova sürecin barışa yönelik gerçekten katkı sağlamadığını aksine sorunun çözümünü geciktirdiğini savunmuştur (Qurbanova, 14.07.2020). Bakü Devlet Üniversitesi'nden Afet Qulaliyeva ise sürecin barış inşası için gerçekten katkı sağlamadığını düşündüğünü ifade etmiştir (Qulaliyeva, 14.07.2020).

Bakü Devlet Üniversitesi'nden Saida Quliyeva, sürecin barış inşasına yönelik gerçekten katkı sağlamadığını belirtmiştir (Quliyeva, 14.07.2020). Bakü Devlet Üniversitesi'nden Senuber İsmailova, sürecin barış inşasına yönelik somut bir katkı sağlamadığını düşündüğünü ifade etmiştir (İsmailova, 14.07.2020). Bakü Devlet Üniversitesi'nden Eldar Jafarov ise sürecin barışa yönelik gerçekten katkı sağlamadığını savunmuştur (Jafarov, 14.07.2020). Bakü Devlet Üniversitesi'nden İqbal Agayev sürecin barış inşasına yönelik somut bir katkı sağlamadığını aksine sürecin çatışmanın dondurulmasına yönelik bir çabayı andırdığını belirtmiştir (Agayev, 14.07.2020).

Bakü Slavyan Üniversitesi'nden Kemale Ruintan sürecin barış inşasına yönelik gerçekten katkı sağlamadığını, sorunun bölgenin jeostratejik ve jeoekonomik konumundan kaynaklandığını belirtmiştir (Ruintan, 14.07.2020). Giresun Üniversitesi'nden Ayten Mehmed sürecin barış inşasına yönelik gerçek katkı sağlamadığını belirtmiştir (Mehmed, 14.07.2020). Bakü Devlet Üniversitesi'nden Rövsen Hatemov ise Dağlık Karabağ Sorunu için yakın gelecekte adalaetli bir çözümün mümkün görünmediğini Azerbaycan'ın kendi imkânları ile sorunu çözmesi gerektiğini belirtmektedir (Hatemov, 14.07.2020).

Yöneltilen beşinci soru arabuluculuk sürecinin adil işleyip işlemediği üzerine olmuştur. Bilindiği üzere arabuluculuk sürecinde adil bir yaklaşım sergilenmesi çok önemlidir. Taraflar süreçte adil bir yaklaşım algılamazlar ise sürece dair inançlarını kaybedecek ve anlaşma konusunda istekli olmayacaklardır. Tarafların adil bir arabuluculuk sürecinin işleyip işlemediğine yönelik inancının ilk aşaması için ise arabuluculuk misyonunu üslenen aktörlere güvenmeleri gerekmektedir. Arabulucu aktörün, bu anlamda, tarafların güvenini sağlamak için öncelikle her iki tarafa da eşit mesafede yaklaşması gerekmektedir. Ancak bu tarafsızlık mutlak anlamda tarafsızlık olarak algılanmamalıdır. Arabulucu aktör tarafların kendilerini eşit derecede ifade edebilecekleri bir ortam yaratmalı ve bu çerçevede kendini ifade etmekte zorlanmayan tarafa karşı kendini ifade etmekte güçlük yaşayan tarafın da görüşlerinin dile getirilmesi için gerektiğinde bu tarafa karşı teşvik edici olmalıdır. Arabulucu aktör ile taraflar arasında tarafsızlığa dair bu güven sorunu aşıldıktan sonra sürecin daha kolay işleyebileceği varsayılabilir.

Dağlık Karabağ Sorunu özelinde güven konusunda sürecin başından itibaren sorun yaşandığını söylemek mümkündür. İlk olarak arabulucu aktörlere karşı güvensizlik süreç açısından olumsuzluklara neden olmaktadır. Özellikle Azerbaycan açısından AGİT Minsk Grubu eş başkanı devletlerin iç siyasetinde Ermeni Diasporasının çok etkin olduğunun düşünülmesi bu aktörlere yönelik güvensizlik yaratmakta ve sürecin bir barış anlaşması imzalanmasına yönelik olası katkısını olumsuz etkilemektedir. Temelde arabulucu aktörlere karşı yaşanan bu güven sorunu sürece dair de kendisini göstermektedir. Bu durum adil bir arabuluculuk sürecine güvensizlik olarak da yansımaktadır. Özellikle Azerbaycan tarafında sürecin adil işlediğine yönelik ciddi soru işaretleri bulunmaktadır. Bu güvensizlik arabuluculuk sürecinin adil işleyip işlemediğine yönelik soruya verilen cevaplarda da görülmektedir. Soruyu cevaplayan bilim insanlarından çoğu arabuluculuk sürecinin adil işlemediğini düşündüğünü, sürecin hep Ermenistan lehine bir durum aldığını gerek arabulucu aktörlerin gerekse uluslararası toplumun Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarındaki işgaline son veremediğini ve Ermenistan'ın da bu durumu kendi lehine bir fırsat olarak görüp kullanmaya devam ettiğini belirtmişlerdir. Bu durumda Azerbaycan'ın arabulucu aktörlere ve sürecin adaletine yönelik bu güvensizliğin sorunun çözümüne ve barış inşası sürecine yönelik de bir engel oluşturabileceğini söylemek mümkündür.

Bakü Devlet Üniversitesi'nden Sevinç Ruintan, sorunun meydana çıktığı andan günümüze kadar yalnız ve yalnız büyük güçler arasında "nüfuz uğrunda çatışma" olduğu kanaatini dile getirmiştir. Ruintan, hiçbir süreçte adil yaklaşım olmadığını, tam tersine, sorunun ABD ve Rusya arasındaki ilişkilere bağlı olarak ya sakinleştiğini ya da gerginleştiğini ve çözülmesi için gerçekten hiçbir girişimde bulunulmadığını belirtmiştir (Ruintan, 14.07.2020). Bakü Devlet Üniversitesi'nden Afet Qulaliyeva arabuluculuk

sürecinin adil işlediğini düşünmediğini belirtmiştir (Qulaliyeva, 14.07.2020). Bakü Devlet Üniversitesi'nden Ayten Qurbanova arabuluculuk sürecinin adil işlemediğini arabuluculuk misyonunu üslenen devletlerin ve büyük güçlerin isterlerse sorunun Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü çerçevesinde çözülebileceğini ifade etmiştir (Qurbanova, 14.07.2020). Bakü Devlet Üniversitesi'nden Senuber İsmailova arabuluculuk sürecinin adil işlediğini düşünmediğini belirtmiştir (İsmailova, 14.07.2020). Faik Aliekberov arabuluculuk sürecinin adil işlediğini düşünmediğini belirtmiştir (Aliekberov, 14.07.2020).

Bakü Devlet Üniversitesi'nden Saida Quliyeva arabuluculuk sürecinin adil işlediğini düşünmediğini dile getirmiştir (Quliyeva, 14.07.2020). Bakü Devlet Üniversitesi'nden Eldar Jafarov ise arabuluculuk sürecinin adil işlemediğini süreçte tarafların çıkarlarının ön planda tutulması gerektiğini belirtmiştir (Jafarov, 14.07.2020). Bakü Devlet Üniversitesi'nden İqbal Agayev arabuluculuk sürecinin adil işlemediğini, çünkü temelde arabuluculuk yapan devletlerin tarafsız olmadığını dile getirmiştir (İqbal Agayev, 14.07.2020). Giresun Üniversitesi'nden Ayten Mehmed de benzer şekilde, arabuluculuk sürecinin adil işlemediğini, çünkü temelde arabuluculuk yapan devletlerin tarafsız olmadığını belirtmiştir (Mehmed, 14.07.2020).

Bakü Slavyan Üniversitesi'nden Kemale Ruintan arabuluculuk sürecinin adil işlemediğini, sorunun çözümü için önce bölgeye yönelik özgün ulusal çıkarları olan aktörlerin kendi aralarındaki sorunları çözmeleri gerektiğini bu şekilde sorunun da kendiliğinden bir çözüm yoluna girebileceğini, diğer taraftan Azerbaycan açısından çatışmanın kuvvet kullanma yolu ile halledilmesinin de bir seçenek olduğunu bunun içinse gerekli hesaplamaların yapılması gerektiğini belirtmiştir (Ruintan, 14.07.2020). Bakü Devlet Üniversitesi'nden Rövsen Hatemov arabuluculuk sürecinin adil işlemediğini arabuluculuk rolünü üslenen aktörlerin uluslararası hukuka riayet etmediğini ve uluslararası güvenlik konusuna ciddi yaklaşılmadığını bu nedenle de uluslararası sistemin istikrarlı olmadığını savunmaktadır (Hatemov, 14.07.2020).

Röportajlarda görüldüğü üzere Azerbaycan tarafında aktörlere ve sürece yönelik ciddi kuşku varlığı olduğu dikkati çekmektedir. İlk olarak, arabuluculuk yapan aktörlerin kimliğine yönelik ciddi kaygılar vardır. Rusya ve Fransa'ya yönelik güvensizlik göze çarpmakta ve bu çerçevede Türkiye'nin süreçte daha aktif olması beklenmektedir. Arabuluculuk girişimlerinin zamanlaması açısından ise yine genel olarak memnuniyetsizlik göze çarpmaktadır. Genel olarak arabulucuların Ermenistan'ın güçlü olduğu bir zamanda devreye girdikleri fakat esasen Azerbaycan ve Ermenistan'ı karşı karşıya/ baş başa bırakmaları gerektiği düşünülmektedir. Dağlık Karabağ sorunu sürecinde arabuluculuk çabalarını yeterliliği konusu da tartışmalıdır. Azerbaycan tarafı arabuluculuk çabalarını yeterli bulmamakta ve Azerbaycan'ın oyalandığını belirtmektedirler. Ayrıca toplumlar arasındaki ilişkilerin düzeltilme boyutunun eksik

kaldığı da belirtilmektedir. Sürecin barış inşası için katkı sağlayıp sağlamadığı noktasında da genel olarak katkı sağlamadığı düşünülmektedir. Süreçte adil bir arabuluculuk işleyip işlemediği noktasında da cevaplar genelde olumsuz olmuş, Fransa ve Rusya'ya ilişkin kanaat sürecin de adil olmadığı algısını oluşturmuştur.

6. Sonuç ve Değerlendirme

Arabuluculuk sürecinin başarısının değerlendirmesi zor ve farklı bilim insanları değişik kriterler ortaya koymuş olsa da genel olarak, doğru aktörün/ aktörlerin arabuluculuk yapması, tarafların çözüme hazır ve istekli olması, müdahale zamanlamasının doğru planlanması, uyuşmazlığın niteliğinin doğru analiz edilmesi, uyuşmazlığın niteliğine uygun doğru strateji geliştirilip uygulanabilmesi, konjonktürün iyi analiz edilmesi, arabulucunun taraflar üzerinde etki sahibi olması, sadece “peace-making” (siyasi çözüm aşaması) ve “peace-keeping” (çatışmanın durması-negatif barış aşaması) aşamasına değil “peace building” (kalıcı barışın inşa edilmesi) aşamasına da önem vermesi ve buna yönelik girişimlerde bulunulması, arabuluculuk girişiminin başarılı olması için gereklidir. Bunlardan en kritik olanının “peace-making” ve “peace-keeping” aşamaları ile sınırlı kalınmayıp, “peace building” aşamasına da önem verilmesi olduğu söylenebilir, çünkü çatışan taraflar arasında asıl zihniyet dönüşümünü gerçekleştirecek olan budur.

Yukarıda sıralanan maddeler ve yapılan röportajlar uyarınca Dağlık Karabağ Sorununda arabuluculuğun başarısı değerlendirildiğinde ilk göze çarpan sürecin genel olarak “peace-making” ve “peace-keeping” aşamaları ile sınırlı kalıp “peace building” aşamasına yeterince önem verilmemesi olmaktadır. Otuz yıla yaklaşan arabuluculuk süreci, gerek tarafların birbirleri hakkındaki algısında gerekse sorunun çözümünde belirgin bir farklılık yaratmamıştır. Doğru aktörler noktasında ise yapılan röportajlarda en azından Azerbaycan tarafının, özellikle, Fransa noktasında ciddi tereddütleri olduğu ve tarafsızlık özelliği taşımadığı algısına sahip olduğu göz önüne alındığında soru işaretleri bulunduğu söylenilebilir. Süreçte tarafların çözüme hazır ve istekli olmamaları belki de en sorunlu alandır. Burada tarafların durumu sıfır toplamlı bir oyun olarak algılanması ve sorunu hayatî addedip karşılıklı uzlaşma fikrine uzak olmaları büyük rol oynamaktadır. Hâlbuki oyun taraflar açısından sıfır toplamlı olarak görülmesi ya da tarafların bu algısını kırarak bir arabuluculuk süreci yönetilse daha farklı çıktılar elde edilebilir. Diğer bir koşul olan uyuşmazlığın niteliğinin arabulucular tarafından doğru anlaşılması noktası da sorunludur. Arabulucular soruna bölgesel/ küresel güvenlik, istikrar veya çıkar açısından bakarken taraflar açısından sorunun psikolojik ve duygusal karşılığı bulunmaktadır. Arabulucuların buna yönelik çalıştığı söylenemez. Arabulucular, uyuşmazlığın niteliğini tam olarak anlayamadıkları için buna uygun stratejinin geliştirilip

uygulanabilmesi de mümkün olmamıştır. Uluslararası konjonktür açısından ise her aktörün, özellikle küresel aktörlerin bölgedeki rekabeti göz önüne alındığında, bölgeye yönelik farklı bakış açıları bulunduğundan bunu uyumlulaştırmak da mümkün olamamıştır. Arabulucular içerisinde yer alan aktörlerden Rusya'nın her iki taraf üzerinde de etkisi olduğu kabul edildiğinde bu açıdan en azından Rusya açısından etkinlik faktörünün sağlandığı söylenebilir. Tüm bu faktörler göz önüne alındığında Dağlık Karabağ sorununda arabuluculuk sürecinin istenen katkıyı vermediği belirtilmelidir.

Yukarıda sayılanlara ek olarak yaklaşık otuz yıl süren müzakereler sonucu ortaya en azından kalıcı bir ateşkesin ve ardından bir anlaşma metninin çıkamaması da (örneğin Bosna Hersek örneğinde Dayton Anlaşması gibi) sürecin sadece "peace building" aşamasında değil "peace-making" ve "peace-keeping" aşamalarında da sıkıntılar olduğunu göstermektedir. Ayrıca İkinci Karabağ Savaşı'nın ardından yapılan son anlaşmanın da uzlaşma ile değil bir tarafın (Azerbaycan'ın) sahadaki askerî üstünlüğünden sonra imzalanmış olması arabuluculuk sürecinin beklentiyi karşılamadığını göstermektedir.

Kaynakça

Abushov, K. (2005). "The Nagorno Karabakh Conflict As A Part Of The "New" Eurasian Geopolitics", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60(3), 1-32.

Aslanlı, A. (2001). "Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu", *Avrasya Dosyası*, 7(1), 393-430.

Aslanlı, A. (2013). *Yeni Küresel Mücadelede Kafkasya ve Karabağ Sorunu*, Ankara: EkoAvrasya Yayınları.

BBC. (2020). Armenia, Azerbaijan and Russia sign Nagorno-Karabakh peace deal Published 3 hours ago. <https://www.bbc.com/news/world-europe-54882564> (Erişim Tarihi:10.11.2020).

BBC. (10.11.2020). Dağlık Karabağ: Ermenistan Başbakanı Paşinyan Azerbaycan'la anlaşma için 'Halkımız için acı verici, kararı uzmanlarla görüşerek aldım' dedi, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54882585> (Erişim Tarihi: 10.11.2020).

Bercovitch, J. (1991). "International Mediation", *Journal of Peace Research Special Issue on International Mediation*, 28(1), 3-6.

Bercovitch, J. & Lee, S. (2003). "Mediating International Conflicts: Examining The Effectiveness Of Directive Strategies", *International Journal of Peace Studies*, 8(1), 1- 17.

Cantekin, A. (2016). “Ripeness and Readiness Theories in International Conflict Resolution,” *Journal of Mediation and Applied Conflict Analysis*, 3(2), 414–428.

Carley P. (1998). Nagorno Karabakh: Searching for a Solution, A United States Institute of Peace Roundtable Report, <https://www.usip.org/publications/1998/12/nagorno-karabakh-searching-solution> (Erişim Tarihi: 17.04.2020).

Cornell, E. (1997). “Undeclared War: The Nagorno- Karabakh Conflict Reconsidered”, *Journal of Asian and Middle East Studies*, 20(4), 1-24.

De Waal, T. (2014). *Karabağ: Barış ve Savaş süreçlerinde Azerbaycan ve Ermenistan*, Didem Sone (Çev), İstanbul, Hrant Dink Vakfı Yayınları.

Donduran, C. (2018). *Barış Çalışmaları* (1. Baskı) içinde (342-375.), İstanbul: Adres Yayıncılık.

Fisher, R. J. (2001). Methods of Third-Party Intervention, https://www.berghoffoundation.org/fileadmin/redaktion/Publications/Handbook/Article/s/fisher_handbookII.pdf (Erişim Tarihi: 23.10.2020).

Güleç, C. (2015). “Nagorno-Karabakh Dispute: Why Intractable Conflict for Armenia?”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 11(22), 1-31.

Hopmann P. T. (2013). Minsk Group Mediation of the Nagorno-Karabakh Conflict: Power, Interest and Identity, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2300148 (Erişim Tarihi: 20.04.2020).

İşyar, G. (2004). *Bölgesel ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu*, Bursa: Alfa Aktüel Yayınları.

Klever, E. (2013). “The Nagorno-Karabakh conflict between Armenia and Azerbaijan: An overview of the current situation” <https://europeanmovement.eu/wp-content/uploads/2015/05/2013.09-Current-situation-Nagorno-Karabakh.pdf> (Erişim Tarihi: 19.04.2020).

Kocharyan S. (2016). Why Is The Nagorno-Karabakh Conflict Still Not Resolved?, https://www.mfa.am/filemanager/Statics/A_nkr_en.pdf (Erişim Tarihi: 12.04.2020).

Köremezli, İ. (2011). “ABD’nin Güney Kafkasya Politikası”, Cenap Çakmak vd (ed.), *Yakın Dönem ABD Dış Politikası :Teori ve Pratik* içinde (255-277), Ankara: Nobel Yayınları.

Lis M. (2016). No Peace In Nagorno-Karabakh: Economic And Political Incentives For The Perpetuation Of The Azerbaijani-Armenian Conflict, Yüksek Lisans Tezi, Lieben, Hollanda https://openaccess.leidenuniv.nl/bitstream/handle/1887/44244/MLis_Master_Thesis%20ofinal.pdf?sequence=1 (Erişim Tarihi: 27.04.2020).

Makas, Z. A. (1990). *Azerbaycan'ın Tarihi ve Kültürel Coğrafyası*, Ankara: Kök Yayınları.

Maresca, J. (1996). Lost Opportunities in Negotiating the Conflict over Nagorno Karabakh, *International Negotiation*, 1(3), 471-479.

Melander, E. (2001). “The Nagorno-Karabakh Conflict Revisited Was the War Inevitable?”, *Journal of Cold War Studies*, 3(2), 48–75.

Milliyet. (2020). “Çetin- Kozirev İşbirliği Yürür mü?”, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Rusya%20Gurcistan%20iliskileri/> (Erişim Tarihi:10.11.2020).

Milliyet. (10.11.2020). <https://www.milliyet.com.tr/galeri/son-dakika-ilk-fotograflar-rus-tanklari-daglik-karabaga-6350713/15> (Erişim Tarihi: 10.11.2020).

Moore, C. W. (1996). *The Mediation Process: Political Strategies for Resolving Conflict* (2.Baskı), San Francisco: Jossey – Bass.

Mosashvili, G. (June 2019). Conflict in Mountainous Karabakh, Conference Paper.

Özyılmaz, V. (2013). “Geçmişten Günümüze Dağlık Karabağ”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(22), 191-208.

Pokalova, E. (2014). Conflict Resolution in Frozen Conflicts: Timing in Nagorno-Karabakh, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 17 (1), 68-85.

Sienrukos H. (2006). Oil, Democracy And The Globalization Of The Nagorno Karabakh Conflict, Yüksek Lisans Tezi, <https://sites.tufts.edu/fletcherrussia/files/2018/09/2007-Hilary-Sienrukos-Oil-Democracy-and-the-Globalization-of-the-Nagorno-Karabakh-Conflict.pdf> (Erişim Tarihi: 26.04.2020).

Taşkıran, C. (1995). *Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi*, Ankara: Genel Kurmay Basım Evi.

Taşkıran, C. (2001). Ermeni – Azeri Çatışması, *Avrasya Dosyası*, 2(4), 122-137.

Vaserman, A. & Gınat, R. (1994). “National, Territorial or Religious Conflict? The Case of Nagorno Karabakh”, *Studies in Conflict and Terrorism*, 17(4), 345-362.

Wall, J. A. & Lynn, J. A. (1993). Mediation: A Current Review. *The Journal of Conflict Resolution*, 37(1),160-194.

Wallensteen, P. & Svensson, I. (2014). Talking Peace: International Mediation in Armed Conflicts, *Journal of Peace Research Anniversary Special Issue*, 51(2), 315-327.

Washington Post, (2020). Cease-fire in Nagorno-Karabakh provokes protests in Armenia, celebrations in Azerbaijan, https://www.washingtonpost.com/world/europe/nagorno-karabakh-ceasefire-armenia-russia-azerbaijan/2020/11/10/b1b9bcc0-231b-11eb-9c4a-0dc6242c4814_story.html (Erişim Tarihi: 10.11.2020).

Yılmaz, M. E. (2006). “Third-Party Intervention in International Conflicts: Peacekeeping and Peacemaking in the Post-Cold War Era”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 3(11), 25-44.

Yılmaz, M. E. (2018). *Uyuşmazlık Analizi ve Çözümü: İnsan Uyuşmazlıklarının Kaynakları ve Çözüm Paradigmaları* (2. Baskı), Bursa: Dora Yayıncılık.

Żakowska M. (2014). “Mediation In Armed Conflict,” *Securiyt and Defence Quarterly*”, 17(4), 74-99.

Zartman, W. I & Touval, S. (1985). International Mediation:Conflict Resolution and Power Politics , *Journal of Social Issues*, 42(2), 27-45.

Zartman, W. I & Touval, S. (1996). International Mediation in the Post Cold War Era: Sources of and Responses To International Conflict, Chester A. Crocker vd, (edt) *Managing Global Chaos* içinde (445-463), Washington DC: US Institute of Peace.

Zartman, W. I. & Soto, A. (2010). Timing Mediation Initiative, US Institute of Peace, Washington DC.

Zartman, W. I. (2015). Mediation: Ripeness and its Challenges in the Middle East, *International Negotiation*, 20(3), 479–493.

Ayten Qurbanova ile 07.07.2020 tarihinde yapılan röportaj.

Ayten Mehmed ile 07.07.2020 tarihinde yapılan röportaj.

Rövşen Hatemov ile 07.07.2020 tarihinde yapılan röportaj.

Sevinç Ruintan ile 14.07.2020 tarihinde yapılan röportaj.

Afet Qulaliyeva ile 14.07.2020 tarihinde yapılan röportaj.

Senuber İsmailova ile 14.07.2020 tarihinde yapılan röportaj.

Faik Aliekberov ile 14.07.2020 tarihinde yapılan röportaj.

Saida Quliyeva ile 14.07.2020 tarihinde yapılan röportaj.

Eldar Jafarov ile 14.07.2020 tarihinde yapılan röportaj.

İqbal Agayev ile 14.07.2020 tarihinde yapılan röportaj.

Kemale Ruintan ile 14.07.2020 tarihinde yapılan röportaj.

KARABAĞ SORUNU: TARİHİ GERÇEKLER, JEOPOLİTİK ÇIKARLAR VE ÇÖZÜM SÜRECİ

Yetkili Yazar | Correspondent Author: Elnur PAŞA

Karabakh Conflict: Historical Truths, Geopolitical Interests and
Solution Process

Yazar(lar) | Author(s)
Elnur PAŞA¹

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geliş Tarihi : 03/02/2021
Makale Kabul Tarihi : 22/02/2021

Anahtar Kelimeler:

Ermenistan, Ermeni
Bölücülüğü, İşgal, Karabağ
Sorunu, Azerbaycan

ÖZ

Silahlı çatışmaların modern siyaset ve jeopolitik bilimleri için önemi göz önüne alındığında, Dağlık Karabağ sorununun da bir araştırma konusu olarak incelenmesi önem arz etmektedir. Bu bakımdan, Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ sorunu ve bu konu kapsamındaki tarihi gerçekler, jeopolitik çıkarlar ve çözüm süreci makalenin araştırma konusudur. Bu doğrultuda çalışmada, Dağlık Karabağ sorununun tarihsel kökenleri, sorunun başlamasında Ermenilerin rolü ve gerçek niyetleri, Rusya'nın Dağlık Karabağ problemi karşısındaki tutumu, Ermenileri koruması ve Rus devletinin kendi jeopolitik çıkarlarını düşünerek çatışma durumunu desteklemesi incelenmektedir. Dağlık Karabağ sorununun Azerbaycan dış politikasında önemli bir öncelik olması durumu da makalenin temel konusunu oluşturmaktadır.

Sorunun tarihsel kökenlerine bakıldığında, çatışmanın temellerinin 1813 ve 1828 yıllarında imzalanan antlaşmalar çerçevesinde Çarlık Rusya'nın çabalarıyla Ermenilerin Azerbaycan topraklarına bilinçli olarak yerleştirilmesi ve ilerleyen süreçte bu bölgede Ermenistan devletinin yaratılmasıyla atıldığını görebiliriz. Bir sonraki aşamada ise Ermenilerin Azerbaycan toprakları üzerinde hak iddialarında bulunmaları, işgal politikaları uygulamaları ve Azerbaycanlıları yaşadığı topraklardan tehcir etmeleri bu problemin genişlemesine sebep olmuştur. 1988 tarihinden itibaren iki ülke arasında yaşanan silahlı çatışmalar ve savaşlar sonucunda Ermenistan, Dağlık Karabağ ve çevresini işgal ederek yerel halkı bölgeden çıkmaya zorlamış, böylelikle ayrılıkçılık ve etnik temizlik politikası yoluna girmiştir. Ermenilerin yürüttükleri bu saldırgan politika ve Azerbaycanlılara yönelik soykırım faaliyetleri çalışmada incelenmektedir. Makalede Dağlık Karabağ sorununun Azerbaycan Cumhuriyeti dış politikasındaki yeri ve rolü, bu konuda uluslararası örgütler nezdinde yapılan çalışmalar, bölgesel güç merkezlerinin pozisyonları ve uluslararası hukuka ikili yaklaşım, diğer dikkate değer bir konu olarak araştırılmıştır. Özellikle Rusya'nın Ermenistan'ı çeşitli şekillerde destekleyerek onu silahlandırması ve bu yolla statükoyu koruyarak çatışmanın devamı için koşullar yaratması yansıtılmaktadır. Sorunun 2020'deki çözümünü sağlayan jeopolitik koşullar, Ermenistan yönetiminin askeri-politik faaliyetleri, kazanılan fırsatlar analiz edilmektedir. Bilimsel çalışmanın metodolojisi, tarihsel tanımlama, sistem, karşılaştırma, analiz ve sentez yöntemlerini içerir. Çözüme ulaşılmış konuların ayrıntılı şekilde değerlendirilmesini

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ORCID No: <https://orcid.org/5207-6159-2094-0756>, e-posta: elnurpasa@yahoo.com

sağlayacak kapsamlı araştırmaların ve analizlerin yapılması, elde edilen olumlu bilimsel sonuçların siyaset bilimi, jeopolitik ve uluslararası ilişkiler alanındaki çeşitli seminerlerde kullanılabileceğini göstermektedir.

ARTICLE INFORMATION

ABSTRACT

Submission Date : 03/02/2021
Accepted Date : 22/02/2021

Keywords:

Armenia, Armenian
Separatism, Occupation,
Karabakh Conflict,
Azerbaijan

Given the relevance of armed conflicts to modern political science and geopolitical science, it is important to study the Nagorno-Karabakh conflict as an object of study. From this point of view, the main purpose of the article is the Armenia-Azerbaijan, Nagorno-Karabakh conflict: historical realities, geopolitical interests and the settlement process. An important task for the implementation of the goal is to consider the historical roots of the Nagorno-Karabakh conflict, the role and true intentions of the Armenians in the conflict, Russia's position, protection of the Armenians and the use of the conflict to ensure geopolitical interests. The issue of making the Nagorno-Karabakh problem an important priority in Azerbaijan's foreign policy is also the subject of the article.

First of all, if we look at the historical roots of the conflict, we can see that its foundation was laid under the treaties of 1813-1828 at the initiative of Tsarist Russia with the purposeful resettlement of Armenians to Azerbaijani lands and the establishment of the Armenian state in this area. At a later stage, the Armenians' claim to Azerbaijani lands, their policy of occupation and their deportation from the territories inhabited by Azerbaijanis led to the escalation of this conflict. As a result of armed conflicts and war between the two countries since 1988, Armenia has pursued a policy of separatism and ethnic cleansing by occupying Nagorno-Karabakh and surrounding areas and expelling the local population. This and the facts of Armenia's military aggression against Azerbaijan, separatism, genocide against Azerbaijanis are reflected. Undoubtedly, the article examines the place and role of the Nagorno-Karabakh problem in the foreign policy of the Republic of Azerbaijan, the work carried out in international organizations on this issue, the positions of regional power centers, and the dual approach to international law. In particular, it is reflected that Armenia supports Russia in various ways, arming it, maintaining the status quo and creating conditions for the continuation of the conflict. The geopolitical conditions that created the solution to the conflict in 2020, the activities of the military-political government of Armenia, the opportunities gained are analyzed. The methodology of scientific work includes methods of historical description, system, comparison, analysis and synthesis. Extensive research and analysis of the detailed study of the reflected issues suggests that the positive scientific results obtained can be used in various seminars in the field of political science, geopolitics and international relations.

1. Giriş

Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ sorununun içeriği, tarihsel kökenleri ve çözüm süreci, uluslararası güçlerin jeopolitik yaklaşımları, çatışan çıkarlarla birlikte diğer meselelerin öğrenilmesi ve araştırılması, Azerbaycan'da modern tarih yazımı ve siyaset biliminin karşı karşıya olduğu en önemli konulardan biridir. Kafkasya'nın jeostratejik önemi dikkate alındığında, bölgedeki önemli sorunlardan biri

olan Dağlık Karabağ sorununun bir anlamda dünyanın gündeminde olduğu söylenebilir. Derin tarihsel kökleri olan Dağlık Karabağ ihtilafının mevcut çatışma durumu 30 yılı aşkın bir süreyi kapsamaktadır. Konunun karmaşıklığı dikkate alındığında, onun bir araştırma konusu olarak incelenmesinin ne kadar büyük önem arz ettiği görülmektedir.

200 yıl önce imzalanan Gülistan ve Türkmençay antlaşmaları kapsamında (Şükürov, 2006: 7). Kafkasya bölgesine yerleştirilen Ermeniler, belli bir süre sonra yerli Azerbaycanlılara karşı saldırgan bir politika izlemeye ve bölücü faaliyete başladılar. Özellikle Rusların koruması altındaki Ermeniler, Azerbaycan'ın batı bölgesine yönelik asılsız toprak iddialarında bulundular. 1920'de Zengezur'u kontrolleri altına alan Ermeniler, bu toprakların gerçek sahiplerini evlerinden, yurtlarından çıkararak Rusların himayesi sayesinde bölgeyi Ermenistan'a kattıkları gibi, 1921'de Dağlık Karabağ'ı da Ermenistan'a ilhak etme planları yaptılar. Ancak bu plan başarısızlıkla sonuçlanınca 1923'de çeşitli siyasi oyunlarla bu bölgeye özerklik verilmesini sağlayabildiler. Azerbaycan Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez Komitesi Başkanlığı'nın 1 Temmuz 1923'deki S. Kirov, L. Mirzoyan, A. Garayev, G. Musabeyov ve R. Akhundov'un katılımıyla gerçekleşen toplantısında, Karabağ meselesi masaya yatırıldı ve konu hakkında kapsamlı kararlar alındı (Əliyev, 1989: 97). Bu durum Dağlık Karabağ'daki sosyal ilişkileri daha da gerginleştirdi. Böylelikle Dağlık Karabağ bölgesi, Azerbaycan'a karşı Ermenistan'ın ayrılıkçı politikalarından kaynaklanan çatışma alanı haline geldi.

Sovyet döneminde birlikte yaşamalarına rağmen merkez yönetimin kendilerine olan sadık tutumundan faydalanan Ermeniler, etnik Azerbaycanlılara karşı sürekli olarak ayrılıkçı faaliyetler gerçekleştirmekteydiler. 1948-1953 yılları arası SSCB yönetiminin doğrudan ve açık bir şekilde Ermenileri destekleyen ve onların çıkarlarına hizmet eden kararları da Azerbaycanlıları tarihi topraklarından göç etmek zorunda bırakmıştır.

SSCB'nin çöküşüyle birlikte Dağlık Karabağ'ın özerk statüsünün Azerbaycan Parlamentosu tarafından kaldırılması, bölgedeki Ermenilerin ayrılıkçı faaliyetlerine engel olamadı. Bilakis onlar bölgedeki işgal faaliyetlerini daha da genişleterek Azerbaycan'a karşı askeri saldırı ve provokasyonlar gerçekleştirmeye başladılar. Akabinde Ermenistan ordusu, Rus ordusunun da desteğiyle Azerbaycan topraklarını işgal etmeye ve sivillere zulüm uygulamaya başladı.

Bu süreçte Ermeniler, özellikle 20. yüzyılın en korkunç trajedisi olan Hocalı soykırımını gerçekleştirmek suretiyle Azerbaycanlıları yeniden soykırıma maruz bıraktılar. Ermenistan Cumhuriyeti, saldırgan destek sağlayan ülkelerin de yardımıyla yürüttüğü savaş sonucunda Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarının %20'sini işgal etti. Askeri operasyonlar sırasında sivil halk topluca katledildi, işgal edilen topraklarda etnik temizlik yapıldı ve kasıtlı yıkımlar gerçekleştirildi. 1992 yılında, Ermenistan-Azerbaycan çatışmasının barışçıl çözümüne ilişkin Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT)

Minsk Konferansı'nın toplanmasına karar verildi. ABD, Rusya ve Fransa 1 Ocak 1997 tarihinden itibaren AGİT Minsk Grubu'na eş başkanlık etmektedirler. Ancak çatışmanın barışçıl yollarla çözümüne yönelik süreçte hiçbir sonuç elde edilememiştir. Minsk Grubu'nun önerileri birçok durumda Azerbaycan'ın çıkarlarıyla ters düştüğü için reddedilmiştir. Son dönemlerde bu organizasyonun herhangi bir faaliyette bulunmaması ise Azerbaycan tarafının örgüte olan güvenini tamamen sıfıra indirmiş ve meselenin barışçıl yollarla çözümünün imkânsızlığını ortaya koymuştur.

Ayrıca Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK), Ermeni kuvvetlerinin işgal altındaki Azerbaycan topraklarından çekilmesiyle ilgili dört karar almıştır. Ancak çatışmaların çözümünde belli oranda deneyime sahip olan Birleşmiş Milletler (BM), Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik yürüttüğü işgalci politikayı sona erdirmek ve bölgede gerçek ve kalıcı barışı sağlamak için yeterli imkâna sahip olmasına rağmen, aldığı kararların uygulanmamasına kayıtsız kalmıştır. BM, sorunun daha çok AGİT Minsk Grubu çerçevesinde barışçıl yollarla çözümünü tavsiye etmekle misyonunu tamamlamış saymıştır. Azerbaycan topraklarının saldırıya uğramasıyla ilgili BM kararlarının uygulanmaması, devletler nezdinde evrensel bir uluslararası örgüt olarak BM'nin itibarını ve ona olan güveni azaltmıştır. Böylesi bir ortamda, Azerbaycan toplumunun da işgal altındaki toprakların askeri yollarla kurtarılmasına yönelik talepleri genişlemekteydi.

27 Eylül 2020 tarihinde Ermenistan'ın provokasyonuna ve askeri saldırısına Azerbaycan ordusunun geniş çaplı karşı saldırı ile yanıt vermesi, iki ülke arasındaki savaşı yeniden canlandırmış oldu. Bu süreçte birçok uluslararası gücün Ermenistan'a olan desteği, onun işgalci ve terörist bir devlet olarak saldırgan ve ayrılıkçı faaliyetlerini genişletmesi için fırsatlar doğurdu. Ermenistan savaş süresince uluslararası hukuk ilkelerini büyük ölçüde ihlal ederek, terörist doğasından, işgalci niyetlerinden vazgeçmediğini ve uluslararası insancıl hukuk ilkelerine uymadığını açıkça ortaya koydu. Ayrıca hamilerinin yardımıyla, sivil uçaklarla yasadışı bir şekilde silah taşınması yoluyla silahlanma faaliyetlerini hayata geçirdi. Bu, insanlığa ve dünyaya karşı terörist faaliyetler içinde bulunan Ermeni faşizminin yeni ve açık bir örneğiydi.

Ancak Türkiye'nin jeopolitik avantajı, Azerbaycan'a siyasi desteği ve bununla birlikte Rusya'nın bu süreçteki tarafsızlığı, olaylara müdahale etmemesi, Ermenistan'ın işgal ettiği toprakların işgalden kurtarılmasına olanak yarattı. Ayrıca Ermenistan'a destek olmaya çalışan Ermeni yanlısı güçler, sonraki süreçte tutumlarını değiştirmek zorunda kaldı. 44 gün süren şiddetli çatışma, 10 Kasım 2020 tarihinde Rusya, Azerbaycan ve Ermenistan liderlerinin ortak bir bildiri (<https://president.az/articles/45923>) imzalamasıyla sona erdi.

Makalede yer verilen konuların geniş kapsamlı, tarihsel ve sistematik olarak incelenmesi ve siyasi analizlerin yapılması, sorunun daha eksiksiz ve ayrıntılı bir şekilde öğrenilmesine yönelik geniş imkânlar yaratmaktadır. Problemin tam da bu şekilde ele alınması, bu çalışmanın gelecekteki araştırmacıları için yararlı bir kaynak olacağı konusunda umut vermektedir.

2. Sorunun Tarihsel Kökenleri ve Özellikleri

Ermeniler, Hıristiyanlıklarından yararlanarak 17. yüzyıldan beri “Büyük Ermenistan” hayalini “gerçekleştirmeyi” düşünmektedirler (Kerimova, 1995). Kuşkusuz bu fikir, ilk olarak Hıristiyanlık misyonunu Doğu yönünde genişletmek isteyen Papa'nın istekleri ve ardından Kafkasya'daki jeopolitik çıkarlarını güçlendirmeye çalışan Rusya'nın planları ile paralellik göstermekteydi (Karabağ, 2002). Bu hedefe ulaşmak açısından, Hıristiyan-Ermeni kartının kullanılması en uygun ve etkili yöntem olarak kabul edilebilirdi (Mustafazadə, 1998: 75-80).

Rusya'nın I. Petro'yla başlayan Kafkasya politikası, bu bölgede güçlenmek, bununla birlikte jeopolitik ve jeoekonomik çıkarları sağlamak düşüncesi 19. yüzyılda daha geniş bir şekilde devam etmiştir. Kuşkusuz bu politika aynı zamanda etnik ilişkileri düzenlemeyi de hedefliyordu. Bu doğrultuda, Güney Kafkasya'da esas olarak Azerbaycanlıların yaşadığı bölgelere başka yerlerden getirilen Ermenileri yerleştirerek, Ermeniler lehine bir demografik değişim politikası uygulanmıştır. Belli bir politika doğrultusunda bölgeye yerleştirilen Ermeni ailelerin sayısının artırılması, 20. yüzyılın başlarından itibaren Azerbaycan'a karşı toprak taleplerine ve saldırgan politikaların uygulanmasına yol açmıştır (Hüseynov ve Məmmədov, 2019: 22-24). Rusya'nın Kafkasya'daki jeopolitik çıkarlarının gerçekleşmesi için ideolojik bir temel oluşturan I. Petro'nun nezdinde Rusya tarafından tanınan ve desteklenen “Karabağ Ermenilerinin Kararlı Kurtuluş Hareketi” kilit bir rol oynamıştır (Mustafa, 1993).

Dağlık Karabağ sorununun jeopolitik kökenlerinden bahsederken, Ermeni ideologlarının 19. yüzyılın başlarında Çarlık Rusya'nın Azerbaycan'ı işgali sırasında çarlığın sömürge politikasını uygulamak için hazırladıkları planların bu süreçlere hizmet ettiğini ve yönünü belirlediğini belirtmek gerekir (İsmayılov, 2001: 80-86; Армяно-русские отношения, 1978; Ротштейн, 1910).

Tarihsel kayıtlara ve güncel gözlemlere atıfta bulunmanın, aşırı milliyetçiliğin milli bir çatışma yaratması açısından, Ermeni ideolojisinin propagandası için önemli bir silah olduğu söylenebilir. Ermeniler için düşünülmüş bir stratejinin uygulanması için üç yön belirlendi: tarihi bir “temel” oluşturmak, dünya toplumunu inandırmak, işgal etmek ve işgali meşrulaştırmak (Алиев, 2003).

Rusya imparatorluğu bütün Kafkasya'yı işgal ettikten sonra bu topraklarda iskân politikası gerçekleştirmiş, bu politika sonucunda buraya yerleştirilen esas halk Ermeniler olmuştur. İskân politikasında Ermenilerin çoğunluğu oluşturmalarının nedeni ise Rusların onları doğu Hristiyanları olarak kendi emperyalist stratejilerine yakın görmeleri ve Ermenilerin Müslüman halklarla beraber yaşama tecrübeleriydi (Memmedli, 2017). Çarlık Rusya'sı Kafkasya politikasında Ermeni faktörünü, Müslüman Türkiye ve İran sınırında bir Hristiyan bariyeri oluşturmak ve Kafkasya'da konumunu güçlendirerek sıcak denizlere ulaşmak için kullanmıştır (Paşayev, 2004). Bu doğrultuda atılan adımlardan biri, 10 Nisan 1840 reformuyla Çarlık Rusya'nın Karabağ bölgesini merkezi Şamahı olan Hazar vilayetine bağlaması olmuştur (Шопен, 1852). Karabağ bölgesinin idari ve bölgesel açıdan bölünmesi süreci ilerleyen yıllarda da devam ettirilmiştir (Mahmudov, 2005).

Ermeni milliyetçileri 19. yüzyılın sonlarında Güney Kafkasya'da, özellikle de Azerbaycan'da kendilerini güçlendirmek için çeşitli parti ve örgütler kurarak geniş çaplı faaliyetlere başlamıştır. Bu dönemde Armenakan, Hınçak ve Taşnaksutyun partileri terör eylemleri ve askeri operasyonlar yoluyla etnik temizlik gerçekleştirmiştir. Bu partiler, ilk olarak İran ve Türkiye'den Güney Kafkasya'ya göç ettirilen Ermenilerin bu bölgeye kalıcı olarak yerleştirilmesi planının uygulanmasına yönelik koşulları oluşturmuştur (Məmmədova, 2009: 31).

Rus devletinin jeopolitik çıkarlarına hizmet eden mevcut süreç, Ermeniler için daha çok istenen bir durumdur. Çünkü Ermenilerin Karabağ'da güçlenmesi için izlenen etnik temizleme politikasının 20. yüzyılın başlarında genişletilerek devam ettirilmesi bu uygulamaların ardındaki gerçek niyeti göstermektedir. 1905-1906 yıllarında silahlı Ermeni çeteleri Bakü, Gence, Karabağ, Erivan, Nahçıvan, Ordubad, Şerur-Dereleyez, Karabağ ve diğer bölgelerdeki sivil Azerbaycanlı nüfusa saldırarak yüzlerce köy ve yerleşimi yerle bir etmiştir (Ordubadi, 2012).

Ancak 1918'de Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin kurulması durumu belli bir ölçüde değiştirdi. Azerbaycan hükümeti elbette Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü ve egemenliğinin ihlaline ve komşu ülkelerin içişlerine karışmasına izin veremezdi. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti kurulduğu ilk günden itibaren bölgesel sorunların çözümü ile ilgili konuların bölgesel düzeyde değil uluslararası düzeyde çözülmesinden yana olduğunu açıkladı. Özellikle Dağlık Karabağ'daki etnik çatışmanın uluslararası düzeyde çözümü, Azerbaycan hükümetinin karşı karşıya olduğu en önemli konulardan biriydi. 1918-1920 yılları arası dönemde Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin dış politikasının temel amacı, Azerbaycan'ın bağımsızlığının uluslararası arenada tanınmasını sağlamaktı. Çünkü Azerbaycan'ın egemenliğinin komşu devletler tarafından tanınması, bağımsızlığın güvence altına alınması açısından yeterli görülmezdi (Nəsibzadə, 218: 203-204).

Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin endişeleri temelsiz değildi. Zira Taşnak Ermeni hükümetinin kurulması ve onun propagandası ve baskısı neticesinde Dağlık Karabağ'daki Ermeniler, Azerbaycan'ın egemenliği altına girmeyi reddettiler. Bu sürecin devamında, 1918 yılının Temmuz ayında gerçekleştirilen Birinci Dağlık Karabağ Ermenileri Kongresi bölgenin bağımsızlığını ilan etti. Buna ek olarak Ermenistan yönetimi de işgal planlarını gerçekleştirmek için bölgeye silahlı kuvvetler gönderdi (Qasimov, 1996). Sonuçta 1918 yılında Andranik'in silahlı çeteleri Karabağ'a girdi (Məmmədov, 2005: 184).

Görüldüğü üzere Ermenilerin meseleyi askeri yöntemlerle çözmeye çalışmaları ve saldırı planları ortaya koymaları boşuna değildi. Bu durum, büyük ölçüde Rus hükümetinin onlara desteği ve tanıdığı ayrıcalıklardan kaynaklanıyordu. I. Dünya Savaşından çekilen Rus askerleri cepheyi terk ederken ellerinde bulunan bütün mühimmat ve silahları Ermenilere ve Gürcülere bırakmış, kısa bir süre içerisinde silahlı Ermenilerin sayısı 150.000'i geçmiştir. Doğu Anadolu'daki bu Ermeni çeteleri daha sonra Azerbaycan topraklarının işgalinde de önemli rol oynamışlardır (Memmedli; Memmedli, 356).

Ancak Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin ilkeli tutumu ve uluslararası işbirliğini sağlama çabası, uzun görüşme ve müzakereler sonrasında İngilizleri Ermenilerden kayıtsız şartsız Müttelik Komutanlığın kararlarına uymaya ve Karabağ'da Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin egemenliğini tanımayı talep etmeye zorladı.

Buna karşılık çaresiz durumda kalan Ermenistan yönetimi, Karabağ sorununu güç kullanarak kendi lehine çözemediği için barış görüşmelerini kabul etmek zorunda kaldı. Bu onlar için zorunluluktan kaynaklanan bir durum olduğu kadar, bölgedeki büyük güçlerin temsilcilerinin önünde bir "barışçılık" görüntüsü oluşturma "isteklerini" gösterme fırsatı anlamına gelmekteydi.

Böylelikle 1919 yılının Ağustos ayında Karabağ Ermenileri olağanüstü bir kongre toplayarak Azerbaycan yönetiminin egemenliğini tanıdıklarına dair karar aldılar. VII. Kongredeki özel temsilciler ile Ermeni kilisesi temsilcileri Karabağ Genel Valisi Hosrov Sultanov'un kabulüne gelerek Karabağ'ın dağlık kesimindeki Ermeni nüfusunun onun yönetimini tanımak istediklerini dile getirdiler. Heyet bunun ardından 28 Ağustos 1919 tarihinde Bakü'ye gelerek Başbakan Nesib Bey Yusifbeyli ile görüşmüş ve Karabağ sorununun barışçıl yollarla çözümünden dolayı Karabağ'daki Ermeni nüfusu adına kendisine teşekkür etmiştir (Азербайджанская Республика, 1998: 288).

Ermenilerin dönemin şartlarına göre geliştirdikleri pragmatik tutumlarının, yaşadıkları bölgelerde güçlenmelerine ve genişlemelerine izin verdiği sonucuna varılabilir. Diğer bir deyişle, dönemin şartları altında karşı çıkamayacaklarını düşünerek

güçlü Azerbaycan hükümetine itaat etmek zorunda kalmışlardır. Ancak her zaman oluşabilecek fırsatı değerlendirmek için bir fırsat aramışlardır.

Bu tür fırsatların Ruslar tarafından kendilerine belirli aralıklarla verildiği söylenebilir. Şunu da belirtmek gerekir ki, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin kurulmasını hazmedemeyen Rusya Bolşevikleri, ona karşı olan tutumlarını gizlemediler. Bu niyetlerini de dolaylı da olsa ayrılıkçı Ermenileri kullanarak gerçekleştirmeyi tercih ettiler. Ermeniler Güney Kafkasya'ya, özellikle de Azerbaycan'a yönelik politikalarında Ruslara mümkün olan her türlü yardımı göstermeye hazırdılar. Azerbaycan'ın bağımsızlığına karşı çıkan Bolşevikler de, Azerbaycan halkını yok etmeyi amaçlayan Andranik, Şaumyan ve diğer Taşnak liderleri savunmaktaydılar. 26 Temmuz 1918'de Moskova gazetelerinden biri bu durumu şu sözlerle ifade ediyordu: "*Ermeni halkının lideri Andranik'in Sovyetlere yönelik eğilimi, Sovyet hükümetinin en büyük zaferidir*" (Məmmədli, 2005: 322).

28 Nisan 1920 tarihinde Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin bağımsızlığına Sovyet yönetimi tarafından son verilmesi ve SSCB'nin kurulmasından sonra da, her iki ülke aynı birliğin üyeleri olmasına rağmen Ermenilerin Azerbaycan toprakları üzerindeki hak iddiaları devam etmiştir. Tarihi Azerbaycan toprakları olan Erivan, Zengezur ve Göyçe'nin Ermenistan'a devredilmesine rağmen, onlar Dağlık Karabağ'a yönelik iddialarından vazgeçemediler. Sovyet Rusya'nın yardımıyla Dağlık Karabağ Özerk Vilayetinin oluşturulması da, bu bölgenin gelecekte Ermenilere verilebileceği düşünülmüş bir adımdı. Aynı zamanda Rusya'nın emperyalist politikasına da hizmet etmekteydi. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti kurulduğunda devletin yüzölçümü 114 bin km² olduğu halde, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (SSC) kurulduğunda bu rakam 86,6 bin km²'ye düşmüştü. Görüldüğü üzere, bu topraklar Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) döneminde Moskova tarafından küçük parçalar halinde Ermenistan'a verilmiştir (Məmmədova, 2009: 50).

Şovenizmin, milliyetçiliğin ve etnik çatışmanın sürdürülmesi, Sovyet iktidarının siyasi ve idari yönetim biçiminin bir göstergesiydi. İktidarın ağırlıklı olarak Ruslardan oluşması Rus emperyalist ideolojisinden kaynaklanmaktaydı. Gönüllülük esasına dayanmadan oluşturulmuş bir birlik içerisinde bu birliği oluşturan halkları bu tarz ilkelerle yönetmek Sovyet ideologları için daha makbul kabul edilmekteydi. Azerbaycan topraklarının Ermenistan'a verilmesi yoluyla Ermenistan topraklarının genişletilmesi, Moskova'nın bu konudaki ayrılıkçı siyasi niyetini göstermekteydi. Ayrıca, Azerbaycanlıların Ermenistan topraklarından sınır dışı edilmesine rıza gösterilmesi ve Ermenilere karşı sadık tutumu, Sovyet hükümetinin Ermeni ayrılıkçılığına verdiği desteğin bir göstergesiydi. Hukuki açıdan SSCB Bakanlar Kurulu'nun 23 Aralık 1947 tarih ve 4083 sayılı "*Azerbaycanlıların Ermeni SSC'den Azerbaycan SSC'nin Kura-Aras*

ovasına yeniden yerleştirilmesi”ne yönelik kararı da, yukarıda bahsedilen konuların kanıtı niteliğindedir (Paşayev, 1995; Paşayev, 2001: 45-53).

Ermeni milliyetçilerinin Sovyet yönetimi ve Komünist Parti içinde önemli konumlarda bulunmaları, Dağlık Karabağ bölgesine yönelik toprak taleplerini gerçekleştirmek için her fırsatı kullanmalarına olanak yaratmaktaydı. 1988’in başlarında Ermeni ayrılıkçılar bölgede yeniden faaliyetlerini artırdılar. Ermenilerin bu ayrılıkçı eylemlerinin arkasında, yapay bir çatışma yaratmak suretiyle Dağlık Karabağ’ın Azerbaycan’dan ayırarak Ermenistan’a bağlanmasını sağlama amacı vardı (Pзаев, 1997). Ermenistan’da kurulan “Karabağ” ve Dağlık Karabağ’daki “Krunğ” komiteleri 1988 başlarında mitingler ve grevler başlattı (Исмайылов, 1996). “Miatsum” çağrısıyla başlayan bu ilk hareketi bir süre sonra Ermeniler tarafından hem Azerbaycan hem de SSCB hükümetine yönelik Dağlık Karabağ’ın Ermenistan’a ilhak talebinin gerçekleştirilmesi için baskılar takip etti. Ermeni liderlerin açıkça dile getirdikleri “anti-Sovyet çağrılar” engellenememekle birlikte giderek daha düzenli şekilde dillendirilmeye başladı. SSCB Yüksek Sovyet’inin 12 Ocak 1989 tarihinde Dağlık Karabağ’ın ekonomik ve sosyal kalkınmasına ilişkin kararı, aslında bölgenin Azerbaycan’dan ayrılmasının temellerini atmaktaydı (Sultanov, 1991). Bu karara dayalı olarak Ermeni SSC Yüksek Sovyet’inin 1 Aralık 1989 tarihli “Ermeni SSC ve Dağlık Karabağ’ın Birleştirilmesi Üzerine” kararı, Ermenistan’ın Azerbaycan’a karşı toprak taleplerinin yanı sıra Azerbaycan’ın toprak bütünlüğü ve egemenliğine karşı saldırılarının başlangıcı sayılabilir. Aslında bu adımlar, aynı zamanda Sovyet yönetiminin ayrılıkçı ve işgalci Ermeni güçleri için uygun koşullar oluşturmasıyla da açıklanabilir.

Sorunun derinleşmesinin, Ermenistan’da ve yurtdışında faaliyet gösteren örgütler ile Azerbaycan’da istikrarın bozulmasını isteyen bazı büyük güçlerin kasıtlı politikalarından kaynaklandığı sonucuna varılabilir. Kurnazca bir politik tavırla hareket eden Ermeniler ve Ermeni yanlısı güçler, bölgedeki olayları uluslararası topluma gerçeklerden uzak, farklı isimler altında sunmaya çalışmaktaydı. Bu yöntemle, yani Güney Kafkasya’daki karmaşıklık düzeyi yüksek siyasi durumu bölgede belirli etnik çatışmalar temelinde gerçekleşen olaylarla eşitlemeye/aynılaştırmaya çalışmakla dünya kamuoyunun dikkatini olayların gerçek içeriğinden farklı noktalara çekmekteydiler.

3. Aktif Çatışma Aşaması: Askeri Saldırı, Soykırım ve İşgal

Silahlı çatışma durumu, Azerbaycan Hava Yolları’na ait AN-2 uçağının 29 Ekim 1991’de Askeran bölgesinde düşürülmesi ve uçaktaki üç kişinin hayatını kaybetmesiyle başladı. Bunun ardından aynı yılın 20 Kasım günü Hocavend bölgesinin Garakend köyü yakınlarında Ermeni ayrılıkçılar tarafından bir Azerbaycan askeri helikopteri düşürüldü. Helikopterde olan Azerbaycan Cumhuriyeti yetkilileri; Cumhurbaşkanı yardımcısı T.

İsmayilov, Cumhuriyet Başsavcısı İ. Gayıbov, Cumhurbaşkanı danışmanı M. Asadov, Başbakan Yardımcısı Z. Hacıyev, SSCB milletvekilleri V. Cafarov ve V. Mammadov, Cumhurbaşkanlığı şube müdürü O. Mirzayev'in de aralarında olduğu 22 kişi hayatını kaybetti. Bu gizemli olayla ilgili soruşturmanın tamamlanmaması ise ciddi şüpheler uyandırdı.

Daha sonra 28 Aralık 1991 tarihinde Ermeni haydutlarının Kerkicahan köyüne düzenlediği saldırıda Moskova'nın Mayak radyosunun özel muhabiri Leonid Lazarevich öldürüldü. Bunun ardından sürecin tırmanması yeni olaylara yol açtı. Ağdam'dan Şuşa'ya giden Azerbaycan Cumhuriyeti Sivil Havacılığına ait bir helikopter 28 Ocak 1992'de Ermeni militanlar tarafından düşürüldü ve helikopterdeki toplam 40 yolcu ve mürettebat hayatını kaybetti. Ayrıca Ermeni haydutlarının saldırıları sonucunda 12 Şubat 1992'de Malıbeyli ve Kuşçular köylerinin nüfusu ağır kayıplarla köylerini terk etmek zorunda bırakıldı.

Rus birliklerinin desteğini kullanarak faaliyetlerini daha da genişleten Ermeni ayrılıkçıları ve silahlı haydutları, zırhlı araçlar kullanarak 17 Şubat 1992 tarihinde Hocavend bölgesindeki Garadağlı köyünü işgal ettiler (Rüstəmov, 1994).

Ermenilerin Azerbaycanlılara karşı işledikleri en korkunç suç, terör ve soykırım şüphesiz Hocalı'da gerçekleşti. Bu, döneminin öncesi ve sonrasında insanlık tarihinde benzeri görülmemiş bir insanlık trajedisi, soykırımdır. 1992 yılı Şubatının 25'ini 26'sına bağlayan gece Ermenistan askeri birlikleri, Rusya'ya ait 366. Muhafız Motorize Alayı'nın da doğrudan katılımıyla, en modern silahlarla nüfusu tamamen Azerbaycanlılardan oluşan Hocalı şehrine saldırdı (Кадымбеков, 1992). Silahsız siviller korkunç bir soykırıma maruz bırakıldı. Kadınlar, çocuklar, yaşlılar, hastalar hayal edilemeyecek bir vahşetle öldürüldü. Şehir ağır silahlarla darmadağın edildi. Soykırım neticesinde 106 kadın, 83 çocuk, 70 yaşlı olmak üzere toplam 613 sivil vahşice öldürüldü. 1000 sivil yaralandı, 76'sı reşit olmayan çocuklar olmak üzere 487 kişi sakat bırakıldı, 1275 kişi esir alınırken 150 kişi ise kayboldu (Fenomen, 2003: 199; Məmmədova, 2003; Tariximizin faciəli səhifəsi, 2000). Hocalı soykırımı aslında Ermeni faşizminin iç yüzünü ortaya çıkardı (Kəngərli, 1992). İnsanlık dışı eylemlerle tutsaklara ve cesetlere hakaretler edildi. Başları ve diğer vücut parçaları kesildi, kafa derileri soyuldu, çocukların gözleri çıkarıldı, hamile kadınların karınları yırtıldı. Ermeni silahlı kuvvetleri, tüm uluslararası normların aksine, tutuklulara insanlık dışı muamelelerde bulundu. 1949 Cenevre Sözleşmesi'nin tüm maddelerini ve protokollerini ihlal ederek sivillerin bölgeden çıkışını engellediler ve onlara işkence ettiler (Xocalı soykırımı bəşəriyyət, 1996). İşlenen bu askeri ve politik suçlar sırasında 8 aile tamamen yok edildi, 25 çocuk her iki ebeveynini de kaybetti, 130 çocuk bir ebeveynini kaybetti, 56 kişi insanlık dışı ve vahşice bir tutumla diri diri yakılarak öldürüldü (Əziz, 2008).

Genel olarak bakıldığında, Ermenistan'ın asılsız toprak iddiaları ve ardından gelen savaş sonucunda Dağlık Karabağ ve yedi komşu şehir olmak üzere Azerbaycan topraklarının %20'si işgal edildi, 30.000'den fazla insan öldürüldü, bir milyona kadar Azerbaycanlı yurdundan edildi, 4.000'den fazla kişi ise esir alındı veya kayboldu. Savaşın Azerbaycan ekonomisi üzerinde oluşturduğu ağır hasar da inanması güç rakamlarla ölçülmektedir. Buna göre; 900 yaşam alanı, aynı zamanda 10 şehir merkezi, 4366 sosyal tesis, 1145 anaokulu ve kreş, 1831 sinema, 982 kütüphane, 862 kültür ve sanat merkezi, 693 ortaokul, 652 hastane ve tıp merkezi, 13 müze Ermeniler tarafından tahrip edildi, yakıldı ve bazıları tamamen yıkıldı. İşgal edilen bölgelerdeki Azerbaycanlılara ait tarihi anıtlar, kültür merkezleri, manevi öneme sahip yerler tahrip edildi ve doğal kaynaklar talan edildi. Toplamda Azerbaycan'ın onlarca milyar dolarlık zarar görmesine yol açan barbarlık ve faşizm eylemleri gerçekleştirildi.

Dikkat çeken önemli noktalardan biri de, Azerbaycan'a karşı silahlı çatışmalara Ermeni silahlı kuvvetlerinin yanı sıra dünyanın çeşitli ülkelerinin vatandaşları olan etnik Ermenilerden oluşan silahlı paralı askerlerin ve uluslararası Ermeni terör örgütlerinin katılması olmuştur. Zira Ermenistan'ın bölücü faaliyetleri sonucunda oluşan "gri bölgeler" uyuşturucu kaçakçılığı, insan ticareti, kara para aklama ve benzeri amaçlarla kullanılmış ve buradan elde edilen gelirler terörizmi finanse etmek için kullanılmıştır. Teröristlerin savaşta yer almalarının kanıtı olarak, onların profesyonel askerlerin aksine işgal edilen topraklarda savaş kurallarına aykırı olarak gerçekleştirdikleri zulümler gösterilebilir (Hüseynov, 2020a).

Yapılan analizler sonrasında, Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı sadece toprak talepleri ve işgal politikasıyla yetinmediği, bunun yanı sıra Azerbaycanlıları etnik temizliğe tabi tuttuğu ve soykırım gerçekleştirmeye çalıştığı söylenebilir. Cenevre Sözleşmelerine tamamen aykırı olarak farklı bölgelerden getirilen Ermenileri Dağlık Karabağ'a yasadışı bir şekilde yerleştirerek demografik durumu kendi lehlerine değiştirme girişimi, etnik temizlik faaliyetlerinin açık bir örneğiydi. Ayrıca bölgede statükonun devam etmesi, sorunun çözüm sürecinin uzatılması, Ermeni devletinin yasadışı faaliyetleri için geniş fırsatlar yaratmakta, aynı zamanda bölgeye ilgi gösteren güçlerin çıkarlarına da hizmet etmekteydi.

4. Sorunun Çözüm Süreci: Barış Müzakereleri ve Jeopolitik Çıkarlar

Sorunun çözümü düşünüldüğü kadar kolay değildi. Çünkü işgalci ve ayrılıkçı Ermenistan çatışmaya doğrudan taraf olsa da aslında bu anlamda yalnız değildi.

Anlaşmazlığın ister barışçıl yollarla isterse de savaş yoluyla çözülmesinin uzun vadede imkânsızlığının nedeni, Ermenistan'ı ve ayrılıkçı güçleri destekleyen güçlerin varlığıydı. Bu güçler, Ermenileri silahlandırmak ve korumak suretiyle aynı zamanda bölgeye yönelik kendi jeopolitik çıkarlarını da gerçekleştirmiş oluyordular. Diğer bir deyişle, Rusya'nın çatışmayı bölgesel nüfuzunu sürdürmek için kullanma arzusu, birçok Batı ülkesinin Ermeni yanlısı tutumları ve çifte standartları sorunun çözümünün uzaması ve statükonun Ermenistan lehine sabit kalması sonucunu doğurmaktaydı. Dolayısıyla sorunun çözümü karmaşık olduğu kadar kolay da görünüyordu. Eğer Ermenistan Rusya'dan veya diğer ilgili güçlerden destek almamış olsaydı, Azerbaycan sorunu çözebilme gücüne sahipti. Ancak bahsedilen durumlar Azerbaycan'ın imkânlarını kısıtlamaktaydı.

Özellikle, çatışmanın ilk döneminin Azerbaycan Cumhuriyeti'nin SSCB'den ayrılmasıyla aynı zamana denk geldiğine dikkat edilmelidir. Bu Azerbaycan'daki durumu daha da ağırlaştırmaktaydı. Bir yandan düşmanla savaş, diğer yandan ülkedeki askeri, politik ve ekonomik sorunlar, toplumsal gerilimler, iç çekişmeler ve ülkeyi uluslararası düzeyde tanıtmanın zorlukları söz konusuydu. Sorunun çözümü, ülke gerçeklerinin dünyaya aktarılması, uluslararası desteğin alınması, aynı zamanda ekonomik zorlukların aşılması açısından dış yardımın çekilmesi gibi konular ülke tanınmadan mümkün görünmekteydi.

Ülkeyi tanıtmanın en hızlı ve en etkili yolu, önemli uluslararası kuruluşlara üye olmaktı. 1992 yılından itibaren Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsız bir devlet olarak BM, AGİT ve diğer kuruluşlara üye olmayı başardı. Bu girişimler sonucunda, 1992 yılı itibarıyla bu kuruluşların Karabağ sorunuyla yakından ilgilenmeye başladığı, ilgili karar ve tavsiyelerde buldukları görülmüştür. 1992-1993 yıllarının, keskin savaş durumuyla aynı döneme denk geldiği unutulmamalıdır. Bununla birlikte, Azerbaycan'ın iç siyasi gerilimleri askeri ve siyasi liderliğin birlikte hareket etmesini engellemekteydi. Çeşitli güçlerin çatışan çıkarları, Rusya ile Batı yanlısı, liberal ve muhafazakâr gruplar arasındaki siyasi çekişmeler ve iktidar mücadelesi, sorunun çözümü için düşünülen dış politikanın yürütülmesi sürecini olumsuz şekilde etkilemekteydi (Sultanov, 1995).

Kuşkusuz bu durum, yani ülkenin gerçeklerinin gerekli biçimde dünyaya aktarılmasındaki zorluklar dünya devletlerinin sorun karşısındaki pozisyonlarını belirlemede de etkili olmaktaydı. Azerbaycan diğer AGİT üye devletleri gibi sorunu Sınırların Dokunulmazlığına İlişkin Ortak Bildirge uyarınca çözmeye çalışsa da, kendisini uluslararası hukukun bir bileşeni haline getirememesi bazı zorluklar yaratmaktaydı.

Öte yandan öznel nedenler de söz konusuydu. Zengin hidrokarbon yataklarına ve ulaşım - iletişim olanaklarına sahip olan Azerbaycan'ın SSCB'den ayrılması, bağımsız bir devlet olma arzusu ve uluslararası hukukun yeni bir üyesi olarak konumunu

güçlendirme çabaları uluslararası güçler tarafından istenen bir durum değildi. Diğer bir deyişle, çatışmanın sürmesi ve çözümünün uzaması, Azerbaycan'ın kısa sürede güçlü bir devlet haline gelmesini engellemek için bu devletlerin elinde bir araç olarak değerlendirilmekteydi. Misal olarak Rusya ihtilafın barışçıl yollarla çözümünden yana olduğunu belirtmiş olsa da, pratikte tam tersi politikalar uyguladığı söylenebilir. Bu ve benzeri durumlar, çeşitli platformlarda yetkililer tarafından dile getirilmekteydi.

Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ sorunu, 30-31 Ekim 1992 tarihlerinde Ankara'da gerçekleştirilen Türk Dili Konuşan Ülkeler Zirvesi'nde de ciddi müzakerelere konu oldu. Aynı yılın 12 Ekim'inde Moskova'da Rusya Federasyonu ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasında imzalanan anlaşma, iki ülke arasındaki dostluk, işbirliği ve karşılıklı güvenlik alanındaki ortaklığın devamını amaçlamaktaydı. Farklı devletlerin ortak girişimiyle anlaşmazlığı çözmek için ortak adımlar atılmasına dair mutabakata varılmıştı.

Görüldüğü üzere, de-jure olarak pek çok devlet başkanı sorunun çözümü istikametinde gerekli adımların atılmasının zorunluluğunu ifade etmekte ve hatta anlaşmazlığın Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü ve uluslararası hukuk çerçevesinde çözümüne ilişkin açıklamalar yapmaktaydı. Ancak de-facto olarak durum tamamen farklıydı. Pek çok durumda birçok Batı ülkesi, aynı zamanda Rusya Ermenistan'ı ve ayrılıkçı güçleri desteklemekte, onun askeri açıdan güçlenmesi için gerek ücretsiz olarak gerekse çeşitli kredilerle modern silahlar göndermekteydi.

Yukarıda da bahsedildiği üzere, bağımsızlığın ilk yıllarında Azerbaycan devletinin uluslararası arenada tanınmaması, dünya güçlerinin desteğinin alınmaması gibi durumlar Azerbaycan aleyhine kasıtlı bir tavır olduğu kadar, öte yandan yürütülen çalışmaların doğru şekilde organize edilememesinden de kaynaklanmaktaydı. Tam da bu sebeple, Batılı büyük güçleri temsil eden siyasetçiler ve üst düzey yetkililer, bölgedeki olaylar hakkında çoğu zaman objektif bilgilere sahip olamadıkları için Azerbaycan halkının kendi topraklarının korunması için verdiği mücadeleyi, Ermenilere karşı baskı uygulanması şeklinde algılamaktaydı. Aslında bu anlaşılabilir bir durumdu ve bağımsızlığını yeni kazanmış bir ülke için normal kabul edilebilirdi. Bu nedenle, her şeyden önce uluslararası görüşü dikkate almak, çeşitli etki sahibi uluslararası kuruluşların ve devletlerin desteğini kazanmak, her açıdan düşünülmüş bir diplomatik çalışma yürütme zorunluluğu oluşmuştu (Həsənov, 2005).

Durum değerlendirmesi yapan Azerbaycan hükümeti, 1992 yılından itibaren dış politika noktasında Dağlık Karabağ sorununun adil çözümü için devletlerin desteğini almaya odaklandı. Ancak gerek ülkedeki iç siyasi durum gerek ülke topraklarının Ermenistan tarafından işgal edilmesi gerekse Azerbaycanlıların anavatanlarından sürülmesi, ülkede ciddi bir karışıklık ve ekonomik krize neden olmuştu.

Bu karışıklık atlatıldıktan sonra dış politika alanında ilk olarak, Azerbaycan'a daha yakın ve dost olan ülkelerle ilişkilerin daha da geliştirilmesi hedefine yönelik çalışmalar yapılmış, bu doğrultuda Azerbaycan'ı ilk tanıyan devlet olan kardeş Türkiye ile ilişkileri güçlendirmek ve Dağlık Karabağ sorununun çözümü konusunda onun desteğinden istifade etmek temel amaç olarak belirlenmiştir. Bu amaca ulaşılmış, Türkiye Mart 1993'ten itibaren konuyla ilgili çalışmalar yapmaya başlamıştır. Dönemin Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin Bakü'ye gelmeden önce Rus mevkidaşı Andrei Kozyrev ile Moskova'da bir araya gelmiş ve soruna barışçıl bir çözüm mekanizmasının geliştirilmesine ilişkin her iki ülkenin tutumunu netleştirmeye çalışmıştır. Görüşmelerdeki ana talep ise, Ermeni birliklerinin işgal altındaki Azerbaycan topraklarından çekilmesi idi (Hasanov, 2003: 39-54).

Bir sonraki aşamada ise dış politikayı organize etmek, ordu oluşturulması sürecini gerçekleştirmek ve diğer önemli çalışmaların yapılabilmesi için Ermenistan ile Azerbaycan arasında ateşkesin sağlanması gerekmektedir. 12 Mayıs 1994 tarihinde Minsk Grubu arabuluculuğunda tarafların rızasıyla ateşkes kararı alındı.

1994 yılı itibarıyla Azerbaycan dış politikasının karşı karşıya olduğu başlıca konulardan biri, öncelikle ülkeyi tanıtmak ve dünya devletleriyle ilişkiler kurmaktır. Önceliğin Dağlık Karabağ sorununa çözüm bulmak olduğu aşikârdır. Ancak ülkeyi tanıtmadan, gerçekleri anlatmadan, dünya kamuoyunun güvenini kazanmadan sorunun Azerbaycan lehine çözümünü beklemek doğru olmazdı. Özellikle de Ermeni lobisinin yıllardır yalanlarını dünyaya yaymayı, uluslararası aktörlerin siyasi elitinin pozisyonlarını değiştirmeyi, çıkarları doğrultusunda kararlar aldırılmayı başardığı da düşünülürse bu konu büyük önem arz etmekteydi. Bu koşullar altında uluslararası düzeyde genel kabul görmüş düşünceleri değiştirmek ve devletleri asıl gerçeklere ikna etmek kolay iş değildi. Özellikle Rusya ve İran'ın Batı yanlısı dış politikaya karşı hassaslığı, Ermenistan'ın toprak iddiaları ve Azerbaycan'ın uluslararası tecride maruz kaldığı düşünüldüğünde, Azerbaycan'ın dış politikasının ne tür zorlu koşullar altında yürütüldüğünü hayal etmek zor olmasa gerek.

Yıllar süren planlı ve tutarlı politikalar neticesinde Azerbaycan gerçekleri, haklı konumunu dünyaya anlatarak ilk olarak saldırganı destekleyen devletlerin bir kısmını tarafsız pozisyona getirebildi. Tarafsız ülkelerin ise belli oranda Azerbaycan'ın adil konumunu savunması başarılıydı. Böylece, Azerbaycan'la iyi ikili ilişkilere sahip ve onu savunan devletlerle birlikte Ermenistan'a farklı kanallardan baskı uygulanması için kapsamlı diplomatik ve siyasi çalışmalar gerçekleştirildi.

Dış politikada atılan önemli adımlardan biri de, sorunun çözümünün uluslararası kuruluşlar çerçevesinde tartışılması olmuştur. Bu tür sorunların çözümü konusunda uzmanlaşmış ve önemli avantajları olan BM ve AGİT gibi kuruluşlara üye olması Azerbaycan'a önemli imkânlar sağladı. Ülkenin bu önemli sorununun adı geçen

kuruluşlar bünyesinde tartışılması, önemli bildirgelerin imzalanması, kararların alınması sorunun çözümü yolunda atılmış önemli adımlar olarak değerlendirilebilir. Nitekim BM Güvenlik Konseyi'nin 822 (1993), 853 (1993), 874 (1993) ve 884 (1993) sayılı kararlarında işgal durumuyla ilgili endişeler dile getirilmiş, askeri operasyonların durdurulması ve Ermeni ayrılıkçı birliklerinin işgal edilen topraklardan çekilmesi talep edilmiştir.

Ancak sorunun sonraki seyri sırasında BM'nin aldığı kararların uygulanması konusunda herhangi bir kararlı adım atmaması ve ilkeli duruş göstermemesi ona olan umutları yok etti. BM, tarafları barış görüşmelerine dâhil ederek ve bölgede tırmanan askeri gerilimi önlemeye çalışarak görevinin büyük ölçüde tamamladığını düşündü. Diğer bir deyişle, çatışmanın kökten çözümüyle ilgili olarak saldırgan herhangi bir yaptırım uygulanmaması, ilgili kararların uygulanmamasına yol açmıştır.

Sorunun çözümünde doğrudan yer alan 12 ülkenin katılımı ve Rusya, ABD ve Fransa'nın eş başkanlığında oluşturulmuş Minsk Grubu yaklaşık 30 yıldır faaliyet göstermektedir. AGİT'in imkânları saldırgan üzerinde etki kabiliyeti açısından önemli avantaja sahiptir. Bununla birlikte, örgütün temsilcileri sorunu çözmek için taraflar arasındaki müzakere sürecini geliştirmekle yetinmiş, çatışmanın barışçıl çözümü için belirli bir mekanizma oluşturmamış ve saldırganı cezalandırmamıştır.

Uluslararası örgütlerin ülkelerden oluştuğu ve aynı zamanda bu ülkelerin ulusal çıkarlarına göre hareket ettikleri göz önüne alındığında, bu tür sorunların çözümü genellikle imkânsız olmaktadır. Özellikle Hristiyan devletlerinin temsil edildiği ve Ermeni lobisinin hâkim olduğu Minsk Grubu çerçevesinde sorunun Azerbaycan lehine barışçıl bir çözümünün söz konusu olması çok da inandırıcı değildi. Bu bağlamda, AGİT çerçevesinde anlaşmazlığın çözümüne yönelik herhangi bir ilerleme kaydedilmeyeceği açıktı. AGİT eylem mekanizmasına uygun olarak anlaşmazlıkları uzlaşa ile çözdüğünden, Ermenistan'ın kendi rızası olmadan saldırgan ilan edilmesi mümkün değildi. AGİT'e üye olan 52 devletin her birinin veto hakkı olduğu göz önüne alındığında, bu devletlerin istedikleri karara itiraz etme ve eylemleri nedeniyle herhangi bir sorumluluk üstlenmememe imkânına sahip oldukları görülmektedir.

Görüldüğü üzere sorunların çözümü konusunda belirli deneyime sahip olan her iki örgüt, Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik uyguladığı işgalcilik politikasına son vermek ve bölgede gerçek, kalıcı barışı sağlamak için yeterli imkâna sahiptirler. Ancak uluslararası güçlerin uluslararası hukuka ikili yaklaşımı veya uluslararası örgütler tarafından kabul edilen kararların uygulama mekanizmasına farklı yaklaşımlar sergilenmesi, Ermenistan gibi işgalci ve terörist bir devletin saldırgan ve ayrılıkçı faaliyetlerinin genişlemesi için uygun fırsatlar yarattığını belirtmemiz gerekiyor. Aynı zamanda bu örgütler tarafından alınan kararlarda uluslararası hukukun çok önemli ilkeleri

unutulmuş ve saldırganı cezalandırmak için herhangi bir özel mekanizma tanımlanmamıştır. Sadece açıklamalar yapmakla yetinen bu kuruluşlar, sorunun çözümünü taraflara bırakmaktadırlar. Ancak sorunu çözmek için bir seçenek olarak savaşı dışlamakta ve bunun bölgenin güvenliği açısından ciddi sonuçlara yol açacağını vurgulamaktadırlar. Kuşkusuz böylesi bir konunun ve statükonun korunması, Azerbaycan'dan daha çok Ermenistan'ın çıkarlarına hizmet etmekte, onun işgalcilik ve ayrılıkçılık faaliyetlerinin genişletilmesi için elverişli koşullar yaratmaktaydı.

Böylesi bir durumda, barış görüşmelerinin sonuç vermediğini gören Azerbaycan'ın, uluslararası hukukun verdiği meşru müdafaa hakkını kullanarak egemenliğini yeniden sağlamak için saldırıya karşı askeri mücadelesine sonuna kadar devam etmekten başka çaresi kalmıyordu. Ermenistan'ın devam eden askeri saldırısı, provokasyonları ve yeni saldırı niyetleri Azerbaycan'ın sorunu savaş yoluyla çözmesini gerekli kıldı.

5. Sorunun Çözümünde Savaş Seçeneği

2016 yılının Nisan ayında Ermenistan'ın askeri provokasyonuna Azerbaycan tarafının karşı saldırısı çok etkili oldu. Azerbaycan ordusu hızlı bir saldırı ile düşmanın askeri teçhizatını ve insan gücünü yok ederek birçok stratejik yüksekliği ve yerleşim alanını kurtarmayı başardı. Ancak 4 gün süren savaşın devamı ve Azerbaycan ordusunun başarılı bir şekilde ilerlemesi Ermenistan'ı alarma geçirdi. Ermenistan hükümetinin isteği üzerine devreye giren Rusya, Azerbaycan tarafını savaşı durdurmaya çağırarak işgal altındaki toprakların tamamen kurtarılmasına izin vermedi. Rusya'nın olaylara müdahalesi, Azerbaycan'ın o tarihten itibaren egemenliğini ve toprak bütünlüğünü tam olarak sağlayabilme fırsatını elinden almış oldu.

12 Temmuz 2020 tarihinde Ermeni silahlı kuvvetlerinin Tovuz bölgesinde gerçekleştirdiği provokasyonlar, sınır ihlalleri, sivillere ve orduya ateş açılması bölgenin güvenliğini baltalamaya yönelik bir girişimdi. Bu saldırılar esnasında Ermenistan topçuları tarafından Tovuz'un Dondar Kuşçu ve Ağdam köyleri de hedef alınmıştı ki bu Ermenilerin sivillere yönelik başka bir saldırısıydı. Ancak bu provokasyonlara rağmen Ermenistan'ın dört yıl önce olduğu gibi Rusya tarafından himaye edilmesi, Rus siyasi elitlerinden destek görmesi, özellikle de büyük miktarlarda silahlarla temin edilmesi gibi durumlar kendisini güvende hissetmesi sonucunu doğurmaktaydı. Rusya bu politikayla Güney Kafkasya'daki konumunu korumaya ve Batı'nın enerji güvenliği üzerindeki etkisini göstermeye çalışmaktaydı.

Ermenistan'ın Azerbaycan ile Avrupa'yı birbirine bağlayan stratejik petrol boru hattını hedeflemesi ve onun güvenliğini zayıflatma girişimleri, Türkiye ve Avrupa ülkelerinin enerji güvenliğine de bir tehdit oluşturmaktaydı.

2016 yılına kıyasla Türkiye'nin gerek uluslararası gerek bölgesel düzeyde etkisinin artması, askeri ve siyasi anlamda imkânlarının genişlemesi, Güney Kafkasya'da gelişen olaylara karşı aktif tavır alabilmesi için uygun koşulları oluşturdu. Azerbaycan ile birlikte Türkiye de Tovuz'daki olaylardan ciddi şekilde rahatsızlık duydu. Olayın hemen ardından Türkiye Cumhurbaşkanı ve Türkiye Dışişleri Bakanlığı, Ermenistan silahlı kuvvetlerinin Azerbaycan ordusunun mevzilerine düzenlediği saldırıyı kınayan açıklamalarda bulundu. Türkiye Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Twitter üzerinden de Azerbaycan'ı destekleyen açıklamalar yaptı.

Türk devletinin en üst düzey siyasi yönetimi tarafından yapılan bu tür kararlı açıklamalar, devletin bölgedeki jeopolitik ve jeoekonomik çıkarları düşünüldüğünde tamamen normal bir durumdu. Özellikle Türk yetkililerin Azerbaycan'ı her konuda desteklemeye hazır olduklarını ifade etmeleri, Türk birliklerinin bölgeye gelişi, ortak askeri tatbikatlar gerçekleştirilmesi gibi durumlar Azerbaycan'ın pozisyonunu güçlendirmesi ve siyasi gücünü artırması açısından çok önemliydi. Bu adımlarla Türkiye sadece müttefiki Azerbaycan'ı desteklemekle kalmamış, bölgedeki çıkarlarını hiçbir şekilde tehlikeye atma niyetinde olmadığını da göstermiştir (Hüseynov, 2020b).

12 Ağustos 2020 tarihinde Türkiye'yi ziyaret eden Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı ve Savunma Bakanı'nın Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'la gerçekleştirdiği görüşmelerde konu hakkında daha geniş müzakereler yapılması Türkiye'nin bölgenin güvenliği ve istikrarının sağlanması konusundaki endişelerinin ne kadar ciddi olduğunu bir kez daha gösterdi. Kuşkusuz bu toplantılar ikili ilişkilerin daha da derinleşmesine, askeri-politik ilişkilerin gelişmesine, ortak askeri tatbikatlara ve askeri işbirliğinin güçlendirilmesine katkıda bulundu. Diğer bir deyişle, Türkiye'nin artan etki kabiliyeti ve güçlenen uluslararası imajı ile gösterdiği askeri ve siyasi desteği, diğer siyasi güçleri Azerbaycan'a karşı düşüncelerini yeniden gözden geçirmeye zorladı.

27 Eylül 2020 tarihinde Ermenistan'ın Azerbaycan ile temas hattında yeniden provokasyon gerçekleştirmesi ve askeri saldırıda bulunma girişimi ise, Azerbaycan tarafı için artık savaştan başka bir seçenek kalmadığını bir kez daha ortaya koydu. Barış görüşmelerinin sonuçsuz kalması ve Ermeni tarafının ısrarları, savaş olasılığını zaten bir zorunluluk haline getirmişti. Yaklaşık 30 yıldır uluslararası alanda tanınan bağımsız bir devletin topraklarını işgal eden ve müzakere sürecini çeşitli bahanelerle uzatmaya veya askıya almaya çalışan Ermenistan'ın, çatışmayı yeniden canlandırmak ve bölgesel güvenliği baltalamak niyetinde olduğu anlaşılıyordu.

Buna karşılık, bölgesel barışın korunmasını isteyen Azerbaycan'ın bağımsız bir devlet olarak egemenlik haklarını kullanmak yoluyla devlet sınırlarını ve toprak bütünlüğünü savaş yoluyla eski haline getirmesi de kaçınılmaz görünüyordu. Ülkenin ordusunun gücü, aynı zamanda yüksek vatanseverlik ruhu taşıyan vatandaşlarının mücadele azmi bunu mümkün kılmaktaydı. Özellikle Türkiye'nin en üst düzey resmilerinin Azerbaycan'ı her açıdan destekleyen açıklamaları, bölgesel ve uluslararası düzeyde Azerbaycan'ın cesaretini güçlendirmiş, mücadele gücünü artırmıştır. Bu bakımdan Azerbaycan devleti durumu doğru bir şekilde değerlendirmiş ve silahlı kuvvetlere Başkomutanlık düzeyinde karşı saldırı operasyonları başlatma emri vermiştir. 44 günlük 2. Karabağ Savaşı, bir öncekinden farklı olarak bir vatan savaşı olarak tüm milletin dayanışmasına ve birliğine ivme kazandırdı. Düşmanın provokasyonunu önlemek için yapılan karşı saldırı operasyonları, Azerbaycan ordusunun neler yapabileceğini gösterdi. Azerbaycan ordusunun çevikliği, profesyonelliği ve yüksek savaş becerileri nedeniyle Ermenistan ciddi kayıplar yaşadı. Azerbaycan Ordusu'nun modern teknolojiyi kullanmak suretiyle gerçekleştirdiği kararlı mücadelesi, işgal altındaki yerleşim yerlerinin artarda işgalden kurtarılması, dünyaya onun gücünü bir kez daha kanıtladı.

Sonuçta 8 Kasım 2020 tarihinde Azerbaycan ordusu tarafından önce Şuşa şehrinin, ardından 72 yerleşim yeri ve önemli yüksekliklerin işgalden kurtarılması, savaşın kaderini belirledi ve zaferi sağlamış oldu. Böylelikle, 27 Eylül tarihinde Azerbaycan ordusunun Karabağ'da başlattığı başarılı karşı saldırı sonucunda 9 Kasım'a kadar 5 şehir, 4 yerleşim yeri ve 286 köy işgalden kurtarıldı. Cebrayıl şehri ve bu şehre bağlı 90 köy, Füzuli şehri ve ona bağlı 53 köy, Zengilan şehri ile ona bağlı Mincivan, Ağbend, Bartaz kasabaları ve şehrin 52 köyü, Hocavend şehrinin Hadrut kasabası ve 35 köyü, Terter şehrine bağlı 3 köy, Gubadlı şehri ve şehrin 41 köyü, Hocalı şehrine bağlı 9 köy, Şuşa şehri, Laçın şehrine bağlı 3 köy, Ağdere ve Murovdağ yönünde birkaç stratejik yükseklik, Zengilan'daki Bartaz, Sığırt, Şükürataz yükseklikleri ve 5 adsız yükseklik daha işgalden kurtarıldı.

Azerbaycan ordusunun cesareti ve yüksek savaş ruhu karşısında duruş gösteremeyen Ermenistan'ın askeri ve politik yönetimi, daha fazla zayıf için savaşı durdurmak zorunda kaldı. Rusya, Azerbaycan ve Ermenistan liderlerinin 10 Kasım 2020 tarihinde Ermenistan ile Azerbaycan arasında devam eden savaşı sona erdiren ortak bir bildiriye imzalaması, modern Azerbaycan tarihinde büyük bir başarı olarak kabul edilebilir.

Bildirinin maddelerine göre;

– Kelbecer bölgesinin 15 Kasım 2020 tarihine kadar, Ağdam bölgesinin 20 Kasım 2020 tarihine kadar ve Laçın bölgesinin 1 Aralık 2020 tarihine kadar Azerbaycan Cumhuriyeti'ne iade edilmesi kararlaştırıldı. Dolayısıyla bu bildiriyle birlikte Ağdam, Kelbecer ve Laçın bölgelerinin barışçıl yollarla geri alınması süreci tamamlanmış oldu.

– Çatışmanın taraflarınca anlaşmanın uygulanmasının üzerindeki kontrolün etkinliğini artırmak amacıyla, Türkiye ve Rusya askerlerinin birlikte yer alacağı bir ateşkes izleme merkezi oluşturuldu ve 21 Şubat 2021 itibarıyla da faaliyetine başlamış oldu.

– Ülke içinde yerinden edilmiş kişilerin BM Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin gözetiminde Dağlık Karabağ topraklarına ve çevre bölgelere yeniden yerleştirilmesi süreci planlanmış oldu.

Bölgedeki tüm ekonomi ve ulaşım bağlantıları restore edilmektedir. Ermenistan Cumhuriyeti vatandaşlarının ve onların araçlarının her iki yönde herhangi bir engelle karşılaşmadan hareket edebilmesini sağlamak için Azerbaycan Cumhuriyeti'nin batı bölgeleri ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasındaki ulaşım bağlantılarının güvenliği garanti edilmiştir. Ulaşım konusundaki kontrol, Rusya Federal Güvenlik Servisi'nin sınır muhafaza servisi tarafından yürütülmektedir. Tarafların mutabakatına esasen Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile Azerbaycan'ın batı bölgelerini birbirine bağlayan yeni ulaşım yollarının inşası sağlanacaktır.

Ortak bildirin hükümlerine göre, sınır bütünlüğünün ve egemenliğinin sağlanması, işgal güçlerinin Azerbaycan topraklarından çekilmesi, yerinden edilmişlerin Dağlık Karabağ ve çevre bölgelere yerleştirilmesi gibi konular Azerbaycan'ın Ermenistan üzerindeki tarihi zaferidir. Bu aynı zamanda Ermeni "mitinin" yok oluşunun, Ermenistan devletinin siyasi ve ekonomik çöküşünün de bir kanıtıydı.

Ancak bu olumlu gelişmelerin yanı sıra, gelecekte halledilmesi gereken bazı noktalar da mevcuttur. Bildirin şartlarına göre, belirli bölgelerde daha önceden de burada yaşamış olan Ermenilerin kalması, Azerbaycan devletinin hoşgörülü tutumunun bir göstergesiydi. Ancak onların gelecekte ayrılıkçı eylemler gerçekleştirmemesi için sıkı bir kontrol mekanizmasının geliştirilmesi gerekmektedir. Bölgede konuşlanmış ve sürekli hamileri olan Rus barış güçlerine güvenerek olumsuz niyetler peşinde koşmalarına izin verilmemelidir. Bununla birlikte, Rus barış güçlerinin de kendilerine verilen yetki çerçevesinde faaliyet göstermesi bölgenin güvenliği ve ileride yaşanabilecek problemlerin önlenmesi açısından büyük önem arz etmektedir.

6. Sonuç

Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ sorununun görüldüğü gibi tarihi köklere dayanan çeşitli özellikleri vardır. Öncelikle, sorun Ermeni tarafının işgalinden ve ayrılıkçı faaliyetlerinden kaynaklanmaktadır. İkinci olarak, jeopolitik çıkarlarını gözetmek açısından çatışmanın varlığının Rusya'nın bölgedeki nüfuzunu korumaya hizmet ettiğine şüphe yoktur. Ancak Rusya'dan farklı olarak, çatışmanın çözümüyle ilgilenen Batı'nın uluslararası güçleri, bölgesel istikrar ve güvenliği sağlamaya çalışmaktadır. Çünkü Güney Kafkasya'nın ve özellikle Azerbaycan'ın zengin enerji kaynaklarının, coğrafi ortamının, ulaşım ve iletişim imkânlarının kullanılması Batı'nın ihtiyaçlarının karşılanması açısından çok önemlidir.

Ancak unutulmamalıdır ki, sorunun çözüm sürecinin uzamasının önemli nedenlerinden biri de, Batılı devletlerin sorunun taraflarından hangisinin yanında olması ve kimin çıkarlarını savunması ile ilgiliydi. Başka bir deyişle, saldırgan bir devlet olmasına rağmen Hıristiyanlık dinine mensup olan, lobisinin etki imkânlarından yararlanan Ermenistan'ın mı yoksa toprakları işgal edilen ve Batı'nın enerji güvenliği için büyük önem arz eden, ancak Müslüman bir devlet olan Azerbaycan'ın mı çıkarlarını korumak gerekiyordu. Kuşkusuz, Hıristiyan bağnazlığı ve Azerbaycan'ın artan gücü, Batı'nın Ermenistan'a verdiği desteği etkilemekteydi. Sonuç olarak bu durum, uzun süredir devam eden barış görüşmelerinin askıya alınmasını ve soruna askeri bir çözüm getirilmesini gerekli kıldı. Ancak Azerbaycan'ın savaş için aceleci davranmaması ve sabrı, bölgesel güvenliğin sağlanması konusunda tutumunu göstermekteydi. Ermenistan ise hamileri tarafından ücretsiz olarak, hediye şeklinde aldığı yüksek sayılı silahlara, askeri teçhizatlara ve büyük maddi kaynaklar harcayarak inşa ettiği tahkimatlara güvenerek Azerbaycan'ı askeri provokasyonlarla savaşa çekme niyeti taşımaktaydı. Hatta yenilmez bir ordu yarattığına, işgal ettiği topraklardan onu kimsenin çıkaramayacağına dair bir “efsane” bile yaratmıştı. Bu açıdan bakıldığında Ermenistan'ın askeri ve politik yönetimi, medyayı kullanarak her zaman halkını bu efsaneye inandırmaya, onları rahatlatmaya çalışmıştır. Ancak Azerbaycan ordusu profesyonelliği ve modern savaş taktikleri ile yeni bir yaklaşım ortaya koymuştur. Modern teknolojiler kullanarak düşmanın kaliteli, pahalı askeri teçhizatını ve insan gücünü isabetli bir şekilde imha etmesi, Ermenileri çok şaşkın ve çaresiz bir duruma sokmuştur.

Rusya'nın savaşa doğrudan müdahale etmemesi, tarafsızlığını sürdürmesi ve Türkiye'nin siyasi desteğinin, Azerbaycan'ın uluslararası arenadaki haklı konumunu savunarak uluslararası güçlerin olası müdahalelerini etkisiz hale getirmesinin, Azerbaycan'ın hem askeri hem de siyasi açıdan kazanması için büyük bir fırsat yarattığı da unutulmamalıdır.

Üç liderin 10 Kasım 2020 tarihinde Ermenistan'ın teslim olmasının ardından imzaladığı ortak bildirin önemli maddelerinden biri olan, Rus barış gücünün Dağlık Karabağ'daki temas hattı ve Laçın koridoru boyunca konuşlandırılması konusu ise

bölgede güvenliğin sağlanabilmesi açısından önemlidir. Yıllardır süren bu düşmanlığın yakın zamanda tamamen ortadan kalkacağını ve her şeyin normale döneceğini düşünmek ise yanlış olur. Bu açıdan bakıldığında, uluslararası pratiğe dayanarak, taraflar arasındaki ilişkilerin normale döneceği döneme kadar üçüncü bir tarafın askeri gücünün bölgede varlığı doğru kabul edilebilir.

Bununla birlikte, Rusya'nın ne derece tarafsız bir devlet olduğu tartışmaya açık bir konudur. Bu durum düşünüldüğünde, barış gücü olarak Rus birliklerinin bu görevi yerine getirmesi biraz rahatsızlık yaratmaktadır. Açıktır ki, Rusya savaş sırasında tarafsızlığını sürdürse de, bu onun bölgedeki jeopolitik çıkarlarını terk ettiği ve kontrol mekanizmasını tehlikeye atma niyetinde olduğu anlamına gelmez. Türkiye'nin sürece doğrudan katılımı, güç dengesinin sağlanması, Azerbaycan devletinin konumunu ve nüfuzunu sürdürmesi ve ilerleyen dönemde Ermenistan'ın olası provokasyonlarının önlenmesi açısından doğru adımdır. Bu durum aynı zamanda Azerbaycan'ın egemenliğine karşı herhangi bir olası Rus eyleminin önlenmesinde de önemli bir rol oynayabilir.

Belirtilmesi gereken diğer bir husus da Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik saldırgan ve kışkırtıcı eylemlerinin kararlı bir şekilde bastırılmasının, dünyadaki birçok Ermeni yanlısı devletleri rahatsız ettiği gerçektir. Ermeni lobisinin etkisi altında bağımsız karar verme yetisini kaybeden birçok Avrupalı siyasi lider, talihsiz ve ülke çıkarlarıyla bağdaşmayan açıklamalarda bulundu. Bu tarz adımlarla siyasi güçlerini korumaya ve Hıristiyan dayanışması ortaya koymaya çalışırken, aslında devletlerinin ve halklarının ulusal çıkarlarına ve uluslararası hukuk normlarına zıt hareket etmiş oldular. Ancak Azerbaycan'ın uluslararası hukuk ilkeleri çerçevesinde dünyaca kabul görmüş toprak bütünlüğünü sağlama yönündeki mücadelesine herhangi bir devletin sert tepki göstermemesi, yapılan talihsiz açıklamaların sonradan düzeltilmesi, Azerbaycan'ın diplomatik alandaki başarısı olarak değerlendirilebilir.

Kaynakça

- Azərbaycan Respublikasının Prezidenti. <https://president.az/articles/45923>
- Əliyev, İ. (1989). *Dağlıq Qarabağ: tarix, faktlar, hadisələr*. Bakı: Elm, s. 120.
- Əziz, B. (2008). *Xocalı soyqırımı: səbəbləri, həyata keçirilmə usulları və nəticələri*. Bakı: Azər nəşr, 2008, s. 224.
- Fenomen. (2003). *Buraxılışa məsul: Fəzail Ağamalı*. Bakı: Ocaq, s. 264.

Hüseynov, R. (2020a). “Zakir Həsənovun Türkiyə səfərindən gözləntilər”., <https://mediapost.az/zakir-hesenovun-turkiye-seferinden-gozlentiler-ekspert-serhi> (E.T. 13.08.2020)

Hüseynov, R. (2020b). “Ermənistan terrorçuluğu, narkotransiti və qanunsuz silah alverini genişləndirir”., <https://mediapost.az/ermenistan-terrorculugu-narkotransiti-ve-qanunsuz-silah-alverini-genislendirir?fbclid=IwAR2Kp8nLvQV0xuYVHCbmE3JrXBH6Y3CZNKquzDmPIASr2fucNrJCuehAjPA> (E.T. 22.09.2020).

Hüseynov, R. Məmmədov, Ş. (2019). “Ermənilərin azərbaycanlılara qarşı soyqırım siyasətinin mühüm tərəfləri”. *H.Əliyev adına AAHM-in Elmi əsərlər məcmuəsi*, № 2(33), s. 22-24.

“Xocalı soyqırımı bəşəriyyət tarixində ağır bir cinayət kimi qalacaq”. (27.02.1996). *Azərbaycan qəzeti*.

İsmayılov, F. (2001). “Dağlıq Qarabağ probleminin bəzi geosiyasi kökləri”. *Dircəliş -XXI əsr*, 4 (38), 80-86.;

Kəngərli, Q. (1992). *Erməni lobbisi və Azərbaycan faciəsi*. Bakı: Yazıçı, s. 276

Kərimova, S. (1995). *Çarizmin Azərbaycanı işğalında və müstəmləkəçilik siyasətində erməni siyasətbazlarının rolu*. Bakı: Azər nəşr, s. 191

Qarabağ: suallar və faktlar. (2002). Bakı: Qismət, s. 230

Qasimov, M. (1996). *Azərbaycan beynəlxalq münasibətlər sistemində (1991-1995-ci illər)*. Bakı: Gənclik, s. 135

Mahmudov, Y., Şükürov, K. (2005). *Qarabağ: real tarix, faktlar, sənədlər* (Azərbaycan, ingilis, fransız, ərəb, alman və rus dillərində). Bakı: Təhsil, s. 380.

Məmmədova, H. (2009). *Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətində Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi*. Bakı: Elm, s. 360.

Məmmədli, A. (2005). *Ermənilərin gerçək tarixi*. Bakı: Elm, s. 436.

Memmedli, M. (2017). *Kendi kayıtları ışığında Rusya İmparatorluğunun Kafkasya'da iskan politikası*. I. Dünya Savaşında Karadeniz ve Kafkasya. Askeri, Siyasi ve Sosyal Gelişmeler. Trabzon, KTÜ Yayınlar, s.444.

Memmedli, M. Memmedli, S. (2018). Doğu Anadolu'daki Ermeni Faaliyetleri (1914-1918). Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi Bölgesel Araştırma Dergisi, 2 (2), 333-365 s.

Məmmədov, N. (2005). *Azərbaycanın Şuşa qəzası (1900-1917)*. Bakı: Nurlan, s. 169

- Məmmədova, H. (2003). *Xocalı: şəhidlər, şahidlər*. Bakı: Yeni nəşrlər evi, s. 197.
- Mustafa, N. (5.08.1993). “Ermənilər öz dövlətlərini yaratmaq üçün nə qədər rüşvət vermişlər”. *Yeni Azərbaycan qəzeti*.
- Mustafazadə T. (1998). “XVIII əsrdə Rusiya imperiyasının işğalçılıq siyasətində dini amillər”. *Altay dünyası*, s. 75-80.
- Nəsbizadə, N. (1996). *Azərbaycanın xarici siyasəti (1918-1920)*. Bakı, s. 304.
- Ordubadi M.S. (2012). *Qanlı illər*. Bakı: Elm və təhsil, s. 118.
- Paşayev, A. (2001), *Köçürmə*. Bakı: Azərənəşr, 1995, s. 40.
- Paşayev A. (2001). “Ermənilərin ərazi iddiaları necə yaranmışdır?” *Dircəliş - XXI əsr*, № 41, s. 45-53.
- Paşayeva, E. (2004). *1801-1830-cu illərdə Rusiya, Türkiyə və İran münasibətində Azərbaycan problemi*. Bakı: Nurlan, s. 160.
- Rüstəmov, A. (1994). *Erməni tacavüzünün xronikası*. Bakı: Elm, s. 24.
- Sultanov, O. (1995). *80-ci illərin sonu, 90-ci illərin əvvəllərində Azərbaycanda siyasi mübarizə*. Bakı: ADPU nəşriyyatı, s. 140.
- Sultanov, Z. (1991). *Qarabağ gündəliyi*. Bakı: Azərənəşr, s. 67.
- Şükürov, K. (2006). *Türkmənçay – 1828: tarixi xronika*. Bakı: Çağioğlu, s. 188.
- Tariximizin faciəli sahifələri. Soyqırımı (Azərbaycan və ingilis dillərində)*. (2000), Bakı: MM, s. 46.
- Azerbaidžanская Республика. Документы и материалы. 1918-1920 гг.* (1998). Баку: Элм, 616 с
- Алиев, И. (2003). *Лжеистория - попытка оправдать агрессию*. Баку: Элм
- Армяно-русские отношения. (1978). Сб. документов, т. 3, Ереван: АН Армян. ССР, 409 с.
- Исмайылов, М. (1996). *Правда об армянской агрессии*. Баку: Азернешр, 105 с.
- Кадымбеков, З. (1992). “Нейтрален ли 366-й полк в Степанакерте?” *Правда*, 24 февраля.
- Рзаев, К. (1997). *Правда и ложь о Карабахской войне*. Баку: Боз огуз, 253 с.
- Ротштейн, Ф. (1910). *Международные отношения в конце XIX века*. СПб. - М.,

Шопен, И. (1852). *Исторический памятник состояния армянской области в эпоху ее присоединения к Российской Империи*. СПб.: Типография Императорской Академии Наук.

AZERBAYCAN İLE İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA TÜRKİSTAN DEVLETLERİNİN DAĞLIK KARABAĞ KONUSUNDAKİ TUTUM VE TEPKİLERİ

Yetkili Yazar | Correspondent Author: Mustafa Kemal
ÖZTOPAL

Attitudes and Reactions of Turkestan States towards Nagorno-
Karabakh Issue in the Context of Their Relations with
Azerbaijan

Yazar(lar) | Author(s)
Mustafa Kemal ÖZTOPAL¹

MAKALE BİLGİSİ	ÖZ
<p>Makale Geliş Tarihi : 22/01/2021 Makale Kabul Tarihi : 15/02/2021</p> <p>Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Ermenistan, Dağlık Karabağ, Türkistan Devletleri</p>	<p>Dağlık Karabağ Sorunu başlangıcından bugüne dek birçok bölgesel ve küresel aktör tarafından takip edilmiş; sorunun çözümü için barış görüşmeleri, arabuluculuk faaliyetleri, ateşkes gibi girişimlerde üçüncü taraflar rol oynamaya çalışmıştır. Bu bağlamda değerlendirilebilecek devletlerden bazıları SSCB'nin dağılmasıyla bağımsızlıklarını kazanan Türkistan devletleridir. Bu çalışmanın amacı Azerbaycan'ın Türkistan devletleri ile ilişkileri bağlamında bu devletlerin Dağlık Karabağ konusundaki tutum ve politikalarını analiz etmektir. Bu analiz, Türkistan devletlerinin Dağlık Karabağ Sorununun gelişimi ve 27 Eylül 2020'de başlayan İkinci Karabağ Savaşı konusundaki tepki ve tutumları üzerine yoğunlaşmaktadır.</p>
ARTICLE INFORMATION	ABSTRACT
<p>Submission Date : 22/01/2021 Accepted Date : 15/02/2021</p> <p>Keywords: Azerbaijan, Armenia, Nagorno- Karabakh, Turkestan States</p>	<p>Nagorno-Karabakh Conflict has been watched by many regional and global actors from the beginning until today and third parties have tried to play a role in initiatives such as peace negotiations, mediation activities, and ceasefire to solve the problem. Some of the states that can be evaluated in this context are Turkestan states, which gained their independence after the dissolution of the USSR. The aim of this study is to analyze the attitudes and policies of these states regarding Karabakh in the context of Azerbaijan's relations with Turkestan states. This analysis focuses on the development of the Nagorno-Karabakh Conflict and the reactions and attitudes of the Turkestan states on the Second Karabakh War that started on September 27, 2020.</p>

¹ Dr. Öğrn., Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, ORCID No: <https://orcid.org/0000-0002-0717-7859>, e-posta: mustafafoztopal@gmail.com

1. Giriş

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin dağılması ile birlikte dördü Orta Asya'da (Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan) ve biri Kafkasya'da (Azerbaycan) olmak üzere beş Türk devleti bağımsızlığını kazanmış ve bağımsız birer devlet olarak bölgesel ve küresel ilişkilerde yer almaya başlamışlardır. Bu devletlerin hemen hepsi bağımsızlıkları ile birlikte büyük çoğunluğu Sovyet yönetimi tarafından suni bir biçimde inşa edilmiş sınır sorunları, ekonomik sorunlar, etnik sorunlar, su kaynaklarının yönetimi, terörizm ve uyuşturucu kaçakçılığı gibi birçok mesele ile karşı karşıya kalmışlardır. Özellikle Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin² sayılan bu başlıklar altında birbirleriyle olan sorunlu ilişkileri halen daha tam anlamıyla düzelmemekle birlikte son yıllarda çözüme yönelik adımların atıldığı da görülmektedir. Azerbaycan ise bu devletler arasında belki de en büyük sorun ile karşı karşıya bırakılmış olan cumhuriyettir. Bu sorun, başlangıcı 18. yüzyılın sonlarına dayanan ve 1990'ların başında savaşa dönüşerek Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgal edilmesine kadar uzanan Dağlık Karabağ Sorunu'dur. Sorunun başlangıcı ve gelişiminde Çarlık Rusya ile SSCB'nin ve daha sonra Rusya Federasyonu'nun destek ve politikaları doğrultusunda Azerbaycan topraklarının %20'si (Dağlık Karabağ ve çevresindeki yedi reyon) Ermenistan tarafından işgal edilmiştir. Haliyle böyle bir çerçevede bu devletler arasındaki ilişkiler istenen ya da beklenen seviyeye bir türlü ulaşamamıştır.

Bu devletler arasındaki ilişkilerde istenen ya da beklenen seviyeden kasıt sadece ortak dil, ırk, din, tarih ve medeniyet vurgusundan ibaret değildir. Kendi aralarındaki sorunlar da dâhil olmak üzere, bilhassa, diğer devletler ile olan sorunlarda Türkistan devletlerinin birbirlerine yeterince destek olamadıkları görülmektedir. Şüphesiz bu sorunların başında Dağlık Karabağ gelmektedir. Sorunun ortaya çıkışından bu yana Kazakistan ve Kırgızistan'ın arabuluculuk girişimi ve diğer Türkistan devletlerinin cılız açıklamaları dışında bir reaksiyon ortaya koymamışlardır.

Çalışmada her biri ayrı başlıklar altında olmak üzere Azerbaycan'ın Kazakistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Özbekistan ile bağımsızlıktan bu yana sürdürdüğü ilişki özellikle diplomatik ve siyasi boyutuyla ele alınacaktır. Ayrıca bu ilişkiler bağlamında Türkistan devletlerinin Dağlık Karabağ Sorunu karşısındaki tutumları analiz edilecektir. Bu analiz ilgili devletlerin hem sorunun tarihsel gelişimi içerisindeki tutumlarını hem de 27 Eylül 2020 itibarıyla Azerbaycan'ın topraklarını geri almak üzere başlattığı askerî harekât (İkinci Karabağ Savaşı) ve sonrasında ortaya çıkan açıklama ve reaksiyonları içermektedir. Bununla birlikte Türkistan devletleri ve Türkiye'nin bir araya gelerek

² Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri yerine *Türkistan devletleri* kavramı kullanılacaktır.

oluşturdıkları Türk Konseyi (Türk Keneşi)'nin Dağlık Karabağ konusundaki tutum ve açıklamaları da ayrıca analiz edilecektir.

2. Azerbaycan-Kazakistan İlişkileri ve Kazakistan'ın Dağlık Karabağ Konusundaki Tutumu

Azerbaycan ve Kazakistan, tarihi ve kültürel bağlarının yanı sıra bağımsızlıklarından bu yana karşılıklı ilişkilerine önem veren ülkelerdir. İki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler, SSCB'den bağımsızlıklarını ilan ettikten sonra 30 Ağustos 1992 tarihi itibarıyla tesis edilmeye başlamış ve 2005 yılında stratejik ortaklık seviyesine yükselmiştir. İki ülke aynı zamanda Türk Konseyi, İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) gibi kuruluşlarda ortak üye statüsünde yer almaktadır (Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2020).

SSCB'den ayrıldıktan sonra geçen yaklaşık 30 yıllık süre zarfında herhangi bir sorun yaşamayan bu devletlerin her ikisi de aynı zamanda Hazar Denizi kıyıdaşıdır. 2018'de imzalanan ve Hazar Denizi'nin hukuki statüsünü belirleyerek kıyıdaş devletlerin hakları üzerinde birtakım düzenlemeler getiren konvansiyon imzalanmadan önce dahi iki ülke arasında deniz sınırlarının belirlenmesine dair mutabakat söz konusuydu. Bununla birlikte Kazakistan'ın yaklaşık 100.000 Azerbaycan Türkü'ne ev sahipliği yapması iki ülke arasındaki ilişkilerde öne çıkan bir başka önemli argüman olarak değerlendirilebilir (Huseynov, 2017:140).

Azerbaycan-Kazakistan ilişkilerinin temel taşı olarak nitelendirilebilecek bir diğer konu enerji nakli ve ulaştırma projeleridir. İki ülke bilhassa Trans-Hazar projeleri konusunda işbirliği içerisinde olmuşlardır. Bu çerçevede Azerbaycan petrolünü uluslararası pazarlara ulaştıran Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı (BTC)'na Kazakistan'ın katılımı ile ilgili iki ülke arasında birçok düzenleme yapılmış ve Rusya ile İran'ın muhalefetine rağmen 16 Haziran 2006'da anlaşma dahi imzalanmıştır (RFE/RL, 2006). Henüz hayata geçmemiş olsa da bu anlaşma bir adım öteye taşınarak BTC'nin Aktau-Bakü-Ceyhan olarak revize edilmesi gündeme gelmiştir. Mevcut durumda böyle bir hat hayata geçirilememiş olsa da Kazakistan petrolünün bir kısmı tankerler vasıtasıyla Bakü'ye buradan da BTC kanalıyla uluslararası piyasalara ulaştırılmaktadır (Aslanlı, 2017: 36). Ayrıca, Azerbaycan'dan Türkiye'ye uzanan Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu (BTK) iki ülke arasındaki ilişkiler anlamında önemlidir. Kazakistan'ın Aktau Limanı'ndan Bakü'ye ve oradan da BTK yoluyla uluslararası piyasalara uzanan ticaret Kazakistan için önemli olmakla birlikte, Kazakistan-Azerbaycan ilişkilerinin de sacayaklarından birisini teşkil etmektedir.

Kazakistan'ın, Türkistan devletleri arasında Dağlık Karabağ Sorununa en fazla ilgi gösteren devlet olduğu söylenebilir. 30 Ağustos 1991'de Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi (DKÖB)'nde sözde Artsak Ermeni Cumhuriyeti'nin ilan edilmesinden sonra alevlenen çatışmaların son bulması ve sorunun çözümü için Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev, 20 Eylül 1991 tarihinde dönemin Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin ile birlikte bölgeye giderek arabuluculuk faaliyetinde bulunmuştur. Bu girişimlerin bir sonucu olarak Kazakistan ve Rusya'nın garantörlüğünde *Jeleznovodsk Anlaşması* imzalanmış olup, bu anlaşma sorunun çözümüne ilişkin ilk ateşkes anlaşması olarak kayda geçmiştir (Aslanlı, 2015: 56). Kazakistan'ın bu meselenin daha başında çözüm odaklı olarak garantörlük sorumluluğunu üstlenmesi son derece önemlidir. Bu noktada barışın sağlanması için oluşturulan gözlem heyetinde yer alan Kazakistan İçişleri Bakan Yardımcısı Sanlal Dasumoviç Serikov'un, Ermeni kontrolündeki bölgeden açılan ateş sonrası düşen helikopterde hayatını yitirdiğini belirtmek gerekir (Aslanlı, 2015: 57).

Kazakistan lideri Nazarbayev'in sorunun çözümüne ilişkin attığı bir diğer önemli adım 26 Ağustos 1992'deki arabuluculuk girişimidir. Bu girişime dönemin AGİT Minsk Grubu Başkanı Mario Rafaelli'nin de destek vermesi sonrası 27 Ağustos 1992'de Azerbaycan, Ermenistan ve Kazakistan Dışişleri Bakanları arasında *Alma-Ata Beyannamesi* imzalanmıştır (Caferov ve Aslanlı, 2016: 246). Her ne kadar kısa bir süre sonra Ermenistan tarafından bu beyanname reddedilerek ateşkes sonra erdirilmiş olsa da Kazakistan'ın konu ile ilgilenmesi bakımından önemli bir gelişme olarak değerlendirilebilir.

Kazakistan, sürecin başından bu yana Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü desteklemektedir. Bunun en net örneği ise Ermenistan'ın Avrasya Ekonomi Birliği (AET)'ne kabul edildiği 2014 yılında görülmektedir. Nazarbayev, Ermenistan'ın birliğe ancak BM tarafından kabul edilen sınırlar ile dâhil olabileceğini söyleyerek, işgal edilen toprakları Azerbaycan'ın bir parçası olarak gördüğünü uluslararası bir örgütün bünyesinde açıkça vurgulamıştır (Zorlu, 2020).

Kazakistan, Dağlık Karabağ ile en yakından ilgilenen Türkistan devleti olmasının yanında, çatışmaların önlenmesi için söylemlerden öte arabuluculuk faaliyetleri ve görüşmelere ev sahipliği yapmak gibi sorumlulukları almaktan da kaçınmamıştır. Ancak Azerbaycan'ın 27 Eylül 2020 itibarıyla işgal edilen toprakları geri kazanmaya yönelik olarak başladığı İkinci Karabağ Savaşı'nda tarafları ateşkese çağırmaktan ya da konuyla ilgili endişelerini ifade etmekten öteye gidememiştir (Kazakistan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2020). Sorunun başından itibaren üstlendiği rolü yeniden üstlenebileceğini yinelese de konuya taraf olmaktan kaçınmıştır. Burada taraf olmaktan kasıt, Azerbaycan'a destek veren bir adım veya açıklamadır. Kazakistan'dan bu tarz bir adım ya da resmi bir açıklamanın gelmediği görülmektedir. Kazakistan'ın bu tavrı konusunda

Rusya etkisinin olduğunu belirtmek gerekir. Bu etki genel anlamda enerji nakli ve Kuzey Kazakistan'daki Rus nüfus olmak üzere iki sebebe dayandırılabilir. Kazakistan'ın Karaçaganak Bölgesi'nden çıkarılan doğal gaz Rusya'nın Orenburg şehrine, Tengiz'den çıkarılan petrol Novorossisk'e ve Atrau'dan çıkarılan petrol Samara'ya taşınmaktadır. Enerji nakli konusundaki bu tekel, Rusya'nın Kazakistan'ı etki altına almasını beraberinde getirmektedir (Aynural ve Kesici, 2005: 624). Kazakistan nüfusunun yaklaşık 1/5'ini oluşturan ve yoğun olarak Kazakistan'ın kuzeyinde yer alan Rus etnik nüfus, Kazakistan üzerinde Rusya etkisinin diğer sebebidir. Rusya'nın Ukrayna'dan sonra ikinci büyük diasporası durumunda bulunan Kazakistan'da bu tedirginlik, Kırım'ın Rusya tarafından 2014 yılında ilhak edilmesiyle birlikte daha fazla gündeme gelmeye başlamıştır (Auyezov, 2016).

Temmuz 2020'de Tovuz'da meydana gelen çatışmalar sırasında Kazakistan Dışişleri Bakanlığı'nın Twitter sayfasında yayınlanan Ermenistan'ın bağımsızlığını kutlama mesajı ve başkent Nursultan'ın en yüksek binalarından (bu binanın devlet binası olduğuna dair bilgiler mevcuttur) birinde Ermenistan bayrağı yansıtılması, başta Azerbaycan olmak üzere Türk Dünyası'nın genelinde tepkiyle karşılanmıştır (Qırım Haber Ajansı, 2020). Her ne kadar Kazakistan ve Ermenistan'ın ortak kuruluşlara üye olmaları sebebiyle kutlama mesajı bir prosedür olsa da ve aynı Nursultan şehrinde daha sonra Azerbaycan bayrağı dalgalanmaya başlasa da bu olay bilhassa yaşandığı dönem itibariyle bir talihsizlik olarak nitelenebilir.

3. Azerbaycan-Türkmenistan İlişkileri ve Türkmenistan'ın Dağlık Karabağ Konusundaki Tutumu

Azerbaycan-Türkmenistan arasında diplomatik ilişkiler her iki ülkenin de SSCB'den bağımsızlıklarını ilan etmesinin hemen ardından 9 Haziran 1992 tarihi itibariyle tesis edilmiştir. İki ülke ilişkilerini Ağustos 2017 itibariyle stratejik ortaklık seviyesine çıkarmıştır (Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2020). Her ne kadar stratejik ortaklık seviyesinde olsa da Azerbaycan-Türkmenistan ilişkileri diğer Türkistan devletlerine nispeten sorunlu bir görünüm çizmiştir. Bu sorunlu görünüm büyük oranda Hazar Denizi'ndeki enerji kaynakları üzerinden şekillenmiştir.

Hazar Denizi'nde yer alan ve yaklaşık 150 milyon varil petrol rezervinin olduğu tahmin edilen ve Azerbaycan'ın *Kepez*, Türkmenistan'ın ise *Serdar* olarak adlandırdığı saha, iki ülke arasındaki soruna kaynak teşkil etmektedir (Valiyev, 2012). 1997 yılında Azerbaycan'ın Kepez sahasındaki petrol faaliyetlerini geliştirmek üzere anlaşmaya vardığı Rosneft ve Lukoil şirketlerinin Türkmenistan baskısıyla anlaşmadan çekilmesi Azerbaycan'ın tepkisine sebep olmuştur. Ayrıca Türkmenistan'ın söz konusu sahada tek

tarafli egemenlik iddiası Azerbaycan tarafından kabul edilmemektedir (Özsoy, 2019: 464). Taraflar arasında devam eden gerginlik sonrası ilişkiler kopma noktasına gelmiş ve hatta Türkmenistan mali gerekçeleri ileri sürerek 2001 yılında Bakü'deki büyükelçiliğini kapatmıştır. Ancak Saparmurat Niyazov'un (Türkmenbaşı) vefat etmesinden sonra Kurbanbankulu Berdimuhammedov döneminde Türkiye'nin de girişimleriyle ilişkiler normale dönmeye başlamış ve 2008'de Bakü Büyükelçiliği yeniden faaliyete geçmiştir (Aslanlı, 2017: 36). 2008 yılında taraflar arasında Hazar'daki anlaşmazlığı çözmek adına Hazar'ın statü sorunu çözümlünceye kadar sorun teşkil eden sahalarda hidrokarbon arama/çıkarma faaliyeti yapmamak üzere anlaşmaya varılmıştır. Ancak 2012'de Türkmenistan'a ait bir geminin Kepez Sahası'nda sistemik araştırma yaptığı sırada Azerbaycan güvenlik güçlerinin gemiye müdahale etmesi ve Türkmenistan'a nota vermesi ilişkilerin yeniden gerilmesine neden olmuştur (Kupfer, 2017). 2017'de Berdimuhammedov'un Bakü ziyareti ve bu kapsamda imzalanan Stratejik Ortaklık Anlaşması ile ilişkiler yeniden normale dönmeye başlamıştır.

Azerbaycan-Türkmenistan ilişkileri, 21 Ocak 2021 tarihinde imzalanan anlaşma ile daha da geliştirilmiştir. Söz konusu anlaşma ile iki ülke arasında soruna neden olan ve farklı şekilde isimlendirilen saha, iki ülke arasındaki dostluk ve kardeşlik bağlarına istinaden *Dostluk Sahası* olarak yeniden isimlendirilmiş ve hidrokarbon kaynaklarının ortaklaşa işletilmesi kararlaştırılmıştır (Hasanoğlu, 2021). Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından *tarihi* olarak nitelendirilen bu anlaşma, enerji konusundaki sorunlara çözüm getirmesinin yanı sıra enerji güvenliğinin sağlanması ve halkların refahının artması anlamında oldukça önemlidir (Rehimov ve Varan, 2021). Ayrıca anlaşma ile bölgedeki ulaşım ve iletişim ağının geliştirilmesi ve bu sayede Azerbaycan'ın transit ülke konumunun güçlenmesi beklenmektedir (Türkistan İno, 2021). Başka bir deyişle bu anlaşma, iki ülke arasındaki soruna çözüm getirmesinin yanı sıra Trans-Hazar projelerinin geliştirilmesi açısından da önemli bir anlaşmadır.

Türkmenistan-Azerbaycan ilişkilerinde öne çıkan konulardan birisini yine enerji temelinde Trans-Hazar projeleri oluşturmaktadır. Bu konu son dönemde Azerbaycan-Türkmenistan ilişkilerine temel teşkil etmekle birlikte, Türkmenistan'ın Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki çatışmalara yani Dağlık Karabağ Sorununa karşı tutumunu da şekillendirmektedir. Zira Türkmenistan enerjisini Azerbaycan ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya nakledecek olan BTC ve Trans Anadolu Doğal Gaz Hattı (TANAP), bilindiği üzere Azerbaycan-Ermenistan cephe hattına oldukça yakın bir coğrafyada yer almaktadır. Dünyanın en büyük doğal gaz ve petrol üreticilerinden biri konumunda bulunan Türkmenistan, uzun yıllardan bu yana ürettiği gazın büyük kısmını (%80) Çin'e ihraç etmektedir. Azerbaycan-Türkmenistan ilişkilerinin düzelmesine paralel olarak Türkmen gazını Hazar Denizi'ne dökmesi planlanan 300 km'lik bir hatla Azerbaycan'a ve

buradan da TANAP üzerinden Avrupa'ya ulaştırılacak olan bir projenin planlandığı açıklanmıştır (Yusifli, 2020). Türkmenistan'ın Türkiye ve Avrupa ülkeleri başta olmak üzere uluslararası piyasalara açılabilmesi için kilit öneme sahip buna benzer Trans-Hazar projelerinin merkezinde Azerbaycan yer almaktadır. 2018'de imzalanan konvansiyon ile Hazar'ın statü sorununun çözüme kavuşturulması ve kıyıdaş devletlerin uluslararası piyasalara ulaşmasının önünün açılması ile bu önem daha da artmış durumdadır (Sarıkaya, 2018: 662). Ayrıca iki ülke arasında 21 Ocak 2021 tarihinde imzalanan anlaşmanın ortaya çıkardığı olumlu hava, Trans-Hazar projelerinin geleceği açısından da önemli olarak değerlendirilebilir. Bu anlaşma iki ülke arasında yer alan saha üzerindeki anlaşmazlığa çözüm getirmesinden öte, Türkmenistan enerjisini Avrupa'ya ulaştırılacak olan Trans-Hazar projeleri kapsamında geliştirilecek işbirliğine temel teşkil etmektedir.

Türkmenistan'ın Dağlık Karabağ Sorunu ile ilgili tutumunu değerlendirecek olursak, esasen çatışma dönemlerinde her iki tarafa yaptığı müzakere ve diyalog çağrılarını saymazsak, konuyla ilgili attığı bir adım karşımıza çıkmamaktadır. Bilindiği üzere Türkmenistan'ın daimî tarafsızlık statüsü vardır. Elbette ki bu statü Türkmenistan'ın bölgesel ve küresel nitelik taşıyan meselelerde herhangi bir tarafta yer almasını engellemektedir. Ancak Türkmenistan'ın tarihi bağları bulunan ve soydaşı olan Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarına sessiz kalması veya toprak bütünlüğü ile ilgili dahi destek veren herhangi bir açıklama yapmamasını tarafsızlık statüsünden öte Hazar'daki enerji kaynakları sebebiyle süregelen sorunlara bağlamak yanlış bir tespit olmayacaktır. Ayrıca Türkmenistan'ın Trans-Hazar projelerinin geleceğini düşünerek ortaya koyduğu sadece bölgede istikrarın sağlanmasına yönelik tavrı oldukça cılız kalmıştır. Bu tavır Türkmenistan'ın Dağlık Karabağ'ı sadece bir çatışma alanı olarak ele aldığını ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü görmezden geldiğini düşündürmektedir.

Türkmenistan'ın Dağlık Karabağ konusundaki tutumu noktasında, İran merkezli bir haber ajansı tarafından ortaya atılan ve Ermeni haber kaynakları tarafından anında destek bulan iddia son derece dikkat çekici olmuştur. Söz konusu haberde, Afganistan'da bulunan ve ABD ile koalisyon güçleri tarafından kontrol edilen Bagram Hava Üssü'nden havalanan bir kargo uçağının, Türkmenistan hava sahasını kullanarak Bakü'ye gönderildiği ve içerisinde Azerbaycan-Ermenistan çatışmalarında cephe hattına yerleştirilmek üzere Afgan savaşçıların olduğu iddia edilmiştir. Türkmenistan resmi makamları tarafından yapılan açıklamada ise bu haber yalanlanarak, Türkmenistan'ın konuya müdahil olmadığı ve tarafsızlık statüsünden taviz verilmediği vurgulanmıştır (Annayev, 2020).

4. Azerbaycan-Kırgızistan İlişkileri ve Kırgızistan'ın Dağlık Karabağ Konusundaki Tutumu

Azerbaycan ile Kırgızistan arasındaki diplomatik ilişkiler 19 Ocak 1993 tarihinde kurulsa da bu ilişkilerin gelişimi veya bir başka deyişle görünür bir zemine oturması, 2007 yılında Azerbaycan'ın Bişkek Büyükelçiliğini tayin etmesiyle gerçekleşebilmiştir. Ancak geçen süre zarfında iki ülke arasında hiçbir ilişki gelişmediği de söylenemez. Azerbaycan ve Kırgızistan arasında 1997 ve 1998 yıllarında dostluk ve işbirliğine yönelik bazı anlaşmalar imzalanmıştır. Ancak iki ülke arasındaki ilişkiler daha çok birlikte bünyesinde yer aldıkları Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ve Türk Dili Konuşan Ülkeler Konseyi gibi bölgesel entegrasyonların zirvelerinde ve toplantılarında şekillenmiştir (Özsoy, 2019:758).

Kırgızistan, Dağlık Karabağ konusunda Azerbaycan ile Ermenistan arasında devam eden çatışmaların sona ermesi için Kazakistan gibi arabuluculuk girişiminde bulunmuş bir ülkedir. Bu bağlamda 31 Mart -3 Nisan 1994 tarihleri arasında Kırgızistan Yüksek Meclisi Başkanı ve Rusya Devlet Başkanlığı'nın Özel Temsilcisi Bakü, Erivan ve Hankendi'ni ziyaret etmiş ve böylelikle tarafların sorunun çözümüne yönelik görüşmesi sağlanmıştır. Ek olarak 2-5 Mayıs 1994 tarihlerinde Kırgızistan Parlamentosu ve Rusya Dışişleri Bakanlığı temsilcileri, Azerbaycan, Ermenistan ve eski Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi yöneticilerini bir araya getirerek, barışın sağlanması adına inisiyatif almışlardır. Ancak bu noktada söz konusu inisiyatifin Kırgızistan ve Rusya temsilcileri tarafından BDT çerçevesinde alındığını belirtmek gerekir. Bu girişimler yine de sorunun çözümü için atılan bir adım olması münasebetiyle önemli girişimlerdir. Bu arabuluculuk girişimi sonrası sorunun tarihsel süreci içerisinde en önemli adımlardan birisi olarak sayılabilecek olan Bişkek Protokolü 5 Mayıs 1994'te imzalanmıştır. Bu protokol taraflar arasında daha sonra imzalanan ateşkes anlaşmasına zemin hazırladığı için önemlidir (Aslanlı, 2015: 83).

1994'te başlayan ateşkes sonrası Azerbaycan ve Ermenistan arasında cereyan eden hemen her çatışmada Kırgızistan resmi makamlarınca yapılan açıklamalar, sorunun barışçıl yollarla çözülmesi ve müzakere çağrısı çerçevesinde olmuştur. 2016'da Ermenistan'ın ateşkesi ihlal ederek cephe hattında gerçekleştirdiği saldırılar ile başlayan kısa süreli savaş sırasında Bişkek yönetimi 1994'te aldığı inisiyatifi yeniden alacağını ve taraflar arasında arabuluculuk girişimi yapabileceğini vurgulamıştır (TASS, 2016). Bu durum 27 Eylül 2020 tarihi itibarıyla başlayan İkinci Karabağ Savaşı sürecinde de değişmemiş ve Kırgızistan konuya ilişkin olarak duyduğu endişe ve müzakere çağrısından öte gidememiştir. İkinci Karabağ Savaşı'nın başlamasından bir gün sonra yani 28 Eylül 2020 tarihinde Kırgızistan Dışişleri Bakanlığı'ndan yapılan açıklamada taraflara sorunun barışçıl yollarla çözülmesi çağrısı yapılmış, çatışmalardan duyulan

endişe vurgulanmış ve tarihi tecrübelerden hareketle sorunun çözümünde arabulucu olarak Kırgızistan'ın yer alabileceği belirtilmiştir (Sputnik, 2020).

Bu noktada İkinci Karabağ Savaşı'nın sürdüğü tarihlerde Kırgızistan'ın da iç sorunlarla uğraştığını ve ilgisinin daha çok bu yönde olduğunu da belirtmek gerekir. Kırgızistan'da 4 Ekim 2020'de yapılan parlamento seçimlerinin ardından seçimlerde usulsüzlük olduğu iddiaları üzerine başlayan protestolar kısa sürede büyümüş ve ülkede çatışmalar baş göstermiştir. Bu sırada hapisanede bulunan eski Cumhurbaşkanı Almazbek Atambayev ve eski Başbakan Sadık Caparov, destekçileri tarafından hapisaneden çıkarılmış ve yapılan parlamento seçimleri iptal edilmiştir. Bir grup milletvekili tarafından Caparov, başbakanlığa yeniden seçilmiş ve bunun üzerine farklı gruplar arasında şiddet olaylarının artarak devam ettiği görülmüştür (Güngör, 2020). 15 Ekim 2020'de mevcut Cumhurbaşkanı Sooronbay Ceenbekov, muhalif grupların istifa çağrısı üzerine ülkesinde daha fazla kan dökülmemesi ve *tarihte halkının kanını döktüren cumhurbaşkanı* (Tayfur, 2020) olmak istemediğini beyan ederek istifa etmiş ve Ocak 2021'de yeni cumhurbaşkanlığı seçiminin yapılacağı kararlaştırılmıştır. Görüldüğü üzere Kırgızistan'ın mevcut siyasi görünümü pek de iç açıcı durumda değildir. Darbeler ülkesi olarak bilinen Kırgızistan'ın bu şartlar altında Dağlık Karabağ konusunda ilgisiz kalması anlaşılabilir. Ayrıca Kırgızistan üzerindeki Rusya etkisi de üzerinde durulması gereken önemli bir konudur. Bu etki 2014 yılında ABD'ye ait hava üssünün Rusya'nın baskısıyla kapatılması ve iktidar değişimi için yaşanan hareketlerde Rusya'nın belli gruplara desteği gibi konularda daha net olarak ortaya çıkmıştır. Tüm bunlarla birlikte ne daha önceki dönemlerde ne de İkinci Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan'a somut bir destek açıklaması yapmaması, tıpkı diğer Türkistan devletleri gibi Kırgızistan'ın da konuya belli bir mesafe içerisinde yaklaştığını ortaya koymaktadır.

5. Azerbaycan-Özbekistan İlişkileri ve Özbekistan'ın Dağlık Karabağ Konusundaki Tutumu

Azerbaycan ve Özbekistan arasındaki diplomatik ilişkiler SSCB'den bağımsızlıklarını ilan etmelerine müteakip diğer Türkistan devletlerine nazaran daha gecikmeli olarak 2 Ekim 1995 tarihinde tesis edilmiştir. Diplomatik ilişkilerin tesis edilmesinden sonra iki ülke arasında 1996, 1997 ve 1998 yıllarında ikili anlaşmalar ve 2004'te stratejik ortaklığın geliştirilmesine dair bir deklarasyon imzalanmıştır (Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2020). Liderler düzeyinde gerçekleştirilen ziyaretler bağlamında, Özbekistan ve Azerbaycan liderlerinin karşılıklı ziyaretleri diğer Türkistan devletlerine nazaran daha fazladır. Herhangi bir organizasyon bünyesinde gerçekleştirilen ziyaret ya da görüşmelerden farklı olarak doğrudan iki ülke arasında 1996, 1997, 2004, 2008, 2010 ve 2012 yıllarında liderler düzeyinde ziyaretler

gerçekleştirilmiştir. İki ülke arasındaki ilişkilerin gelişiminde önemli gelişmelerden birisi de İslam Kerimov'un 2012'de Azerbaycan'a gerçekleştirdiği ziyarettir. Bu ziyaret kapsamında taraflar arasında güvenlik, dış ticaret, enerji, ulaştırma ve ekonomi gibi konularda işbirliğini geliştirmek adına birçok belge imzalanmıştır. Bu ziyaret ve imzalanan anlaşmalar iki ülke arasındaki stratejik işbirliğinin geliştirilmesi açısından önemli sayılmaktadır. Aynı ziyarette karşılıklı olarak toprak bütünlüğü konusunda yapılan vurgu, BM kararları çerçevesinde Dağlık Karabağ'ın Özbekistan tarafından Azerbaycan toprağı olarak kabul edildiğini tekrarlaması açısından önemlidir (Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 2012).

Bağımsızlığından bu yana ülkenin Cumhurbaşkanı olan Kerimov'un Eylül 2016'da ölmesiyle, Özbekistan dış politikasının ve genelde diğer ülkeler özelde ise Azerbaycan ile ilişkilerinin yeni dönemde nasıl şekilleneceği merak konusu olmuştur. Yeni Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev dönemi Özbekistan dış politikası, Kerimov dönemine nazaran bölge devletleriyle olan ilişkilere daha fazla önem veren; diğer ülkelerle olan ilişkiler boyutunda ise Kerimov dönemi ile benzerlik gösteren bir görünümde devam etmektedir (Weitz, 2018). Bu bağlamda Mirziyoyev döneminde Özbekistan-Azerbaycan ilişkilerinin artarak devam ettiği görülmektedir. İki ülke arasında 2018 ve 2019 yıllarında hem cumhurbaşkanları hem de bakanlar düzeyinde yapılan görüşmeler neticesinde birçok konuda işbirliğinin geliştirilmesine yönelik adımlar atılmıştır. 2019 yılında Özbekistan ve Azerbaycan arasındaki askeri işbirliğini geliştirmek üzere, iki ülkenin Savunma Bakanları tarafından anlaşma imzalanmıştır (Gasimova, 2019). Yine aynı yıl sosyo-ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi ve iki ülke arasındaki yatırımların artırılması için işbirliği yapılmıştır.

Dağlık Karabağ konusu Azerbaycan-Özbekistan ilişkilerinin gelişiminde temel teşkil eden bir konudur. Zira Özbekistan'ın ilk devlet başkanı olan ve uzun yıllar bu görevi yürüten Kerimov, işgal edilen Azerbaycan topraklarından Ermenistan askeri unsurlarının çekilmesi talebini ileri sürerek Ermenistan ile diplomatik ilişki kurmayı geciktirmiştir (Rahimov ve Asadova, 2019: 325). Genel manada iç politik gelişmeler ve muhalif hareketler üzerine yoğunlaşan ve dış politikasını daha çok bölgesel konular üzerine inşa eden İslam Kerimov'un bu tavrı, Özbekistan'ın Dağlık Karabağ konusundaki tutumunu ortaya koyması bağlamında önemlidir. Azerbaycan'ın Özbekistan Büyükelçisi Huseyn Guliyev tarafından yapılan açıklamada Mirziyoyev döneminde de Özbekistan'ın Dağlık Karabağ konusunda Azerbaycan'ın yanında olduğu yinelenmiştir (Azernews, 2018). Bu bağlamda halen BDT ülkeleri içerisinde Özbekistan'ın diplomatik misyonu olmayan ve yine BDT ülkeleri içerisinde hem Kerimov hem de Mirziyoyev döneminde ziyaret gerçekleştirilmeyen tek ülke Ermenistan'dır (Rabbimov, 2020).

Her ne kadar resmi makamlarca yapılan bir açıklama olmasa da Özbekistan'ın Dağlık Karabağ konusundaki tutumu noktasında ele alınması gereken önemli bir gelişme Özbekistan'ın tanınmış aydınları tarafından yapılan bir açıklamadır. Dünya kamuoyu ile paylaşılan bu açıklamada Ermenistan işgalci olarak tanımlanmakta ve Özbek halkının kardeş Azerbaycan'ın yanında olduğu mesajı verilmektedir. Ayrıca topraklarını özgürleştirme mücadelesinde tüm dünyaya Azerbaycan'ın yanında olması ve işgalci Ermenistan'a gereken tepkinin gösterilmesi için çağrı yapılmaktadır (Fikr.uz, 2020). Bu tarz bir açıklama her ne kadar Özbekistan Cumhuriyeti'nin resmi makamlarını veya devletin bütününe temsil etmiyor olsa da Türk Dünyası'nın önemli bir halkası olan Özbek halkının tutumunu yansıtmaları açısından son derece önemlidir.

Bununla birlikte 27 Eylül 2020'de başlayan İkinci Karabağ Savaşı'nda Özbekistan'ın tepkisine bakacak olursak somut bir destekten ziyade diğer Türkistan devletlerine benzer bir açıklama yaptığını görmekteyiz. Özbekistan Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada toprak bütünlüğüne saygı çerçevesinde her iki tarafın düşmanlıkları ve çatışmaları sona erdirmesi ve sorunun müzakere yoluyla çözülmesi gerektiği vurgulanmıştır (Kun.uz, 2020). Özbekistan'ın son gelişmeler bağlamındaki bu tutumu hem Azerbaycan hem de Ermenistan'ın üye olarak yer aldığı BDT'nin dönem başkanlığı statüsü ile açıklanabilir.

6. Türk Konseyi'nin Dağlık Karabağ Konusundaki Tutumu

Her ne kadar çalışmanın başlığına uzak görünse de Türkistan devletlerinin Dağlık Karabağ konusundaki tutum ve tepkilerini analiz ettikten sonra bu ülkeler ve Azerbaycan'ın ortak bir şekilde çatısı altında bulunduğu Türk Konseyi'nin Dağlık Karabağ konusundaki reaksiyonlarını incelemek de yerinde olacaktır. Türk Konseyi kuruluşundan bu yana Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü savunmaktadır. Ayrıca Türk Konseyi, BM kararları ile de teyit edildiği gibi Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'da işgal altında tuttuğu Azerbaycan topraklarından çekilmesini ve sorunun uluslararası hukuk ilkeleri çerçevesinde barışçıl bir şekilde çözümünü vurgulamaktadır. Konsey, Ermenistan'ın ateşkes ihlallerine kayıtsız kalmamış ve birçok kez Azerbaycan'a olan desteğini dile getirmiştir. Bu bağlamda 2020 yılının Temmuz ayında Ermenistan tarafından Azerbaycan'ın Tovuz bölgesine gerçekleştirilen provakatif saldırılar Konsey tarafından anında kınanmış ve Azerbaycan'a olan destek yinelenmiştir (Gafarli, 2020). Eylül ayı sonları itibariyle yeniden başlayan çatışmalarda Konsey, Ermenistan'ı bir daha kınamış ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne atıfla işgal altındaki topraklardan Ermenistan askeri unsurlarının koşulsuz ve tam olarak çekilmesi çağrısında bulunmuştur (Türk Keneşi, 2020).

Türk Konseyi tarafından 27 Eylül'de başlayarak 9 Kasım'da imzalanan anlaşma ile sona eren İkinci Karabağ Savaşı'nın tüm gelişmeleri dikkatli bir şekilde takip edilmiş ve her fırsatta Konsey'in Azerbaycan'ın yanında olduğu bazen söylem düzeyinde bazen ise belli ölçüde sahada vurgulanmıştır. Bu çerçevede 20 Ekim tarihinde Ermenistan tarafından Azerbaycan'ın Gence şehrine gerçekleştirilen saldırı sonrası Türk Konseyi Genel Sekreteri Baghdad Amreyev bölgeye ziyarette bulunmuş ve meşru hakkı olan topraklarını geri alma mücadelesinde koşulsuz ve şartsız olarak Türk Dünyası'nın Azerbaycan'ın yanında olduğu mesajını vermiştir (Türk Keneşi, 2020). Bu destek bireysel olarak Türk Devletleri'nin Azerbaycan'a savaş süresince göstermedikleri desteği konsey kanalıyla göstermesi açısından önemli sayılabilir. Türk Konseyi bünyesinde faaliyet gösteren Türk Konseyi Gençlik Platformu da İkinci Karabağ Savaşı sırasında Azerbaycan'ı destekleyen önemli bir bildiri yayınlamıştır. Söz konusu bildiri İkinci Karabağ Savaşı, Azerbaycan'ın topraklarını özgürleştirilmesi yönünde haklı bir mücadele olarak tanımlanmış, mevcut durum ve sonrasında Azerbaycan'a olan destek vurgulanmış ve sonrası süreç için bir yol haritası kabul edilmiştir (Tarhan, 2020). Bu bildiri Türk Dünyası'nın ortak tepkisini yansıtması açısından önemli bir gelişme olarak değerlendirilebilir.

7. Sonuç

Azerbaycan ile Türkistan devletleri arasındaki ilişki her ne kadar beklenen ya da istenilen düzeye çıkarılmamış olsa da her biri ile büyük oranda olumlu ve gelişmeye açık bir temele oturtulduğu görülmektedir. En sorunlu görünümde olan Azerbaycan-Türkmenistan ilişkileri dahi belli bir seviyede ilerlemiş ve halen de gelişmeye devam etmektedir. Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ'da elde ettiği zaferin olumlu yansıması ile birlikte iki ülke arasında Hazar'daki hidrokarbon sahası konusunda 21 Ocak 2021 tarihinde imzalanan anlaşma, bu gelişimin somut bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Çalışmada Türkistan devletlerinin, ortaya çıkışından başlayarak 44 gün süren İkinci Karabağ Savaşı'na kadar olan süreç içerisinde Dağlık Karabağ Sorunu ile ilgili tutumları ele alınmaya çalışılmıştır. Genel olarak ortaya koyulan tespitlerden çıkarılabilecek sonuçların başında, Türkistan devletlerinin Dağlık Karabağ konusunda istenilen düzeyde tepki vermedikleri gelmektedir. Ortaya koyulduğu üzere bu devletlerin Dağlık Karabağ konusu ile ilgileri, Dağlık Karabağ'ı Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü içerisinde tanımakla birlikte arabuluculuk girişimi ya da faaliyetlerinden öte gidememiştir. Başka bir deyişle Türkistan devletlerinin hepsi Dağlık Karabağ'ı *de jure* (hukuki) olarak Azerbaycan'ın bir parçası olarak görmüşlerdir. Bu tarz bir tepki, konu ile tarihsel ya da bölgesel anlamda bağı bulunmayan bir devletin tepkisinden farksızdır. Zira

BM üyesi devletlerin tamamı, Dağlık Karabağ'ı hukuki olarak Azerbaycan toprak bütünlüğü içerisinde tanımlıdır.

Türkistan devletlerinin Dağlık Karabağ konusundaki sığ tepkilerini eleştirmekle birlikte, Azerbaycan'ı yeterince desteklememeleri konusunda, bu devletler üzerindeki geleneksel Rusya tedirginliğini (hatta korkusunu) göz ardı etmemek gerekir. Nitekim Azerbaycan ile Ermenistan arasında cereyan eden sorunun bilhassa başlamasında ve gelişiminde Rusya'nın Ermenistan lehine hareket ettiği aşikârdır. Bu pencereden bakıldığında Türkistan devletlerinin Rusya karşısı bir tepki vermesi oldukça zor gözükmektedir. Bu devletlerin hemen hepsinin İkinci Karabağ Savaşı'nı sona erdiren ateşkesin imzalanması sonrası, Rusya'yı barışı sağlama çabasıyla dolaylı takdir etmesi de bu tedirginliğin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Tüm bu eleştirel bakış açısına rağmen Azerbaycan'ın topraklarını geri kazanma konusundaki başarısı, önümüzdeki dönemler için gerek Türkistan devletleri ile Azerbaycan ilişkilerinin gelişimini gerekse bu devletlerin herhangi birisinde cereyan eden bir mesele karşısında diğerlerinin tepkisinin istenilen düzeye ulaşmasını beraberinde getirebilir. Bilhassa Türkiye'nin bu konudaki duruşu ve desteği ile Türk Konseyi'nin süreç içerisinde Türk Dünyasını birleştirici tutumu, gelecek dönem için örnek teşkil edebilir.

Son olarak, 9 Kasım 2020 tarihinde imzalanan ateşkes anlaşmasının kazanımlarından birisi olan Nahçıvan-Azerbaycan koridorunun bu bağlamda Türk Dünyası'nı birleştirici bir etki yapması muhtemeldir. Bu koridor Azerbaycan ile Türkiye arasında doğrudan bir kara bağlantısı kuracağı gibi hem Türkiye'nin hem de Azerbaycan'ın Türkistan'a açılan kapısı olacaktır.

Kaynakça

Annayev, D. (2020, Ekim 23). "Iran Insults Turkmenistan by Suggesting Secret Involvement in Karabakh Conflict", *Caravanserai*, https://central.asia-news.com/en_GB/articles/cnmi_ca/features/2020/10/23/feature-01 (E.T: 24.12.2020).

Aslanlı, A. (2015). *Karabağ Sorunu ve Türkiye Ermenistan İlişkileri*, Ankara: Berikan Yayınevi.

Aslanlı, A. (2017). "Trans Hazar Enerji İş Birliğinin Türk Cumhuriyetleri Açısından Önemi", *Bilig*, 83, 27-51.

Aynural, S. ve Kesici, A. (2005). "Türk Dünyasının Petrol ve Doğal Gaz Zenginliği", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 49, 613-642.

Auyezov, O. (2016, Mart 3). “After Ukraine, Kazakhstan Wary of Ethnic Russians Broaching Autonomy”, *Reuters*, <https://www.reuters.com/article/us-kazakhstan-russia-idUSKCN0W51MY> (E.T: 10.12.2020).

Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2020, Mayıs 12). “Azərbaycan-Qazaxıstan”, <https://mfa.gov.az/az/content/215/qazaxistan> (E.T: 05.12.2020).

Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (2020, Mayıs 12). “Azərbaycan-Türkmənistan”, <https://mfa.gov.az/az/content/362/turkmenistan> (E.T: 06.12.2020).

Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (2020, Mayıs 12). “Azərbaycan-Özbəkistan”, <https://mfa.gov.az/az/content/372/ozbekistan> (E.T: 12.12.2020).

Azernews. (2018, Haziran 14). “Uzbekistan Supports Azerbaijan's Position on Karabakh Conflict: Envoy”, <https://www.azernews.az/karabakh/133493.html> (E.T: 13.12.2020).

Fikr.uz (2020, Ekim 1). “Известные узбекские деятели обратились к мировому сообществу”, http://fikr.uz/blog/ziyonet_simposium/izvestnye-uzbekskie-deyateli-obratilis-k-mirovomu-soobshestvu.html?fbclid=IwAR1OT2zgVofyR1xC6J5KJqqzVsgOeW1gOiwrYtXJUEDuGkVnmvRUgr67Cwc (E.T: 20.12.2020)

Caferov, N. ve Aslanlı, A. (2016). “Karabağ Sorununda Ateşkes ve Rusya”, *Ermeni Araştırmaları*, 53, 2016, 239-259.

Gafarlı, T. (2020, Eylül 10). “Turkic Council's Growing Role in Tackling Crises of 2020”, *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/en/analysis/analysis-turkic-councils-growing-role-in-tackling-crises-of-2020/1968547> (E.T: 17.12.2020).

Gasimova, R. (2019, Ekim 30). “Azerbaijan, Uzbekistan Set to Enhance Military Cooperation”, *Azernews*, <https://www.azernews.az/nation/157915.html> (E.T: 11.12.2020).

Güngör, G. (2020, Ekim 12). “Kırgızistan’da Neler Oluyor?”, *Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM)*, <https://avim.org.tr/tr/Yorum/KIRGIZISTAN-DA-NELER-OLUYOR> (E.T: 11.12.2020).

Hasanoğlu, M. (2021, Ocak 21). “Azerbaycan ile Türkmenistan Arasında Tarihi Anlaşma”, *KAFKASSAM*, <https://kafkassam.com/murteza-hasanoglu-azerbaycan-ile-turkmenistan-arasinda-tarihi-anlasma.html> (E.T: 25.01.2021).

Huseynov, R. (2017). “Azerbaijan – Kazakhstan Relations: Current Situation and Prospects”, *Przegľad Politologiczny*, 3, 2017, 139-160.

Kazakistan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2020, Eylül 27). “Statement of The Ministry of Foreign Affairs of Kazakhstan Over the Escalation of the Armenian-Azerbaijani Conflict”, <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/press/news/details/102821?lang=en> (E.T: 05.12.2020).

Kun.uz (2020, Eylül 28). “Uzbekistan Urges Azerbaijan and Armenia to End Hostilities, Start Diplomatic Relations to Settle the Conflict”, <https://kun.uz/en/news/2020/09/28/uzbekistan-urges-azerbaijan-and-armenia-to-end-hostilities-start-diplomatic-relations-to-settle-the-conflict> (E.T: 12.12.2020).

Kupfer, M. (2017, Ağustos 10). “Azerbaijan-Turkmenistan: Energy Cooperation or Competition?”, *Eurasianet*, <https://eurasianet.org/azerbaijan-turkmenistan-energy-cooperation-or-competition> (E.T: 07.12.2020).

Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı (2012, Ekim 15). “Uzbekistan-Azerbaijan: Toward Further Consolidation of Friendship and Cooperation”, <http://old.president.uz/en/news/1227/> (E.T: 12.12.2020).

Özsoy, B. (2019). “Hazar Denizi Meselesi Bağlamında Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Siyasi ve Ekonomik İlişkiler”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (1), 451- 468.

Özsoy, B. (2019). “Siyasi ve Ekonomik Perspektiften Azerbaycan-Kırgızistan İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Tarih Okulu Dergisi*, 12 (38), 751-764.

Qırım Haber Ajansı (2020, Eylül 22). “Kazakistan, Ermenistan'ın Bağımsızlığını Kutladı!”, <https://qha.com.tr/haberler/kazakistan-ermenistan-in-bagimsizligini-kutladi/250021/> (E.T: 06.12.2020).

Rabbimov, K. (2020, Eylül 30). “Tog‘li Qorabog‘ Mojarosi: O‘zbekiston Qaysi Tarafda?”, *SOF.UZ*, <https://sof.uz/uz/post/togli-qorabog-mojarosi-ozbekiston-qaysi-tarafda> (E.T: 12.12.2020).

Rahimov, F. ve Asadova, G. (2019). “Bağımsızlık Döneminde Azerbaycan-Özbekistan İlişkileri”, *5. Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Kongresi Bildiriler Kitabı*, Ed. N. Kurnaz ve H. Arıdemir, Kütahya: Academia Yayınları, 325-326.

Rehimov, R. ve Varan, G. (2021, Ocak 21). “Azerbaycan ve Türkmenistan Hazar'daki 'Dostluk' Petrol Yatağının Ortak İşletilmesi Konusunda Anlaştı”, *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/azerbaycan-ve-turkmenistan-hazardaki-dostluk-petrol-yataginin-ortak-isletilmesi-konusunda-anlasti/2118146> (E.T: 25.01.2021).

RFE/RL (2006, Haziran 16). “Eurasia: Kazakhstan Squeezes In On BTC Pipeline Project”, <https://www.rferl.org/a/1069229.html> (E.T: 06.12.2020).

Sarıkaya, Y. (2018). “Ağustos 2018 Hazar Konvansiyonunun Anlamı: Siyasal ve Hukuksal Bir İnceleme”, 2. *Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi Bildiriler Kitabı (5. Cilt: Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler-I)*, Ed. Ali Osman Akalan ve Ali Ahmetbeyoğlu, Ankara: Türk Eğitim-Sen Genel Merkezi Yayınları, 649-664.

Sputnik. (2020, Eylül 29). “Кыргызстан Азербайжан менен Армениянын жаңжалы боюнча позициясын билдирди”, <https://sputnik.kg/politics/20200929/1049774993/azerbayzhan-armeniya-kyrgyzstandyn-bildiruusu.html> (E.T: 11.12.2020).

Tarhan, M. (2020, Ekim 19). “Türk Konseyi Gençlik Platformundan Azerbaycan'a Destek”, *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/turk-konseyi-genclik-platformundan-azerbaycana-destek/2011934> (E.T: 20.12.2020).

TASS. (2016, Nisan 4). “Kyrgyzstan Ready to Contribute to Nagorno-Karabakh Settlement-Kyrgyz Foreign Ministry”, <https://tass.com/world/867224> (E.T: 11.12.2020).

Tayfur, A. N. (2020, Ekim 15). “Kırgızistan Cumhurbaşkanı Ceenbekov Görevinden İstifa Etti”, *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kirgizistan-cumhurbaskani-ceenbekov-gorevinden-istifa-etti/2007048> (E.T: 20.12.2020).

Türk Keneşi (2020, Eylül 28). “Türk Konseyi Genel Sekreteri'nin Beyanati”, https://www.turkkon.org/tr/haberler/turk-konseyi-genel-sekreterinin-beyanati_2075 (E.T: 17.12.2020).

Türk Keneşi (2020, Ekim 22). “Türk Konseyi Genel Sekreteri Gence Şehrini Ziyaret Etti.”, https://www.turkkon.org/tr/haberler/turk-konseyi-genel-sekreteri-gence-sehrini-ziyaret-etti_2087, (E.T: 18.12.2020).

Türkistan İfo. (2021, Ocak 21). “Azərbaycanla Türkmənistan Arasında 30 İllik Mübahisəyə Son: “Dostluq” Müqaviləsi İmzalandı”, <https://turkistan.info/2021/01/21/https-turkistan-info-wp-admin-post-phppost270453actionedit/>, (E.T: 25.01.2021).

Valiyev, A. (2012, Haziran 27). “Azerbaijan-Turkmenistan Relations: Shattered Brotherhood”, *The Jamestown Foundation*, <https://jamestown.org/program/azerbaijan-turkmenistan-relations-shattered-brotherhood/> (E. T: 06.12.2020).

Weitz, R. (2018, Ocak 22). “Uzbekistan's New Foreign Policy: Change and Continuity under New Leadership”, *Central Asia-Caucasus Institute Silk Road Studies Program*, <http://silkroadstudies.org/> (E.T: 12.12.2020).

Yusifli, E. (2020, Haziran 19). “Role of Azerbaijan-Turkmenistan Relations in Process of Integration of Turkic Council”, *Trend News Agency*, <https://en.trend.az/azerbaijan/politics/3256994.html> (E.T: 16.12.2020).

Zorlu, K. (2020, Ekim 4). “Nazarbayev, Karabağ ve Türk Dünyası...”, *Habertürk*, <https://www.haberturk.com/yazarlar/prof-dr-kursad-zorlu/2823865-nazarbayev-karabag-ve-turk-dunyasi> (E.T: 05.12.2020).